

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyi Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H–1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
159. évfolyam (2025) 4. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

A tanulmányok szerkesztésében részt vett:

Horn Ildikó

Olvasószerkesztő:

Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

CSALÁDI HÁLÓZATOK ÉS INTEGRÁCIÓS UTAK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI ELITBEN

<i>Balogh Zsuzsánna</i> : Gyereklevelek és levélíró nemes gyerekek a kora újkori Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban	651
<i>Virovecz Nándor</i> : Izgékony vér. A Balassa család a kettős királyságban	677
<i>Horn Ildikó</i> : Eltűnt nemzedékek nyomában. Egy- és kétgenerációs családok az erdélyi fejedelmi tanácsban	703
<i>Orgona Angelika</i> : Megsarcolt örökség. Kríziskezelés és alkufolyamatok a ruszakai Kornis családban	731
<i>Kökényesi Zsolt</i> : Koháry András (1694–1757) pályaképe udvari működése tükrében ...	757
<i>Anna Fundárková</i> : Pálffy Miklós és Pálffy János a bécsi udvarban és a magyar politika színterein I. József és VI. Károly uralkodása idején	785
<i>Kurucz György</i> : Főnemesi hitelforgalom és eladósodás a Nyugat-Dunántúlon. A francia háborúk regionális pénzügyi hatása a 18–19. század fordulóján	811

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Szeghy Gábor</i> : Abaúj vármegye nemessége az újkorban. Lakóhely, vagyoni helyzet, életmód (<i>Tamáská Máté</i>)	837
Fejérdy András – Soós István (közli): Giuseppe Garampi és az Esterházy-könyvtár gyarapítása, 1776–1790 (Dokumentumok) (<i>Nagy Kornél</i>)	839
<i>Angela Ilić</i> : Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka und Maribor (<i>Ordasi Ágnes</i>)	841
<i>Verő-Valló Judit</i> : Egyedül a nagyvárosban. Garzonotthonok és lakóik Budapesten a 19. század derekától az 1940-es évekig (<i>Juhász Zoltán András</i>)	844
<i>Stark Tamás</i> : Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz (<i>Gellért Ádám – Gellért János</i>)	847

<i>Domján Dániel Ferenc: Kényszerpályák és külön utak. Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 (Bíró László)</i>	850
---	-----

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	853
-----------------------------	-----

CSALÁDI HÁLÓZATOK ÉS INTEGRÁCIÓS UTAK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI ELITBEN

Balogh Zsuzsánna

GYEREKLEVELEK ÉS LEVÉLÍRÓ NEMES GYEREKEK A KORA ÚJKORI ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN*

Tilinek, aki türelmes volt.

1667 januárjában Vér Judit (1630 k.–1707) és gyerekei, Anna (1661–1720), János (1663–1679) és István (1666–1667) – az uzdiszentpéteri református lelkész, Décei György társaságában – levelet írtak Teleki Mihály (1630 k.–1690) kővári főkapitánynak:

[Előoldal] „Szolgálok kegyelmednek, uram!

Én, kegyelmed szolgálja, uram, akarám kegyelmedet, uramat levelem által látogatnom és egyszersmind tudósítanom kegyelmedet egészségem felől. Istennek hála uram, jó egészségben vagyok. Valóban vígan lakom, minden napon az kegyelmed egészségéért két-három pohár borokat megiván. Itthon, uram, én valóban jól vigyázok, az lovakra nagy gondom vagyok. Mostan az lovak mind jól vannak. Rókát is fogtak uram az szolgák. Az ebek is jól vannak. Én, uram, kegyelmed szolgálja, árván maradtam, az dajkám elhagyott. Hanem kegyelmed írja meg, hogy jöjjön haza. Ha pedig haza nem jó, nekem kegyelmed egy szép dajkát szerezzen, mert az katonának szép dajka kell. Éltesse Isten uram kegyelmedet jó egészségben.

Ex Sorostély, 10. Januarii 1667.

P. S. Az fejedelemasszonynak őnagyságának mondja uram kegyelmed szolgálomat. Az kocsis jó egészségben nagyon, de az nyeret elvesztette.

* A tanulmány megírását a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport támogatta. A kutatás során nyújtott segítségét köszönöm Avar Antonnak, Benda Borbálának, Sabina Dankovának, James Daybellnek, Hanák Bélának, H. Németh Istvánnak, Kádár Zsófiának, Kurecskó Mihálynak, Maróthy Szilviának, Pongrácz Erzsébetnek, Szabó András Péternek és Tóth Zoltánnak. A tanulmányhoz fűzött észrevételeit pedig Horn Ildikónak, Kalocsai Dórának, Kulcsár Beátának, Nagy Nórának, Sebők Richárdnak, Szijártó Istvánnak, Tamás Máténak és Toma Katalinnak köszönöm. A gyerekektől származó levélrészletek idézése során, amennyiben az eredeti dokumentum rendelkezésemre állt, a modern átírás elvét alkalmaztam, ahol pedig szükségesnek láttam, a központosítást módosítottam, a rövidítéseket pedig jelölés nélkül feloldottam.

P. S. Én is, kegyelmed leánya, szolgálója, Annis, azt írom kegyelmednek, hogy mind én, mind Istók jó egészségben vagyunk.

Kegyelmed szolgálója, az asszony ökegyelme fellajtárja,
Teleki Katona János

[Hátoldal] Tekintetes nemzetes Teleki Mihály uramnak, kővári főkapitánynak, nekem kedves atyám uramnak adassék.

Jankó nem engedte, hogy én írjak az ő szavával, hanem megmondta, az szentpéteri pap uram írjon neki. Noha nem mind ezen szók teljességgel, de mind ez az veleje. Maga diktálta s az mi neki eszében jutott, s kimondta, úgy írták, az mint az kocsis felől való írásából kegyelmed eszébe veheti. Most igazán én fiam, mert az dajkáját Selykre kellett küldenem, az lába igen rosszul volt, s az borbély gyógyítja, s velem hál Jankó.”¹

A levél küldője a hároméves, írni még nem tudó Teleki János, címzettje pedig apja, Teleki Mihály volt. A levélszöveg nagy részét a lelkész jegyezte le, az anya csak a hátoldalra írt néhány sort. A levélírásban azonban az egész család részt vett: János anyja és testvérei együtt diktálták az apának szóló levelet. A résztvevők sorrendje jelentéssel bír. A legidősebb fiú, Teleki János szavait a lelkész a gyermek életkorához társuló társadalmi elvárásoknak megfelelően próbálta leírni. A hároméves Jánostól elvárták, hogy levelet írjon, és azáltal meglátogassa apját. A levélben pedig tudósítania kellett saját egészségi állapotáról és az udvartartás mindennapi működéséről. Ezenkívül ki kellett alakítania a saját társadalmi kapcsolatait, ezért szerepel az első utóiratban a rokona, Bornemissza Anna (1637. k–1688) fejedelemasszony iránti szolgálatkészségének kifejezése, amit apjának kellett közvetítenie. Társadalmi szerepe a szülői hatalomnak alárendelt gyerek ábrázolásaként mutatkozik meg, amelyben a gyerek – a kötelezettségteljesítés és a család védelmezése normájának megfelelően – az apa szolgáljaként és az anya fullajtárjaként jelenik meg az aláírásban. A társadalmi szerepnek való megfelelés szándékát a lelkész a *katona* kifejezésnek a gyerek család- és keresztnévé közé illesztésével is kifejezte. A második utóiratban szerepelnek az ötéves lány, Anna szavai, aki a saját és a még csecsemő öccse, István egészségi állapotáról informálta apját. Az anya következő oldalon levő sajátkezű megjegyzéséből nemcsak az derül ki, hogy a

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 659 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Missiles (a továbbiakban: P 659), No. 840/53. Teleki János levele Teleki Mihálynak. Sorostély, 1667. jan. 10. Vö. A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése IV. 1667–1669. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1908. (a továbbiakban: TML) 2–3.

hároméves fia vele alszik, hanem az is, hogy hiába akarta ő lejegyezni János szavait, a gyerek azt kérte, hogy inkább a lelkész írja az apjának szóló levelet. Décsei György azonban nem szó szerint írta le a fiú szavait.

Teleki Mihály elvárása azonban nem ez volt, és levelében azt kérte feleségétől, hogy szó szerint azt jegyezzék le, amit a fiú mond.² Az apa tehát a hároméves fiú – akár hibákat, illetlen szavakat és témákat is magában foglaló – élőbeszédére és annak fejlődésére volt kíváncsi, nem pedig a lelkész retorikailag megszerkesztett, stilizált és a társadalmi normákhoz igazodó szövegére. A fiú következő, apjának szóló levelében a lelkész már akkurátusan igyekezett az apa kérésének eleget tenni: „Az lovak, édes apám uram, mind jól vannak. Az én lovam is jól vagyon, játszódnak. Az katona, édes apám uram, nem jár scholában. Az dajka, apám uram, elment, az borbélynál vagyon, gyógyítják két forintért. Hanem kegyelmed kiváltsa. Én uram nem rossz ember vagyok, de Kosztin rossz ember katona, Lackó is rossz ember, mert guzsalyt, orsót, motollát csinál nekem, én nem tudok fonni. Az ebek is jól vannak, kövérek. Én uram egészségben vagyok.”³

Ha a lelkész teljesítette az apa elvárását, akkor ez egy közel háromszázhatvan évvel ezelőtt élt hároméves nemes fiú élőbeszédét szó szerint rögzítő, nem formalizált levélnek tekinthető. Ebben a fiú – a korábbi témákat más sorrendben tárgyalva – beszámolt a lovak állapotáról, a vele történetekről, a dajka helyzetéről, egyes szolgálkkal való viszonyáról, valamint a kutyák állapotáról és a saját egészségéről. Teleki Mihály elutazása előtt Jánosra bízta a birtokhoz tartozó lovak és kutyák ellátásának ellenőrzését,⁴ ugyanis a fiú apja távollétében a család legidősebb férfitagja volt. Ezért szólnak a fiú levelei saját egészségi állapotáról és az udvartartás kapcsán rábízott, életkorának megfelelő kötelezettségek teljesítéséről. Ezek ugyanis a szülők által meghatározott gyakorlatok voltak, amelyeken keresztül a gyerekek elsajátították a nemesi státuszhoz tartozó szerepeket.

Ebből kiindulva a tanulmányban azt fogom vizsgálni, kinek és miről írtak levelet a gyerekek a kora újkorban; hogyan tanulták meg a levélírás formai és tartalmi követelményeit; végül pedig miért írtak leveleket, és mi volt a gyerekek levelezésének szerepe a kora újkori (fő)nemesi családokban. A kora újkori

² MNL OL P 659 No. 840/56. Teleki Mihály levele Vér Juditnak. Marosvásárhely, 1667. jan. 19. Vö. TML IV. 10. Lásd ehhez még Teleki Mihály levele Vér Juditnak. H. n., 1669. máj. 2. In: TML IV. 468.

³ MNL OL P 659 No. 840/55. fol. 57. Teleki János levele Teleki Mihálynak. H. n., é. n. [1667. jan. 19. után] Ehhez lásd még Vér Judit két levelét Teleki Mihálynak (Uzdiszentpéter, 1667. ápr. 26.), amelyekben János apjának küldött leveleinek tartalmáról írt. – TML IV. 94–95.

⁴ MNL OL P 659 No. 840/56. Teleki Mihály levele Vér Juditnak. Marosvásárhely, 1667. jan. 19. Vö. TML IV. 10.

levelezések vizsgálatán belül ugyanis a gyerekek által írt levelek szisztematikus kutatása eddig nem került fókuszba.⁵

A levelezés és a levelek archiválása

A levél az egyének közötti információtranszfer legalapvetőbb eszköze volt a kora újkorban, amely a személyes jelenlétet helyettesítette.⁶ A levelezés kutatása az utóbbi évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül, új szempontok és módszerek alkalmazásával egyre több ismeret áll rendelkezésre a kora újkori levelezés komplexitásáról.⁷ Ezek közé tartozik a levélírás materiális jellemzőinek vagy pedig a levéltári fordulat (*archival turn*) hatására a levelek történetének és annak részeként azok archiválásának elemzése. A levelezés ugyanis egy rendkívül összetett folyamat volt, amelyben a levél küldőjén és címzettjén kívül annak diktálója, írnoka, kézbesítője és felolvasója is közreműködött, ezért nem feltétlenül egyéni és személyes, hanem sokkal inkább többszereplős társadalmi praxisként értelmezhető.⁸ Még komplikáltabb művelet volt a gyerekek levélírása, amelyben jellemzően a szülő vagy a tanító is részt vett. A levélírást felügyelő felnőtt ugyanis

⁵ A gyereklevelezés vizsgálatához a későbbi időszakra vonatkozóan lásd *Emily Bruce*: „Each Word Shows How You Love Me”: The Social Literacy Practice of Children’s Letter Writing (1780–1860). In: *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education* 50. (2013) 3. sz. 247–264.; *Willemijn Ruberg*: Children’s correspondence as a pedagogical tool in the Netherlands (1770–1850). *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education* 41. (2005) 3. sz. 295–312.

⁶ A levél definíciójához lásd *Kecskeméti Gábor – Kőszeghy Péter – Lux Etelka*: Levél. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor VII. Szerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2007. 10–18.; *Nevalainen Terttu*: „Introduction”. In: *Letter Writing*. Eds. Terttu Nevalainen – Sanna-Kaisa Tanskanen. (Benjamins Current Topics 1.) Amsterdam–Philadelphia 2007. 1.

⁷ *Gabriella Del Lungo Camiciotti*: Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction. In: *Journal of Early Modern Studies* 3. (2014) 17. Lásd még ehhez *Cultures of Correspondence in Early Modern Britain*. Eds. James Daybell – Andrew Gordon. Philadelphia 2016; *Carolyn James*: Letters. In: *Early Modern Emotions. An introduction*. Ed. Susan Broomhall. London–New York 2017. Magyarul a teljesség igénye nélkül lásd *Terbe Erika*: A missziliksek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban. In: *Az ember és a nyelv – térben és időben*. Kolozsvár 2016. 191–200.; *Jankovics József*: Bethlen Miklós leveleinek formai, műfaji és stilisztikai jellemzői. In: *Bethlen Miklós levelei (1657–1698)* I. S. a. r. Jankovics József, ford., jegyz. Kulcsár Péter, jegyz. Nényei Gáborné. (Régi magyar prózai emlékek 6/1.) Bp. 1987. 65–83.; *Hopp Lajos*: A magyar levélműfaj történetéből. In: *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Bp. 1974. 501–566.; *Hargittay Emil*: A megszólító formulák és a társadalmi hierarchia összefüggései a XVII. századi magánlevelezésben. In: *Magyar Herold. Forrásközlő, családrtörténeti és címertani évkönyv* I. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. Szerk. Kállay István. Bp. 1984. 238–251.

⁸ *James Daybell*: The Material Letter in Early Modern England. *Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512–1635*. (Early Modern Literature in History) Basingstoke–Hampshire 2012. 26–27., 230.; *Uő*: The Materiality of Early Modern Women’s Letters. In: *Women and Epistolary Agency in Early Modern Culture, 1450–1690*. Eds. James Daybell – Andrew Gordon. (Women and Gender in the Early Modern World) London–New York 2016. 59.; *James Daybell*: *Women Letter-Writers in Tudor England*. Oxford–New York 2006. 5.

általában átnézte a már elkészült levelet, és ha szükséges volt, javította vagy javította, a végén pedig újramásoltatta azt. Így keletkeztek a sorvezető segítségével megírt gyöngybetűs levelek, a gyerekek által írt levelek tisztázatai. A címzett számára ugyanis a levél minden részlete jelentéstartalommal bírt: a papír méretétől kezdve a hajtogatáson át a betűk megformázásáig. A gyerekeknek el kellett sajátítaniuk a levelezés kötött formai és tartalmi szabályait, és azokat a körülményeknek megfelelően kellett alkalmazniuk.

A gyereklevelek vizsgálati lehetőségét nagymértékben meghatározza azok archiválása. A különböző családi levéltárakban tárolt iratanyag kutatása során ritkának számít, ha a kutató gyerekek, főként kisgyerekek leveleit találja meg. Ezek ugyanis általában nem foglalkoztak politikai vagy társadalmi ügyekkel, nem bírtak jogbiztosító értékkel, és csak a levél címzettje számára voltak fontosak; ezért gyakran kerültek a levél címzettje vagy később a család levéltárosa (*archivarius*) által kiselejtezett iratok közé. Az is előfordult, hogy a haszontalannak talált gyerekkori leveleket hordozó papírt újrahasznosították, vagy el sem küldték a levelet, és annak írója elégette azt. A levelezés és intenzitásának kutatását elősegítheti a levél a levélben-módszer alkalmazása. Ez azt jelenti, hogy ha a gyerekek által írt vagy küldött levelek meg is semmisültek, más azonban említette levelében azokat, vagy részletezte is a tartalmukat, akkor még úgy is sok minden megtudható a gyerekek levelezéséről, hogy a kutató soha nem fogta vagy olvasta az adott leveleket.

A levelek fennmaradása azonban nemcsak a küldő és a címzett döntéseitől, hanem a későbbi generációknak a rájuk hagyományozott levelekhez fűződő viszonyától is függött. A családi levéltárak kialakítása és a levelezések csoportosítása során a 18–19. században férfiközpontú rendezési elvet részesítettek előnyben, amely általában a nőktől vagy gyerekektől származó levelek tárolásának figyelmen kívül hagyásával járt.⁹ A levelek szelektálása és selejtezése nyilvánvalóan hatással volt a családi identitás és emlékezet formálására, végeredményben pedig a kora újkori családi életről vagy gyerekkorról való tudásra is.¹⁰ A gyereklevelek esetleges fennmaradása tehát nem magyarázható azok egyediségével, hanem inkább azoknak a levéltárosoknak a szemléletével, akik a családi levéltárak 18–19. századi kialakítása során nagyrészt csak a felnőttkorukban jelentős tisztségeket betöltő

⁹ James Daybell: Gendered Archival Practices and the Future Lives of Letters. In: *Cultures of Correspondence* i. m. 233–236.; Bruce, E.: Each Word i. m. 248.; Balogh Zsuzsánna: Egy kora újkori karácsonyi vers Károlyi Ferenc gyermeklevelében. In: *Doromb – Közköltészeti tanulmányok* 11. (2023) 153–154.

¹⁰ Arnold Hunt: „Burn This Letter”. Preservation and Destruction in the Early Modern Archive. In: *Cultures of Correspondence* i. m. 190–191.; Daybell, J.: Gendered Archival i. m. 214–215.

férfiak gyerekkori leveleit archiválták.¹¹ Ez a szemlélet hagyományozódott tovább és mutatkozott meg a 19. század végétől a „híres” férfiak gyerekleveleinek publikálási gyakorlatában.¹²

A kora újkorban a gyerekkort, az élet első periódusát a szellemi és testi nevelés speciális szakaszaként értelmezték. A gyermekkor felfogását, a gyerekekkel való bánásmódot és a nevelést főként az életkor, a nem, a jogállás és a társadalmi helyzet határozta meg, a vallási és felekezeti szempont csak másodlagos volt.¹³ Az életkori és nemi szempontok esetében döntő, hogy a kora újkorban kit tekintettek gyereknek, és ez alapvetően befolyásolta a gyerekektől származó levelek általam elvégzett gyűjtését is. A gyermekkor jogi értelemben az egyén nagykorúvá válásáig: a fiúk esetében a 24., a lányokéban pedig a 16. év betöltéséig tartott. A jogrendszer tehát megkülönböztette a fiú- és a lánygyerekek felnőtté válásának idejét. A gyermekkor jogi értelmezésében a fiúknál a 12. életév egy további határvonalat jelentett, ennek betöltését követően ugyanis a gyerek már serdültnek, törvényes korúnak számított, így jogilag több mozgástérrel rendelkezett.¹⁴ A fiú- és a lánygyerekek nagykorúvá válása közötti különbség a vizsgált levelek kiválasztásának szempontjait is befolyásolta. A 14–16 éves fiúk iskolában írt levelei ugyanis még a jogi értelemben vett gyermekkor lenyomataiként bekerültek az általam gyűjtött korpuszba. Azok a lányok pedig, akik még nem töltötték be a 16. életévüket, de

¹¹ Lásd ehhez Bruce, E.: Each Word i. m. 260.

¹² A teljesség igénye nélkül magyar vonatkozásban Teleki János, Thököly Imre, Koháry István, Károly Ferenc gyerekleveleireh lásd I. Gróf Thököly Imre levelei Teleki Mihályhoz (1668–1687). In: Gróf Thököly Imre levelei. A gróf Teleki család Maros-vásárhelyi levéltárából. S. a. r. Deák Farkas. Bp. 1882. 1–187.; Gróf Thököly Imre gyermek- és ifjúkori levelei Teleki Mihályhoz. Közli Gergely Sámuel. In: Erdélyi Múzeum – Új folyam 9. (31.) (1914) 5. sz. 259–278.; TML III–V. 1907., 1908., 1910.; Dienes Dénes: Egy tizenegy éves gróf részvétnyilvánítása. In: Egyháztörténeti szemle 4. (2003) 1. sz. 108–111.; Viskolcz Noémi: Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670). In: Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon. Szerk. Gyulai Éva – Tasi Réka. Miskolc 2017. 91–97.; Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori leveleiből. Századok (1876) 384–395.; Balogh Zs.: Egy kora újkori i. m. 153–159.

¹³ Claudia Jarzebowski: Kindheit. In: Enzyklopädie der Neuzeit 6. Hrsg. Friedrich Jaeger. Stuttgart 2007. 570–579.; Uő: Loss and Emotion in Funeral Works on Children in Seventeenth-Century Germany. In: Enduring Loss in Early Modern Germany. Cross Disciplinary Perspectives. Ed. Lynne Tatlock. (Studies in Central European Histories 50.) Leiden–Boston 2010. 187–213. A gyermekkorral kapcsolatos diskurzusra lásd Philippe Ariès: L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime. Paris 1960; Lloyd deMause: The History of Childhood. New York 1974; Linda A. Pollock: Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900. Cambridge 1983; Childhood and Emotion. Across cultures 1450–1800. Eds. Claudia Jarzebowski – Thomas Max Safley. London–New York 2014; Uő: Children, Parents and the Family: 1500–1900. In: The Routledge Handbook of Global Child Welfare. Eds. Pat Dolan – Nick Frost. London–New York 2017. 3–4.; Claudia Jarzebowski: Kindheit und Emotion. Kinder und ihre Lebenswelten in der europäischen Frühen Neuzeit. Berlin–Boston 2018. A magyar vonatkozásra lásd Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerceskét nekünk.” (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Szerk. Péter Katalin. Bp. 1996; Pukánszky Béla: A gyermekkor története. Bp. 2001.

¹⁴ Horn I.: Nemesi árvák. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon i. m. 52–53.

már házasok vagy akár már maguk is anyák voltak, nem számítottak gyerekek, ezért az ő leveleik nem kerültek bele a gyűjtésembe.¹⁵

Ezek alapján a tanulmány mintegy kétszáz 16–18. századi gyereklevél vizsgálatára épül tizenöt különböző (fő)nemesi család iratanyagából.¹⁶ Az esetek többségében egy küldőtől kevés levél került elő eddig, és a válaszlevelek is csak néhány esetben maradtak fenn. A levelek íróinak vagy küldőinek életkora szerint az egyik csoportot azok alkotják, akik még nem töltötték be a 12. életévüket, és a szülők udvartartásában való oktatás során általában a szülőktől és a házitanítótól tanultak; a másik csoportot pedig főként a 12. életévüket betöltött fiúk, a törvényes korúak vagy a törvényes kor előtt már gimnáziumi vagy kollégiumi oktatásban résztvevők teszik ki.¹⁷ Az első csoportban fiúk és lányok egyaránt, az utóbbi csoportban – egy kivételével (Rákóczi Julianna) – csak fiúk szerepelnek. A fiúk abszolút többsége – az archiválás fent említett okain kívül – azzal is összefügghetett, hogy ők a szülők udvartartásában való oktatás után egy másik intézményben folytathatták a tanulást. Ez indokolta a családdal és más rokonokkal való intenzívebb levelezésüket.

A vizsgált gyereklevelek nagyrészt magyar nyelven íródtak, de a levélírók gimnáziumi vagy kollégiumi oktatásba való bekerülését követően egyre gyakoribbá váltak a latin vagy német nyelvűek is. A levelek általában az egészségi állapotról, családról, udvartartásról és birtokigazgatásról, házikedvencekről, tanulmányokról, ünnepekről és ajándékokról szólnak – a gyerekek szemszögéből. A gyerekek elsődleges levelezőpartnerei a (mostoha)szülők, gyámok, nagyszülők, testvérek és más rokonok voltak.¹⁸

A levélírás elsajátításának körülményei

Bár a kora újkori társadalmak elitjeihez tartozó (fő)nemesi fiú- és lánygyerekek egyaránt a humanista levélírói technikát tanulták, a levélírás szabályait elsajátító oktatásukban mégis kimutathatók különbségek.¹⁹ A 12 év alatti fiúk

¹⁵ Homonnai Drugeth Györgyné Esterházy Mária (1638–1684) és unokahúga, Esterházy Pálné Esterházy Orsolya (1641–1682) már 14 évesen házasok voltak. – *Fejes Judit*: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon* i. m. 142–157.

¹⁶ A tanulmány egy folyamatban lévő kutatás részeredményeit tartalmazza, a további levéltári kutatással a levelek száma várhatóan még nőni fog, és a levelek elemzésének szempontjai is bővílni fognak.

¹⁷ Bethlen János (1613–1678) kancellár fia, Bethlen Miklós (1642–1716) élettörténetében azt írta, hogy tudomása szerint ő hétéves korában – Naményi Mihály irányítása alatt – kezdte meg az ábécé tanulását. A gyulafehérvári kollégiumba pedig tízévesen került, ahol Keresztúri Pál vezetésével tanult. – Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. S. a. r. V. Windisch Éva. (Magyar remekírók) Bp. 1980. 530–531.

¹⁸ A 18–19. századi német gyerekek levelezőpartnerei és leveleiknek témái is hasonlóak, mint az általam vizsgáltak. – *Bruce, E.*: Each Word i. m. 253–254., 260.

¹⁹ Ezek kimutathatók a gyerekek rendelkezésére álló könyvtárak leltáraiból is. – *Jankovics J.*: A szép i. m. 65–71.; *Homonnai Betti*: Veér Judit életrajza. Bp. 1914. 45–46.

és lányok a szülői udvartartásban a szülőtől (az apa távollétében gyakran az anyától), de főként a házitanítótól tanultak.²⁰ A gyerekek imitálták a levélíró szülőket vagy – több gyerek esetén – a náluk idősebbeket. A 12. év elérése körül azonban módosult a fiúk és lányok oktatása. A fiúk ugyanis a szülői udvartartást elhagyva más intézményi keretek között folytatták a tanulást. A lányok pedig a házasságkötés után általában a férjek vagy azok rokonságának elvárásai alapján gyakorolták és képezték tovább magukat a levélírás terén. Ezáltal, ha szükséges volt, saját kezűleg tudtak levelezni, ami bizalmas információk megosztása esetén rendkívül fontos volt.²¹

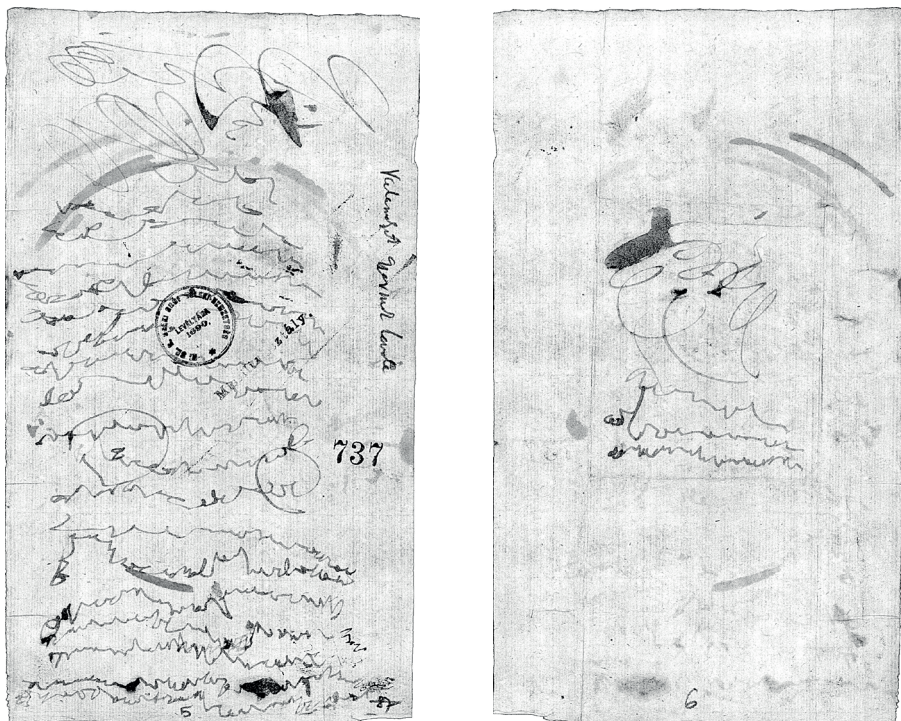
A már írástudó gyerekek általában önállóan leveleztek, a még írástudatlan gyerekek pedig az anya levelének mellékleteként vagy írnok közreműködésével küldtek levelet. Ezzel igyekeztek megfelelni az életkortól függő társadalmi elvárásoknak, és bizonyították a levélváltásra való képességüket. A gyerekek már két-ötévesen elkezdtek – a szülők vagy a házitanító felügyelete alatt – a levélírást gyakorolni, kezdetben még betűk nélkül. Ez látható a feltehetően Bánffy Dénes (1630 k.–1674) fiától, az ötéves Bánffy Györgytől (1663–1708) származó levélen. (1. kép) Az írni még nem tudó fiú levelét anyja, Bornemissza Kata (1630 k.–1685) saját levelének mellékleteként küldhette rokonának, Teleki Mihálynak. Bánffy György, vagy ahogy szülei nevezték, Gyurica ott ültetett egy áprilisi hideg napon anyja mellett, utánozhatta a levélírást, gyakorolhatta a megfelelő kéztartást, a tinta használatát és a toll fogását. A tintafoltos levélben fentről lefele egyre sűrűsödő sorokban már felfedezhetők a formai követelmények nyomai: az előoldalon a megszólítás és a tárgyalás, a hátoldalon pedig a címzés, de még a levélpapír hajtogatása is.²²

²⁰ Lásd *Tóth István György*: Írni tanuló nemesasszonyok: a nők alfabetizációja. In: *Uő*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) Bp. 1996. 139–145. Az anyák részvételére gyerekeik oktatásában későbbi időszakra vonatkozóan lásd *Morag Styles – Evelyn Arzipte*: Introduction. Maternal Pedagogy and Histories of Reading. In: *Evelyn Arzipte – Morag Styles – Shirley Brice Heath*: Reading Lessons from the Eighteenth Century Mothers, Children and Texts. Staffordshire 2006. 1–16.

²¹ *Daybell, J.*: The Material Letter i. m. 26.; *Balogh Zs.*: Egy kora újkori i. m. 154. Az arisztokrácia neveltetésével kapcsolatban a későbbiekre vonatkozóan összefoglalóan lásd *Gyáni Gábor – Szilágyi Adrienn*: Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700–1957. [Bp.] 2024. 277–314. A férjek feleségeik írni-olvasni tanulására gyakorolt hatásához lásd *Tóth I. Gy.*: Írni tanuló nemesasszonyok i. m. 139–145.

²² MNL OL P 659 No. 737/75. Bornemissza Kata és Bánffy György(?) levele Teleki Mihálynak. Gyalu, 1668. ápr. 17. Lásd ehhez még *Serviciul Județean al Arhivelor Naționale* (a továbbiakban: SJAN) Cluj (a továbbiakban: CJ) [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára], Fond familial Bánffy No. 968. Bánffy Dénes levele feleségének, Bornemissza Katának. Sebesvár, 1668. ápr. 14.

1. kép Bánffy György(?) levele Teleki Mihálynak [Gyalu, 1668. április 17.]

Forrás: MNL OL P 659 No. 737/75.

A fentihez hasonló imitációs gyakorlat látható a két és fél éves Teleki Krisztina (1668–?) által írt kisméretű levél esetében is, amelyet anyja, Vér Judit saját levele mellékleteként küldött el férjének, Teleki Mihálynak.²³ (2. kép)

Az anya levelének külzetére azt írta, hogy a még írástudatlan Teleki Krisztina saját maga akart levelet írni az apjának: „Kriska írt kegyelmednek levelet. Nem akar mással íratni, hanem azt mondja, maga írja meg. Ím, kegyelmednek elküldtem, maga is tűrte be.”²⁴ A levél méretéből és a papír széleiből arra lehet következtetni, hogy az anya egy másik levélpapír sarkából tépett le egy kis darabot, és a lány arra imitálta a levélírást. Az előoldalra húzott vonalakkal a levél részeit próbálta meg utánózni, a hátoldalon pedig a címzést, de még a pecsét helyét is megjelölte egy kis kör alakú tintafolttal. Az apró, újrahasznosított levélpapírt

²³ MNL OL P 657 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Joglevelek (a továbbiakban: P 657), No. 661/19. Vér Judit és Teleki Krisztina levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 27.

²⁴ MNL OL P 659 No. 661/19. Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 27.

pedig a formai szabályoknak megfelelően össze is hajtogatta, amely így mindössze 3,6x2,5–3 centiméteres volt.²⁵

2. kép Teleki Krisztina levele Teleki Mihálynak [Uzdiszentpéter, 1671. április 27.]

Forrás: MNL OL P 659 No. 661/19.

A Bánffy Györgyéhez(?) és Teleki Krisztináéhoz hasonló levél található Teleki Mihály 1668 augusztusában írt levele mellett. A levelet az apa valamelyik gyereke küldhette – a levéltárosi megjegyzés szerint talán János.²⁶ A gyerek az előoldalon és a hátoldalon is még betűk nélküli írással, de az írásjeleket már girbegurba sorokba rendezve igyekezett gyakorolni a levélírást. (3. kép)

A még írástudatlan gyerekek tehát gyakran küldtek apjuknak szóló leveleket, amelyekre általában azok válaszoltak is. Thurzó György (1567–1616) nádor feleségének, Czobor Erzsébetnek (1572–1626) arról írt egyik levelében, hogy az öt-éves fiuknak, Imrének (1598–1621) levelet küldött: „Imriskónak neki való levelet küldtem. Ezután olvasókönyvecskével játszódjék.”²⁷ Az apa tehát olyan levelet írt

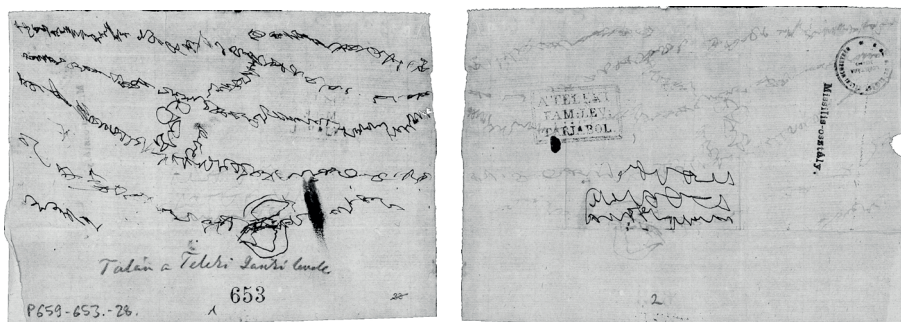
²⁵ MNL OL P 657 No. 661/19. Teleki Krisztina levele Teleki Mihálynak. [Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 27.] A levélpapír újrahasznosításához lásd MNL OL P 659 No. 661/21. Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1671. máj. 1.

²⁶ MNL OL P 659 No. 653/28. [Teleki János(?)] levele Teleki Mihálynak. H. n., é. n. [1667–1668 körül]

²⁷ Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek, Árva vára, 1604. jan. 3. In: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez II. 1601–1616. Közreadva id. gr. Zichy Edmund megbízásából. Bp. 1876. 107.

fiának, amely megfelelt az életkorának, de megkövetelte, hogy az mielőbb megtanuljon írni-olvasni, és saját kezűleg írjon neki. A szülők tehát az életkornak megfelelően várták el a gyerekektől a már rendszerezettebb tudás megszerzését és annak a levélíráson keresztüli megjelenítését.

3. kép Teleki János(?) levele Teleki Mihálynak. H. n., é. n. [1667–1668 körül]

Forrás: MNL OL P 659 No. 653/28.

A levélírásnak nemcsak az utánpótlás, de a jutalmazás és a fegyelmezés is része volt. Előfordult, hogy az anya igyekezett lejegyezni férjének, és ha szükséges volt, kérdéseivel irányítani a gyerek(ek) mondandóját, egy másikban pedig az anya saját levélírása közben a gyerekek is levelet írtak. Ezek azonban nem feltétlenül történtek mindig idillikus körülmények között. Vér Judit 1667 áprilisában arról írt férjének, Teleki Mihálynak: „Látja Kegyelmed, édes Uram, egyszer elvégeztem, az gyermekek addig beszéltek, ismét melléje írtam [...]”²⁸ Évekkel később, 1672 februárjában hasonló szituációt jelentett meg férjének írt levelében: „Jankó, Zsuzsi kegyelmednek levelet írtanak. Szinte ezen levelem írását kelle félben hagynom, meg kelle Zsuzsit vesszőznöm, mert megharapta az kis Katót. Sok csintalansága volt vagy két nap.”²⁹ Az egyik esetben a gyerekek addig beszéltek, hogy az anya hibázott a levélírás során, a másikban pedig a gyerekek anyjukat imitálták, és az ő kérésére írhattak apjuknak leveleket, de a levélírás közbeni civakodásért az anyának meg kellett büntetni egyiküket.

Ezek a szocializációs technikák kimutathatók a Teleki család későbbi generációiban is. Teleki Mihály fia, Teleki Sándor (1679–1754) ugyanis – második felesége, petki Nagy Zsuzsánna (1707–1748) közreműködésével – intenzív levelezést

²⁸ Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1667. ápr. 26. In: TML IV. 95–96.

²⁹ MNL OL P 659 No. 872/71. Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Kővár, 1672. febr. 21. Vö. TML VI. 78.

folytatott lányával, Teleki Klárával (1732–1742) és fiával, Teleki Sámuellel (1739–1822) is. A két-hároméves Teleki Sámuel leveleinek írásképe alapján a fiú még nem sajátította el az írást, ezért feltehetőleg úgy írt leveleket a már idős apjának, hogy közben az anya vagy a házitanító fogta a kezében lévő tollat, és együtt formázták a betűket.³⁰ Nádasdy Tamás (1498–1562) 1559 májusában arra kérte levelében a feleségét, Kanizsai Orsolyát (1520 k.–1571), hogy egy kölcsönügylet miatt gyorsan tanítsa meg hároméves fiuknak, Nádasdy Ferencnek (1555–1604) – vagy ahogyan a szülők nevezték, Ferkónak – a neve saját kezű leírását, mivel a még nem törvényes korú fiú aláírására is szükség lesz.³¹

Vér Judit és Teleki Mihály nemcsak fiaik, hanem lányaik képzését is fontosnak tartották, ami Teleki Krisztina, Anna és Zsuzsánna gyerekkori leveleiből, valamint az anyának a gyerekek írástudására vonatkozó leveleiből is látható. 1668 januárjában Vér Judit arra kérte férjét, hogy legidősebb lányuk, a hatéves Anna számára vásároljon ábécéskönyvet, amelyből később a fiatalabb gyerekek, Krisztina és Zsuzsánna is tanulhattak.³² Ezt a mintát követték a Teleki rokonság következő generációiban is, ami unokájuk, Teleki Klára levelezése esetén is megfigyelhető.³³

A betűk elsajátítása önmagában azonban nem volt elég, a saját kezű levélírást gyakorolni is kellett. 1659 februárjában Vér Judit első férje, Tholdi Miklós özvegyként írt levelet rokonának, Pekry Zsófiának (†1660), aki Teleki Mihály jegyese volt, később pedig első felesége lett: „Ennek utána is ne neheztelje kegyelmed

³⁰ Teleki Sámuel és Klára leveleit lásd MNL OL P 658 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Új rendezés 1568–1941 (a továbbiakban: P 658), No. 3530–3531.; *Imre Sándor*: Gróf Teleki Sámuel gyermekkor és ifjúsága. In: Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759–1763. S. a. r. ifj. Biás István. Bev. dr. Imre Sándor. Maros-Vásárhely 1908. VIII.

³¹ Nádasdy Tamás levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1559. máj. 16. In: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. Károlyi Árpád – Szalay József. Bp. 1882. 41. A még nem törvényes korú gyerekek jogi mozgásteréhez lásd *Horn I.*: Nemesi árvák i. m. 52–53.

³² MNL OL P 659 No. 833/21. Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Kővár, 1668. jan. 18. Vö. TML IV. 259. A tanuláshoz szükséges könyvek továbbadása általános gyakorlat volt a rokonságon belül. 1671 júniusában Bánffy Dénes azt írta rokonának, Teleki Mihálynak, hogy elküldette a kilencéves fia, Bánffy György által már nem használt könyveket Teleki legidősebb fiának, a nyolcéves Jánosnak. – MNL OL P 659 No. 675. fol. 79. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak. Bonchida, 1671. jún. 27. Teleki Mihály gyerekei, valamint unokái és a velük nevelkedő gyerekek iskolai gyakorlataira vonatkozóan lásd MNL OL P 658 No. 3300/b. A Teleki gyerekek tanulmányaira vonatkozóan lásd *Herepei János*: Teleki Jankó és könyvtára. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében*. Herepei János cikkei. Szerk. Keserű Bálint. Bp.–Szeged 1971. 32–38.; Teleki Mihály udvartartási naplója. Szerk. Fehér János. (Erdélyi művelődéstörténeti források 5.) Kolozsvár 2007; *Szalai Ágnes*: A neveléspártoló Teleki Mihály. In: *Fejezetek Erdély történetéről*. Szerk. Törös Áron. (Studia Historica Transylvaniensia 1.) Kolozsvár 2018. 109–128.

³³ Teleki Klára leveleit lásd MNL OL P 658 No. 3530. A gyerek kilencéves korában, 1742. január 4-én hunyt el Nagyszebenben. – Petki Nagy Zsuzsánna, gróf Teleki Sándorné levele anyjának, özv. petki Nagy Zsigmondné sz. Kováts Juditnak, melyben leányának, Teleki Klárának halálát tudatja. Nagy-Szeben, 1742. jan. 5. Közl. ifj. Biás István. *Genealógiai Füzetek* 9. (1911) 60–61.

énnekem írni, mert mintha többire kegyelmedet látnám, mikor írását látom, mert ha nem ír kegyelmed, jövődőben sem hagyom pirongatás nélkül.”³⁴ Egy másik levelében pedig ezt írta: „Másik az pediglen, hogy azt hallottam, hogy az kegyelmed ujjai megköszvényesedtek, azér éntülem az tanács ez, hogy írással gyakorolja kegyelmed az ujjait, s énnkem is ne restelljen írni [...]”³⁵ Vér Judit leveleiben hangsúlyozta a lány saját kezű levélírásának és az írás gyakorlattal való tökéletesítésének fontosságát, ugyanis ez a társadalmi kapcsolatok kialakításához és fenntartásához elengedhetetlen volt. A saját kézzel való írás nemcsak a levél íróját jelenítette meg annak címzettje vagy olvasója felé, hanem a levelek másodlagos közönségét is szűkítette, és lehetővé tette a szabadabb fogalmazást is. Az írnokot használó levelező ugyanis nagyobb mértékben cenzúrázhatta a levelet. De az is látható, hogy a levél mediátorként funkcionált, ugyanis helyettesítette a levelezőpartnerek közötti személyes találkozást. A levelezők ezért igyekeztek olyan eszközöket használni, amelyek pótolták a kommunikáció nonverbális eszközeit (például arckifejezést, testtartást), és általában a képes beszéd eszközeivel, a különböző testrészek (például kéz, szív) megjelenítésével próbálták a távollévő címzett számára kifejezni érzelmeiket, legyen szó örömről, bánatról vagy haragról.³⁶

A levelezés elemzése során figyelembe kell venni a materiális eszközöket (például a pecsétet, a papír minőségét és méretét, a vízjeleket) is, amelyek mind-mind jelentéssel bírtak. A gyerekek által írt leveleket általában nem az apai család címerét ábrázoló pecsétnyomóval, hanem az anyáéval zárták le.³⁷ Az alig néhány éves gyerekek esetében, akiknek leveleit az anya leveleinek mellékleteiként küldték el, már megfigyelhető a viasz használata, de még pecsétnyomó nélkül. Ez látható a feltehetőleg Teleki János által küldött levélen is, amelyen egy fekete viaszpötty található. A viasz színe az 1667 februárjában meghalt testvére halála miatti gyászra utalhat.³⁸ Teleki János kollégiumba kerüléséig anyja pecsétnyomóját használta.³⁹ Teleki Klára leveleit ugyancsak az anyja, petki Nagy Zsuzsánna pecsétnyomójával zárta, amelynek lenyomatain az anya családi címerképe: egy szablyát tartó kar látható. Ezeken néhány esetben az anya C. P. N. S. monogramja is kivehető.⁴⁰

³⁴ MNL OL P 659 No. 141/1. Vér Judit levele Pekry Zsófiának. Várad, 1659. febr. 13.

³⁵ MNL OL P 659 No. 141/2. Vér Judit levele Pekri Zsófiának. Várad, 1659. febr. 26.

³⁶ Carolyn, J.: Letters i. m. 121–124.; *James Daybell*: Introduction. In: *Early Modern Women's Letter Writing, 1450–1700*. (Early Modern Literature in History) Ed. James Daybell. Houndmills–Basingstoke–Hampshire 2001. 1–15.

³⁷ A női címerhasználathoz lásd *Csizi István*: Magyar arisztokráta nők címerhasználata a XVI–XVII. században. Fons 19. (2012) 3. sz. 391–405.

³⁸ MNL OL P 659 No. 653/28. Teleki János(?) levele Teleki Mihálynak. H. n., é. n. [1667–1668 körül]

³⁹ Teleki János néhány, Teleki Mihálynak írt levelét lásd MNL OL P 659 No. 661.

⁴⁰ Teleki Klára gyermekleveleit lásd MNL OL P 658 No. 3530/a.

Nádasdy Ferenc Bécsből írt leveleit papírfelzetes pecséttel zárta. A fiú ekkor már saját pecsétnyomóval rendelkezett, amelyen az apa családi címere látható.⁴¹ A pecséten a vízből felszállni készülő kacsa, valamint az F. N. monogram szerepel. Rákóczi György 1632-ben és fia, Rákóczi Ferenc 1653-ban írt levelén a Rákócziak címerével ellátott vörös viaszpecsétet használták. A pecséteken a hármas halom feletti keréken álló, kiterjesztett szárnyú sas látható, amely felemelt jobbájában szablyát tart.⁴² Ők nem használták az anyai pecsétnyomót, ugyanis fejedelmi utódok voltak. De Thököly Imre helyzete is sajátos volt, ugyanis anyja korai halála miatt már egészen kiskorától a Thökölyek címerével ellátott pecsétnyomót alkalmazott, ezért olyan eset is előfordult, hogy a feltehetőleg nagynénje, Thököly Kata C. T. monogramos pecsétjét használta.⁴³

A pecsét hitelesítő értéke miatt a szülő ellenőrizhette a gyerek által küldött levél tartalmát, amelyhez később a pecsétjét adta. A gyerekek pecséthasználataival kapcsolatban az figyelhető meg, hogy a fiúk általában a gimnáziumi vagy kollégiumi oktatás megkezdése körül vagy a törvényes kor elérése, azaz a 12. életév betöltése után már rendelkeztek saját, az apa családi címerével, névvel vagy monogrammal ellátott pecsétnyomóval. A szülőktől távol ugyanis szükségük volt a címzett előtt őket hitelesítő eszközre.⁴⁴ A gyerekek ebben az életkorban már elegendő tudással bírhattak a pecsétnyomó használatáról, és annak őrzéséről is gondoskodni tudtak, így megelőzhatték az eltulajdonításával vagy elvesztésével járó esetleges visszaéléseket.

A gyerekek levelezésének funkciói és a levelek témái

A gyerekek levélírásának több funkciója volt: egyrészt ezáltal tudták kifejezni önmagukat, megjeleníteni tudásukat és érzelmeiket, amelyeket alapvetően a társadalmi elvárások határoztak meg; másrészt pedig a szülők számára jelentett eszközt

⁴¹ Ehhez lásd MNL OL E 185 Archivum familiae Nádasdi 1527–1730 (a továbbiakban: E 185), No. 10. Nádasdy Ferenc Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. márc. 28.

⁴² MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 1559–1711 (a továbbiakban: E 190), No. 917. (II.) Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsánnának. Gyulafehérvár, 1632. jún. 28.; uo. No. 6591–6592., 6794. (I.) Rákóczi Ferenc levelei Lorántffy Zsuzsánnának. Gyulafehérvár, 1653. jan. 8., és febr. 14., illetve Várad, 1654. okt. 25.

⁴³ MNL OL P 659 No. 793. fol. 12–13. Thököly Imre levele Teleki Mihálynak. Árva vára, 1666. júl. 21.

⁴⁴ A saját pecsét jelentőségét jól szemlélteti Koháry István esete, aki jobb kezének sérülése miatt nem tudta saját kezű aláírásával ellátni leveleit és hivatalos iratait, ezért pecsétjének és névbélyegzőjének hitelesítő erejét hangsúlyozta. – *Czobor Alfréd*: Az első hazai hivatalos névbélyegző. (Négy szövegközi hasonmással.) In: Magyar Könyvszemle, Új folyam 33. (1926) 1–2. füz. 135–138.; *Koltai András*: Koháry István és a kecskeméti piarista rendház alapítása. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára. Szerk. Kozicz János – Koltai András. Bp.–Kecskemét 2015. 125.

arra, hogy ellenőrizték gyerekeiket és azok megszerzett ismereteit. A levél formájára vonatkozó normák betartásának elvárása és az azoknak való megfelelés szándéka már az öt év alatti gyerekeknél is megfigyelhető. Az életkori sajátosságokhoz igazodó episztoláris jellemzőkhöz (például a betűformázáshoz, a sorrendezéshez, a megszólításhoz) jelentések társultak, az attól való eltérések pedig nem maradtak következmények nélkül.

A társadalmi hierarchia szerinti megszólítás és az azzal társuló presztízs fontossága látható Melith István egyik levelében, amelyet apjának, Melith Péternek írt. Az apa a fiainak küldött levelében a címzés során nem az idősebb István, hanem a fiatalabb Ferenc nevét írta előbb, ugyanis Istvánra valami miatt haragudott. A normától való eltérés miatt az idősebb fiú megsértődött apjára, és levelében a következőket írta: „Eszemben vettem az nagyságod reám való haragját édes apám uram, általláttam teljességgel, hogy nagyságod nagyobbra böcsüli az öcsémet nálamnál, mivelhogy nagyságod az titulusban is elébb írta az öcsémet, hogy sem mint engemet.”⁴⁵ A gyerek tehát ismerte a címzés során elvárt sortrendet, így az apának elég volt a címzésben egy apró változtatást tenni, hogy kifejezze haragját. A címzésre vagy megszólításra vonatkozó követelmények be nem tartása vagy megsértése következményekkel járhatott. Az adott társadalmi státuszhoz kapcsolódó megszólítás és címzés alkalmazása által ugyanis a levél küldője nemcsak elfogadta, hanem működtette is a hierarchiára épülő társadalmi rendet.

A levelek egyrészt a szülői hatalomnak engedelmeskedő és az elvárt kötelezettségeket teljesítő gyerek szerepének megjelenítéseként funkcionáltak, másrészt pedig a gyerekek – szabálykövetésük részeként – elkezdtek beilleszkedni a különböző társadalmi konfigurációkba (család, rokonság vagy az ezeket magában foglaló társadalmi csoport), amelyek belső viszonyait maga a levelezés is újra és újra létrehozta, működtettette és formálta. A levelezés tehát hozzájárult a gyerekek társadalmi kapcsolatainak kialakításához és annak részeként az információtranszferbe való integrációhoz.⁴⁶ A szülővel vagy más rokonnal való levelezés során alkalmazott érzelmreprezentációknak is volt társadalmi jelentőségük és funkciójuk, amelyek használatával a gyerekek nemcsak az érzelmeiket fejezhették ki, hanem az elvárt szerephez tartozó kötelezettségüket is teljesítették.

⁴⁵ MNL OL P 707 Zichy család zsélyi levéltára, XXXII. sorozat (a továbbiakban: P 707), No. 5122. Melith István levele Melith Péternek. H. n., é. n. Melith István egyik levelét először anyjának szánta, majd a megszólítást áthúzva apját, majd azt ismét áthúzva mégis anyját szólította meg; a hátoldali címzést azonban elrontotta, így apja, briberi Melith Péter neve szerepelt címzettként. – Uo. No. 5123. Melith István levele Szokoly Erzsébetnek. H. n., é. n. A Melith fiúk tanulmányaihoz lásd *Fazekas István: A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Bp. 2002. 139–158.

⁴⁶ *Daybell, J.*: *The Material Letter* i. m. 53.

Az engedelmes, a társadalmi követelményeknek eleget tevő gyerek képe jelenik meg a 13 éves Bánffy György nagynénjének, Bornemissza Anna fejedelem-asszonynak küldött saját kezűleg írt levelében.⁴⁷ 1686 májusában a kilencéves Rákóczi Ferenc (1676–1735) és négy évvel idősebb nővére, Rákóczi Julianna (1672–1717) együtt írtak levelet mostohaapjuknak, Thököly Imrének (1657–1705), amelyben a szülő iránti vágyódásukat jelenítették meg: „Édes kegyelmes uram, valóban szívesen várjuk azt az áldott órát, az melyben Isten ő szent Felsége elhozza nagyságotat közinkben.”⁴⁸ Teleki Sámuel gyerekkori levelében is apja, Teleki Sándor országgyűlésről való hazajövetelét sürgette: „Édes apó, jöjjön haza, Samu erősen várja édes apót. Már elbomlott az gyűlés. Ha apó nem jöhet haza, Samu odamégyen, ha édes apó parancsolja.”⁴⁹ A személyes jelenlétet helyettesítő levél és az azáltali látogatás képe is gyakran feltűnik a gyereklevelekben: „Az nagyságod jelen lété tőlünk eltávoztatván, fiúi hivatásunkhoz illendőnek éltünk lenni, hogy nagyságotat írásunk által meglátogassuk.”⁵⁰ A szülőkkel élő gyerekek leveleikben magától értetődően elsősorban az udvartartás viszonyairól írtak. Teleki János apjának szóló leveleiben rendszerint anyja és testvérei, valamint a birtokon élő lovak, agarak és különböző szolgák állapotáról írt.⁵¹ A gyerekek a szülők vagy a gyerek felügyeletét végző gyámok elvárásainak megfelelően időnként beszámoltak egészségi állapotukról és tanulmányi eredményeikről is.⁵² Ez nyilvánvalóan felerősödött, amikor a fiúk elkezdték a gimnáziumi vagy a kollégiumi tanulmányaikat, és elkerültek a szülői udvartartásból. Nádasdy Ferenc igyekezett anyja elvárásaihoz igazodni: minden nap levelet írt neki, és kérte anyját, hogy „én is azt várnám viszontak kegyelmedtől, hogy ha minden levelemre választ nem tehet is kegyelmed, hát minden három levelemre választ tegyen.”⁵³ Radvánszky György (1645 k.–1687) is megkövetelhetette a gyakori levélírást a tanulmányai miatt távol

⁴⁷ SJAN CJ Fond familial Bánffy No. 969. fol. 1–2. Bánffy György levele Bornemissza Annának. Kolozsvár, 1676. jún. 21.

⁴⁸ MNL OL P 659 No. 730/21. (II.) Rákóczi Ferenc és Rákóczi Julianna levele Thököly Imrének. Munkács vára, 1686. máj. 5.

⁴⁹ MNL OL P 658 No. 3531/10. Teleki Sámuel levele Teleki Sándornak. H. n., é. n. Lásd még ehhez uo. No. 3531/6–13., No. 3531/15.

⁵⁰ MNL OL E 190 No. 430. (II.) Rákóczi György levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak vára, 1628. nov. 11.

⁵¹ MNL OL P 659 No. 840/53. Teleki János levele Teleki Mihálynak. Sorostély, 1667. jan. 10. Vö. TML IV. 2–3.; MNL OL P 659 No. 661/39. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 15.; uo. No. 661/45. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 16.(?); uo. No. 661/44. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 21.; uo. No. 661/43. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 26.; uo. No. 661/42. Uzdiszentpéter, 1671. máj. 2.

⁵² Lásd ehhez MNL OL P 124 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy László, Családtagok Esterházy László grófhoz írt levelei 1645–1652 (a továbbiakban: P 124), No. 201. Esterházy Pál levele Esterházy Lászlónak. Nagyszombat, 1651. márc. 26.; (II.) Apafi Mihály leveleit apjának, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek 1682-ből lásd SJAN Sibiu [Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Levéltára] (a továbbiakban: SB), Colecția Joseph Heinrich Benigni 11. czs., No. 66. fol. 1., 3., 5.

⁵³ MNL OL E 185 No. 14. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. ápr. 14.

lévő fiától, Radvánszky János (1666–1738) ugyanis egyik levelében arról számolt be apjának, hogy bár három napja küldött neki levelet, kötelezettségének teljesítése miatt újra fog írni.⁵⁴ Az alig nyolcéves Rákóczi Ferenc (1645–1676) apai nagyanyjának, Lorántffy Zsuzsánnának (1602 k.–1660) küldött levelében a következőképpen jellemezte helyzetét: „Kegyelmes asszonyom, egyéb iránt jól vagyok, csakhogy az torkom kezdett fájni.”⁵⁵ 1649 júliusában a 12 éves Batthyány Kristóf (1637–1687) egészségi állapotán kívül tanulmányairól számolt be apjának, Batthyány Ádámnak (1610–1659): „az kedves tanulásban a mint legjobban lehet tanulok”.⁵⁶ Egy évvel később már arról írt, hogy hamarosan latinul is levelet fog fogalmazni neki.⁵⁷ 1618 májusában Melith Ferenc apjának küldött levelében magyarázkodott azért, mert nem küldött gyakrabban levelet: „Hogy nagyságodnak édes apám uram ezideig nem írtam levelet, nagyságod megbocsásson, mert még keveset tanultam, ha többet tanolok, gyakortabb írok nagyságodnak.”⁵⁸ Esterházy Pál (1635–1713) gyakran írt bátyjának, Esterházy Lászlónak tanulmányairól, köztük nyelvtanulásáról is: „más úttal németül is írok nagyságodnak, hogy megbizonyítsam, hogy németül is tanolok”.⁵⁹ Máskor azonban épp a tanulmányaival magyarázta bátyjának a levelek elmaradását.⁶⁰ A fiú tehát önvizsgálatot tartott, felelősséget vállalt és magyarázkodásra kényszerült, amikor nem teljesítette a levelezés társadalmi kapcsolatok fenntartására vonatkozó célját. Nádasdy Ferenc anyjának küldött leveleiben nemcsak a latin és a német nyelv elsajátításáról

⁵⁴ MNL OL P 566 Családi levéltárak, Radvánszky család radványi levéltára 1545–1945, III.-III.-84. Radvánszky János levele Radvánszky Györgynek. Szulýó, 1682. nov. 24.

⁵⁵ MNL OL E 190 No. 6794. (I.) Rákóczi Ferenc levele Lorántffy Zsuzsánnának. Várad, 1654. okt. 25. Máskor pedig tanulmányairól írt, lásd uo. No. 6591. Rákóczi Ferenc levele Lorántffy Zsuzsánnának. Gyulafehérvár, 1653. jan. 8.

⁵⁶ MNL OL P 1314 Batthyány család körmendi levéltára, Missiles 1527–1944 (a továbbiakban: P 1314), No. 4771. Batthyány Kristóf levele Batthyány Ádámnak. Sopron, 1649. júl. 20. A Batthyány-udvarban a gyerekek oktatása már egészen kiskorban (Kristóf négy-, Pál alig hároméves volt), 1641-ben megkezdődött Poletinz György felügyeletével. Nyilvános iskolai oktatásuk 1649 júliusában vette kezdetét a soproni jezsuita kollégiumban. Batthyány Ádám gyerekeinek neveletéséről lásd *Fazekas István*: Batthyány Ádám és gyermekei. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon* i. m. 93–94.; *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr 2012. 399.

⁵⁷ MNL OL P 1314 No. 4772. Batthyány Kristóf levele Batthyány Ádámnak. Sopron, 1650. jún. 28.

⁵⁸ MNL OL P 707XXXII. sor. No. 4915. Melith Ferenc levele Melith Péternek. Homonna, 1618. máj. 24. A szülőknek való bizonyítási vágy és beszámolási kötelezettség jelenik meg (II.) Rákóczi György (1621–1660) és testvére, Zsigmond (1622–1652) szüleiknek, (I.) Rákóczi Györgynek és Lorántffy Zsuzsánnának írott leveleiben, valamint Koháry István apjának, Koháry Istvánnak szóló levelében. – MNL OL E 190 No. 430., 581., 917.; Štátny archiv v Banskéj Bystrici [Besztercebányai Állami Levéltár] (a továbbiakban: ŠABB), 1241 fond Koháry-Coburg Pars IV. No. 1121. Nagyszombat, 1661. máj. 29.

⁵⁹ MNL OL P 124 No. 199. Esterházy Pál levele Esterházy Lászlónak. Graz, 1646. máj. 25. Ehhez lásd még Esterházy Miklós fia, Esterházy István nevelőinek szóló utasítását a latin nyelv oktatásáról – MNL OL P 108 Esterházy család hercegi ága, Repositorium 1527–1936, 60.-A.-3.

⁶⁰ MNL OL P 124 No. 202. Esterházy Pál levele Esterházy Lászlónak. Nagyszombat, 1651. aug. 7. Lásd ehhez *Bruce, E.*: Each Word i. m. 262–263.

írt,⁶¹ hanem a Bécsben töltött mindennapokról is.⁶² Ezekhez hasonló leveleket küldött apjának a Nagyszombatról Bécsbe került 11 éves Koháry Imre is.⁶³ A tanulmányokról azonban nemcsak a gyerekek, hanem a szülők is leveleztek egymás közt. Bánffy Dénes és Teleki Mihály többször is érintették a gyerekek levélírással vonatkozó tudásának kérdését: „Gyurkó most nem írhatott az öccsének, mert nem olyan promptus [jó képességű – B. Zs.], mint Jankó. Szemben jutván rámaára kell őket húzni. Valóban pirulva olvassa György uram is az línea nélkül való írást Jankónak.”⁶⁴ 1672 márciusában Bánffy Dénes Teleki Mihálynak küldött levelében pedig azt írta, hogy nyolcéves fia, Bánffy György üdvözli őt és a vele egyidős fiát, Jánost, de György az aznapi vizsga miatt túl fáradt volt a levélíráshoz. A két fiú tehát levelezett egymással, amit a szülők is támogattak.⁶⁵

A fiúkkal ellentétben a lányok nem tanultak tovább gimnáziumban vagy kolégiumban, ennek ellenére igyekeztek elérni a nőktől társadalmilag elvárt tudásszintet. 1739 júniusában a hétéves Teleki Klára nagyanyjának a következőkről írt: „Édes nagyanyám asszony, kívántam kigyelmednek alázatosan megjelenteni, hogy én Isten jóvoltából már elmondottam egy leckében hiba nélkül az nagy katekézist.”⁶⁶ A lány a levélírással nemcsak íráskészségét igyekezett bizonyítani, hanem a katekézis elsajátításában való haladását is. 1741 májusában Teleki Klára apjának, Teleki Sándornak szóló levelében pedig ugyancsak a levélküldés elmaradásáról és a tanulmányairól számolt be: „Mind volt szándékomban egy néhány napoktól fogva, hogy levelem által meglátogathassam édes atyám uramat, de nem volt módom benne, mostan pedig adatván egy kis alkalmatosságom. [...] Tanulni is igyekezem erősen, ha ismét valami egészségedenségem[!] nem léssen, mert magam sajnálom, hogy igen elmaradtam a tanulással, sok akadályim miatt, mivel az hideglelés is igen késlele dolgomban.”⁶⁷ A levelekben nemcsak az élőbeszéd, hanem a kéziratos és nyomtatott kultúra nyomai is megjelennek. Nádasdy Ferenc

⁶¹ MNL OL E 185 No. 10–12., 16. Nádasdy Ferenc levelei Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. márc. 28., ápr. 7., ápr. 11., máj. 13.

⁶² MNL OL E 185 No. 4., 16. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. jan. 8., máj. 13.

⁶³ ŠABB 1241 Pars IV. No. 1126. Koháry Imre levele Koháry Istvánnak. Bécs, 1663. márc. 10. 1664-ben a 12 éves Imre elhunyt. – *Fülp László – Barkóczy László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban*. Honismeret 44. (2016) 4. sz. 58.

⁶⁴ MNL OL P 659 No. 675. fol. 6. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak. Barla, 1671. febr. 24. Vö. TML V. 471. Ehhez lásd még MNL OL P 659 No. 675. fol. 135. Vö. TML V. 446–447. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak. Bonchida, 1671. jan. 31.

⁶⁵ Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak. Gyalu, 1672. márc. 3. In: TML VI. 101.

⁶⁶ MNL OL P 658 No. 3530a/1. Teleki Klára levele özvegy petki Nagy Zsigmondné Kovács Juditnak. Gernyeszeg, 1739. jún. 13.

⁶⁷ MNL OL P 658 No. 3530a/7. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1741. máj. 15.

anyjának írt leveleiben rendszeresen számot adott aznapi bibliai olvasmányáról.⁶⁸ Az életkor előrehaladásával a Biblia megismeréséről való beszámolók egyre inkább meghatározó elemeivé váltak a gyerekek leveleinek. A biblikus nyelv univerzalizációja miatt a gyerekek felé elvárás volt, hogy minél mélyebb tudást szerezzenek a Bibliáról. A levelezés során ugyanis – különböző intertextusokon keresztül – gyakran alkalmazták azokat a tudáselemeket, amelyeknek a magas szintű művelése a tudáshoz társuló presztízzsel járt.⁶⁹ A Biblia ismeretének követelménye I. Rákóczi György fejedelem fiának, Rákóczi Györgynek szóló,⁷⁰ és Esterházy Miklós nádor fiának, Esterházy Istvánnak írott intelmében is megjelenik.⁷¹ A biblikus tudás a református erdélyi fejedelem és a katolikus vallásra áttért magyar nádor számára is egyetemes fontossággal bírt. A biblikus és keresztény egyházi kultúrában való jártasság bizonyítása jelent meg a különböző egyházi ünnepekhez kapcsolódó köszöntésekben⁷² és gyerekversekben is.⁷³

A fiúk esetében a szülői udvartartásból való elkerüléssel felerősödött az a szülői elvárás és az annak való megfelelés igénye is, hogy részt vegyenek az információtranszferben, leveleikben pedig írjanak az általuk megszerzett hírekről.⁷⁴ Ez azonban előzetes tudást is feltételez, ugyanis a gyerekeknek rendelkezniük kellett valamiféle ismerettel arról, mi számít hírértékűnek és mi nem. A gyerekek tehát

⁶⁸ MNL OL E 185 No. 6. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. jan. 29. Ehhez lásd még uo. No. 10. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. márc. 28.; uo. No. 11. Bécs, 1568. ápr. 7.; uo. No. 12. Bécs, 1568. ápr. 11.

⁶⁹ Bethlen Miklós felnőttkorában írt leveleit átszövik a bibliai idézetek és szöveg helyekre tett utalások. Levelezőpartnereitől el is várta a biblikus ismereteket, amelyek szükségesek voltak leveleinek megértéséhez. – Jankovics J.: Bethlen Miklós i. m. 74–76. Ehhez lásd még *Ruth B. Bottigheimer*: The Bible for Children. From the Age of Gutenberg to the Present. (Dialogues of Plato 3.) New Haven–London 1996; *Edel Lamb*: Reading Children in Early Modern Culture. Basingstoke 2018; *Childhood and Children's Books in Early Modern Europe, 1550–1800*. Eds. Andrea Immel – Michael Witmore. New York–London 2006.

⁷⁰ I. Rákóczi György: Fejedelmi parainesis (1637). In: Magyar gondolkodók, 17. század. Szerk. Tarnóc Márton. (Magyar remekírók) Bp. 1979. 135.

⁷¹ MNL OL P 108 60.-A.-1. Esterházy Miklós instrukciója fiának, Esterházy Istvánnak. Kismarton, 1634. okt. 18. Ehhez lásd *Fejes Judit*: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon* i. m. 120–122.

⁷² Ehhez lásd Slovenský národný archív [Szlovák Nemzeti Levéltár] (a továbbiakban: SNA), Archív rodiny Erdődy. Korespondencia. A kilencéves Erdődy Miklós levele gyámjának, Erdődy Györgynek. Pozsony, 1702. dec. 21. és 27. Erdődy Miklós négy évvel később, 13 éves korában hunyt el Grazban. – *Benda Borbála*: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. Turul 80. (2007) 115. A 15 éves Batthyány Pál is közelgő névnapja alkalmából Szent Pál apostol megtérésének történetét szötte bele apjának, Batthyány Ádámnak szóló levelébe. – MNL OL P 1314 No. 5180.

⁷³ MNL OL P 398 Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Missiles 1601–1945 (a továbbiakban: P 398), No. 33359. Károlyi Ferenc levele nagyanyjának, Koháry Juditnak vagy anyjának, Barkóczy Krisztinának. Olcsva, 1713. dec. 13.; uo. No. 33387. és No. 34820. Károlyi Ferenc levele nagyanyjának, Koháry Juditnak, vagy anyjának, Barkóczy Krisztinának. [Olcsva, 1713. ápr. 13.] Ehhez lásd *Balogh Zs.*: Egy kora újkori i. m. 153–159.

⁷⁴ Lásd ehhez *Bruce, E.*: Each Word i. m. 254.

bizonyos preferenciák alapján szelektáltak az információk között. Mindazonáltal nem egyedül kellett eligazodniuk a híráramlás útvesztőiben, hanem a felügyeletüket ellátó tanár (*praeceptor*) vagy más, őket a tanulmányaik helyszínére elkísérő alkalmazott részvételével. A hírforrások közé tartoztak az osztálytársak vagy azok a gyerekek is, akik a főnemesek familiárisainak fiaiként tanultak együtt tovább a főnemesi gyerekekkel. A gyerekek tehát egy hírszerző hálózat „ügynökeiként” is működtek a szülői udvartartás elhagyása után. Nádasdy Ferenc szüleivel folytatott levelezésben – részben szülői kérésre – rendszeresen írt az általa hallott bécsi és egyéb hírekről vagy éppen azok hiányáról.⁷⁵ 1568 márciusában a 12 éves fiú arról számolt be anyjának, hogy „az János [Szapolyai János] király fia legelőször is Kisvárdát akarja megszállni”.⁷⁶ Egy másik levelében arról írt, hogy János király fia, János Zsigmond prédikátorai „az Blandrata [Giorgio/György, 1515–1588 – B. Zs.] nevő eretneket, ki az Szentháromságot tagadta, Isten által meggyőzték”.⁷⁷ De azt is megírta, hogy levele mellékleteként Erdélyi István neki szóló sorait is továbbítja, amelyekből bővebben értesülhet a hírről. A gyerek tehát egyszerre próbált a szülői elvárásoknak megfelelni és társadalmi beágyazottságát jelezni. Az információtranszfer azonban kölcsönösségen alapult, és nemcsak a szülők kérték a hírek naprakész továbbítását, hanem a gyerekek is tájékoztatást vártak a családról, a rokonságról vagy az udvartartáshoz tartozó házikedvenceikről.⁷⁸ Nádasdy Ferenc ezért kérte anyját, hogy írjon a karvalya és az agarai állapotáról. A fiú ugyanis hiába kérdezett rá előző levelében, anyja mégsem számolt be ezekről.⁷⁹ A Gyulafehérváron tanuló nyolcéves Rákóczi Ferenc nemcsak az oszmán követ városba érkezéséről, hanem a követfogadáson tanúsított viselkedéséről is írt nagyanyjának: „Efelől akarám nagyságodat tudósítanom, a török követ eleiben kimentem volt, igen-igen lőttek, de nem félttem semmit, lovon jöttem be vele a váradjai hídtól fogva.”⁸⁰

Teleki János és Apafi Mihály leveleiben több esetben üdvözölték azokat a jelentős tisztségeket betöltő egyéneket, akik az apjuk társaságában tartózkodtak. A fiúk figyelmét erre főként az anyák vagy a házitanítók hívhatták fel. Az üdvözlésekkel pedig az elvárásnak megfelelően jelezték, hogy ők is ennek a társadalmi csoportnak a tagjai. A levélben küldött üdvözlés és részvétnyilvánítás a társadalmi kapcsolatok

⁷⁵ MNL OL E 185 No. 1. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Sárvár, 1565. nov. 29.; uo. No. 5. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. febr. 17.

⁷⁶ MNL OL E 185 No. 8. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. márc. 15.

⁷⁷ MNL OL E 185 No. 13. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1568. ápr. 12.

⁷⁸ MNL OL P 124 No. 199–204. Lásd ehhez Esterházy Pál leveleit Esterházy Lászlónak.

⁷⁹ MNL OL E 185 No. 3. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Sárvár, 1567. aug. 20.

⁸⁰ MNL OL E 190 No. 6592. (I.) Rákóczi Ferenc levele Lorántffy Zsuzsánnának. Gyulafehérvár, 1653. febr. 14.

kialakításának és formálásának eszközeként működött.⁸¹ 1667 februárjában a kilencéves Thökölly Imre (1657–1705) Teleki Mihálynak írt levelet, amelyben részvétét fejezte ki annak csecsemő fia, István halála miatt. A hírről feltehetőleg felnőtt rokonaitól értesült, akik elvárták tőle, hogy ő is külön levélben nyilvánítsa ki részvétét.⁸² Négy évvel később apja, Thökölly István halála után Thökölly Imre már önállóan használta ezt a társadalmi kapcsolatot, Teleki Mihálytól várta ugyanis a friss hírek továbbítását.⁸³ A fiú azonban nemcsak Teleki Mihállyal levelezett, hanem más, az erdélyi és a magyar politikai elithez tartozó személyekkel is: például Bornemissza Anna (1637 k.–1688) fejedelemasszonnyal és Esterházy Pállal.⁸⁴ Thökölly Imrét nemcsak arra készítették fel már gyerekkorától, hogy az Erdélyi Fejedelemségben – anyja, Gyulaffy Mária (1637–1659) után – jelentős birtokállományt örökölt, hanem arra is, hogy a későbbiekben az erdélyi politikai elitben szerepet szánjanak neki. I. Apafi Mihály fejedelem ugyanis még gyerekkorában kinevezte Máramaros vármegye főispánjának. A tisztséget azonban a fiú nagykorúságáig Teleki Mihályra bízták.⁸⁵ Ezek indokolhatták az erdélyi elittel való intenzív levelezését.

A gyerekek leveleiben gyakran megjelenő motívum az ajándékkérés vagy éppen -küldés. A levelekben megfogalmazott kérések alapvetően az életkortól és nemtől függtek, nagyrészt azonban a tanulmányokhoz szükséges kellékeket kértek a szülőkől vagy gyámoktól. 1672 júniusában a hároméves Teleki Krisztina apjának a következőket írta: „Három bábót hozzon kigyelmed, édes apám uram, három győnet[?] [gyűrűt (?) – B. Zs.], iskutulyát [ládát, dobozt – B. Zs.], szoknyának valót is hozsom[!] kigyelmed [...]”⁸⁶ Testvére, az ötéves Teleki Zsuzsánna (1667–?) ugyan-

⁸¹ MNL OL P 659 No. 661/44. Teleki János levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 21.; uo. No. 661/39. Uzdiszentpéter, 1671. ápr. 15.; SJAN SB Colecția Joseph Heinrich Benigni 11. cs. No. 66. fol. 5. (II.) Apafi Mihály levele I. Apafi Mihálynak. H. n., 1682. aug. 6.

⁸² Thökölly Imre levele Teleki Mihálynak. Karkó, 1667. febr. 24. In: TML IV. 42. Ehhez lásd még a társaságában tartózkodó felnőtt rokona, Thökölly Katalin levelét Teleki Mihálynak. Karkó, 1667. febr. 24. In: TML IV. 42–43., valamint Thökölly István levelét Teleki Mihálynak. Karkó, 1667. febr. 19–20. In: TML IV. 32., 34.

⁸³ Thökölly Imre levele Teleki Mihálynak. Karkó, 1671. febr. 22. In: *Gergely S.: Gróf Thökölly Imre gyermek- és ifjúkori levelei* i. m. 267.

⁸⁴ MNL OL P 1239 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Apafi Mihály gyűjtemény 1566–1725, 2. sor. 4. altétel. Thökölly Imre levele Bornemissza Annának. Karkó, 1667. jan. 18.; MNL OL P 659 No. 347/37. Thökölly Imre levele Teleki Mihálynak. Eperjes, 1668. jan. 25. Vö. *Deák F.: I. Gróf Thökölly Imre levelei* i. m. 1. Vö. TML IV. 261.; *Gergely S.: Gróf Thökölly Imre gyermek- és ifjúkori levelei* i. m. 259–278.; TML III–V.; *Dienes D.: Egy tizenegy éves gróf* i. m. 108–111.; MNL OL P 125 Esterházy Pál levelezése 1651–1713, No. 4090–4091. Thökölly Imre levele Esterházy Pálnak. Likava, 1670. dec. 10., 12. Vö. *Viskolcz N.: Thökölly István és Imre* i. m. 91–93.

⁸⁵ MNL OL P 659 No. 347/15. Thökölly Imre levele Teleki Mihálynak. Huszt, 1667. nov. 23. Vö. TML IV. 224–225. Ehhez lásd még Thökölly István levele Teleki Mihálynak. Huszt, 1667. nov. 23. In: TML IV. 223–224.; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak. Szamosújvár, 1667. nov. 29. In: TML IV. 227.

⁸⁶ MNL OL P 659 No. 878/66. Teleki Krisztina levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1672. jún. 20.

aznap külön levelet írt arról, hogy ő milyen ajándékot vár apjától: „egy bokor kést, két iskutyát, pomagránátot [gránátalmát – B. Zs.] is hozzon kigyelmed édes apám uram”.⁸⁷ 1653 februárjában a majdnem nyolcéves Rákóczi Ferenc egy madarászó hálót kért nagyanyjától, ugyanis „Urunktól, őnagyságától kértem, de őnagysága nem adott.”⁸⁸ A fiú tehát hiába kért levelében apjától, II. Rákóczi György fejedelemtől hálót, nem kapta meg, ezért nagyanyjánál próbálkozott. 1599 októberében Nyáry Zsigmond (†1615) levelet küldött apjának, Nyáry Pálnak (1560 k.–1607), amelyben arról írt, hogy azt saját kezűleg jegyezte le, és hogy az új tanító felügyelete alatt jobban megy a tanulás, mint korábban. Ezenkívül pedig: „Nagyságodat kírem, mint szerelmes uram atyámat, mivelhogy értem, hogy gyakorta csatára jár nagyságod, nagyságod [...] én rólam se feledkezzék el, köldjön valami török marhát, kit megszolgálok nagyságodnak.”⁸⁹ A fiú tehát úgy gondolta, hogy az elvárások teljesítése, a tanulmányaiban való előrehaladás miatt megérdemel az apjától egy ajándékot, amit az oszmánokkal vívott harcok során zsákmányolt. 1664 márciusában a nagyszombati jezsuita gimnáziumban tanuló 15 éves Koháry István lovakat kért apjától magának és testvérének a lovaglás megfelelő elsajátítására hivatkozva. A fiú továbbá beszámolt arról is, hogy a velük együtt tanuló Zichy fiúknak már vannak lovaik, az Erdődy és Pethő fiúknak pedig hamarosan lesznek. A megfelelő lovak nélkül pedig nem várhatja el az apjuk, hogy eleget tegyenek a társadalmi elvárásoknak.⁹⁰ A lovakat meg is kapták, és az egy hónappal később apjának írt levelében Koháry István már a lovagláshoz szükséges, társadalmi helyzetükhöz illő kellékeket kért.⁹¹

Kanizsai Orsolya egyik levelében megkérte férjét, hogy hazajövelekor mindig lepje meg fiát ajándékkal. Nádasdy Tamás teljesítette is ezt és küldött egy ládányi „apróságot”, hogy ha a későbbiekben elfelejtene vagy nem tudna fia számára ajándékot hozni, akkor felesége készítsen elő egyet a ládában lévő tárgyakból.⁹² Nádasdy Tamás az ajándékokért cserébe saját kezűleg írt, neki szóló levelet kért később a fiától.⁹³ A négy és fél éves Nádasdy Ferenc azonban írnok közreműkö-

⁸⁷ MNL OL P 659 No. 878/67. Teleki Zsuzsánna levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1672. jún. 20.

⁸⁸ MNL OL E 190 No. 6592. (I.) Rákóczi Ferenc levele Lorántffy Zsuzsánnának. Gyulafehérvár, 1653. febr. 14.

⁸⁹ MNL OL P 707 XXXII. sor. No. 8219. Nyáry Zsigmond levele Nyáry Pálnak. Ungvár, 1599. okt. 21. A tanító személyének és a tanuló fiú mellett lévő személyzet fontosságát jelzik Radvánszky János apjának, Radvánszky Györgynek szóló levelei. – MNL OL P 566 III.-III.-84. és 85.

⁹⁰ Koháry István levele apjának, Koháry Istvánnak. Nagyszombat, 1664. márc. 28. In: *Thaly K.*: Koháry István i. m. 385.

⁹¹ Koháry István levele apjának, Koháry Istvánnak. Nagyszombat, 1664. ápr. 25. – *Thaly K.*: Koháry István i. m. 386.

⁹² Nádasdy Tamás levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1558. jún. 25. In: *Károlyi Á. – Szalay J.*: Nádasdy Tamás i. m. 24.

⁹³ Nádasdy Tamás levele Kanizsai Orsolyának, 1560. máj. 6. In: *Károlyi Á. – Szalay J.*: Nádasdy Tamás i. m. 56.

désével küldött levelet, amit azzal magyarázott, hogy nem állnak rendelkezésére a levélíráshoz szükséges eszközök. A fiú ezért arra kérte apját, hogy küldjön neki tintatartót (kalamárist), és megígérte, hogy viszonzásul majd ír neki saját kezű levelet. Ez az írnok által lejegyzett levél egy bevásárlólistához hasonlít, amelyben a fiú a tintatartón kívül trombitát, dobót és gránátalmát kért az apjától.⁹⁴ Az ajándékok az apák gyerekeik iránti társadalmilag elvárt érzelmeit jelenítették meg, ami azonban nem zárja ki azok valóságát. A gyerekek általában kötelezettségeik teljesítésén keresztül igyekeztek bizonyítani, hogy megérdemlik az ajándékokat.

De nemcsak a gyerekek kértek leveleikben ajándékokat, hanem előfordult, hogy az általuk küldött levelekkel apró ajándékokat is küldtek szüleiknek. A bécsi udvarban nevelkedő 11 éves Nádasdy Ferenc az anyjától barackot kapott, a fiú pedig ugyanazokban a ládákban körtét küldött viszonzásul: „Ím küldtem kegyelmednek ugyanazon iskatulákba, az kikbe kegyelmed nekem az barackot küldötte igen jó és szép leves körtévt.”⁹⁵ 1667 áprilisában Vér Judit írt levelet férjének, amelyben a még írástudatlan ötéves Teleki Anna üdvözölte apját, és az általa font levélkötő cernát küldte neki ajándékként, amit az anya mellékelte a levélhez.⁹⁶

A gyerekek a szülőktől vagy más rokonoktól kapott ajándékokat köszönőlevelekkel igyekeztek viszonzni. Teleki Klára nagyanyjának írt levelében köszönte meg az általa küldött tallért,⁹⁷ más leveleiben az apjától kapott ollóért, keszkenőért, tintatartóért fejezte ki háláját.⁹⁸ Egyik, apjának szóló levelében arról írt, hogy nagyon szomorú, mert a nagyanyjától kapott lova elpusztult,⁹⁹ másikakban pedig ruhához való anyagot (posztót) vagy ruhadarabot (fűzőt) kért apjától, amelyeket meg is kapott.¹⁰⁰ Ezeket Teleki Klára nemcsak leveleivel igyekezett viszonzni, hanem a melléjük csatolt ajándékokkal is. Egyik levelével például 100 darab rákot küldött apjának.¹⁰¹

Erdődy György (1645 k.–1713) levelével együtt nyulakat küldött a Pozsonyban tanuló gyámfának, Erdődy Miklósnak (1693–1706). Ez indokolta a tízéves fiú

⁹⁴ MNL OL E 185 No. 2. Nádasdy Ferenc levele Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1560. máj. 28. Vö. *Károlyi Á. – Szalay J.*: Nádasdy Tamás i. m. 235.

⁹⁵ MNL OL E 185 No. 3. Nádasdy Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Bécs, 1567. aug. 20.

⁹⁶ Vér Judit levele Teleki Mihálynak. Uzdiszentpéter, 1667. ápr. 26. In: TML IV. 95.

⁹⁷ MNL OL P 658 No. 3530a/2. Teleki Klára levele Kovács Juditnak. Gernyeszeg, 1740. jan. 4.

⁹⁸ MNL OL P 658 No. 3530a/5. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1741. ápr. 3.; uo. No. 3530a/4. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1741. nov. 17.

⁹⁹ MNL OL P 658 No. 3530a/9. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1740. aug. 28.

¹⁰⁰ MNL OL P 658 No. 3530a/6. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1741. ápr. 17.; uo. No. 3530a/7. Teleki Klára levele Teleki Sándornak, 1641. máj. 15.; uo. No. 3530a/8. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. H. n., é. n.

¹⁰¹ MNL OL P 658 No. 3530a/9. Teleki Klára levele Teleki Sándornak. Gernyeszeg, 1740. aug. 28.

sorvezetővel írt levelét, amelyben megköszönte gyámjának az ajándékot.¹⁰² A levél tehát az ajándék viszonzásaként működött az ő esetében is. Radvánszky János is több levelében kért apjától, Radvánszky Györgytől praktikus tárgyakat (fésűt, csizmát, lódingot, tarsolyt).¹⁰³ A nagyenyedi kollégiumban tanuló ozsdolai Kun fiúk pedig a pénzen kívül csizmatalpat, övet és süveget kértek leveleikben anyjuktól, Basa Ilonától. A fiúk saját kezű leveleikkel viszonzták anyjuknak az ajándékokat.¹⁰⁴ A kilencéves Thököly Imre egyik saját kezű levelében pedig a feltehetőleg karácsonyra küldött ajándékokat (gránátalmát, citromot) köszönte meg Bornemissza Anna fejedelemasszonynak.¹⁰⁵ 1713 áprilisában a hétéves Károlyi Ferenc (1705–1758) nemcsak levelet küldött anyjának vagy pedig anyai nagyanyjának ajándékként, hanem egy, a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó ekhós verset is mellékel ahhoz. A fiú ugyanis nem tudott személyesen beszámolni a tanulmányi előmeneteléről.¹⁰⁶ Ez az ünnepekhez kapcsolódó szokás lehetett a családban, ugyanis ugyanabban az évben karácsonyra is küldött ajándékként egy verset levelében. 1713 decemberében a fiú az ünnepre kapott gesztenyét igyekezett viszonzni ezzel.¹⁰⁷ A gyerekek által kért praktikus tárgyak általában a társadalmi elvárások teljesítéséhez voltak szükségese-
 sek, mégis ajándékként értelmezték azokat, és cserébe levelet és/vagy más tárgyat küldtek a szülőknek. A szülők pedig a követelményeknek való megfelelés szándékát jutalmazták, és örömet szereztek a gyerekeknek a küldött tárgyakkal. Ezek az egymástól távollevő szülők és gyerekek közötti érzelmek materiális kifejezéseiként működtek: a gyerekek levelei csereértékkel bírtak, és ha lehetőségük volt, ezt más ajándékokkal igyekeztek növelni.

Konklúzió

A tanulmány mintegy kétszáz, nagyrészt magyar nyelven írt 16–18. századi (fő)nemesi gyereklevél vizsgálatára épül. A gyerekek levelezése általánosan elterjedt

¹⁰² SNA Archívum rodu Erdődy, Korespondencia. Erdődy Miklós levele Erdődy Györgynek. Pozsony, 1703. márc. 12.

¹⁰³ MNL OL P 566 III.-III.-85. Radvánszky János levele Radvánszky Györgynek. Szulyó, 1682. nov. 26.; uo. III.-III.-88. Radvánszky János levele Radvánszky Györgynek. Eperjes, 1683. szept. 4.

¹⁰⁴ MNL OL P 658 No. 1237. Kun Miklós levele Kun Istvánné Basa Ilonának. Nagyenyed, 1667. nov. 1.; uo. No. 1235. Kun István levele Kun Istvánné Basa Ilonának. [Nagyenyed], 1669. márc. 8.; uo. No. 1236. Kun István levele Kun Istvánné Basa Ilonának. Nagyenyed, 1669. aug. 25. Lásd ehhez uo. No. 1238/1. Kun Lázár levele Kun Istvánné Basa Ilonának. Nagyenyed, 1669. júl. 4.

¹⁰⁵ MNL OL P 1239 2. sor. 4. altétel. Thököly Imre levele Bornemissza Annának. Karkó, 1667. jan. 18.

¹⁰⁶ MNL OL P 398 No. 33387. Károlyi Ferenc levele nagyanyjának, Koháry Juditnak vagy anyjának, Barkóczy Krisztinának. [Olcsva, 1713. ápr. 13.] A levélben említett húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó verset pedig lásd uo. No. 34820.

¹⁰⁷ MNL OL P 398 No. 33359. Károlyi Ferenc levele anyjának, Barkóczy Krisztinának vagy nagyanyjának, Koháry Juditnak. Olcsva, 1713. dec. 13. Kiadását lásd *Balogh Zs.: Egy kora újkori i. m.* 158–159.

gyakorlat volt a nemességen belül, és csak a levelek archiválásának hiánya miatt tűnnek ma ritkaságnak. A gyerekek által folytatott levelezés egy komplex, többszereplős folyamat volt, amelyben rajtuk kívül felnőttek egész sora is részt vehetett. A gyerekek levelezőpartnerei elsődlegesen a rokonságból kerültek ki. A szülői elvárásoknak megfelelően azonban az életkor előrehaladásával elkezdett kiszélesedni a levelezőpartnerek köre, és azok között már a jelentős politikai tiszt-ségeket betöltő egyének is megjelentek.

A gyerekek levélírása szocializációs gyakorlatként működött, amelyet a 12 év alatti fiúk és lányok esetében a szülői udvartartásban a szülő, főként az anya vagy pedig a házitanító felügyelt. A gyerekek nemtől függetlenül kezdték elsajátítani a levélírást, és ez számos esetben még azelőtt elkezdődött, hogy egyáltalán megtanultak volna írni-olvasni. A levélíráshoz szükséges tudást később a betűk elsajátításán keresztül fejlesztették tovább. A családi levélírás általában az anya és a gyermek(ek) közötti kooperáció által valósult meg döntően az utánzással, valamint a jutalmazás és fegyelmezés eszközeivel. 12 éves kor körül azonban változott a fiúk és lányok oktatása. A fiúk a szülői udvartartást elhagyva intézményi keretek között folytatták a tanulást, a lányok pedig a házasságkötés után általában a férjek vagy azok rokonságának elvárásai alapján gyakorolták és képezték tovább magukat a levélírás terén. A szülők az életkornak megfelelően várták el a gyerekektől a már rendszerezettebb tudás megszerzését és annak levélíráson keresztül való megjelenítését.

A gyerekek a levélírás által a szülők elvárásait teljesítették, és ennek megfelelően jelenítették meg önmagukat, tudásukat és érzelmeiket, illetve ezeknek a társadalmi norma által elvárt reprezentációit. A szülői elvárások azonban a gyerekek életkorához és neméhez igazodtak. A gyerekek a levélírás során a társadalmi helyzetükhöz tartozó viselkedési mintákat követték, a szülők pedig a leveleken keresztül ellenőrizték, hogy gyerekeik megfelelnek-e ezeknek. A levelek ezért egyrészt a szülői hatalomnak engedelmeskedő és az elvárt kötelezettségeket teljesítő gyerek szerepének megjelenítéseként funkcionáltak, másrészt pedig a gyerekek ezek által elkezdtek beilleszkedni a családba, a rokonságba vagy a tágabb társadalmi közegbe, amelynek kapcsolatait a levelezés is újra és újra létrehozta, működtetette és formálta. A (fő)nemesi gyerekek – alapvetően a szocializáció részeként elsajátított és a szülők által felügyelt – levelezése a család és a rokonság fenntartásának eszközeként funkcionált, ami végső soron a normák betartásával a hierarchiára épülő társadalmi rend megőrzéséhez is hozzájárult.

CHILDREN'S LETTERS AND LETTER-WRITING NOBLE CHILDREN IN
EARLY MODERN TRANSYLVANIA AND THE KINGDOM OF HUNGARY

By Zsuzsánna Balogh

SUMMARY

This analysis is based on the study of about two hundred children's letters written mostly in Hungarian in the 16th to 18th centuries. In the study I examine to whom and about what the children of aristocratic and noble families wrote letters, how they acquired the requirements of letter writing in terms of both form and content as part of their socialization, and what the purpose of children's letter writing was. Children's letter-writing was a complex, multi-actor process that served multiple purposes. The most important of these, however, was to establish and maintain relationships appropriate to their social status through their letters.

IZGÉKONY VÉR

A Balassa család a kettős királyságban

A mohácsi csatát követő kettős királyság történetében – mind az ország politikai megosztottságát, mind a belháború eseményeit illetően – a szűkös forrásadottságok miatt sok megválaszolandó kérdés van.¹ Az oszmán hódítás következményei és a két király belháborúja a magyar államiság szempontjából nézve rendkívül súlyos krízis eredményeztek, ugyanakkor ez az időszak néhány család számára teret engedett a kiteljesedéshez. A Nagy Iván tollából igen találóan „izgékony vér”-rel² jellemzett Balassa család tagjai azok közé tartoznak, akik az országos szinten jellemző kényszerpályákon belül az egyéni és családi érdekérvényesítés lehetőségeit is megtalálták.

A család

A Balassa család 16. században szétvált két ágának (a gyarmati és a szklabonyai) közös őse, a 15. század derekán élt Hunyadi-familiáris Balassa László volt. Házasságkötéseiről eltérő adatok maradtak fenn. A forrásanyagból annyit azonban megállapíthatunk, hogy az első feleségtől, Derencsényi Borbálától születtek Ferenc, Bernát, Erzsébet Borbála, Katalin, Ágota és Zsófia nevű gyermekei, a második – a társadalmi emelkedés szempontjából meghatározó özvegygel, Somosi Fruzsínával kötött – házasságából nem ismert utód, a harmadik feleségtől, bizonyos Dorottya asszonytól pedig Miklós nevű fia született.³ A család a 16. század elején Balassa László legidősebb fiának, Ferencnek az utódaira (a később gyarmati előnevet viselő ágra), valamint a harmadik feleségtől született Miklós fiának, Jánosnak a leszármazottaira (a később szklabonyai előnevet viselő ágra) tagolódott. (1. ábra)

¹ A tanulmány a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

² *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal I. Pest 1857. 120.

³ A Balassa család levéltára 1193–1526. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.) S. a. r., szerk. Borsai Iván. Bp. 1990. (a továbbiakban: Balassa) 403. és 422. sz.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Bp. 2001. Zólyomi rokonság, 2. tábla: Balassa (gyarmati), lásd https://adt.arcanum.com/hu/view/Engel_MoKozepkoriAdattara_Genealogia/?pg=778&layout=s (letöltés: 2025. máj. 17.). A Balassák leszármazási tábláin Derencsényi Borbála nem László, hanem László harmadik feleségtől született Miklós (szintén Borbála nevű) felesége. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), X 10864 B sorozat, X 6784 Másolatok gyűjteménye, A Balassa család által lajstromozott iratok (a továbbiakban: X 6784), (Mikrofilm: B 1431) Genealogia Balassiana 12. László állítólagos öt feleségéhez lásd *Budai Ferenc*: Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a XVI. század végéig I. Nagyváradi 1804. 94. Nagy Iván csak Somosi Fruzsínát tüntette föl (a gyermekek édesanyjaként is). – *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. 119.

Balassa László legidősebb fia, Ferenc szép ívű politikai-katonai karriert futott be a Jagellók uralkodása alatt.⁴ 1492–1494-ben szőrényi bán, majd Korvin János árvai várnagya, 1504–1505-ben dalmát–horvát–szlavón bán, 1513-ban öt hónapon át ideiglenesen jajcai bán, 1522-ben II. Lajos Ferdinándhoz küldött követségének tagja és 1517-től egészen a mohácsi csatáig Nógrád vármegye ispánja volt.⁵ Kétszer biztosan megházasodott, és e két frigyből összesen kilenc gyermeke – hét fia és két lánya – született.⁶ Első felesége Cecei Kis Máté özvegye, Csulai Ficsor Margit volt, aki Katalin nevű lányának adott életet.⁷ Második felesége Dengelegi Pongrác Mátyás özvegye, Perényi Orsolya, a későbbi nádor, Perényi Imre húga volt, s bár a házasságkötés időpontja nem tisztázott, 1504 augusztusában már férj-feleség voltak.⁸ Balassa Ferencnek Perényi Orsolyától hét fia (Farkas, Ferenc, Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár és János) született. Bizonyára ebből a házasságból származott Magdolna nevű lánya is. Világra jövetelük pontos dátuma János kivételével ismeretlen, de ha 1504-et tekintjük a házasságkötés idejének, akkor 1505 és 1518. január 25.⁹ (János) között születhettek.¹⁰ (2. ábra)

Balassa Ferenc a féltestvére, Miklós halála után igyekezett saját kézben tudni a birtokokat. 1512-ben a mostohaanyjától, az özvegy Dorottya asszonytól és Miklós özvegyétől, Borbála asszonytól visszakövetelte a jegyajándék és hitbér fejében nekik átengedett Szklabonya és Újfalu nevű birtokokat, és kötelezte őket arra, hogy adják

⁴ A család középkori múltjáról és Balassa Ferencről lásd *Horváth Richárd*: „Gradus ad Parnassum”. A Gyarmati Balassa család a kései középkorban. In: Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň. Jún 2012. Roč Balačovcov v 13. až 19. storočí. Zost. Helena Ferencová – Erika Antalová. Modrý Kameň 2013. 29–37.

⁵ *C. Tóth Norbert et al.*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak) Bp. 2016. 151., 98., 142.; *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón bánság: Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) Bp.–Piliscsaba 2009. 254.; MNL OL Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 24 399.

⁶ Házasságkötéseinek száma nem tisztázott. Apja, Balassa László (második?) felesége, Somosi Fruzsina 1476–1477 fordulóján hunyt el, majd László eljegyezte Ferencet a Fruzsina előző házasságából származó lánnyal, Litvai Horvát Annával. Sem házasságkötésről, sem utód(ok)ról nem szólnak források. – Balassa 418. és 419. sz. Ferenc második feleségeként Batthyány Erzsébet is fel szokott tűnni, de az ő kilitére nincs forrásunk. – *Budai F.*: Lexicon i. m. 95.; *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. 119.; *Köszeghy Péter*: Balassi Bálint – Magyar Alkibiadész. Bp. 2008. 48.

⁷ A Justh család levéltára 1274–1525. Közzétetszi Borsa Iván. Bp. 1991. 655. sz.; Nagy Iván Perényi Orsolyát tekintette Katalin édesanyjának. – *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. 119.

⁸ MNL OL DL 24 623.

⁹ *Köszeghy P.*: Balassi Bálint i. m. 53.

¹⁰ Farkas, Ferenc, Imre említése, 1512. márc. 21.: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). II. 1485–1556. Közzétetszi, bev. tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmKJk) 3576. sz.; velük együtt Zsigmond, Menyhárt és Boldizsár említése, 1517. okt. 29.: MNL OL DL 5776. Menyhárt sírfelirata szerint 1568. február 9-én, életének 57. évében hunyt el, ami alapján 1511-ben született.

át nevelésre Miklós fiát, Jánost.¹¹ Az említett két özvegy ezt megtagadta, azonban később mégis eleget tettek a követelésének, így Szklabonya és Újfalu Ferenc birtokába jutott, a féltestvér Miklós fia, János pedig bizonyára Ferenc gyermekeivel, vagyis félunokatestvéreivel, az említett hét fiúval és két lánnyal együtt nevelkedett.

A birtokosztály

Balassa Ferenc birtokszerző tevékenységéhez az említett Szklabonya és Újfalu birtok átvételén kívül özvegy Perényi Orsolyával kötött előnyös házassága is meszszemenően hozzájárult. Orsolya az előző férje révén két erdélyi várat, Diódot és Létát zálog címén bírta, ennek ellenére mindkét vár nemcsak a mohácsi csatáig, hanem azután is a Balassa családnál maradt.¹²

1512-től Balassa Ferencé volt Divény vára, amelynek birtokába a család későbbi temperamentumára jellemző eset révén jutott:¹³ Szobi Mihály unokatestvérének, a lakodalomból éppen hazatérő Sági Balázsnak a kísérete összetűzésbe keveredett az országúton az éppen lakodalomba tartó Balassa Ferenc familiárisaival. Az úton történő elhaladás elsőbbségének jogából előbb vita, majd olyan dulakodás támadt, hogy magát Balassa Ferencet is megsebesítették, és földre terítették. Az ebből keletkezett per kimenetelét nagyban befolyásolta, hogy a bíró a sértett Balassa sógora, Perényi Imre nádor volt, és úgy tűnik, hogy a Szobi Mihállyal kötött egyezséggel igyekeztek elégtételt adni a számára. Az egyezés értelmében Szobi az ő fogadott testvérének, Nádasdi Ongor/Ungor Jánosnak Katalin nevű lányát Balassa Ferenc három fia közül (Farkas, Ferenc, Imre) valamelyikhez adja majd feleségül. Ekképp Katalin leánynegyede címén Divény vára is kezükbe kerül, továbbá a birtokok akkor is Balassa Ferencet és fiági örököseit illetik, ha a gyermekek idő előtt elhaláloznának.¹⁴ Ongor Katalint végül a másodszülött Ferenc vette feleségül.

Balassa Ferenc örökösei tehát számos birtok (többek között a család gyarmati kastélya, a kékkői, a divényi és a két erdélyi vár, Diód és Léta) várományosai voltak. A családfő politikai-katonai szereplésével bizonyára tovább gyarapodtak volna, de a mohácsi csata – miként az egész ország, úgy a család történetében is – jelentős változást hozott. A csatában a királyi huszárok kapitányaként

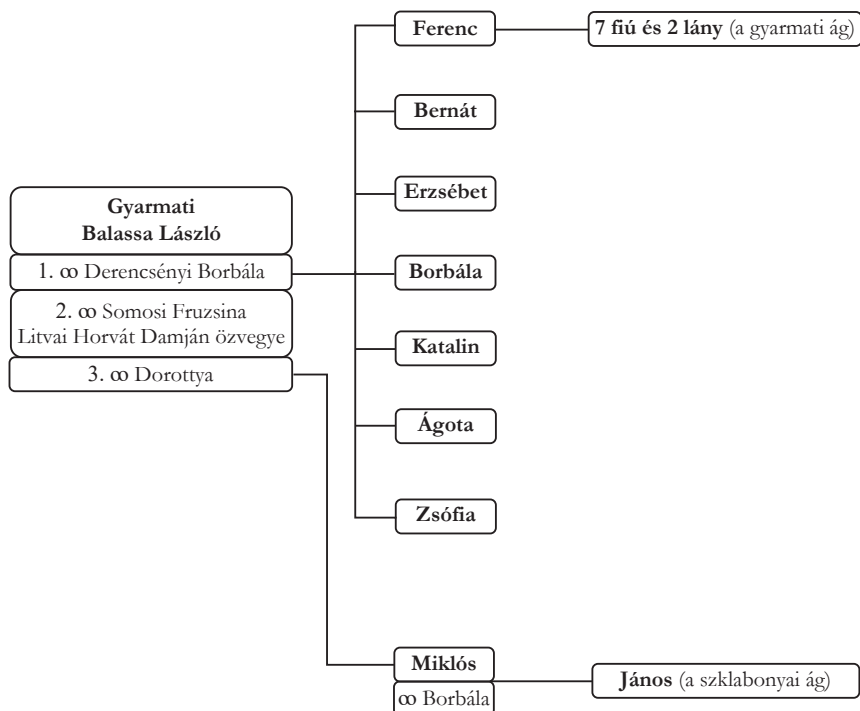
¹¹ Balassa 502. és 503. sz. Bár Nagy Iván Jánost Balassa Ferenc testvéreként tartotta számon, valójában annak félunokaöccse volt. Ferenc gyermekei között egy László nevű fiút is szerepeltetett, aki viszont szklabonyai Balassa János fia volt. – *Nagy I.: Magyarország családai* i. m. 119.

¹² *Horváth R.: Balassa család* i. m. 34–35.; *Virovecz Nándor: Híres-hírhedt Balassa Menyhárt*. Bp. 2023. 25.

¹³ *Hermann Zsuzsanna: Miképp került Divény vára a Balassák kezére? Levéltári Közlemények* 63. (1992) 1–2. sz. 61–70.; *Horváth R.: Balassa család* i. m. 36.

¹⁴ KmKJk 3576. sz.

1. ábra Gyarmati Balassa László feleségei és gyermekei

harcoló Balassa Ferenc mellett két fia, a legidősebb Farkas és a harmadik szülött Imre is részt vett. A két fiú szerencsésen visszatért, apjuk azonban életét vesztette.¹⁵

A családfő akarata és tekintélye köthette össze hét fia, valamint Miklós fia János személyét és birtokait, ugyanis a családtagok már 1527 tavaszán két lépcsőben birtokosztályt tettek. A tulajdoni viszonyok mielőbbi tisztázására azért lehetett szükség, mert a család birtokainak egy részét már ekkor (!) feldúlta a török, miként az Farkas leveléből is kiderül, aki a mohácsi csata után alig egy hónappal – bár az összecsapást nem említette – puskás gyalogosokat kért Selmecebánya

¹⁵ Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Világtörténet 5. (37.) (2015) 133., 134. Egy október 4-i jelentésben mindhárman a csata halottai között szerepeltek. – Uo. 137.; Brodaries István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. Ford. Kulcsár Péter. In: Humanista történetírók. S. a. r. Kulcsár Péter. Bp. 1977. 325. Balassa Ferenc kapitányi titulusához lásd Neumann Tibor: Udvari címek és szolgálat a középkor végi Magyarországon. In: „Királyi házunk népe”. Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén. Szerk. Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2024. 59–60.

bírájától.¹⁶ Először János király 1527. márciusi budai országgyűlése után, 28-án tett bevallást a néhai Ferenc két legidősebb fia, Farkas és Ferenc – akik ezen a gyűlésen egyébként is jelen voltak –, valamint Miklós fia, János arról, hogy Gyarmat, Szklabonya és Újfalu birtokokat megosztották egymás között. Ennek értelmében Miklós fia, János Gyarmat mezővárost – Farkas és Ferenc lakhelyét – egy kocsmát, több malmot és halastavat átengedett a néhai Ferenc fiainak, azok pedig Szklabonya és Újfalu birtokot ugyanilyen tartozékokkal együtt János részére bocsátották.¹⁷ Abban is megállapodtak, hogy minden más birtokot és jövedelmet – többek között Kékkő várat és annak uradalmát – egy majdani, fogott bíróból álló nyolctagú választott bizottság¹⁸ felmérése alapján április 25. után osztják el, és kikötötték, hogy ha az egyenlő arányú elosztás nem teljesülne, az előnyösebb fél kárpótolja a másikat.¹⁹

A bizottság a felmérés végeztével május 26-án számolt be a királyi udvarban a felosztásról. Mivel Gyarmat jobbágytelkeinek száma tizenhárommal meghaladta Szklabonya és Újfalu telkeinek számát, a bizottság úgy határozott, hogy a kékkői váruradalom felosztásánál Miklós fia János részét kiegészítik ugyanennyi zsellértelekkel. Ennek értelmében Zsélyen nyolc, Alsó-Pribélyen öt családfőt és telket engedtek át Jánosnak. A gyarmati szőlőhegyekből több borkilenced származott, mint Szklabonyáról és Újfaluról, ezért a fivérek azt is vállalták, hogy Illésfalva és Podluzsány birtokról minden évben 60 akó bort biztosítanak Jánosnak. Az Ipoly gyarmati hídján lévő vám jövedelmét a bizottság 250 mérő rozsbán állapította meg, ezért arról született döntés, hogy Ferenc fiai minden évben Szent Mihály napon 125 mérő rozst kötelesek adni Miklós fiának. Ugyanakkor Szklabonya és Újfalu gabona- és terménykilencede meghaladta Gyarmatét, így az ebben mutatkozó 22 forint 85 dénár különbözet kompenzálásáról döntöttek. Az erdőkből származó jövedelmet is egyenlő arányban

¹⁶ Az Ipolytól délre – Gyarmaton és Szécsényen kívül – minden települést fölégettek, és a folyó másik oldalán több falut is kifosztottak. – Štátny Archív v Banskej Bystrici (a továbbiakban: ŠABB), pracovisko Archív Banská Štiavnica, Magistrát mesta Banská Štiavnica (a továbbiakban: PBŠ MMBŠ) [Besztercebányai Állami Levéltár Selmecebányai Fióklevéltára], Listiny, Listy – MOL, 11. doboz, Nr. 1042. Balassa Farkas a selmecebányai bírónak. Felsősztertgár (Felsősztertgály, ma Horné Strháre, SK), 1526. szept. 30.

¹⁷ Egyedül az alsósztertgári (Alsósztertgály, Dolné Strháre, SK) kocsmát hagyták közös tulajdonban.

¹⁸ A bizottság tagjai: Bekény Benedek személynök, Miletinci Miklós személynöki ítélmester, gimesi Forgách Ferenc, Kálnay Ferenc, Endrédy György, mohorai Vidffy Lőrinc, szügyi Orbonás György, geregyei Liphay László.

¹⁹ MNL OL P 11 Balassa család levéltára, A Balassa család által lajstromozott iratok 1527–1833 (a továbbiakban: P 11), Series XIII. Fasc. Sub AN. No. 97. János király tanúsítványa a birtokosztályról. Buda, 1527. márc. 28. A testvérek bevallását először átírták a János király által május 26-án kiállított tanúsítványba, majd Rudolf császár 1582. február 18-án kiállított tanúsítványába is. – Uo. Series III. Fasc. 27 et O. No. 719. d. Érdekesége, hogy míg a március 28-i iratban Ferenc fiai közül csak Farkast és Ferencet nevesítették, addig a május 26-i tanúsítványban már a harmadik fiút, Imrét is.

osztották meg. Azok a birtokok, amelyeket a néhai Balassa Ferenc a megosztás előtt vásárolt, az ő fiait illették.

Egy olyan birtok volt (Felsősztrégova), amelyet a néhai Balassa Ferenc zálogosított el Ráskay Balázsnak, és a birtokosztály szerint akkor a nógrádi ispán, Ráskay Gáspár birtokában volt. Erről úgy döntöttek, hogy először megpróbálják visszakérni zálog megváltása nélkül, de ha nem sikerül, kivizsgálják, pontosan ki zálogosította azt el, ugyanis a kortársak számára ez nem volt egyértelmű. Amennyiben Balassa Ferenc tette, fiai kötelesek azt visszaváltani, és a birtok felét Miklós fiának adni, de ha valaki más adta zálogba, együtt kell azt visszaváltaniuk, majd megosztaniuk. Miletinci Miklós ítélmester május 14-én és az utána következő napokban Kékkő várában tartózkodott, és előbb a vár helyiségeit,²⁰ majd pedig a várhoz tartozó falvak és puszták jobbágytelkeit – a családfőket név szerint feltüntetve – pontosan egyenlő arányra törekedve felosztotta a két fél között. Ennek eredményeként nagyjából 300–300, kétharmad arányban jobbágy, egyharmad arányban zsellér családfő jutott a két félnek.

Bár Ferenc fiai és Miklós fia a birtokosztályt követően sem használták minden tekintetben következetesen a gyarmati és szklabonyai előnevet, mégis, a Balassa család ezzel a szerződéssel két ágra vált szét.²¹ Jóllehet a két ág birtokosztálya során a felek mindvégig az egyenlő arányú felosztásra törekedtek, valószínűleg erre vezethető vissza a gyarmati fivérek és szklabonyai Balassa János közötti későbbi ellentét.

A gyarmati ág tagjai 1546-ban egymás között is birtokosztályt tettek, de a forrásokból úgy tűnik, hogy a testvérek – köztük a néhai Farkas fia István is – ezt megelőzően is megosztották birtokaikat.²² Ezt a két legidősebb fivér, Farkas és Ferenc fiatalon bekövetkezett halála és a harmadik fiú, Imre ennek apropóján megmutatkozó ambíciói eredményezték. Farkast 1531. augusztus 30-án már néhaiként említik, Ferenc pedig 1530 őszén távozott az élők sorából.²³ Imre ekkor

²⁰ A hadianyag közös tulajdonban maradt. A kékkői vár belső tereiről újabban lásd *Ján Beljak – Pavol Maliniak – Michal Šimkovic*: Stavebné a funkčné premeny hradu Modrý Kameň v 16. a 17. storočí. *Archaeologia historica* 42. (2017) 2. sz. 419–439.

²¹ Az osztálylevélben minden családtag – a későbbi szklabonyai Balassa János is – gyarmati előnévvel szerepel. Később Ferenc fia, Menyhárt szklabonyai előnévvel is feltűnik. – *Neumann Tibor – Pálffy Géza*: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 80. (2009) 1–2. sz. 236–237.

²² Slovenský Národný Archív, Hodnoverné miesto Konventu benediktínov v Hronskom Beňadiku [Szlovák Nemzeti Levéltár, Garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi levéltára] (a továbbiakban: SNA HmKHB), Fasc. 21. No. 36. A sági konvent tanúsítványa a birtokosztályról Balassa Zsigmondnak, s. d. (Révay Ferenc parancslevele 1546. ápr. 3-án kelt, Pozsonyban).

²³ Lásd Farkas említését Lévy Gábor 1531. augusztus 30-i végrendeletében. – SNA HmKHB Protocollum B. 115. Balassa Ferenc 1530. augusztus 30-án még írt Besztercebánya város megisztrátusának, viszont december 3-án öccse, Imre, szintén a városnak írt levélben már néhainak nevezte Ferencet. – *Ctibor Matulay*: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych

hazatért Erdélyből, anyjával Gyarmatra ment, majd egyik éjjel megjelent a szolgálóival Kékkő váránál, hogy azt elfoglalja, és mivel ezt nem tudta véghezvinni, birtokosztályra buzdította testvéreit.²⁴ A későbbi, 1546-os birtokosztályra Imre egy későbbi levelében is utalt, miszerint Menyhárt – megelégedve a saját jogán szerzett birtokokkal – az apai örökség rá eső részéről, köztük a kékkői várról és a gyarmati kastélyról, Imre és János javára lemondott.²⁵ Emögött talán az a megfontolás állt, hogy Menyhárt addigra már két vármegye főispánja, továbbá Léva és Csábrág várának uradalmi révén kiterjedt birtokok ura volt, ezzel szemben Imre – kiszorulva Erdélyből – elvesztette a család ottani pozícióit, Jánosnak pedig még nem voltak jelentős birtokai.

Divény vára Ongor Katalin révén férjének, az 1530 őszen elhunyt Balassa Ferencnek volt lakhelye.²⁶ Bár Imre az 1530-as években főleg Erdélyben tevékenykedett, a várat többször is sajátjának nevezte.²⁷ Ennek ellenére az országban dúló belháború idején, például 1535-ben, Zsigmond lakott a várban.

A Balassa fivérek leányági örökösökként Batthyány Ferenc Vas vármegyei Németújvár birtokára formálhattak jogot. Édesanyjuk, Perényi Orsolya Újlaki Miklós bosnyák király unokája volt leányágon. Újlaki Miklós fia, Lőrinc 1524-ben utód nélkül elhunyt, s a családi birtokok, köztük Németújvár, a koronára szállt, majd II. Lajos Batthyány Ferencnek adományozta azt. A Balassa testvérek látóterének csak távoli horizontján lebeghetett az uradalom megszerzése, ennek ellenére kísérletet tettek arra, hogy érvényesítsék jogaikat, igaz, sikertelenül.²⁸ Ferdinánd király 1546-ban megszüntette a leányági örökösök perét.

písomnosti, (1120) 1255–1536. I–II. Bratislava 1980. 911. és 932. sz. Fraknoi Vilmos az 1542 februári beszercebányai országgyűlésen megjelent Balassa testvérek között Ferencet is megnevezi. A hivatkozott forrásban viszont nem szerepel, így bizonyára tollibáról van szó. – *Fraknoi Vilmos*: A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563). Különnyomat a Magyar Országgyűlési Emlékek I–IV. kötetéből II. (1537–1545). Bp. 1875. 84.; *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros [...] III. Buda 1801. 168.

²⁴ Legalábbis Palóthay Mihály deák tizenöt évvel későbbi vallomása szerint, lásd a sági konvent említett 1546. évi tanúsvitányát. Ugyanekkor szklabonyai Balassa János is azt vallotta, hogy a gyarmati ág tagjai Felsősztergáron birtokosztályt tettek.

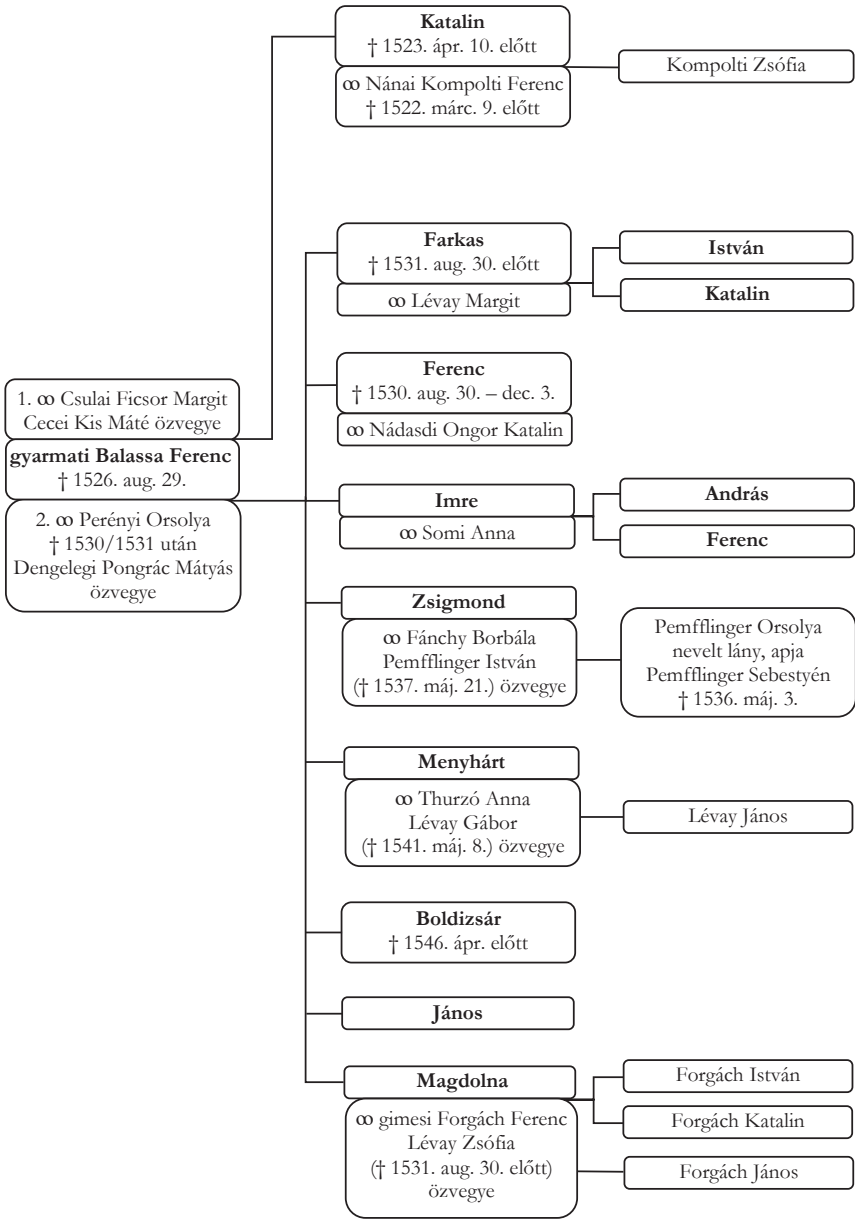
²⁵ *Rugonfalvi Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp. 1908. 115.

²⁶ 1529-ben a divényi vár kútjának kiásásához selmecbányai munkásokat fogadott föl, akik, bár állítása szerint ki lettek fizetve, egy nap után félbehagyták a munkát és hazatértek. – ŠABB PBŠ MMBŠ, Vecná skupina – korešpondencia (a továbbiakban: VS-K), 1529. d. Nr. 197. Balassa Ferenc levele a selmecbányai bírónak. Divény vára, 1529. jún. 19.

²⁷ *Hermann Zs.*: Divény vára i. m. 67.

²⁸ MNL OL P 11 Series VIII. Fasc. Sub B. No. 16.

2. ábra A Balassa család gyarmati ága, 1523–1543

(A család a későbbiekben Imre, Menyhárt és János utódaiban folytatódott.)

Balassa Ferenc öröksége ugyan tekintélyes méretű volt, de túl sok utódnak kellett azon osztozni. A gyarmati ágon 1526-ban hét fivér, egy lány és egy unoka (Farkas, Ferenc, Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár, János, Magdolna, valamint az 1523-ban már néhai Katalin lánya Kompolti Zsófia), 1531-ben öt fivér, egy lány és három unoka (Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár, János, Magdolna, a néhai Katalin lánya Kompolti Zsófia és az addigra néhai Farkas fia István és lánya Katalin) bírt örökséggel vagy leánynegyeddel. Emellett a családnak egyetlen, nem túl népes szolgálói körön kellett „megosztotni”. Bár voltak familiárisok, akik valamely családtaghoz kötődtek, de több olyanról is tudunk, akik általában véve a család szolgálatában állóknak nevezték magukat.²⁹ Úgy tűnik, hogy az előbbi két tényező, tehát az örökség számos várományosa és a közös familiárisi kör olyan alapszituációt eredményezett, amely kényszerítő erővel bírt ahhoz, hogy a fivérek a kettős királyságban mind Ferdinánd, mind János király oldalán egyaránt feltűnjenek nyughatatlan magatartásukkal, és házasodási szokásaikat is annak szolgálatába állítsák, hogy kitörjenek a korábbi keretekből.

Pártváltások, pozíciók, magánháborúk – békétlen família egy megosztott országban

Balassa Ferenc fiai – figyelembe véve szüleik házasságkötésének időpontját (1504) – az apa halálakor (1526) igen fiatalok voltak. A legidősebb Farkas és Ferenc legföljebb 21 éves lehetett, Imre náluk valamivel fiatalabb. Zsigmond, Menyhárt és Boldizsár – ha a középső esetében elfogadjuk az 1511-es születési évet és azt, hogy Zsigmond az ő bátyja volt – 10 és 17 év körüliek lehettek, a legifjabb, János pedig 8 éves volt. Nagyon fiatalon szembesültek a kettős királyválasztás következményeivel, az ország politikai és területi megosztottságával. A család birtokai Hont, Nógrád és Borsod vármegyékben, vagyis Ferdinánd és János király fennhatóságának határán feküdtek. A család befolyásának megőrzéséhez, a felmenők által viselt tisztségek újbóli megszerzéséhez,³⁰ illetve ahhoz, hogy nevük elé az *egregius* helyett a *magnificus* jelző kerüljön, jól felfogott érdekük volt a reziliens hozzáállás. Ez a fajta politikai magatartás nem tekinthető egyedinek, hiszen más családokra is jellemző volt. Ugyanakkor a Balassa családon

²⁹ Jó példa erre Csáforda Miklós tiszttartó, kékkői várnagy személye, továbbá Balassa Menyhárt érvelése is: 1541 áprilisában – amikor Perényi Péter elvárta jelenlétét a király táborában – elmaradását nemcsak betegségével, hanem azzal is indokolta, hogy Zsigmond magával vitte az ő szolgálóit. – *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 261., 290–291.

³⁰ Balassa Ferenc 1517-től haláláig Nógrád, László nagyapjuk Borsod (1456), Miklós dédapjuk pedig Hont vármegye ispánja (1435–1436) volt. – *Horváth R.*: Balassa család i. m. 30–31.

belül sem mondható el mindenkiről,³¹ de Imre, Zsigmond és Menyhárt esetében látványosan kiütközött. Az 1530-as évek elejétől bekapcsolódtak a magyarországi politikába, és mindkét király oldalán igyekeztek befolyást szerezni. Túlzás lenne azt állítani, hogy a megosztottság fenntartása volt a céljuk, még akkor is, ha ez esetenként lehetővé tette egyre magasabb pozíciók elérését. A tudatosan összehangolt családi érdekérvényesítő politika mellett állásfoglalásukat sok esetben a pillanatnyi erőviszonyokhoz igazították.

A korábbi szakirodalom egyetértett abban, hogy a család a mohácsi csata után János király pártján állt.³² Erre utal az, hogy Farkas és Ferenc jelen volt János 1527. márciusi Budán tartott országgyűlésén, és az is, hogy egy évvel később Ferdinánd király Farkas birtokait hűtlenségre hivatkozva eladományozta.³³ János király familiárisainak 1531. évi jegyzékében két Balassa is található, de keresztnév nélkül. Egyikük udvari huszárként 16 lóval szolgálta a királyt – valószínűleg Menyhárt lehetett –, a másik családtagban, mivel az erdélyi urak között szerepel, Imrét azonosíthatjuk.³⁴ Farkas és Ferenc az 1527-es országgyűlésen az erdélyiek követeként jelent meg, Imre 1529-ben János király képviselőjében Erdélyben kötött fegyverszünetet a Ferdinánd-pártiakkal, vagyis a Mohács utáni helyezkedés szempontjából Erdély rendkívül meghatározó volt a család számára.³⁵

A család pozicionálása szempontjából kiemelt fontossággal bírt Hont vármegye. A kettős királyságban elsőként Balassa Zsigmond terjeszkedett ott: 1530-ban elfoglalta a Korponához közel fekvő bozóki prépostságot, és erősséggé alakította

³¹ Egyedül Balassi Bálint apjának, Balassa Jánosnak a pályáját – leszámítva tisztázatlan 1534-es erdélyi szereplését – nem tarkították pártváltások. Ez egyrészt fiatal életkorának, másrészt annak volt köszönhető, hogy korán bekerült Ferdinánd király udvari szolgálatába. – *Pálffy Géza: Aulicusból Hofdiener. Udvari struktúrák Magyarországon az 1526 utáni átmenet évtizedeiben.* In: „Királyi házunk népe” i. m. 419.; *Köszeghy P.: Balassi Bálint* i. m. 53–173.

³² *Budai F.: Lexicon* i. m. 97.; *Andreas Lehotzky: Stemmatalogia nobilium familiarum regni Hungariae* [...] I. Posonii 1796. 125.

³³ Magyar Országgyűlési Emlékek I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos et al. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Hungariae) Bp. 1874–1917. (a továbbiakban: MOE) I. 129. A Ferdinánd király koronázása után két nappal hűségesküt tett urak között sincs Balassa fivér. – *M. G. Kovachich: Supplementum* i. m. 124–125.; MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancelláriai Regisztratúrája, Libri Regii 1527–1867 (a továbbiakban: A 57), Vol. 1. 107. p. Ferdinánd adománya János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. 28.

³⁴ *Simon Zolt: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből.* In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk. Bessenyei József et al. (Studia Miskolcinsensia 5.) Miskolc 2004. 239., 241. Imre 1531-ben a János-párti csoltói Basó Mátyással, Murány várának korábban várnagyával, addigra már urával működött együtt. – *Matulay, C.: Banská Bystrica* i. m. 980. sz.

³⁵ *Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale* [Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Levéltára], *Fond Episcopia Bisericii Evanghelice C. A. din Transilvania* (a továbbiakban: SJAN SB EBE), *Colecția de documente episcopale*, Nr. 123. Fegyverszüneti megállapodás János és Ferdinánd király között. Gyulafehérvár, 1529. aug. 17.

azt át.³⁶ Balassa Menyhárt 1532-ben János király oldalán viselte a Hont vármegye főispánja tisztségét.³⁷ Azonban 1532 októberében – bizonyára Hans Katzianer hadjáratának eredményeként – Ferdinánd királyhoz pártolt,³⁸ aki 1533. április 24-én kinevezte ugyanerre a tisztségre.³⁹ Ha János király udvari huszárai között két évvel korábban valóban Menyhártot tüntették fel, akkor nemcsak Hont vármegye főispáni tisztségét, hanem az udvari huszár címet is sikerült átmentenie, ugyanis Ferdinánd ilyen minőségben is fölfogadta.⁴⁰ Azt gondolhatnánk, hogy a család ezzel elvesztette befolyását János királynál. A testvérek összetett politikai cselekvéséről árulkodik, hogy ugyanebben az évben, pár hónappal később Menyhárt bátyja, Imre neve mellett találjuk a Hont vármegye főispánja titulusát, méghozzá János király oldalán.⁴¹ Menyhárt és Imre tehát egy időben viselték ugyanannak a vármegyének a főispáni tisztségét, egyikük Ferdinánd, másikuk János király oldalán. Egy apró, de annál beszédesebb ügyből fény derül arra is, hogy ilyen esetben hogyan működött a döntéshozatal. 1533 decemberében a (Ferdinánd-párti) Selmezbánya városának tanácsa az egyik mézárós ügyében – aki tudtán kívül lopott marhákat vásárolt – Menyhárthoz, a vármegye főispánjához fordult. Menyhárt ezután tanácskozott bátyjával, a János-párti főispán Imrével, és úgy döntöttek, hogy a selmezbányai mézárós nem köteles visszaadni a marhákat, ugyanis az, aki azt eltulajdonította, azzal egyetemben, akinek kárt okozott, János király országrészén él (Ecseg, Nógrád vármegye), ott pedig

³⁶ Horváth Richárd et al.: Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. 97–98.; Nyizsnyánszky Menyhért helytörténeti kéziratában: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Tört. 2r. 81. Díszművek 399. Rerum Carponensium Codex 77. (a továbbiakban: MTA KIK Kt Rerum Carponensium Codex)

³⁷ Említését lásd ŠABB PBŠ MMBŠ VS-K, 1531–1532. d. Nr. 628. (az iraton 629.) Thury Gábor csábrági várnagy a selmezbányai bírónak és esküdteknek. Teszér, 1532. aug. 23. Továbbá Zsigmond és Menyhárt (utóbbi mint honti főispán) közös válasza a selmezbányaiaknak a bakabányaiak panasza miatt. – Uo. Nr. 642. (az iraton 643.) Teszér, 1532. okt. 2. A selmezbányaiak 1532. szept. 29-én Balassa Zsigmondnak írt levele romlott másolatán tévesen őt titulálták főispánnak.

³⁸ Neumann T. – Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok i. m. 236–237. A pártváltásról Thurzó Elek is beszámolt Ferdinánd királynak. – Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv [Oszták Állami Levéltár, Házi-, Udvari és Állami Levéltár] (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Ungarische Akten Allgemeine Akten (a továbbiakban: UA AA) Fasc. 21. Konv. A. fol. 138–139. Nagyszombat, 1532. nov. 20. Az iratot Ferdinánd király december 16-án Regensburgban megerősítette. – ÖStA HHStA Reichsarchiv, Reichsregisterbücher Ferdinand I. Bd. 33. fol. 123rv.

³⁹ MNL OL A 57 Vol 1. 208. p.

⁴⁰ Pálffy G.: *Aulicusból Hofdiener* i. m. 419.

⁴¹ A „gentium nostrarum capitaneum” mellett. – SJAN SB EBE Colecția de documente episcopale, Nr. 150. Lodovico Gritti megerősítő oklevele Balassa Imre Veres Jánosnak tett adományáról. Az Esztergom alatti táborban, 1533. aug. 18. Továbbá *Fraknoi Vilmos*: Werbőczy István 1458–1541. (Magyar Történeti Életrajzok 11.) Bp. 1899. 290.

Ferdinándnak nincs joghatósága.⁴² Menyhárt említett átpártolása ugyanakkor összehangolt családi egyeztetésre is utal. Ha figyelembe vesszük, hogy ebben az évben nemcsak Imrét, hanem Zsigmondot és Boldizsárt is János király híkeként tartották számon,⁴³ akkor Menyhárt elpártolása valójában a család kétpártiságot volt hivatott fenntartani.

A családtagok ezekben az években léptek föl először a nagypolitika színpadára, amit a Lodovico Gritti bukása körüli erdélyi szereplésük is jól illusztrál. A János-párti Balassa fivérek ekkor Gritti ellenzékéhez tartozhattak. Amikor Gritti leszámolt a cselszövessel vádolt Czibak Imrével, az ellene szervezkedő Majláth István (Ferdinánd vajdája a tartományban), Kun Gotthárd és Balassa Imre még időben el tudtak menekülni, de a legifjabb Balassáról, Jánosról az a hír járta, hogy Czibak mellett ölték meg.⁴⁴ A belső harcok elültét követően Balassa Imre bizonyára az erdélyi vajda címre pályázott, ugyanakkor János király 1534-ben Majláth Istvánt helyezte a tartomány élére.⁴⁵ Imre talán ezért csalódott János királyban. Unokatestvérén, Perényi Péterén keresztül az a hír jutott el Thurzó Elekhez és általa Ferdinánd királyhoz, hogy nem akarja többé Jánost szolgálni, és megvannak a módszerei, hogy aláássa királyságát.⁴⁶

A megosztott országban zajló belháború szembetűnő jellemzője, hogy olyan személyekből álló ellentétpárok jöttek létre, akiknek az érdekei egyéb okok miatt is ütköztek (Török Bálint – Bakics Pál, a Podmaniczky és a Kosztka testvérek, Bebek Ferenc – Basó Mátyás). A két király küzdelme – a főhadparancsnokok eseti hadjárataival mellett – akár a szomszéd nagybirtokosok „átpolitizált” párharcaiként is értelmezhető. A Balassa fivérek, különösen Zsigmond és Menyhárt a Nyáry fivérekkal, Ferencsel és Jánossal, valamint Bebek Ferencsel kerültek az előbbi példákhoz hasonló ellenséges viszonyba.

⁴² *Virovecz Nándor*: A bányák, a főurak és a Leányvári Boszorkány. Levelek Selmechánya és a Balassa család kapcsolatához (1533–1549). In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlémények* 2021/1. (19.) Főszerk. Ujváry Gábor. Fel. szerk. Szabó András Péter. Bp. 2021. 204–206.

⁴³ MNL OL A 57 Vol. 1. 204. p. Említésük vingárti Horváth Gáspár adományában. Bécs, 1533. ápr. 26.

⁴⁴ *Szakály Ferenc*: Veszthely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Bp. 1986. 24–25.; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 25. Konv. A. fol. 42. Balassa Menyhárt levele s. d. (bizonyára 1534. aug. 11./12. után, Czibak megölését követően kelt), kerecsényi Szalay János Ferdinánd királynak küldött leveléhez csatolva. Süly, 1534. aug. 24. Kiadását lásd Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I–V. Szerk. Bunyitay Vince et al. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban: ETE) II. 381–382.

⁴⁵ Balassa Imre 1538-tól már biztosan viselte a vajdai címet Majláth mellett, de Ember Győző 1534-től számította társvajdaságukat. – *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácsiól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet) Bp. 1946. 388.

⁴⁶ Thurzó Elek Ferdinánd királynak. Sempte, 1535. jan. 10. In: *Documente privitoare la istoria românilor II/1. 1451–1575. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. București 1891.* (a továbbiakban: DIR) 89.

Bebek Ferenc 1535 novemberének végén Ferdinánd híveként ostrom alá vette a Balassa Zsigmond által védett Divény várát. Bebek arra hivatkozott, hogy Divényből megtámadták és megölték Ferdinánd király kereskedőit és támogatóit.⁴⁷ Bebek az ostromhoz még Besztercebányától is kért hadianyagot, és állítólag a város bányászai is támogatták. Ezzel párhuzamosan Balassa Menyhárt felszólította a várost, hogy hagyjon fel Bebek támogatásával, aki nemsokára úgyis megkapja a király mandátumát az ostrom befejezésére.⁴⁸ Ezután Bebekkel egy rendkívül hosszan tartó konfliktus vette kezdetét, amelynek csak az 1558-ban Izabella királyné parancsából és Balassa Menyhárt szervezésében végrehajtott merénylet vetett véget.⁴⁹

A belháború során az országrésznyi területek fölött diszponáló főurak állásfoglalása befolyásolta a még kevésbé befolyásos urak pártállását. Török Bálint, a feltörekvő dunántúli nagybirtokos 1536 nyarán Ferdinánd királytól János királyhoz pártolt.⁵⁰ Podmaniczky János is ugyanekkor állt János király oldalára,⁵¹ és a későbbi kapcsolatból ítélve úgy tűnik, hogy a Balassa fivérek, Zsigmond és Menyhárt szintén Törökhöz igazították pártállásukat. Valamelyik Balassa fivér 1536 októberében már biztosan együttműködött a János-párti Basó Mátyással.⁵² Alig fél évvel később, 1537 tavaszán az akkor még Ferdinánd király oldalán álló Menyhárt a János-pártiak fogságába esett, majd májusban megkapta az engedélyt, hogy szabadulásának feltételeiről tárgyalhasson.⁵³ Ez alighanem azt jelentette, hogy az ellenpártban folytathatta tevékenységét, és valóban, a váradi békét fél évvel megelőző hadmozdulatok és tárgyalások során a két Balassa fivér a János-párti urak között bukkant elő.⁵⁴ A család ebben az időben egyre inkább erőszakos hatalmaskodásairól vált hírhedté.⁵⁵

⁴⁷ Thurzó Elek Besztercebánya városának. Vödröd, 1535. nov. 19. és Bebek Ferenc a városnak. A divényi táborból, 1535. nov. 27. In: *Matulay, C.*: Banská Bystrica i. m. 1427. és 1428. sz.

⁴⁸ Balassa Menyhárt Besztercebánya városának. Kékkő, 1535. dec. 1. A város tagadta az ellene felhozott vádakat. Levelük Balassa Menyhártnak, 1535. dec. 4. In: *Matulay, C.*: Banská Bystrica i. m. 1429. és 1430. sz.

⁴⁹ *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 155–167.

⁵⁰ Enyingi Török Bálint. Bev. írta, forrásokat közzéteszi Bessenyei József. Bp. 1994. XVIII–XIX.

⁵¹ Uo. XVIII.

⁵² Czatzek László Révay Istvánnak. Árva, 1536. okt. 14. In: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára II. 1510–1537. S. a. r. Lukinich Imre. Bp. 1939. 563.

⁵³ *Buzási János*: A Birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai I/1. A Birodalmi Udvari Tanács és a Birodalmi Udvari Kancellária levéltára. Bp. 1979. 82.

⁵⁴ Johann Wese Ferdinánd királynak. Körmöcbánya, 1537. júl. 26. és aug. 4. In: *Károlyi Árpád*: Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez, 1536–1538. Történelmi Tár 3/1. (1878) 757–760., 762–763. Menyhárt 100 forintot ígért annak, aki tanácsot ad vagy segítséget nyújt Korpona elfoglalásához. Emögött ismét a család régi státuszának visszaállítására irányuló törekvést láthatjuk. A nagyapa, Balassa László egy évszázaddal korábban Korpona kapitánya volt. – *Horváth R.*: Balassa család i. m. 30.

⁵⁵ A teljesség igénye nélkül lásd ETE III. 117–118.; MOE II. 20.; Ferdinánd király Brodaries Istvánnak. Enns, 1538. aug. 19., és Ferdinánd király Fráter Györgynek. Steyr, 1538. aug. 22. In: DIR

A Balassa és a Nyáry fivérek közötti ellentétet Hont vármegye megosztottsága indukálta. Ferdinánd király 1536 januárjában új főispánt, Nyáry Ferencet nevezte ki a vármegye élére.⁵⁶ Balassa és Nyáry között majdnem egy évtizeden át tartó magánháború vette kezdetét, aminek következtében a vármegye két részre szakadt.⁵⁷ Miután Zsigmond előnyös házassággal – amelyről a következőkben még lesz szó – Diósgyőr birtokába jutott, Nyáry fegyveresen fellépett vele szemben.⁵⁸ Bár ekkor már mindkét király fegyvernagyválasztásra intette alattvalóit, Nyáry mégsem hagyott fel Zsigmond birtokainak dúlásával.⁵⁹ A Balassák válasza erre az volt, hogy 1537 szenteste napján Menyhárt az embereivel rajtaütött Ipolyságon, ahol a rovásadó tárgyában eljáró Nyáry János a vármegyei tiszttalakkal időzött.⁶⁰ Amikor Nyáry Ferenc 1538 márciusában egy alkalommal Ipolyságra utazott, útközben elfogta és félholtra verette Zsigmond egyik szolgáját, Soós Tamás fiát, aki épp úton volt a Balassákkal rokon Forgách testvérekhez.⁶¹ Ezután elküldte embereit, hogy fogják el Menyhárt szolgáját, az alispánt, de mivel az elmenekült, „csak” a birtokait (és más nemesekéit) dúlták fel emellett, hogy Nyáry lehalásztatta Menyhárt egyik halastavát is. Amikor Török Bálint 1538 áprilisának elején a Bakics Pállal vívott magánháború során felpredálta Győrt, vele egy időben Menyhárt és Zsigmond Hont vármegye Nyáry ispánsága alá tartozó részeit támadták meg.⁶² A szembenállás még Buda török megszállása után is tovább élt. Mindennek csak az 1544-től állandósuló török portyák vetettek véget, és az, hogy Nyáryt elvezényelték a schmalkaldeni háborúba.⁶³

A család belső dinamikája János király halála után a felszínen is láthatóvá vált. Imre addigra már Majláth István mellett János király erdélyi vajdája volt.⁶⁴ Zsigmondot Ferdinánd még nem erősítette meg Diósgyőr birtoklásában,

173–175.; *Károlyi Árpád*: Fráter György levelezése, 1535–1551. Bp. 1881. 17–20.

⁵⁶ MNL OL A 57 Vol. 1. 311. p. Bécs, 1536. jan. 6.

⁵⁷ MOE II. 416., 447., 548., 580–581.

⁵⁸ MNL OL R 314 Városi iratgyűjtemény, 142/2. tétel, Selmec- és Bélabánya 1527–1810 (a továbbiakban: R 314 142/2.), No. 26. Dalmady Tamás a selmeci bírónak és szenátusnak. Dalmad, 1537. okt. 25.

⁵⁹ ŠABB PBŠ MMBŠ Litterae Missiles, 1537 d. Dalmady Tamás Thaddeus Bartfeldernek. Dalmad, 1537. dec. 16.

⁶⁰ ŠABB PBŠ MMBŠ Litterae Missiles, 1538. d. Dalmady Tamás Gregorius Feynernek, Selmecbánya jegyzőjének. Dalmad, 1538. febr. 16.

⁶¹ Fráter György Várdy Pálnak. Buda, 1538. márc. 30. In: *Károlyi Á.*: Fráter György i. m. 9–10.

⁶² Enyingi Török Bálint i. m. XIX–XX.; Thurzó Elek Ferdinánd királynak. Sempete, 1538. ápr. 5. In: Enyingi Török Bálint i. m. 214. sz.

⁶³ MNL OL E 185 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdi 1527–1730, Missiles, 25. d. No. 26. Nyáry Ferenc Nádasdy Tamásnak. 1543. máj. 21.; MNL OL E 148 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Neo-regestrata acta 1527–1900 (a továbbiakban: E 148), Fasc. 1753. No. 39. Nyáry Ferenc kerecsényi Szalay Jánosnak. Szomolány vára, 1543. júl. 22.; Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek. Léva, 1543. nov. 12. In: *Virovecz N.*: Leányvári Boszorkány i. m. 214–215.

⁶⁴ Ecsedi Báthory András későbbi elmondása szerint Fráter György volt az, aki a Majláth iránti ellenszenvtől vezérelve elérte János királynál Balassa Imre vajdai kinevezését. – *Virovecz Nándor*: Erdélyi

és Menyhárttal együtt leginkább a belháborúban viselt dolgairól volt ismert. Boldizsár János király krakkói követségének reprezentatív tagja volt, amikor az 1539 januárjában megkötötte a király és leendő felesége, Izabella közötti házassági szerződést.⁶⁵ János halála után – a váradi béke értelmében – elvileg az egész ország Ferdinánd királyra szállt volna, ami a Balassa fivéreknek a politikai befolyás elvesztését vetítette előre. Ekkor azonban adódott egy lehetőségük, hogy a király céljainak megvalósításához nélkülözhetetlen személyekként tűnhessenek föl, ugyanis Ferdinánd király Buda bevétele mellett a keleti országrészt és Erdélyt is biztosítani akarta.

Közös pártváltásukat és 1540 nyaratól folytatott tevékenységüket pontosan összehangolták. Menyhárt és Zsigmond nyíltan vállalta, hogy Ferdinánd királyt tekinti urának,⁶⁶ Imre pedig erdélyi működése során gondoskodott arról, hogy Majláth Istvánt törökpártinak tüntesse föl, ezzel önmagát az egyedüli megbízható opciónak állítva be.⁶⁷ Zsigmondnak augusztus 14-én kiállították Ferdinánd kegyelemlevelét, majd két nappal később a Diósgyőr elzálogosításáról szóló fogalmazványt is; de a néhai Országh László javait és a korábban elfoglalt bozóki prépostság kegyúri jogát is megszerezte.⁶⁸ Az iratot azonban csak novemberben vehette kézhez.⁶⁹ Fráter György megpróbálta megállítani Zsigmondot és Menyhártot abban, hogy Erdélyben lévő bátyjukat támogassák, ám akciója kudarcot vallott.⁷⁰ Azonban 1540 szeptemberének második felében Basó Mátyás elfogta

vajda kerestetik. Ecsedi Báthory András javaslatai Giovanni Battista Castaldónak (1553). Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlmények 2024. (22.) Főszerk. Ujváry Gábor. Fel. szerk. Szabó András Péter – Schwarczwölder Ádám. Bp. 2024. 247. Majláth és Balassa nevéhez kötődik az 1539–1540. fordulóján kezdődött szervezkedés, de abban a testvérek közül csak Imre vett részt, ezért nem tartozik a szorosan vett témához. A mozgalomról lásd *Oborni Terez: Az ördögös Barát – Fráter György (1482–1551)*. Bp. 2017. 63–64. et passim; *Szabolcsi József: Az 1539–41. évi rendi mozgalom oka és célja*. Századok 104. (1970) 300–320.

⁶⁵ *Véress Endre: Izabella királyné 1519–1559*. Bp. 1901. 29–30. Boldizsárt korábban Ferdinánd király mandátumában intette, hogy hagyjon fel a Körmöcbányára élelmiszert szállító polgárok háborgatásával. – ŠABB pracovisko Archív Kremnica [Besztercebányai Állami Levéltár Körmöcbányai Fióklevéltára], Magistrát mesta Kremnice, Tomus I. Fons 35. Fasc. 1. Nr. 38. Prága, 1534. jan. 10.

⁶⁶ *Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai*. 2. füzet. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai. Bp. 1894. 75.; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 42. Konv. B. fol. 115–116. Thurzó Elek Ferdinánd királynak. Galgóc, 1540. júl. 24.

⁶⁷ MNL OL P 11 Series I. Fasc IV. fol. 46–47. Ferdinánd király Balassa Imrének. Brno, 1540. szept. 19.

⁶⁸ *Bessenyei József: Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században*. Források. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2.) Miskolc 1997. 15–17.; *Uő: Diósgyőr birtoklástörténete 1522–1702*. In: Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig. Szerk. Tóth Péter – Szakály Ferenc. (Miskolc története 6 kötetben) Miskolc 1998. 59–60.

⁶⁹ *Bessenyei J.: Diósgyőr vára és uradalma* i. m. 18–22.

⁷⁰ Martín de Lazcano Leonhard Freiherr von Velsnek. Esztergom, 1540. szept. 10-én. és 13-án. In: *P. Kovács Klára: Itáliai építész az ellenkirályok szolgálatában*. Domenico da Bologna életrajzához (1540). Erdélyi Múzeum 74. (2012) 3. sz. 111., 113.; Muthnoky Mihály Nádasdy Tamásnak. Esztergom,

Menyhártot, és három hónapig Murány várában őrizte.⁷¹ A királyt erről Gerendy Miklós erdélyi püspök és Várday Pál esztergomi érsek értesítette, kérve őt, hogy erősítse meg Zsigmondot Diósgyőr birtokában, mert miként Erdély sorsa csakis Balassa Imrén áll, úgy a család összes, a király uralma alatt lévő birtoka egyedül Zsigmondtól függ, és a királynak jól felfogott érdeke a család támogatása.

A Balassa testvérek működésének színtere ekkor ismét Erdély volt, Zsigmond pedig – Nádasdy Tamás, Serédy Gáspár, vingárti Horváth Gáspár mellett – egyike lett a biztosoknak, akiket a király októberben a tartományba küldött.⁷² Munkájuk Leonhard Freiherr von Vels budai hadműveletétől is függött, ugyanakkor a király többször biztatta Imrét, hogy tartson ki, mert hamarosan katonaságot küld a megsegítésére.⁷³ Amíg Nádasdy Fogarason volt, addig Zsigmond a szebeni szász gyűlésről tudósított, Imre pedig a reálpolitika szellemében alkudozott a Szapolyai-párt embereivel: Almás várát megkapja, de ha Izabella szolgálataiba áll, hozzá Diódot is; ha pedig tíz héten belül nem kap segítséget a királytól, akkor Almást is visszaadja.⁷⁴

Bár Ferdinánd királynak sem Budát, sem Erdélyt nem sikerült meghódítania, a Balassa fivérek mégis sikereket könyvelhettek el. A király további birtokokkal és szolgálóik jutalmazásával támogatta őket.⁷⁵ Jóllehet Zsigmondnak még hosszú évekig problémája akadt korábbi foglaltsai – köztük a miskolctapolcai apátság – miatt, de a kegyelemmel, a diósgyőri birtokkal és a bozói kegyurasággal rendeződött helyzete Ferdinánd oldalán.⁷⁶ Imre csillaga Erdélyben Fráter György tevékenysége miatt leáldozott, elvesztette Diódot, Létát és Almást.⁷⁷ Ugyanakkor Ferdinánd király a hátrahagyott vajdai címért és birtokokért évi 2400 forint kegydíjban részesítette, és helytartói tanácsosként is számított rá.⁷⁸ A fogságban lévő Menyhárt

1540. szept. 25. In: *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. Levéltári Közlemények 1. (1923) 288.

⁷¹ Várday Pál és Gerendy Miklós Ferdinánd királynak. Galgóc, 1540. szept. 27. In: *Bessenyei J.*: Diósgyőr vára és uradalma i. m. 21–22.; *Veress E.*: Izabella királyné i. m. 96.

⁷² *Szilágyi Sándor*: Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540. (Értekezések a történeti tudományok köréből V., 4.) Bp. 1876. 21–22.

⁷³ MNL OL P 11 Series I. Fasc. IV. fol. 40–42. Ferdinánd király Balassa Imrének. Bécsújhely, 1540. okt. 18., dec. 2.; *Szilágyi S.*: Nádasdy Tamás i. m. 41.

⁷⁴ Bagdy György Majláth Istvánnak. Balázsfalva, 1540. nov. 15. In: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Közli Szalay Ágoston.* Pest 1861. 10–11.

⁷⁵ Balassa Jánosnak és testvéreinek (Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár) a Szabolcs vármegyei Kabát és a Tolna vármegyei Adonyt adományozta. – MNL OL A 57 Vol. 2. 3. p. Bécsújhely, 1540. nov. 25.; Ferdinánd király Balassa Imrének, 1540. dec. 21. In: *Szilágyi S.*: Nádasdy Tamás i. m. 42–44.

⁷⁶ Oláh Miklós panaszai (többek között) Zsigmond ellen, lásd ETE IV. 403–404. Oláh az apátságot az 1542. évi beszercebányai országgyűlésen hozott törvények értelmében visszakövetelte, lásd SNA HmKHB Fasc. 26. No. 17. Révay Ferenc parancslevele Balassa Zsigmond megidőzéséről. Pozsony, 1542. nov. 26.

⁷⁷ *Ember Gy.*: Újkori magyar közigazgatás i. m. 390.

⁷⁸ *Köszeghy P.*: Balassi Bálint i. m. 47.; *Ember Gy.*: Újkori magyar közigazgatás i. m. 77.

szabadulásáért a legmagasabb szinten folytak a tárgyalások. Vels főhadparancsnok tárgyalta Perényivel, közbenjárta a királynál amelle, hogy ő maga Boldizsárnak, a király pedig Imrének tett ígéretet fivérük kiszabadítására.⁷⁹ Ez legkésőbb 1541 tavaszára meg is történt, de ha figyelembe vesszük a körülményeket, adódik a hipotézis, hogy a családdal korábban többször együttműködő Basó valójában csak színleg vetette fogságba Menyhártot. A család krízishelyzetekben kifejezetten ügyelt arra, hogy mindkét oldalon legyen képviselte, és 1540 őszén Ferdinánd király hűségében álltak, vagyis nem volt családtag a Szapolyai-párton. Nem kizárt, hogy Menyhárt második (!) fogsága kivárás volt, és a politikai széljáráshoz igazodva úgy szabadult volna, mint 1537 tavaszán, vagyis a Szapolyai-táborhoz csatlakozva.

A Balassa fivérek egymás közti viszonyához beszédes adalékot nyújtanak azok az esetek, amikor egyazon pénzügyletekben váltak érintetté. Így volt ez a legendásan vagyonos selmecbányai Rösl/Rössel család néhány tagjának a Balassák felé fennálló tartozása esetén is. Már Erasmus Rösl, néhai selmecbányai bíró és kamaragróf fia, Lorentz/Laurentius is adósa volt 300 forinttal a fivérek közül a legidősebb Farkasnak.⁸⁰ Lorentz lánya, a folklórban csak „leányvári boszorkányként” ismert Barbara az 1540-es években Imrétől vett kölcsön több mint 300 forintot, amit ugyan törlesztett, de ezzel együtt Imre szolgáloitól kicsalt több mint 1000 forintot.⁸¹ Imre legalább másfél éven keresztül próbálta behajtani a tartozást, részleges sikerrel, úgy, hogy engedett az öszszegből. Testvérei közül Menyhárt volt az, aki Barbara Rössel tartozásából 500 forintot átvállalt, Imre kölcsönügyletét pedig eleve Zsigmond tette lehetővé.⁸²

Lényegi mondanivalóm szempontjából kevésbé releváns, de a fivérek törökellenes akcióik során is szorosan együttműködtek. Menyhárt és János, akik később, az 1550-es években Ferdinánd király főkapitányai lettek, már 1544-ben közösen vettek részt a Budáról kirajzó török portyák elhárításában.⁸³

Özvegyekkel házasodók

Napjainkra az a kép rögzült, hogy a Balassa család férfitagjai előszeretettel házasodtak tehető özvegyasszonyokkal. Ez a kijelentés valójában Zsigmond és

⁷⁹ Vels Balassa Imrének a visegrádi táborból, 1540. nov. 25. In: *Szilágyi S.*: Nádasdy Tamás i. m. 32–35.; Ferdinánd király Balassa Imrének. Bécsújhely, 1540. dec. 21. In: uo. 42–44.

⁸⁰ ŠABB PBŠ MMBŠ VS-K, 1529. d. Nr. 178. Balassa Farkas Szalay István selmeci bírónak és az esküdteknek. Kékkő vára, 1529. jún. 4.

⁸¹ A fivéreknek az ügyel kapcsolatban írt leveleit lásd *Virovecz N.*: Leányvári Boszorkány i. m. 215–230., 232–235.

⁸² Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek. Léva vára, 1544. márc. 3. és Imre levele szintén a magisztrátusnak. Léva vára, 1544. márc. 15. In: *Virovecz N.*: Leányvári Boszorkány i. m. 217–218., 226–227. A Rössel-ügyről részletesebben lásd *Uő*: Balassa Menyhárt i. m. 71–75.

⁸³ *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 85–86.

Menyhárt esetében igaz. A fivérek boldogulása nagyban függött a házasságkötéstől, ugyanis az özvegy néhai férje birtokainak és jövedelmeinek a megszerzése a társadalmi emelkedés jól bevált eszköze volt, de a nagy karriert befutott kora újkori főnemesi családok férfitagjainak többségéről ez úgyszintén elmondható. Jóllehet ez a „stratégia” a Balassáknál nem számított újkeletűnek – elég, ha felidézzük a nagyapa, Balassa László vagy az apa, Balassa Ferenc házasságait –, utóbbi halála mégis változást hozott a házassági szokásokban.

Balassa Ferencnek Ficsor Margittól született lánya, Katalin Nánai Kompolti Ferenchez ment feleségül. Házasságukból egy lány, Zsófia született, Balassa Katalint pedig 1523. április 10-én már néhaiként említik.⁸⁴ Divény megszerzése Balassa Ferenc és Szobi Mihály 1512. évi megegyezésén alapult, miszerint fiai (Farkas, Ferenc vagy Imre) közül valamelyik elveszi feleségül Ongor Katalint. Végül a másodszülött fiú, Ferenc lett az, akinek ez a szerep jutott. Úgy tűnik, hogy Balassa Ferenc az ő elsőszülött fiának még az 1512. évi megegyezésnél is előnyösebb frigyet szánt, ami valószínűleg még 1526 előtt megkötöttet. Farkas a Bars vármegyében birtokos tehető család tagjának, Lévy Zsigmondnak az első házasságából, Haraszthy Katalintól született lányainak egyikét, Lévy Margitot vezette oltár elé. Házasságukból István és Katalin született.⁸⁵ Ennek a rokoni kapcsolatnak a későbbiekben – Menyhárt házasodásakor – komoly hozadéka volt, és Farkas korai halála ellenére a család mintha igyekezett volna megőrizni ezt a szálát. Farkas feleségének, Lévy Margitnak a lánytestvére, Lévy Zsófia Forgách Ferencnek volt felesége. Forgách a felesége halála után Balassa Ferenc – bizonyára már Perényi Orsolyától született – Magdolna nevű lányát vette el. Ennek időpontja egyelőre nem ismert. Forgách első feleségét, Lévy Zsófiát 1531 augusztusában már néhaiként említik, ő maga pedig a korábbi szakirodalom szerint az 1530-as években elhunyt, talán 1534-ben kötöttek házasságot.⁸⁶

Balassa Imre és fiatalabb fivéreinek házasságkötéseiben azonban a kivárást és az előnyöket kínáló lehetőségek megragadását lehet felfedezni. Ezeket a szövetségeket – Farkas és Ferenc házasságával ellentétben – nem az apa döntése rendezte el. Az apa halála, vagyis a mohácsi csata közvetett hatása abban érhető tetten, hogy a testvérek közötti rangsorban következő Imre a bátyjaihoz képest viszonylag későn, és csak évekkel azok halála után, 1535-ben házasodott meg. Házassága

⁸⁴ MNL OL P 1815 A Balassa család levéltára, Az Országos Levéltár által rendezett birtokjogi iratok 1545–1894, 11. tétel, No. 1. Nánai Kompolti Ferenc 1522. márc. 9. előtt elhunyt. – MNL OL DL 24 350. A későbbi családfák szerint Zsófia 1523-ban született és 1551-ben hunyt el. – MNL OL X 6784 Genealogia Balassiana 9.

⁸⁵ Említésüket lásd Lévy Gábor végrendeletében. – SNA HmKHB Protocollum B. 115. 1531. aug. 30.

⁸⁶ *Benkő Gábor*: A Forgách család karrierstratégiája és emelkedése a 16. században, különösen Forgách Simon (1526–1598) pályafutására tekintettel. Phd-disszertáció (EKKE). Eger 2021. 38.

a család erdélyi kötődéseit erősítette. Somi Gáspár és Perényi Margit lányát, Somi Annát vette feleségül, akin keresztül az erdélyi Almás várának birtokába jutott.⁸⁷

Balassa Zsigmond és Menyhárt házasságkötésében mintha újra az apai mintázat jelenne meg. A korábban említett Török Bálint nemcsak a fivérek pártállására volt hatással, hanem – úgy tűnik – Balassa Zsigmond házasságkötésére és annak elfogadtatására is. A néhai Lajos király özvegyének, Mária királynénak a birtokát képező Diósgyőr élén a királyné udvarhölgyének, Török feleségének, Pemfflinger Katalinnak a testvérei töltötték be a várnagyi (és egyben a borsodi főispáni) tisztséget. 1532-től egészen 1536. május 3-án bekövetkezett haláláig Pemfflinger Sebestyén volt a várnagy,⁸⁸ amely tisztséget ezután öccse, István kérte magának.⁸⁹ Mária királyné azonban vingárti Horváth Gáspárnak ígérte a várkapitányságot, de ennek később nem lett foganatja. Mindez Pemfflinger István nemtetszését váltotta ki, az ügyből per keletkezett, és az ítélet szerint a várat a Pemfflingereknek végkielégítés fejében át kellett volna adni.⁹⁰ Erre azonban nem került sor.

Pemfflinger István 1537. május 21-én elhunyt, és ezzel második felesége, Fánchy Borbála a vár megözvegyült úrnőjévé lépett elő.⁹¹ A János királyhoz ekkor egy éve átpártolt Török Bálint korábban kifejezetten érdekelt volt abban, hogy a kiterjedt váuradalmat megszerezze. Ebbéli szándékáról ekkorra már lemondott, de arról bizonyára nem, hogy Habsburg Mária királyné birtoka a Szapolyai-párt kezébe kerüljön.⁹² Fánchy és Török fölvettek egymással a kapcsolatot, és bár János király is újravezetkedésre buzdította az özvegyet, minden bizonnyal a főúrtól származhatott az ötlet, hogy a belháborúban vele együttműködő Balassa fivérek valamelyikéhez menjen férjhez. Az özvegy szokatlanul hamar, a gyászév leteltét meg sem várva, 1537. október 28-án hozzáment Balassa Zsigmondhoz.⁹³ Diósgyőr mint megyésispáni székhely egyértelmű befolyást biztosított a vármegyében, és ennek megszerzése ott lehetett a család igényei között, emlékeztükben tartva, hogy a nagypapa, Balassa László a 15. század közepén már viselte a borsodi ispáni tiszteletet.

⁸⁷ Somi Annával 1535 novemberében már biztosan, de feltehetőleg már májusban házastársak voltak. – KmKJk 4530. és 4540. sz.

⁸⁸ Enyingi Török Bálint i. m. XVIII; *Kubinyi András*: A Pemfflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről II. (Várostarténeti tanulmányok) Bp. 2009. 753.

⁸⁹ *Bessenyei J.*: Diósgyőr birtoklástörténete i. m. 57.

⁹⁰ Uo. 58.

⁹¹ Pemfflinger István és Fánchy Borbála házasságából nem született gyermek. – *Kubinyi A.*: A Pemfflingerek i. m. 754.

⁹² *Bessenyei J.*: Diósgyőr birtoklástörténete i. m. 59.

⁹³ Legalábbis arra a vasárnapra tűzték ki a menyegzőt. – MNL OL R 314 142/2. t. No. 26. Dalmady Tamás a selmecbányai bírónak és szenátusnak. Dalmad, 1537. okt. 25.

Azonban Balassa Zsigmond hivatalosan még évekig nem jutott a vár tulajdonába. Az ügyben Fánchy Borbála Ferdinánd királyhoz is folyamodott, de a király kezdetben vissza akarta venni tőlük a várat. Borbála féltestvére, Fánchy János, Balassa Zsigmond szervitora szintén Ferdinánd királynál igyekezett elérni azt, hogy ura adományt nyerjen Diósgyőrrre és az évekkel korábban elfoglalt Bozókra.⁹⁴ Amikor az V. Károly diplomatájaként Magyarországon járt Johann Wese érsek Fráter Györggyel, Perényi Péterrel és Balassa Imrével folytatott tárgyalásokat, Imre azt kérte Ferdinánd királytól, hogy ha nem lesz béke a két uralkodó között, kárpótlás gyanánt öccsét, Zsigmondot erősítse meg Diósgyőr birtoklásában.⁹⁵ A kétpártiság jellegzetes attribútuma, hogy Balassa Zsigmond Ferdinánd királytól csak 1540 őszén nyert adományt, de korábban Török Bálinton keresztül elérték, hogy a vár Borbála birtokában maradjon, és hogy férje János királytól adománylevelet szerezzen.⁹⁶

Borbála asszonynak Balassa Zsigmondtól sem született gyermeke, viszont együtt nevelték és házassították ki néhai férje testvérének, Sebestyénnek a lányát, az árva Pemfflinger Orsolyát.⁹⁷

Balassa Zsigmond öccsének, Menyhártnak a házassága sok tekintetben hasonlított bátyjára. Az ő házasságkötését Léway Gábor, a Balassákkal házasság útján már korábban is rokon família⁹⁸ tagjának szerencsétlen halála tette lehetővé, akinek a felesége, bethlenfalvi Thurzó Anna fiatalon özvegységre jutott. Léway Gábor 1541. május 8-án hunyt el, ugyanis a Buda bevételére indult Habsburg-haderő kötelékében az ostrom során életét vesztette.⁹⁹ A Léway–Thurzó házasságból egy fiúgyermek, Léway János született, aki apja halálakor hatéves volt.¹⁰⁰

Thurzó Anna néhai férje korai végrendelete miatt bizonytalan helyzetbe került. Léway Gábor apjának, Léway Zsigmondnak két feleségétől, Haraszthy

⁹⁴ Dalmady Tamás 1537. okt. 25-i levele. A korábbi szakirodalom (*Kubinyi A.*: A Pemfflingerek i. m. 754.; Enyingi Török Bálint i. m. XXVIII–XXIX.) nyomán Fánchy Borbálát jelen sorok szerzője is révesen a gordovai Fánchyak családjába sorolta, és testvérét, Fánchy Jánost a névazonosság miatt Török Bálint familiárisával, gordovai Fánchy Jánossal feleltette meg. – *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 36–37. Az újabb kutatások tisztázták a két Fánchy család egyidejű meglétét és a különböző személyek kilétét. Köszönöm Pálosfalvi Tamás szíves közlését és hogy kéziratban lévő tanulmányát (Besenyők Bozókra – avagy ki volt Fánchy Borbála, Diósgyőr úrnője?) rendelkezésemre bocsátotta.

⁹⁵ *Károlyi Á.*: Okiratok i. m. 786.

⁹⁶ *Bessenyei J.*: Diósgyőr birtoklástörténete i. m. 59.

⁹⁷ Forgách Simon és Pemfflinger Orsolya lakodalma. In: Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700) I. Közzéteszik Hanák Béla – Szabó András Péter. (Magyar Családtörténetek. Források 4.) Bp. 2021. 112–114.

⁹⁸ A családhoz lásd *Wertner Mór*: A Lévai Csehek. Századok 35. (1901) 332–342.

⁹⁹ Istvánffy Miklós nyomán a szakirodalomban 1542. évi halála rögzült, de az újabb kutatási eredmények 1541. májusi elhalálozását erősítik meg. – *Csapó Fanni* – *Pesti Gábor*: Ismeretlen forrás Buda 1541. évi ostromáról. Fons 25. (2018) 230., 237.

¹⁰⁰ Született: 1535. július 12. Elhunyt: 1553. szeptember 12. – *Wertner M.*: A Lévai Csehek i. m. 342.

Katalintól és Petrovics Annától nyolc gyermeke (hét lány és egy fiú) született.¹⁰¹ Léway Zsigmond legkésőbb 1531-ben elhunyt, és a család egyetlen fiági leszármazottja az első házasságából származó Gábor maradt, aki 1531. augusztus 30-án kijelölt egy öröklési rendet.¹⁰² Ennek értelmében az apja második házasságából született lányok előnyt élveztek az első házasságából született édestestvérek leszármazottaival szemben. Ahogy korábban említettem, a legkésőbb 1531-ben elhunyt Balassa Farkas felesége, Léway Margit Léway Gábor édestestvére volt, de a kijelölt öröklési rend az ő házasságukból született Balassa Istvánt és Katalint ily módon háttérbe szorította. Léway Gábor említett halála után több mint egy évvel, 1542 augusztusában az apja második házasságából származó négy lány közül Léway Katalint szentiváni Kendy Ferenc eljegyezte.¹⁰³ Az ő házasságkötésük elsősorban Thurzó Annára nézve járt volna előnytelen következményekkel, akinek, hogy ezeket elkerülje, újra kellett házasodnia. Ekkor került a képbe – talán testvére, Thurzó Ferenc ajánlására – Balassa Menyhárt, aki vagy 1542 végén, de legkésőbb 1543. január közepén feleségül vette az özvegyet, majd Léway János gyámjaként jogot formált a Léway-örökségre. Megjelenése a Léway Gábor által kijelölt öröklési rendet és ezzel együtt Kendy Ferenc számításait is keresztülhúzta. Kendy arra kérte a királyt, hogy védje meg jogaiban anyósát és feleségének testvéreit.¹⁰⁴ Minderre azért lehetett szükség, mert Petrovics Anna és lányai – Katalin, Kendy Ferenc feleségének kivételével – alighanem Balassa és Thurzó Anna házasságkötésekor is Léván éltek mint a birtok várományosai.

Balassa Menyhárt a házassággal nemcsak Léway János gyámja, hanem Léva várának ura is lett, és a Bars és Hont vármegyében kiterjedt uradalmon túl Bars vármegye főispáni címét is megszerezte. Ezen attribútumok szerint úgy tűnik, hogy mintaszerűen követte bátyját, Zsigmondot.

A házasságnak politikai tartalma is volt. Anna néhai férjének mostohaanyja, Petrovics Anna Petrovics Péter testvére volt, aki közeli rokonságban állt János királlyal.¹⁰⁵ Ez a szál Menyhártot a Szapolyai család köreihez kapcsolta. Vérségi

¹⁰¹ Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m. Lévai 2. tábla, lásd https://adt.arcanum.com/hu/view/Engel_MoKozepkoriAdattara_Genealogia/?pg=497&clayout=s&query=L%C3%A9vai (letöltés: 2025. máj. 2.). Továbbá lásd *Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat) Bp. 2012. 34.; Virovecz N.: Balassa Menyhárt i. m. 292.*

¹⁰² SNA HmKHB Protocollum B. 115. Léway Gábor végrendelete, 1531. aug. 30.

¹⁰³ Kendy Ferenc Beszterce város tanácsának. Nagyvárád, 1542. aug. 22. In: Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. Sajtó alá rendezte Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter. (TDI Könyvek 2.) Bp. 2005. 21.

¹⁰⁴ Virovecz N.: Balassa Menyhárt i. m. 291–292.

¹⁰⁵ Petrovics Péterhez újabban lásd *Varga Szabolcs: A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában. In: Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp. 2020. 145–170.*

kötélék nem fűzte össze őket, mégis, a század derekán kibontakozó erdélyi hatalmi krízis idején kapcsolódást biztosított János Zsigmond felé. Emellett felesége, Thurzó Anna Ferdinánd király egyik legnagyobb magyarországi támaszát jelentő Thurzó Elek unokatestvérének, Thurzó Jánosnak a lánya volt. Még fontosabb kapcsolódást jelentett a Habsburg uralkodóhoz a nyitrai püspök, későbbi kamarai elnök, Thurzó Ferenc is, akivel Balassa sógorságba került. Anna előző házasságából született Léway János neveléséről ő gondoskodott valószínűleg egészen az 1553-ban bekövetkezett haláláig.¹⁰⁶ Thurzó Ferenc számára ez a sógorság kellemetlen helyzetet is teremtett. A Balassa fivérek várfoglaló akcióitól ugyanis tartottak a kortársak. Thurzó Elek halálát követően özvegye, ormosdi Székely Magdolna – a Thurzó Ferencsel kötött megállapodás nyomán – bizonyos feltételekkel megtarthatta a nyitrai várat.¹⁰⁷ Itt hangsúlyos pontként szerepelt az, hogy Thurzó kezekeskedni fog arról, hogy Balassa Menyhárt – aki az özvegy birtokait is prédálta – ki legyen tiltva Nyitra várából.

Gyarmati Balassa Ferenc gyermekeinek házasságait – miként a kortársak mindegyikének – a szülők és főleg a családfő döntése határozhatta meg, de annak halála szintén hatással volt a további házassodási szokásokra. Katalin, Farkas és Ferenc esetében apjuk már gyermekkorukban elrendezhette majdani házasságukat, viszont a többi utód esetében halála megakadályozta a frigyek ügyében való intézkedését; ha volt is ilyen, az a belháborús viszonyok között érvényét veszítette. Ennek nyomán a gyarmati ág férfitagjai visszatértek az apa és nagyapa által bevett módszerhez. Ahhoz azonban, hogy vagyonos özvegyekkel házasodjanak, türelemre volt szükség, így testvéreikhez képest meglehetősen későn, harmincadik életévük felé vagy annál is később kötöttek házasságot.¹⁰⁸ Ezen kívül úgy tűnik, hogy mind Zsigmond, mind Menyhárt házasodása esetében előfeltétel volt a befolyásos pártfogó, és az instabil politikai légkör megléte, amely a kettős királyságban teret adott ebbéli törekvéseiknek.

Házassodási módszerük meghaladta a kortársak ingerküszöbét. A Balassa Menyhártot pellengérré állító *Komédia* morális problémaként állította be azt, hogy a Balassa fivérek kiskorú árvákat szorítanak ki jogos örökségükből. Sokan úgy vélték, hogy Balassa Zsigmond a Fánchy Borbála által nevelt Pemfflinger

¹⁰⁶ *Gecsényi Lajos*: A rejtélyes Thurzó: Thurzó Ferenc, a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563). Levéltári Közlemények 81. (2010) 11.

¹⁰⁷ *Wenzel Gusztáv*: Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó családból, 1497–1540. (Értekezések a történeti tudományok köréből VII., 9.) Bp. 1878. 42.: 1. jegyz.

¹⁰⁸ Még nem ismert sem Imre (1507–1508?) sem Zsigmond (1509–1510?) pontos születési dátuma, de mindketten nagyjából 27–28 évesen nőültek. Menyhárt – az 1511-es születési évvel számolva – 1543-ban 32 évesen kötött házasságot. Balassa János 35 (!) éves volt, amikor Sulyok Annával, Muthnoky Mihály özvegyével egybekelt. – *Köszeghy P.*: Balassi Bálint i. m. 69.

Orsolyát megfosztotta Diósgyőrtől, öccse, Menyhárt pedig Lévay Jánost Lévától.¹⁰⁹ Ahhoz pedig, hogy mit gondoltak a kortársak a Balassa fivérek házassági stratégiájáról, a humanista Forgách Ferenc *Emlékiratát* érdemes fellapoznunk, aki a stílusára jellemző epés megjegyzéssel tárta az olvasók elé a fivérek állítólagos felmenőjéről szóló legendát: ősük egy ismeretlen és nemtelen Balázs nevű szolga volt, aki összeszűrte a levet urának lányával, s bár összeházasodtak, jó hírnevet nem szereztek.¹¹⁰

Várostromok és emberrablás – ellentétek a családban

Az 1527. évi birtokosztály során a fogott bírák arra törekedtek, hogy Ferenc fiai és Miklós fia között egyenlő arányban osszák el a jobbágytelkeket és a jövedelmeket, de több mint valószínű, hogy a felek számára ez nem volt minden tekintetben kielégítő, ugyanis a család két ága között többször is erőszakos konfliktus alakult ki. A folyamat eredőjét még így is nehéz pontosan megjelölni, de tettelegesséig fajuló szembenállás már 1535-ből dokumentálható. Mint említettem, Bebek Ferenc 1535 novemberének végén ostrom alá vette a Balassa Zsigmond által védett Divény várát, és Menyhárt támogatta Zsigmondot. A történet pikantériája, hogy Bebek támadásával egy időben szklabonyai Balassa János több familiárisával és jobbágyával (puskákkal, ágyúkkal) felfegyverkezve ugyancsak ostrom alá vette Divényt, és egy hónapon át megszállva tartotta azt.¹¹¹ Emberei ezalatt a gyarmati ág birtokait fosztogatták, a lábasjóságot elhajtották, és ezzel – a később ezért pert indító gyarmati Balassa Imre szerint – több mint 4000 forint kárt okoztak. Hovatovább szklabonyai Balassa János két familiárisa, Bakos István és Barbarics Péter Szenna faluban a gyarmati ág egyik jobbágyának a kertjét feldúlta, gyümölcsfáit kivágta, a termést elrabolta.¹¹²

¹⁰⁹ „Igazán megmondom, az vala az szándék, hogy én is úgy cselekedjem Lévai Istvánnal [helyesen: Lévay Jánossal – V. N.] mint bátyjám, szegény Zsigmond uram, hogy Diósgyőrből az árvát, Pinphinger Orsolyát kiszínlé és elárulá.” – MTA KIK Kt RMK I. 70. (RMNy 260. RM I 4° 161.) Comodia Balassi Mennihart arultatasarol, melliel el szakada az Magyar orszagi masodic valasztot Ianos kiraltul. Kiad. Székesfejervári Karádi Pál. Abrudbánya 1569. 27.

¹¹⁰ *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. Borzsák István. Bp. 1982. 326.

¹¹¹ SNA HmKHB Fasc. 143. No. 84. Várday Pál a garamszentbenedeki konventnek a személyes jelenlét bírósága elé idézésről. Nagyszombat, 1547. okt. 11.; majd ráírva a konvent jelentése, 1547. okt. 24. A támadásban részt vett személyek közül kilencet nevesítettek.

¹¹² A kárvallott Thomas Lewocz (vagy Levocz) a gyarmati ág szennai jobbágyaként, Barbarics Péter pedig szklabonyai Balassa János ugyancsak szennai jobbágyaként szerepel az 1527. évi birtokosztályban, tehát egy falun belül végrehajtott hatalmaskodásról van szó. – MNL OL P 11 Series III. Fasc. 27 et O, No. 719. d. 17 p. János király tanúsványa, 1527. máj. 26.

A gyarmati ág talán Menyhárton keresztül kívánt revanst venni. Szklabonyai Balassa János 1537-ben Péter–Pál napon árendába vette az esztergomi káptalan Hont vármegyei Kiskés nevű tizedkerületének/tizedkésének tizedeit. Menyhárt a tizedek harmadáért átvállalta a bérlet egy részét, de azt végül nem fizette meg. A két ág 1527-ben az Ipoly gyarmati hídján lévő vám jövedelmét fele-fele arányban megosztotta. Szklabonyai Balassa János állítása szerint Menyhárt 1537-től fogva nem fizette ki a 125 mérő rozs után járó összeget, amely összeg kilenc év elteltével már 3000 forintra rúgott, és egyebek útján további 2100 forint kárt okozott neki. Menyhárt egy megosztandó birtokból is kiszorította őt. Az osztálylevél szerint, ha a néhai Balassa Ferenc zálogosította el Felsősztrégovát Ráskay Balázsnak, akkor az ő fiainak kell azt visszaváltani, majd Miklós fia Jánossal megosztani. Menyhárt 1539-ben visszaváltotta Ráskay Istvántól,¹¹³ de Jánossal nem osztotta meg.¹¹⁴

A két ág viszonyát többszörösen elkövetett emberrablás is terhelte. 1539 pünkösdje előtt, május 23-án Menyhárt ráküldte szolgálóit, köztük Nagy Mátyást és Maszlagh Tamást Újfalura, szklabonyai Balassa János birtokára, akik Kovács Tamást és (a Demeternek is hívott) András deákat foglyul ejtették, előbb Kékkő várába hurcolták, ott egy napra bebörtönözték, majd a gyarmati kastélyba vitték, s András deákat még két hónappal később is fogva tartották.¹¹⁵ Majdnem hat évvel később, 1545-ben Szent Mihály nap körül Menyhárt felfegyverkezett emberei az éj leple alatt rátörtek a szklabonyai alodiális házra, ahonnan a bérest és egyben alodiátort, név szerint Hajdú Mihály jobbágyot a feleségével és javaikkal Gyarmatra hurcolták. A következő évben, 1546-ban a már korábban is ezt a megbízást teljesítő két jobbágy, (a „Wewres”-nek is nevezett) Nagy Mátyás és Maszlagh Tamás két társával, Kun Tamás és Possáth/Poszát Albert zahorai jobbágyokkal együtt március 12-e körül egy hajnalon fegyveresen rátörtek a szklabonyai kastély szomszédságában lévő házra, és onnan a kertészt, név szerint Kertész Demetert feleségével és gyerekeivel Gyarmatra hurcolták.¹¹⁶

Elképzelhető, hogy ilyen esetekben szökött jobbágyok elfogásáról volt szó, vagy valamilyen kiélezett ügyben kényszerítő intézkedés gyanánt alkalmaztak

¹¹³ MNL OL E 148 Fasc. 1565. No. 75. A váci káptalan jelentése, átírva benne János király parancsa. Buda, 1539. jún. 17.

¹¹⁴ Mindez a garamszentbenedeki konvent 1546. április 14-i jelentésében, amelybe belefoglalták Ferdinánd király Pozsonyban, 1546. március 31-én kelt parancslevelét. – SNA HmKHB Fasc. 80. No. 22.

¹¹⁵ MNL OL P 11 Series XV. Fasc. Sub AAA et IV. No. 17. János király ítéletlevele. Buda, 1539. júl. 17. Hibás dátummal (1538) 1799-ben kiállított másolat.

¹¹⁶ Ferdinánd király 1546. március 31-én Pozsonyban kelt parancslevelében, amelyre ráírták a garamszentbenedeki konvent április 14-i jelentését. – SNA HmKHB Fasc. 102. No. 19.

erőszakot. Ugyanakkor a gyarmati ág sem lehetett elégedett a birtokosztályban foglaltakkal, és lehet, hogy így próbálták kompenzálni azt a veszteséget, amit a zsellérek szklabonyai Balassa Jánosnak történt korábbi átengedése okozott.

A megannyi alkalommal megmutatkozó összhang ellenére a gyarmati ág tagjai között is bőven akadt konfliktus. Szót ejtettem Imre ambícióiról, miszerint bátyjai halála után Kékkő várát akarta kisajátítani. Zsigmond és Menyhárt – bár a kortársak előtt mindenekelőtt erőszakos természetükről váltak híressé – több alkalommal is összedolgoztak. 1546 augusztusában azonban a következő eset történt: Menyhárt nyolc „huszárra”, akik állítólag törökös turbánt viseltek, és törökül is kiabáltak, rátörtek a bozói allódiumra, ahol a zárat leverték, és az állatokat elhajtották. Menyhárt a rablást bizonyára török portyának álcázta, ugyanis ő a többi huszárral és gyalogossal nem messze, a bozótosban bújta el. Szecsányi Péter, Zsigmond szolgája ezalatt Bozókön tartózkodott, lövést hallott a vár felől, lóra kapott, majd a mezőre sietett. Ott észrevette Menyhárt két huszárt, de azok nyomban elmenekültek. Ekkor Menyhárt az egész csapattal Szecsányira támadt, és szidalmak közepette azt kiabálta: „Még te sem menekülhetsz előlem, Szecsányi!” Szecsányi bemenekült a vár palánkja mögé, majd Menyhárt az övével nekilátott a palánkot lebontani. Ekkor a várból lövöldözni kezdtek rájuk, mire visszavonultak, de egyikük, Thaszai Miklós áldozatul esett.¹¹⁷ Hogy mi lehetett az ellentét Zsigmond és Menyhárt között, pontosan nem tudni, de bizonyára az is közrejátszott ebben, hogy 1546 március-áprilisától, miután Menyhárt Csábrág várát megvásárolta Pálffy Pétertől,¹¹⁸ egymás szomszéd birtokosai lettek.

Összegzés

A gyarmati Balassa fivérek apja elesett a mohácsi csatában, ami sok tekintetben törést jelentett a család helyzetére nézve, azonban hét fia közül négyen, Imre, Zsigmond, Menyhárt és János, akiket nem ragadott el a korai halál, fiatalokként kezdve számottevő karriert futottak be. A család birtokai földrajzi elhelyezkedésükből fakadóan az 1530-as években a Habsburg–Szapolyai vetélkedés ütközőzónájává, Buda és Esztergom elfoglalását követően pedig a török portyák állandó célpontjaivá váltak. Kiforrott politikai állásfoglalásról a kettős királyság éveiben, a két király rendkívül bizonytalan és hullámozó fennhatósága

¹¹⁷ ŠABB pracovisko Archív Zvolen [Beszercebányai Állami Levéltár Zólyomi Fióklevéltára], Magistrát mesta Krupina, Knihy, Nr. 812. 33. p. (No. 23.) Pécsy Jánosnak, Zsigmond bozói udvarbírójának bevallása két korponai szenátor előtt. Korponai városkönyv, 1546. aug. 3. Másolatban latin nyelven is: MTA KIK Kt Rerum Carponensium Codex 89r.; *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 99.

¹¹⁸ Bővebben lásd *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 54–59., 102–107.

miatt ekkor még nem beszélhetünk, ezért pártváltásaik (és az ehhez kapcsolódó családi szintű kétpártiság) a túlélést szolgálták, amelyre birtokaik fekvése eleve determinálta őket. A katonai szolgálat és a birtokszerzés, különösen utóbbi elfogadtatása nagyban függött az ellenkirályok támogatásától és jóváhagyásától. A gyakran hatalmaskodás útján szerzett birtokok vagy pártváltással elnyert tisztségek mögött sokszor a régi jogigény újbóli felélesztése állt, ami a család hagyományos pozícióinak helyreállítását szolgált. A kései kortársak által kritizált házassági szokásaik és az érdekérvényesítés során megmutatkozó, az erőszakot sem nélkülöző természetük valójában a túlélés feltételei voltak. Tettlegességig fajuló ellentétek azonban a családon belül is előfordultak, a testvér birtokainak rablását török portyának álcázni még a kor viszonyai között is kirívó tett volt. A kezdetben csak regionális, mondhatni provinciális magatartással járó szintről egy évtizeden belül az országos nagypolitika színpadára léptek. Rajtuk keresztül a mohácsi csatát követő kétosztatú magyar belpolitika belső dinamikája, a társadalom mélyebb rétegeinek vizsgálata és a politikai cselekvés árnyaltabb megértése adatik meg számunkra.

RESTLESS BLOOD

The Balassa Family in a Divided Realm

By Nándor Virovecz

SUMMARY

The aim of the study is to illustrate, through the history of the Balassa of Gyarmat family, the possibilities of self-assertion and preserving family influence in the decades following the battle of Mohács, during the parallel reigns of Ferdinand I (Habsburg) and János I (Szapolyai). Three of Ferenc Balassa's seven sons held important positions and played a major role in the events of the period 1526–1541. The family members sought to gain influence on the side of both kings. In a country divided by internal warfare, military involvement and the politics of land were both used to preserve family positions, while advantageous marriages to wealthy widows served to promote individual advancement. While the siblings seem to have coordinated their policies in general, their relations were disrupted by several violent conflicts. The political and social strategies of the Balassa brothers provide a good example of how a family tried to assert itself in a divided realm.

ELTŰNT NEMZEDÉKEK NYOMÁBAN

Egy- és kétgenerációs családok az erdélyi fejedelmi tanácsban*

Az erdélyi elitfejlődést több egyedi és izgalmas sajátosság jellemzi. A legfontosabb a kettős természete: az újonnan szerveződő állam hosszú ideig nyitott és befogadó maradt, ugyanakkor már a kezdetektől fogva létezett az a természetes szerveződési logika is, amelynek mentén a megszerzett hatalmi pozíciók egy szűk kör zárt rendszerében öröklődtek tovább. Emellett szembetűnő a számos félbeszakadt, gyakran erőszakosan megszakított pályafutás, amelyeket egyáltalán nem, vagy csak hosszú évek után követett folytatás. Mindez arra utal, hogy az elitbe viszonylag könnyű volt bejutni még a határokon kívülről és a társadalom alsóbb rétegeiből érkezőknek is. A bekerülés azonban hosszabb jelenlét esetén sem garantálta a tartós bennmaradást. A tanulmányomban azt vizsgálom, hogy ezek a jellegzetességek hogyan jelentkeztek a politikai elit legfelsőbb szintjén, a fejedelmi tanácsban. A csúcselit utánpótlását az egy- és kétgenerációs tanácsúri karriererek összevetésén keresztül elemzem. Külön figyelmet fordítok arra, hogy miért szakadtak meg a jól induló, ígéretes pályafutások, miért maradt el a természetesnek tűnő folytatás, és hová lettek az „eltűnt nemzedékek”. További fontos kérdés, hogy milyen társadalmi, politikai és dinasztikus feltételek tették lehetővé a legfelső hatalmi pozíciók elérését, megtartását és családon belüli továbbörökítését.

A tanácsai jelenlét családi mintázatai

Az Erdélyi Fejedelemségben 1556–1690 között 197 fő viselt tanácsúri tisztséget.¹ A testület elvileg 12 főből állt, így az átlagos hivatali idő 8 év 2 hónap. Ez kifejezetten hosszú időszaknak mondható, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a tanácsosi poszt a karrier csúcának számított. Az esetek többségében tapasztalt, középkorú vagy idős politikusok nyerték el, és többnyire halálukig töltötték be egy olyan

* A tanulmány a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport támogatásával készült. Itt szeretném megköszönni Balogh Juditnak, Virovecz Nándornak, G. Etényi Nórának, Jakó Klárának, Petneházi Gábornak és Bende-Farkas Sándornak a segítségét.

¹ A vizsgálat kezdő időpontja 1556 lett, mivel az erdélyi uralkodói (később fejedelmi) tanács 1556 és 1558 között alakult ki, ekkor törvényesítették a 12 főre csökkentett létszámot, és a tanácsstagok kiválasztásának jogát a rendek helyett az uralkodó kapta meg. – Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae) 1540–1699. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. II. 8., 111.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 408.

korban, amikor az átlagéletkor jóval rövidebb volt, mint ma. Ha csak a statisztikai átlagértékből indulunk ki, egy stabil kormányzati testületet látunk, ahol egy-egy tanácsúr hosszú időn át alakította a fejedelemség politikáját. Mindez azonban nem a tipikus tanácsbeli jelenlétet tükrözi, és torzítja a valódi történeti dinamikát. A tanács létszáma eleve nem minden időszakban volt állandó és teljes. Arra is vannak példák, hogy egyesek megszakításokkal többször is bekerültek a testületbe, és szintén nagyon eltérő, ki mennyi ideig viselte a tisztséget: egyesek évtizedeken keresztül uralták a politikai közeletet, másoknak viszont csupán néhány hónap jutott. Az átlag tehát egyáltalán nem mutatja meg, milyen élesen eltérő pályák és politikai ritmusok formálták a fejedelemség dinamikus és változékony természetét.

A 197 tanácsos összesen 124 családból került ki. Hárman viszont csak a korszak végén jutottak szerephez, és így szigorúan véve családjukat (Teleki, hídvégi Nemes és Naláczy) a tárgyalt időszakban egyedül képviselték. Mégsem sorolhatók az egygenerációsok közé, mivel pályájuk sikeresen indult, és a 18. században tovább erősödtek ezek a családok. Ezért ezeket az eseteket a további statisztikai elemzésből kihagytam, így az alábbiakban 194 tanácsúr és 121 család adatain alapul a vizsgálat.² A tanácsai jelenlét családi mintázatai alapján egy markáns koncentrációs jelenség figyelhető meg: 89 család mindössze egyetlen tanácstagot adott, vagyis az érintett családok közel háromnegyede csupán egyszer szerepelt a fejedelmi döntéshozatal és az elit legszűkebb körében. Ezek a számok arra utalnak, hogy a legfontosabb pozíciók elnyerése nem egy szűk elit kizárólagos kiváltsága volt. Ugyanakkor ez a brutális arány már önmagában leleplezi, hogy milyen rideg valóság húzódott a látszólag széles körű részvétel mögött, és mennyire kivételes volt a tartós befolyás megszerzése.

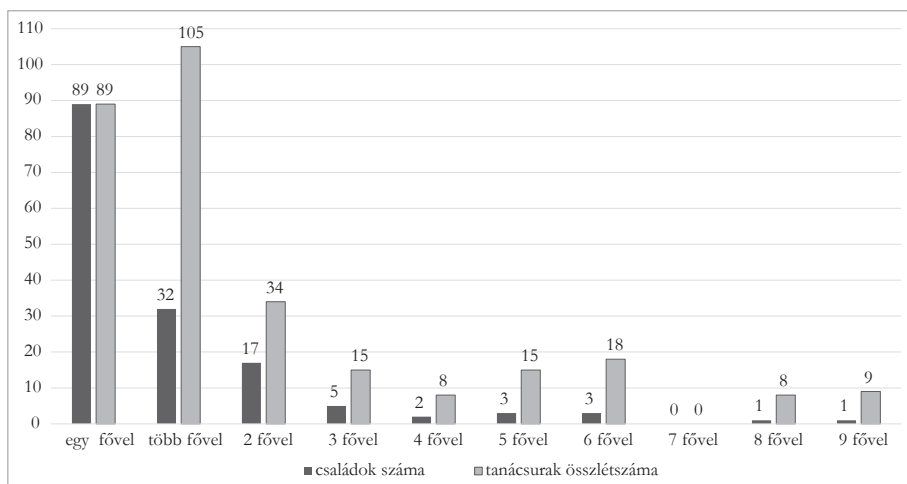
A hatalom valódi súlypontjai azonban máshol voltak. A tanácsba több tagot delegáló családok mindössze a teljes mezőny negyedét – 32 familiát – tettek ki, mégis ők adták a tanácsurak több mint felét, összesen 105 főt. Ezt a szűk, de befolyásos kört tovább bontva jól látható a koncentráció mértéke: 17 család két fővel volt jelen a tanácsban, míg az igazán szűk elit – mindössze 15 familia – három vagy annál is több tanácsurat juttatott be.³ Utóbbi csoporthoz tartozott a tanács tagjainak több mint egyharmada, szám szerint 71 fő. (1. ábra) Összességében tehát az adatok világosan érzékeltetik a csúcselit rétegzettségét, és a kibontakozó mintázat kettős szerkezetre utal. Egyrészt viszonylag széles körű volt a hozzáférés, hiszen sok család juthatott el a legfelső szintre. Másrészt azonban egyértelműen kirajzolódik egy befolyásos, a dinasztíáját sikeresen építő mag is, amely

² A vizsgálat egy több évtizedes levéltári kutatás alapján készülő prozopográfiai adatbázis anyagán alapul.

³ Az Apafi, losonci Bánffy, Báthory, a Bethlen család két elkülönült ága, Barcsay, Csáky, Gyulaffy, Gyerőffy, Haller, Kemény Kendy, göncruszkai Kornis, Mikola és Rhédey család.

nemzedékeken át képes volt pozícióit újratermelni és halmozni. Mindez nem pusztán egyéni teljesítmény vagy alkalmi lehetőség kérdése volt, hanem családi stratégiák és hálózatok hosszú távú eredménye is.

1. ábra A tanácsurak számának megoszlása családok szerint⁴

A három vagy annál több tanácstagot adó családok esetében nem csupán megszerzett tisztségről, sikeres egyéni karrierről, hanem dinasztikus jelenlétről, azaz tudatosan továbbörökített politikai szerepről beszélhetünk. A család tagjai egymást követő vagy részben átfedő időszakokban képviseltették magukat a tanácsban, és ez a hatalmi beágyazottság mellett politikai alkalmazkodóképességre és a kapcsolati tőke folyamatos és ügyes forgatására utal. A többgenerációs családok szerepvállalása és stratégiája teljesen más logika szerint működött, mint az egy- és két generációs szereplőké, ezért ezt a csoportot egy másik, külön tanulmányban fogom elemezni. Az elveszett generációk kérdése azonban az ő esetükben is létező probléma, mert ahogy arra Trócsányi Zsolt felhívta a figyelmet, „nincs Erdélynek olyan családja, amely a fejedelmi korszak egészében képviseltetni tudná magát a tanácsban”.⁵

Olyan familia valóban nem létezett, amely megszokítások nélkül folyamatosan jelen volt, de olyanokat találunk, amelyek minden egyes generációjukban képesek voltak legalább egy tanácstagot felmutatni. Közülük egyedül a betelepedett

⁴ A fekete oszlop az adott kategóriába tartozó családok számát, a szürke pedig a kategória összes tanácsurának számát mutatja. Az első két dupla oszlop a két fő típust, az egy-generációs és a több generációs jelenléttel rendelkező családokat ábrázolja. Majd azt láthatjuk sorban, hogy hány család adott két, három vagy több tanácsost.

⁵ Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata. 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 43.

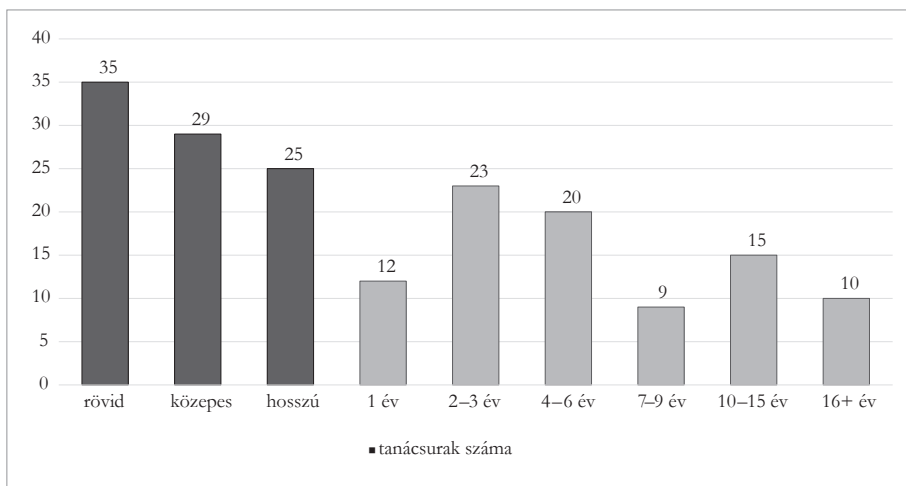
Haller família fedte le a teljes korszakot, ám az első három tanácstag között jelentős távolságok voltak, 36 és 22 év különbséggel követték egymást. A Báthory és a Kendy család egyszerre több tagjával is folyamatosan szerepelt a politikai csúcselitben, de jelenlétük egy viszonylag szűk időszakra korlátozódott, a 17. század első harmadában mindkét család kihalt fiágon. Az Apafi, Bethlen és Bánffy családok szinte végig alkotórészei maradtak a legfelső hatalmi szintnek, náluk azonban már kimaradtak nemzedékek: az Apafiaknál kétszer is három évtizedet meghaladó szünet állt be, a Bánffyak esetében pedig csaknem hatvan évet kellett várni 1600 és 1658 között az újabb tanácstag megjelenésére. A buni és keresdi Bethlen család Bethlen György 1573-as halálát követően – Bethlen Farkas 1608 és 1618 közti szerepvállalását leszámítva – csak az 1650-es évektől kezdve tudott ismét több taggal, rangjához méltó súllyal bekapcsolódni az erdélyi politikai életbe.⁶

Az egygenerációs jelenlét

Az egygenerációs tanácsstagok képezik a legnagyobb csoportot: 89 család, azaz a tanácsost adó familiák háromnegyede mindössze egyetlen képviselővel volt jelen a testületben a vizsgált korszakban. Ez a kör rendkívül heterogén: társadalmi és anyagi helyzetük, származási helyük, életkoruk, vallásuk, hivatali idejük, valamint a beválasztásuk és szerepvállalásuk módja egyaránt jelentős eltéréseket mutat. Első pillantásra nehezen rendszerezhető ez a sokféle pálya, és szinte lehetetlennek tűnik ezek alapján a csoportra vonatkoztatható jellemzőket megállapítani és tanulságokat levonni. Ha azonban csupán a tanácsba kerülés időpontjára és a hivatali évek számára összpontosítunk, ebben a heterogén csoportban is felismerhető egyfajta mintázat.

A hivatali idő hossza alapján három alapvető karriertípus különíthető el. Az első, 25 fős csoportba azok a főurak tartoznak, akik egy vagy több évtizeden keresztül stabil és meghatározó szereplői voltak az erdélyi politikának, mégsem tudták elitpozíciójukat a családon belül tovább örökíteni. Esetükben különösen élesen vetődik fel az „eltűnt generációk” problémája. A második típusba azok kerülnek, akiknek a hivatali idejük 4 és 9 év közé esett (29 fő). Ők a csúcselitben való részvétel középutas mintáját képviseli, mert ugyan nem nevezhetőek epizód szereplőnek, de nem is sorolhatóak a politikai döntéshozatal hosszú távú alakítói közé. A rövid, legfeljebb 3 éves jelenlét 35 személy esetében figyelhető meg. Figyelemre méltó, hogy több mint egyharmaduk csupán „percembernek” tekinthető, hiszen hivatalviselésük időtartama még egy évet sem ért el. (2. ábra)

⁶ Lukinich Imre: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Bp. 1927. 46–49., 65–66.; Trócsányi Zs.: Erdély kormányzata i. m. 22–24., 28–29.

2. ábra Az egygenerációs tanácsurak hivatali ideje⁷

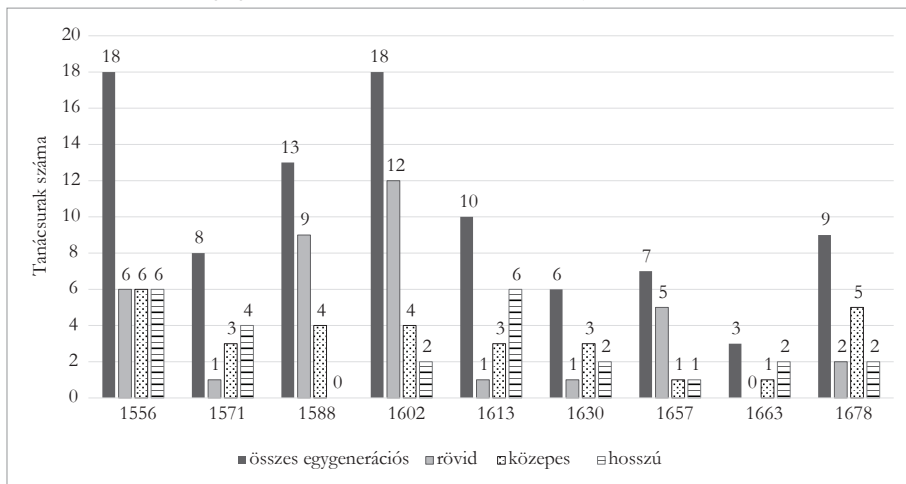
Ha megnézzük a három kategória hivatali idejének időbeli eloszlását és koncentrációját, azt tapasztaljuk, hogy jelenlétük nem véletlenszerű, hanem szorosan összefügg a fejedelemség történeti korszakaival, belső stabilitásával és hatalmi válságaival. A tanács összetétele szinte szeizmográfként tükrözi a konszolidációs és válságperiódusokat, és érzékenyen követi az elit mozgásait és megrázkódtatásait. A grafikonon jól látható, hogy az egygenerációs tanácsosi pályák száma a politikai instabilitás és elítvátságok idején ugrásszerűen megnő. (3. ábra) Nagy koncentrációjuk figyelhető meg az első másfél évtizedben, amikor maga az ország és benne az elit egésze is még formálódó, nyitott és mobilis szakaszát élte. Hasonlóan jelentős hullámokkal járt a Báthory Zsigmond uralkodása és az utána következő tragikusan kaotikus időszak, amely az 1594-es erőszakos és véres elítválgást, a tizenöt éves háború pusztításait, majd az 1598 és 1613 közötti hatalmi vákuum és a belső megosztottság következményeit mutatja meg a csúcseleit mozgásában.

Az is markánsan kirajzolódik, hogy a válságok drasztikusan lerövidítették a hivatali időket: a két korszak egygenerációs tanácsurainak kétharmada legfeljebb 3 évig tölthette be a tisztségét, és közülük nyolcan még az 1 éves szolgálati időt sem érték el. Csupán ketten lépték túl a 10 évet, és mindössze a negyedük maradt hivatalban 3 évnél hosszabb, de 5 évnél rövidebb ideig. A fejedelmi kor utolsó negyedében újabb krízisek – II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, Béli Pál szervezkedése és az utolsó évek agóniája – törték meg a csúcseleit fejlődési

⁷ A grafikon első három oszlopa az egygenerációs tanácsurak hivatali idejének hosszúsága szerint kialakított három fő kategóriáját mutatja (rövid: 1–3 év, közepes: 4–9 év, hosszú: 10+ év). A többi oszlop a fő kategóriákon belüli finomabb bontást jeleníti meg.

ritmusát. A korábbi válságperiódusokhoz képest kisebb kilengéssel jártak, és jóval rövidebb ideig tartottak. Ekkor az átlagos hivatali idő is viszonylag magas, 4 és 6 év közé esik, míg az 1588 és 1613 közötti évek 1 év 8 hónapos átlaga valódi összeomlásra utal.

3. ábra Az egygenerációs tanácsurak hivatali idejének hossza és eloszlása⁸

A grafikon rámutat az építkező fejedelmek konszolidáltabb korszakára is. Báthory István egy idősebb politikusokból álló teljes tanácsot örökölt meg, akik közül csak a nagy rivális Bekes Gáspárt kellett eltávolítani. A többiek természetes úton bekövetkezett halála nyitott lehetőséget a testület folyamatos megújítására. A Báthory által kinevezett politikusok 40%-a egygenerációs maradt, viszont csupán Berzeviczy Márton szolgált rövid ideig. Ő is kizárólag azért, mert a fejedlem 1576-ban magával vitte Lengyelországba, ahol az erdélyi ügyekkel foglalkozó ottani kancelláriát vezette.⁹ Báthory korában tehát az elitképződés még erősen nyitott, de már strukturálható folyamat volt.

A legtöbbször és a legmélyebben Bethlen Gábor alakította át a fejedelmi tanácsot. Nála az összes tanácsúr fele volt egygenerációs, de figyelembe kell vennünk, hogy kétharmadukat az 1613 és 1616 közti küzdelmes években nevezte ki. A konszolidáció a két Rákóczi György 1630 és 1657 közti időszakával folytatódott, amikor a testületből újonnan bekerült 17 főből már csak 6 nem tudta megőrizni családját a csúcselemben. A stabilizációt az is jelzi, hogy a hivatali idők átlaga 8 és 14 év közé emelkedett.

⁸ A grafikonon a többször a tanácsba jutók különböző korszakait külön jelenlétként ábrázoltam. Rövid hivatali idő: 1–3 év, közepes: 4–9 év, hosszú: 10+ év.

⁹ Veress Endre: Berzeviczy Márton (1538–1596). (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1911. 97–104.

A rövidciklusú egygenerációs jelenlét

A legfeljebb hároméves tanácsúri jelenlét az összes egygenerációs pálya 40%-át tette ki. E politikusok döntő többsége, bár magas pozícióba jutott, valójában soha nem tartozott a szűkebb elithez, és jellemzően a politikai életben is súlytalan, alkalmi szereplők maradtak. A csoporton belül jól kirajzolódik, hogy milyen kritériumok vezettek a váratlan szintlépéshez: a különböző speciális szakismeretek birtokosai mellett ügyesen helyezkedő udvari figurákat, lojalitásukért kiemelt rokonokat és bizalmasokat, valamint a második vonal egyszeri kiugróit láthatjuk. A teljes csoport részletes elemzésére nincs lehetőségem, ezért csak néhány érdekesebb pályaképet villantok fel.

Mint korábban láttuk, a rövid ciklusú pályák jellemzően válsághelyzetekhez kötődtek. Nem meglepő tehát, hogy sokak számára éppen a háborús időszakok nyitották meg az utat a felemelkedéshez, amikor a különböző hatalmi csoportok nagy mértékben támaszkodtak a fegyveres erőkre. Ezt jól példázzák azok a katonai háttérrel rendelkező tanácsurak, akik a tizenöt éves háború idején jutottak szerephez, például Nagy András hajdúkapitány, valamint azok a székely seregvezérek – Csomortáni Tamás, Makó György és mások –, akik akkor léptek szintet, amikor Székely Mózeset egy maroknyi csoport fejedelemmé választotta. Vele együtt emelkedtek fel, és vele is buktak el, amikor 1613 júliusában Székely oldalán harcolva életüket veszítették a brassói csatában.¹⁰

A katonai szakértelem mellett a humanista műveltség, valamint a jogi és pénzügyi jártasság is lehetőséget kínált a felemelkedésre. Trauzner Lukács, Dávid Ferenc unitárius püspök veje, itáliai egyetemjárása és prókatori tevékenysége során megszerzett tudásának és kapcsolatrendszerének köszönhetően lett egyszerű kolozsvári szász polgárból nemesember, majd a 17. század első éveiben ítélmester, továbbá a fejedelmi tábla elnöke. Kétszer is elnyerte a tanácsúri tisztséget, előbb 1603-ban, majd 1607 és 1608 között. Pályájának íve egyedülálló, de maga az út nem: a kríziskorszak gyermekeként felemelkedése megszakításokon, börtönről és kényszerű katolizáláson keresztül vezetett.¹¹

¹⁰ Kornis Zsigmond feljegyzése az ő életében meghalt erdélyiekről, lásd Hidvégi Mikó Ferenc históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Közli Kazinczy Gábor. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores VII.) Pest 1863. 258–271.

¹¹ *Dáné Veronka*: A Trauznernek a fejedelemség korában. In: Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Pál-Antal Sándor et al. Kolozsvár 2003. 81–89.; *Balázs Mihály*: Trauzner Lukács „megterése”. Keresztény Magvető 103. (1997) 1. sz. 11–18.; *Pakó László*: Prókátorok Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeiben. In: Certamen I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila. Kolozsvár 2013. 260–265.

Hasonlóan izgalmas ippi Fráter István története. A Fráter György rokonságához tartozó elárvult fiút Bocskai István vette magához és taníttatta. Első hivatali tapasztalatait Kovacsóczy Farkas kancellár mellett szerezte, majd annak kivégzése után Bocskai titkára lett, részt vett a bécsi béke munkálataiban is, és egész életében fontos szerepet kapott a Habsburg-erdélyi tárgyalásokon.¹² Bocskai halála után az erdélyi kancellárián dolgozott, 1611-től élete végéig ítélőmesterként, és pályájának csúcását 1621. október és december között betöltött fejedelmi tanácsosi tisztsége jelentette. Mivel jóval később, 1630 februárjában halt meg, Trócsányi Zsolt kérdésesnek tartotta rövidke tanácsosságát. Ez azonban bizonyítható, mivel Bethlen Gábor maga írt erről egy oklevelében.¹³ A kinevezést – Fráter István kétségtelen érdemei mellett – az indokolhatta, hogy a nikolsburgi béketárgyalások egyik fontos szereplője volt, és a fejedelem ehhez adta meg a szükséges rangot. Ez az eset világosan megmutatja, hogyan sakkozott Bethlen a kinevezésekkel, és egyben azt is, miként kerülhetett valaki akár csak rövidke időre is a politikai csúcstelbe, ha a pillanatnyi érdek úgy kívánta.

Egészen sajátos formációt alkotott Varkócs György, Dengeleghy Mihály, Némethy Gergely és Prépostváry Zsigmond tanácsurak csoportja. Akár katonai érdemeik is összeköthetnék őket, de esetükben a legfontosabb elv a Báthory Gáborhoz fűződő rokonságuk volt. Mivel a fejedelem az elődeihez képest rendkívül szűk, ráadásul hatalmi szempontokból kevésbé hasznosítható rokonsággal rendelkezett, rangemeléssel, kinevezésekkel és adományokkal igyekezett lojális belső bizalmi kört kialakítani távolabbi nőági rokonságából. Ebből a társaságból egyedül Varkócs – aki eleve *magnificus* családba született – tartozott az elit legfelső szintjéhez. Apja korai halála után édesanyja, Hagymássy Margit Bocskai Istvánhoz ment férjhez, aki Varkócsot kiskorától kezdve saját fiaként nevelte és szerette. Bocskai vagyoni és szellemi örökségével és Báthory Gábor támogatásával a fiatal főúr minden bizonnyal a korszak meghatározó politikusává válhatott volna, de korai halála megakadályozta ebben.¹⁴

Ha eltekintünk néhány tragikus sorsú kivételtől – mint az 1558-ban meggyilkolt Bebek Ferenc, az 1594-ben kivégzett cegei Wass György vagy a fiatalon

¹² Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Szerk. Nagy László. Debrecen 2005. 122.

¹³ Trócsányi Zs.: Erdély kormányzata i. m. 27., 104.; Bethlen Gábor, 1621. nov. 28. In: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. 1620–1629 közt. Első közlemény. Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1886. 56–57. Pázmány Péter is említette a Thurzó Szaniszlónak írt levelében (Nagyszombat, 1623. febr. 14.), lásd A Thurzók levéltárczájából. Közli Barabás S[amu]. Történelmi Tár 1881. 712.

¹⁴ A rokoni szálak és indítékok részletes tárgyalását lásd *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. Vitaindító gondolatok a Báthory Gábor kutatásról. In: Báthory Gábor és kora. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen 2009. 133–152. Varkócs vagyonára lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri Regii (a továbbiakban: F 1 LR), 8. k. f. 146–149.

elhunyt Varkócs György –, a csupán rövid ideig főszerephez jutó politikusok esetében nem az a legfőbb kérdés, miért tűntek el a következő generációk az elit élvonalából, hanem sokkal inkább az, hogyan és miért emelkedhettek egyáltalán ilyen magasra.

A középtávú egygenerációs karrierek

A második típust az a 29 politikus képviseli, akiknek a hivatali idejük 4 és 9 év közé esett. Ha közelebről szemügyre vesszük ezt a réteget, rögtön szembeötlik néhány sajátosság. Közülük is kiemelkednek a kívülről érkezettek, akik kétségkívül a legnagyobb hatású személyiségek közé tartoztak, mint például Balassi Menyhárt vagy Ghyczy János kormányzó. Arányuk viszont jelentősen alacsonyabb, mint a többi egygenerációs csoportban és a kétgenerációsok között: a társaság mintegy harmadát teszik ki. A többiek – a négy száz résztvevő mellett – a régi, jónevű, helyi köznemesi családokból származtak. Figyelemre méltó, hogy nem találkozunk hirtelen felívelő, üstököszerű pályákkal, a karrierív többnyire lassú, fokozatos, és a tanácsúri tisztség elnyerése jelenti a betetőzést. Ebben a körben is találunk kimagasló tudású, nagy humanista műveltséggel rendelkező embereket, köztük három kancellárt: a történetíró Forgách Ferencet, Jósika Istvánt és Péchi Simont. Ennek ellenére, a többi csoporthoz képest, itt jóval kevesebb a speciális szakértelem, viszont annál hangsúlyosabb a lojalitás, ennek megléte vagy hiánya tűnik a kiemelkedés, illetve a kihullás legfontosabb szempontjának.

Ez a réteg ugyancsak érzékeny indikátora a hatalmi mező változásainak, ám a válságkorszakok közül itt elsősorban az 1594-es kivégzésekhez és Báthory Zsigmond második lemondásához (1598) kapcsolódó elitmozgás éreztette a hatását. A békésebb korszakokban a középtávú egygenerációs karrierek jellemzően olyan periódusokban indultak, amikor a politikai rendszer már részleges stabilitást mutatott, de vagy még nem szilárdult meg teljesen, vagy valamilyen okból korrekcióra szorult. Ilyen volt például az 1562-től Balassa Menyhárt elpártolása miatt meginduló tudatos, de békés átrendezés, Báthory István kormányzati kísérletei vagy Bethlen Gábor konszolidációs évei. Az egyes szereplők kipöckölése és a helyükre megbízható emberek beemelése a stabilizáció érdekében, a már működő politikai rend fenntartásához és megerősítéséhez járult hozzá több-kevesebb sikerrel. Így ezek a politikusok rendszerint egy adott fejedelemhez vagy egy ideiglenes szövetségi konfigurációhoz kapcsolódtak. Noha az átrendezések alkalmával hosszabb karrierek is elindultak, a lojalitás bizonyításához szükséges idő miatt többnyire idősebb férfiak jutottak be a kormányzati elitbe, számukra azonban már nem maradt elegendő idő egy komolyabb politikai pálya befutására.

Balassa Menyhárt hosszú évtizedekre az erdélyi politikai élet állócsillaga lehetett volna, de a Bebek–Kendy gyilkosságban játszott szerepe miatt elszigetelődött, és veszélyben érezte magát. Izabella királyné halálával elveszítette fő támaszát, sőt János Zsigmonddal és a Báthoryakkal is konfliktusba került, Habsburg-párti kapcsolatait pedig a rendek és a szultáni udvar is bizalmatlanul figyelte. A politikai nyomás és fenyegetettség hatására végleg a Habsburgok felé fordult, de döntéséhez a családi hagyományai és személyes meggyőződése is hozzájárult.¹⁵ Átpártolása és a hozzá kapcsolódó székelés miatt került sor a politikai elit működési modelljének újragondolására: az északkelet-magyarországi főurak megnyerése helyett a Szapolyai-ház veterán hívei kerültek előtérbe. Szakítottak azzal a gyakorlattal, hogy az uralkodó mögött egy kiemelkedő, erős politikus álljon – amilyen korábban Petrovics Péter vagy éppen Balassa volt –, és helyette egy koncentrikus, kollektív kormányzati kör jött létre. Számukra már a feladatmegosztás, a közös döntéshozatal és felelősségvállalás vált elsődlegessé. A tisztségek és megbízatások elosztásánál a legfontosabb kiválasztási szempont a hosszú időn át bizonyított lojalitás lett.¹⁶

Ekkor került ki a csúcslitból háportoni Forró Miklós és Valkay Miklós, akik Balassa hívei voltak, és akiket kétszer is azzal vádoltak meg, hogy János Zsigmond életére törtek. Halálos ítéletüket kegyelemből börtönbüntetésre enyhítették, sőt néhány év múltán ismét az uralkodó szolgálatába állhattak. Korábbi befolyásukat azonban soha nem tudták visszaszerezni.¹⁷ Ezzel egy időben viszont bekerült a tanácsba Izabella egykori kincstartója, Pókay Jakab, aki hamarosan a főudvarmesteri címet is megkapta. Szintén tanácsúr lett a vele szoros rokonságban álló Harinnai Farkas Farkas, és rövid időn belül megjelent egy fiatalabb szereplő is a politikai elitben: Pókay veje, Károlyi László.¹⁸

A középtávú karriert befutók között külön figyelmet érdemel egy kisebb csoport, amely átmeneti pozíciója révén egyszerre tartozik a bekerülők és a kihullók közé, mivel tagjai ugyanattól a fejedelemtől egy hosszabb politikai sakkjátzmában előbb bizalmat kaptak, majd később háttérbe szorultak, vagy végleg kiiktatták őket. Ez utóbbi történt Gyulay Pállal és Jósika Istvánnal. A polgári származású Gyulay Bolognában és Padovában tanult, majd Bekes Gáspár mellett

¹⁵ Balassa helyzetét és elpártolásának okait elemezte *Virovecz Nándor*: Híres-hírhedt Balassa Menyhárt. Bp. 2024. 169–185.

¹⁶ *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat) Bp. 2012. 101–109.

¹⁷ *Giovanandrea Gromo*: Compendium di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno. Ford. Tima Renáta. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Szerk. Takács Péter. (Erdélytörténeti Könyvek 3.) Debrecen 2000. 60. Valkay rehabilitációja után 1569-ben kétszer is adományba részesült szolgálatai fejében. – MNL OL F 1 LR 1. k. f. 57., 129.

¹⁸ *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 132–133.

kezdte meg politikai pályáját. Még 1573-ban Báthory István oldalára állt, 1577-ben nemességet kapott, és később királyi titkárként a livóniai háborúk propagandagépezetének egyik fontos fogaskerekévé vált. Báthory halála után visszatért Erdélybe, ahol kulcsszerepet játszott a kiskorú Báthory Zsigmond helyzetének stabilizálásában, amikor a fejedelem főkamara és tanácsosa lett. Előretörését házasságai is jól mutatják: előbb Ghiczy János kormányzó unokahúgát, majd annak halála után Báthory Zsigmond rokonát, Fűzy Borbálát vette feleségül. Bár élete végéig a fejedelem rendíthetetlen híve maradt, Zsigmond haragját már az 1588. decemberi országgyűlésen kivívta, amikor élesen fellépett a jezsuiták ellen, és Ghiczy súlyosbodó betegsége idején a kormányzói rendszer meghosszabbítása mellett érvelt. Zsigmond oldalán aktívan részt vett a Báthory család belső konfliktusában is, ám végül Zsigmond és Boldizsár kibékülése érdekében feláldozták Gyulayt, a fejedelem egykori nevelőjével, Gálffy Jánossal együtt. 1592 decemberében Boldizsár katonái, a fejedelem hallgatólagos beleegyezésével, megtámadták Gyulay abafáji kastélyát, és felkoncolták a főurat.¹⁹

Gyulay Pál halála után két héttel az özvegye uralkodói parancsra feleségül ment a fejedelem új kegyeltjéhez, Jósika Istvánhoz, aki a Zsigmond által favorizált új, fiatal fejedelmi elit prototípusának tekinthető. Itáliai egyetemen tanult, katolizált, és éveket töltött Lengyelországban, ahol Báthory András és Boldizsár legszűkebb bizalmi köréhez tartozott. Hazatérve Zsigmond szolgálatába állt, és az 1594-es véres elitváltás után ő váltotta Kovacsóczy Farkast a kancellári tisztségben. A fejedelem végül ugyanazzal a gyorsasággal ejtette, amellyel felemelte: 1598-ban a Habsburg–Báthory-viszony megromlásáért őt tette felelőssé, és törvényes eljárás nélkül kivégeztette.²⁰

Bethlen Gábor már kevésbé erőszakos, de hasonlóan tudatos hatalmi játsz-mákkal formálta a politikai elitjét. Trónra lépésekor többek közt tanácsosává tette Sarmasághy Zsigmondot és Szilvási Boldizsárt is, két olyan katolikus politikust, akik korábban egy rövid időre már feltűntek a tanácsban, de a széki merénylet után emigrációba kényszerültek. Bethlen a Habsburgokkal való viszony rendezése érdekében rehabilitálta és visszahelyezte őket a birtokaikba és hivatalukba. Reintegrációjuk egy átmeneti politikai kompromisszum része volt, amelynek célja a belső stabilitás megerősítése és a külpolitikai mozgástér bővítése volt. A szereplők közötti bizalmatlanság azonban nem szűnt meg: Bethlen hosszabb távon a katolikus érdekcsoportok befolyásának korlátozására törekedett, míg ellenfelei a

¹⁹ Gyulay életének legteljesebb feldolgozását lásd *Szabó György*: Abafáji Gyulay Pál. (Humanizmus és reformáció 3.) Bp. 1974; *Antoni Knot*: Urywki z dziejów propagandy wojennej Stefana Batorego. *Prace Historyczne* 56. (1929) 205–220.

²⁰ *Biró Vencel*: Jósika István. In: Erdélyi katolikus nagyok. Szerk. Biró Vencel – Boros Fortunát. Kolozsvár 1941. 35–37.

Habsburg-párti fordulat lehetőségét keresték. Végül a hatalmi egyensúly átrendeződése és a harmincéves háború kitörése tette lehetővé a fejedelem számára, hogy politikai ellenfeleit fokozatosan, véres erőszak alkalmazása nélkül eltávolítsa az elit és kormányzat éléről.²¹

Akiknek majdnem sikerült

A tíz évnél hosszabb hivatali idejű egygenerációs tanácsurak karrierjei többnyire egyenletes időbeli eloszlást mutatnak, egyedül az 1588 és 1603 közötti válságos években nem indult ilyen pálya. Két korszak azonban különösen kiemelkedik: a fejedelemség első évtizedei Báthory István uralkodásával bezárólag, illetve Bethlen Gábor és I. Rákóczi György konszolidációs évei. A korai időszak nyitottabb elitképződést mutat, amit az is jelez, hogy két külföldi – Giorgio Biandrata orvos és diplomata, valamint János Zsigmond tejtestvére, Stanisław Nieżowski – is tartósan a tanács tagja lehetett. Mellettük olyan szereplők tartoztak ebbe a körbe, mint Csáky Mihály kancellár, az 1571-es fejedelemválasztáskor esélyesként emlegetett Hagymássy Kristóf vagy a hármastanács tagja, Sombory László. A második hullámban említhetjük a 32 hivatali évével rekorder Kassai Istvánt, a 27 éven át meghatározó somkeréki Erdélyi Istvánt, valamint Bethlen bizalmasát és rokonát, Mikó Ferencet.

A stabilabb időszakokban a hosszabb karrierek többnyire a tudatos elitépítés eredményeként jöttek létre. A kiszámíthatóbb politikai viszonyoknak is köszönhető, hogy e főurakat – a többi egy- és kétgenerációs tanácsurakhoz képest – ritkábban sújtották atrocitások. Bár a már említett Gálffy Jánost és Báthory Boldizsár féltestvérét, Iffjú Jánost Báthory Zsigmond 1593-ban, illetve 1594-ben kivégeztette, hasonlóan súlyos sors csak Zólyomi Miklósnak jutott. Ő 1662-ben került szembe Apafi Mihállyal, aki azzal az ürüggyel, hogy a fejedelemségre tör, bebörtönözte és javait elkobozta. Szabadulása után a Portán próbált támogatást szerezni, mire az országgyűlés hűtlenség címén fej- és jószágvesztésre ítélte. Végül emigrációban halt meg az Oszmán Birodalomban. Nem számítható a politikai áldozatok közé Giorgio Biandrata, aki szintén nem természetes halállal hunyt el; ám őt unokaöccse ölte meg, miután megtudta, hogy ráhagyta a vagyonát.²²

²¹ *Horn Ildikó*: „Én creaturaim vagytok, édes híveim”. Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. Szerk. Dáné Veronika et al. Kolozsvár 2014. 193–196. Szilvási Boldizsár birtokainak elkobzása 1617 júniusában: MNL OL F 1 LR 12. k. f. 11–12.; Sarmasághy birtokügyeihez lásd uo. 18. k. f. 21–22., 150–151.; 19. k. f. 11–12.

²² *Jakab Elek*: Kocsárdi Gálffy János és a Báthoriak. Századok 29. (1895) 808–814.; *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai (1540–1711). Bp. 1889. 6., 182–185.; *Antal Pirnát*: Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Biandrata, in *Rapporti venetoungheresi all'epoca del Rinascimento*. Ed. Tibor Klaniczay. Bp. 1975. 361–371.; Biandrata vagyonára lásd MNL OL F 1 LR I. k. f. 235–236., III. k.

Azért is érdekes, hogy a hosszabb karriert befutó tanácsurak ritkábban váltak áldozattá, mert ez a csoport társadalmi összetételét nézve igen törékeny és nagyobb kockázatoknak volt kitéve. A két külföldi mellett tizenketten kívülről érkeztek Erdélybe, négyen-négyen pedig a helyi köznemesség és a székelység sorából emelkedtek fel. A helyi nagybirtokosokat mindössze egyetlen tanácsos, somkeréki Erdélyi István képviselte, a szászok közül pedig csupán ketten jutottak hosszabban szerephez.

Ezek a főurak a fejedelmük legszűkebb bizalmi köréhez tartoztak, és aktívan alakították koruk politikáját. Nemcsak sikeres karriert futottak be, hanem mélyen beágyazódtak a helyi elitbe, kiterjedt kapcsolati hálót építettek ki, és többnyire jelentős vagyont halmoztak fel. Éppen ezért esetükben még élesebben vetődik fel a kérdés: miért nem követte folytatás a hosszú és eredményes pályafutást? A válasz talán egyszerűbb, mint várnánk: a dinasztikus kudarcok mögött gyakran pusztán biológiai okok álltak. Csáky Mihály például 57 éves koráig a katolikus egyházban töltött be különböző tisztségeket, és bár később különböző protestáns tanításokat követett, nősülésre már nem adta a fejét.²³ Mások ugyan megházasodtak, de házasságuk gyermektelen maradt, vagy egyik frigyből sem született fiúutód. Ebben a sorsban osztozott például Geszthy Ferenc, Ghiczy János, Erdélyi István, Stanisław Nieżowski és Zólyomi Miklós. Még tragikusabbnak tekinthető az az eset, amikor az apa temette el gyermekét, ahogy Bassa Tamás is, aki négy évvel élte túl fiatalon elhunyt fiát, Pétert.²⁴ Arra is találunk példát, hogy a nagynevű apa nyomába lépő fiú pályája kezdetén, szinte közvetlenül apja után halt meg váratlanul; ez történt Hagymássy Kristóf, Kassai István és Mikó Ferenc fiával is.²⁵

Az említett főurak kétharmadánál tehát a család természetes úton, biológiai okok miatt halt ki. A többiekénél ugyan maradtak gyermekek, de különböző akadályok miatt nem tudtak sikeres apjuk nyomdokába lépni. A helyi köznemesi vagy székely eredetű családoknál maga a felemelkedés volt egyszeri és kivételes esemény, amely a leszármazottak számára már megismételhetetlennek bizonyult. Sombory

166–167. Biandrata töredékes végrendeletét lásd MNL OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Lymbus (a továbbiakban: F 12), fasc. 1. I. b/25, 1588. ápr. 1.

²³ *Jakó Zsigmond*: Csáky Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról. In: *Uő*: Társadalom, egyház, művelődés. Bp. 1997. 91–97. Rövid életrajzát lásd *Horn Illdikó*: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp. 2009. 161–170.

²⁴ *Sándor Imre*: A zabolai Bassa család. Genealogiai Füzetek 4. (1906) 14–18.

²⁵ Ifjabb Kassai Istvánról és kiskorú gyermekeiről apósa végrendelete ad tájékoztatást. – Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára] (a továbbiakban: SJAN CJ), Kászoni Bornemisza család levéltára – Fondul familial Kászoni Bornemisza, fasc. 44., nr. 4. Gerendi Márton testamentuma. Gyulafehérvár, 1646. márc. 22. Hagymássy Miklós 1578. április 24-én halt meg, 24 éves korát még nem töltötte be. – Magyar Történelmi Tár 28. (1880) 644. Mikó József 1636. ápr. 20-án halt meg. – Segesvári Bálint krónikája 1606–1654. Erdélyi történelmi adatok IV. Kolozsvár 1862. 210–211.

Lászlónak például négy fia is volt, de egyikük sem jutott jelentősebb szerephez.²⁶ Más esetekben a szerényebb társadalmi háttérből induló politikus jobb házassági esélyekben bízva sokáig halogatta a nősülést, így halálakor kiskorú gyermekeket hagyott hátra. Megfelelő rangú és befolyásos rokonság híján ezek az árvák, félárvak háttérbe szorultak, mint Gyulay Mihály gyermekei, akik annak ellenére elkallódtak, hogy sorsukat Báthory István és Kristóf is igyekezett egyengetni.²⁷

Összegzésként elmondható, hogy az egygenerációs felemelkedések eltérő logika mentén, de mindig a hatalom aktuális igényeire adott válaszként születtek. A véres elitváltások időszakaiban politikai kényszer és erőszak formálta az elitet, ami gyakran rövid és tragikusan félbetört karriereket eredményezett. A középtávú pályák mögött többnyire lojalitásra épülő, de mulékony hatalmi szövetségek álltak, míg a hosszabb, sikeres életutak esetében biológiai vagy társadalmi korlátok akadályozták meg a tartós családi jelenlétet. Az egyéni siker tehát nem járt automatikusan családi felemelkedéssel, az elit tartós újratermelése egy szűkebb réteg kiváltsága maradt.

A kétgenerációs családi karrierek

Az erdélyi csúcselitben szereplő 124 család közül mindössze 17 adott két tanácstagot. Ezek a kétgenerációs szereplések az elit szerveződésének sajátos, átmeneti mintázatát képviselik. Olyan pillanatokat rögzítenek, amikor az elitbe való dinasztikus beépülés reális lehetőségnek tűnt, ám különböző akadályok miatt végül mégsem vezetett tartós beágyazódáshoz. A kétgenerációs modelleknél elsősorban apa-fiú pályákra számítanánk, és valóban, kilenc családnál ez így is történt. A tanácsbeli szereplés formái azonban ennél jóval változatosabbak voltak: előfordult a párhuzamos jelenlét is, amikor két rokon azonos időben viselte a tisztséget; ők jellemzően testvérek voltak, mint a Bogáthy és Kamuthy fivérek. Olyan esetek is ismertek, amikor a család két különböző ágából származó rokonok, például Perényi Ferenc és Gábor, összehangoltan léptek fel a politikában. Gyakorik az olyan esetek is, amikor a két rokon hivatalviselése időben nagyon távol esett egymástól. Szerencsés esetben az első tanácsúr megszerzett tekintélye és emlékezete akár több évtizeddel később is éreztette hatását, máskor azonban

²⁶ MNL OL F 2 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Protocolum Magnificat, f. 118–121. Sombory László végrendelete. Szentgyed, 1588. márc. 12.

²⁷ MNL OL F 1 LR I. k. f. 176–179. Gyulay Mihály végrendelete. Medgyes, 1570. jan. 5. Báthory István 1577. április 7-én bátyjának írt levelében néhaiként említette Gyulayt, akinek árván maradt gyermekeiről gondoskodniuk kell. – Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése I–II. Szerk. Veress Endre. Kolozsvár 1944. II. 72.

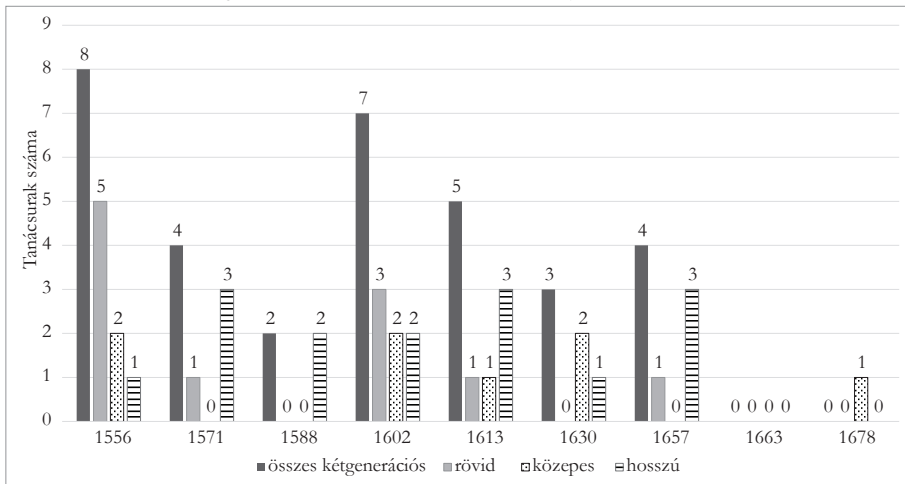
nehezen kapcsolhatóak össze a karrierek, mintha csak két egygenerációs pályafutást látnánk azonos családnév alatt.

A kétgenerációs karrierek sajátosságai

Mielőtt rátérnénk az apa-fiú és testvérpárok izgalmas viszonyrendszerére, érdemes áttekinteni a kétgenerációs családokra jellemző sajátosságokat. (4. ábra) Politikai jelenlétük időbeli alakulása szintén jól kirajzolódó mintázatot követ, ám lényegesen eltér az egygenerációsok esetétől, ahol a nyugalmi és válságos időszakok határozták meg a főbb töréspontokat.

A kétgenerációs tanácsurak hivatalba lépése két korszakban koncentrált, egyrészt az 1550–1560-as években, a fejedelemség kialakulásának idején, másrészt az 1602 és 1613 közti válságperiódusban. Báthory István és Bethlen Gábor uralkodása ugyancsak lehetőséget adott új családok belépésére, és láthatóan a hosszabb jelenlétet segítette elő. Érdekes eltérés, hogy míg az egygenerációs tanácsurak esetében az 1588 és 1602 közti időszak kiugróan sok rövid karrierrel járt, itt csupán két, ráadásul tartós pályafutás kezdődött. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk az 1657-es krízis idején. 1663 után viszont radikális változás állt be: az új belépések szinte teljesen megszűntek, 1678-ban már csak egyedül Mikes Kelemen jelent meg, családjá második tagjaként.

4. ábra A kétgenerációs tanácsurak hivatali idejének hossza és eloszlása²⁸

²⁸ Rövid hivatali idő: 1–3 év, közepes: 4–9 év, hosszú: 10+ év.

1556-ban négy családból öt tanácsos pályája indult el, amelyet János Zsigmond haláláig három újabb követett. A kezdeti próbálkozások nem bizonyultak sikeresnek. A korábban említett Perényi Gábor és Ferenc 1557–1558-ra már Habsburg Ferdinánd pártján álltak.²⁹ A Bekes család csupán 1573-ig tudta megtartani pozícióját, amikor is a Báthory Istvánnal sikertelenül rivalizáló Bekes Gáspár emigrációra kényszerült.³⁰ A szász Benkner és a Szalánczy család esetében sem állandósult a legmagasabb szintű politikai jelenlét, így a két generáció hivatalviselését rendkívül hosszú szünet választotta el egymástól: a Benknereknél 57, míg a Szalánczyaknál 73 év telt el az első és a második tanácsstag hivatalba lépése között.³¹ Hét olyan család ismert, ahol mindkét generáció hivatalviselése még 1615 előtt lezárult. Négy esetben a család kihalása, három alkalommal pedig elpártolás vagy önkéntes visszavonulás vetett véget a tanácsbeli szerepvállalásnak.³² A cezúra Bethlen uralkodásának végére tehető, 1625 után – Mikes Mihály és Kelemen esetét leszámítva – már nem indult új kétgenerációs pálya. Ez a tendencia jól érzékelteti a politikai elit záródásának folyamatát, a régi főúri családok újbóli dominanciáját és az elitképzés logikájának átrendeződését a fejedelemség utolsó harmadában.

A válságperiódusok világosan megmutatják az egy- és kétgenerációs családok közötti különbséget. Mindkét csoportból sokan és gyorsan jutottak el ekkor a hatalom csúcsára, de ahogy láttuk, az egygenerációsok többsége néhány év után ugyanilyen hirtelenséggel ki is hullott. Ezzel szemben a kétgenerációs családok jelentős része nagyobb politikai stabilitást mutatott, és bár náluk is előfordult veszteség, ezek más természetűek: többnyire nem hirtelen elakadásról, hanem fokozatos visszavonulásról vagy átrendeződésről van szó. 1594 és 1613 között kilenc olyan tanácsúr – a kétgenerációs szereplők egynegyede – tűnt fel, aki a családjá első vagy utolsó tagjaként került a politikai csúcstelbe. Közülük csupán a Bogáthy fivérek estek ki tragikusan rövid idő alatt. Miklós 1603-ban került a tanácsba, de néhány hónappal később életét vesztette a brassói csatában. Öccse, Menyhárt 1605-ben lett tanácsstag és főgenerális, ám 1606 áprilisában ő is meghalt.³³

A Sennyey család, Wesselényi István és Petky János erdélyi pályafutása szintén megszakadt. Ők azonban korántsem üstökösként hullottak ki: többéves politikai múlt után, a körülmények hatására, de saját döntésükből vonultak vissza.

²⁹ *Virovecz N.*: Balassa Menyhárt i. m. 152–154., 231–233.

³⁰ *Szilágyi Sándor*: Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal. In: *Uő*: Rajzok és tanulmányok I–II. Bp. 1875. I. 15–47.; *Százdeczky Lajos*: Kornýáti Békés Gáspár 1520–1579. Bp. 1887. 26–48.

³¹ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi kormányzata i. m. 24., 36.

³² A fiágon kihalt családok: kornýáti Bekes, Bocskai, Bogáthy, kápolnai Bornemisza. Az Erdélyből kiköltözők: Perényi, Sennyey, Wesselényi család egyik ága.

³³ *Bogáthy Kis Bálint*: Erdély Régi Családairól. A Bogáthy család. Turul 9. (1891) 176–179.

A tényleges kényszer leginkább Sennyei Pongrác esetében érzékelhető, aki 1593 és 1610 között két szakaszban összesen 13 évet töltött a csúcson, sőt utolsó két évében fiát, Miklóst is a tanácsba juttatta. Báthory Gábor politikai irányváltása és a hangadó katolikus politikusokkal szembeni fellépése végül oda vezetett, hogy a Kornis Boldizsár és Kendy István vezette sikertelen merényletről szóló hírek hallatán Sennyei családjával együtt elhagyta az országot. Bár száműzetésbe kényszerült, nem mondott le végleg Erdélyről: továbbra is kereste a kapcsolatot a rendekkel, és később az ugyancsak emigrációba menekült Bethlen Gáborral is szövetségre lépett.³⁴ Fia, Sándor viszont már tudatosan a királyságban építette tovább a család pályáját. Az erdélyi kapcsolatok sem szakadtak meg: Sándor és öccse, a későbbi Sennyei István püspök Kornis Zsigmond anyagi támogatásának és összeköttetéseinek köszönhetően fejezhette be tanulmányait.³⁵

Hasonló utat járt be a második generációs Wesselényi István is, aki első sorban apja érdemeinek köszönhetően 1610 és 1614 között volt megbecsült tanácsúr, mégis a kiköltözés mellett döntött. Ebben nem annyira a politikai viszonyok, mint inkább rokoni kötődései és birtokainak elhelyezkedése játszottak szerepet, amelyek inkább a királysághoz, illetve a lengyel és litván területekhez kapcsolták őt.³⁶ Öccse, az ekkor még szintén katolikus Wesselényi Pál a fejedelemségben maradt, ám a bátyja után elnyert Közép-Szolnok vármege főispánságánál feljebb nem jutott. A későbbiek során a család mindkét ága nagy karriert futott be.³⁷

Petky János pályája több ponton kapcsolódott az előbb említett politikusokéhoz, de karakterében eltért tőlük. Unitáriusként mindvégig hűséges maradt Báthory Zsigmondhoz, ennek köszönhetően lett a „nagyságos rend” tagja, valamint kincstartó. Bár szinte a végsőig császárpárti volt, Bocskai István – a köztük régóta fennálló politikai és baráti kapcsolatra is alapozva – már a felkelés kezdetén maga mellé állította, és Petky 1605-ben már tanácsúrként és a székelyek generálisaként támogatta urát. Jó kapcsolatot épített ki az erdélyi

³⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézírási Osztály (a továbbiakban: MTA KIK), Veress Endre-gyűjtemény. Ms 426. f. 443–44. Sennyei Pongrác Erdély rendjeihez. Erdőd, 1610. ápr. 8.; MNL OL E 196 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Thurzó család levéltára 1495–1703, fasc. 92. nr. 6. Sennyei Pongrác Thurzó Györgynek. Bécs, 1610. nov. 8.

³⁵ MNL OL E 250 Szepesi Kamara levéltára, Litterae Camerae Posonienensis et aliorum 1560–1773, nr. 84. Kornis Zsigmond kérvénye mindkét Sennyei testvér tanulmányi segélye ügyében, 1610. jún. 5.

³⁶ MNL OL E 148 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Neo-regestrata acta 1527–1900, fasc. 754. nr. 28. Wesselényi István és Pál birtokosztálya, 1614. Egyik húga, Wesselényi Anna Csáky István felesége, a másik, Wesselényi Erzsébet Pawel Stefan Sapieha litván alkancellárhoz ment férjhez.

³⁷ MNL OL F 1 LR 10. k. f. 185. Wesselényi Pál főispáni kinevező okirata. Gyulafehérvár, 1614. máj. 14. A szakirodalomban 1615-től szerepel főispánként, de a kinevező okirata alapján ezt a dátumot sikerült pontosítani.

kormányzóvá kinevezett Rákóczi Zsigmonddal, akinek későbbi trónra jutásában is komoly szerepet vállalt. 1607-ben a kancellári kinevezésével pályája csúcsára jutott, de mivel Rákóczi lemondásával és Báthory Gábor trónra lépésével nem értett egyet, lemondott tisztségéről, tanácsúri rangját azonban haláláig megőrizte.³⁸ A család csak négy évtizeddel később tudott visszakapaszkodni az elit csúcsára Petky István révén, aki nem a derzsi, hanem a család királyhalmi ágából származott.³⁹

A II. Rákóczi György lengyel hadjárata után kialakult krízis tanácsosai közül egyedül Mikes Mihály pályafutása (1658–1660) maradt rövid, aki családjának első képviselője volt a csúcstelben. A megtört pályák mellett számos hosszú és sikeres karrier indult el a válságperiódusok idején is: Bornemisza Boldizsár 10, Kamuthy Farkas 17, Keresztessi Pál 22, fia, Keresztessi Ferenc 11, Béli Pál 17, Kapy György pedig 18 évet töltött a tanácsban.⁴⁰

A kétgenerációs családok társadalmi összetétele szintén markánsan különbözik az egygenerációsokétól, és ez a különbség kulcsfontosságú a csoport rezilienciájának megértésében. Míg az egygenerációsok között a társadalmi háttér rendkívül heterogén volt, addig a kétgenerációs családok feltűnően homogén képet mutatnak: közel 90%-uk betelepült vagy felemelkedő család volt. Ennek megfelelően mindössze egyetlen régi erdélyi nemesi család, a Bogáthy szerepel a vizsgált csoportban. A Bogáthyak már a 14. század elejétől Erdély jelentős famíliái közé tartoztak. A család folyamatos erősödésének és tudatos dinasztikus építkezésének eredményeként jutott el a politikai elit legfelső szintjére a két Bogáthy fivér, amit pályafutásuk mellett vagyoni gyarapodásuk és a Bánffy-, Kendy- és enyingi Török családokkal kötött házasságaik is jól jeleznek. Egy békésebb korszakban minden esélyük meglett volna arra, hogy jóval lassabb ütemben, de ugyanide jussanak, és hosszútávon is megőriznék pozícióikat.

A 17 kétgenerációs család több mint kétharmada a 16. század folyamán telepedett be Erdélybe. Ide tartozik a Bekes, Bocskai, Bornemisza, Kamuthy, Kapy, Keresztessi, Kovacsóczy, Perényi, Sennyey, Sulyok, Szalánczy és Wesselényi család. Közülük többnek a neve annyira összeforrt Erdéllyel, hogy ma már szinte nehéz elképzelni, hogy egykor kívülről érkeztek. Ráadásul egy tágabb perspektívából nézve, sokuknál az elitbeli jelenlétük sem szakadt meg véglegesen. Vizsgálatom azonban szigorúan az Erdélyi Fejedelemségre korlátozódik, amely

³⁸ *Kis Bálint*: A Petky család Turul 13. (1895) 99–103. Genealógiája a dersi ágat tekintve elég hiányos. Sokkal pontosabb Lázár Miklós kéziratban maradt családtörténeti műve, lásd Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca [Kolozsvári Akadémiai Könyvtár], ms KJ 256/III. 125–250.

³⁹ *Kis B.*: A Petky család i. m. 107–109.

⁴⁰ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi kormányzata i. m. 28–30. A hivatali idők pontosítását lásd *Horn Ildikó*: Hit és hatalom i. m. 281–286.

időben és térben is jól körülhatárolható. Így akkor is, ha e családok egy része – amint az időbeli eloszlásnál láttuk – a Magyar Királyságban folytatta pályáját, vagy a 18. században újra megerősödött, a fejedelemség határain és időszakán belül mindössze két generáció erejéig voltak jelen a legfelső szinten. A belső társadalmi mobilitás képviselői közé a három székely família – a Petky, a Béli és a Mikes család – tartozik.

A kétgenerációs tanácsurak vallási megoszlása szintén markánsan különbözött az egygenerációsokétól és egyben a fejedelemség általános felekezeti arányaitól is. (1. táblázat) Míg az egygenerációsoknál rendkívül szórt képet látunk, amelyből nehéz lenne bármilyen rendszerszerű következtetést levonni, a kétgenerációs családoknál határozott mintázatok és hangsúlyeltolódások rajzolódnak ki. Az elemzést személyekre bontva kell végeznünk, mivel a családtagok nem mindig tartoztak azonos felekezethez. Amint a táblázatban is látható, a 34 vizsgált személy fele volt katolikus. Hatan antitrinitárius/unitárius, heten pedig református tanokat vallottak, a négy evangélikus a két száz tanácsstag és a Perényi fivérek voltak. Az unitárius csoport akár jóval nagyobb is lehetett volna, mert gyermekkorukban öten is még ezt a vallást követték. A kétgenerációs csoportnak éppen ez, a vallásváltoztatók magas aránya a másik jellegzetessége. A konverziók szinte minden alkalommal a katolicizmus felé irányultak: az említett exunitáriusok mellett hárman a református vallásból tértek át. Ellenkező irányú váltásra mindössze egyetlen példa ismert: Béli Pál katolikusból lett református.

1. táblázat A kétgenerációs tanácsurak felekezeti megoszlása és vallásváltoztatásai⁴¹

Katolikus	Református	Unitárius	Evangélikus	Konvertálók
Béli Kelemen Bogáthy Menyhért Bogáthy Miklós Kovácsóczy István Kamuthy Balázs Kamuthy Farkas Kapy András Kapy György Mikes Kelemen Mikes Mihály Petky István Sennyei Miklós Sennyei Pongrácz Sulyok Imre Sulyok István Wesselényi Ferenc Wesselényi István	Béli Pál Bocskai György Bocskai István Bekes László Kovácsóczy Farkas Szalánczy István	Bekes Gáspár Bornemisza Farkas Bornemisza Boldizsár Keresztessy Ferenc Keresztessy Pál Petky János Szalánczy János ⁴²	Johann Benkner I. Johann Benkner II. Perényi Ferenc Perényi Gábor	Béli Pál RK Bogáthy Menyhért U Bogáthy Miklós U Kovácsóczy István R Sennyei Pongrácz R Wesselényi Ferenc R Kamuthy Balázs U Kamuthy Farkas U Petky István U Szalánczyak U

⁴¹ Az elhagyott felekezetek: RK = római katolikus, R = református, U = unitárius.

⁴² Szalánczy János unitáriusságára csak közvetett bizonyítékaink vannak. – *Jakó Klára*: Queen Isabella's "Most Trusted Man": János Szalánczy. In: Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559). Eds.

Ez a felekezeti összetétel és különösen az áttérések iránya szorosan összefügg a kétgenerációs családok társadalmi helyzetével, valamint a fejedelmek valláspolitikájával. Mint láttuk, a kétgenerációs csoport túlnyomórészt beköltöző vagy felemelkedő családokból állt. A régi, helyi arisztokráciával szemben az új elit tagjai olyan szinte leküzdhetetlen hátrányban voltak a vagyon és a kapcsolati tőke terén, amelyet csak fokozatosan, hosszú évtizedek alatt, több generáció birtokszerző munkájával lehetett volna kiegyenlíteni. Társadalmi előrejutásuk nagyrészt az uralkodó kegyétől függött, aki birtokadományokkal és hivatali kinevezésekkel biztosította számukra a politikai és vagyoni felemelkedést. Ez a függőség alapvetően meghatározta az új elit politikai magatartását: lojalitásuk nem csupán elvárás volt, hanem létkérdés is, amely gyakran az uralkodói akarat kritikátlan követésében nyilvánult meg.

Míg a régi arisztokrácia tagjai körültekintőbben viszonyultak az uralkodói döntésekhez, az új elit feltétlen alkalmazkodási hajlama jól érzékelhető hatást gyakorolt a politikai és vallási folyamatokra. János Zsigmond uralkodása alatt például az új elit aktív közreműködésével terjedtek el az antitrinitárius eszmék, miközben az ország szélesebb társadalmi és politikai közvéleménye elutasította ezt a radikális irányzatot. A Báthoryak uralma alatt megindult katolizáció során viszont szintén az új elit tagjai igazodtak a leggyorsabban. Gyermekeiket az elsőők között adták be a Báthory István által alapított, de a rendek által gyanakodva fogadott jezsuita gimnáziumba, ahol aztán ezek a fiatal fiúk lettek az átterítés legfontosabb célpontjai, egyrészt vallásuk, másrészt apjuk politikai súlya miatt. A katolizációs folyamatot az is erősítette, hogy Báthory Zsigmond ezeket az ifjakat számos előnyben részesítette, és a külföldi iskoláztatás, kedvező házasságok elősegítése, kisebb birtokadományok, hivatalok gyors, fiatalkori elnyerése mind rendkívül vonzó volt mind az új, mind a régi elit kevésbé fajsúlyos családjai számára.⁴³ A vallásváltás nem feltétlenül elvtelenséget takart, különösen nem a jezsuiták által erős hitűvé nevelt fiatalok esetében. Sokkal inkább az uralkodói politikai irányvonalhoz való igazodás stratégiájaként kell értékelnünk, amely létfontosságú volt számukra a pozíciók megszerzéséhez és megtartásához. Éppen ez a vallási rugalmasság volt az, amely sok családot hozzásegített ahhoz, hogy ne hulljon ki a csúcstelitből az első generáció után, és megéljen legalább egy generációváltást.

Ágnes Máté – Teréz Oborni. Bp. 2020. 314–318. A Szalánczy család a 17. században már református volt, de nem tudjuk, hogy az áttérés kinek a nevéhez köthető.

⁴³ A folyamat bemutatását lásd *Horn I.*: Hit és hatalom i. m. 153–157.

A bekerülés és a továbbörökítés útjai

Az apa-fiú és testvér-testvér kapcsolatokat, valamint az egyidejűleg, párhuzamosan futó rokoni pályákat azért fontos alaposabban elemezni, mert esetükben már gyakran kimutatható a hatalmi pozíció továbbörökítésére való tudatos törekvés. A kétgenerációs családok induló alakjai alapvetően négy különböző úton juthattak be a fejedelmi tanácsba. Az első a család fokozatos erősödése és térnyerése volt. A már többször említett Bogáthy fiúknak az apja, Bogáthy Boldizsár maga is fontos tisztségeket nyert el, marosszéki királybírósa és Fehér vármegye főispánsága mellett székely alkapitányként működött.⁴⁴ Fiai pályáját igyekezett minél jobban megalapozni: Menyhértet bejuttatta a fejedelmi udvarba, az elsőszülött Miklós pedig 1589-től Heidelbergben, majd 1591-től Padovában tanult.⁴⁵ A család szintlépése azonban a fivérek katolizálása után és Báthory Zsigmond erőteljes támogatása révén történhetett csak meg.

Az integráció és rangemelkedés legzökkenőmentesebb útja azokban az esetekben valósult meg, amikor a betelepülő személy már korábbi pályafutása során is jelentős pozíciókat ért el, és eleve magas társadalmi státusszal érkezett Erdélybe. Ebbe a kategóriába tartoztak az 1556-ban érkezett Perényiek, továbbá Bocskai György, aki házassága révén, Dobó István és Balassa János sógoraként emelkedett ki a köznemességből, és már korábban is az ország legbefolyásosabb köreiből mozgott. Erdélyi kapcsolatait 1553-ban kezdte kiépíteni, amikor az erdélyi vajává kinevezett Dobót segítette előbb száz lovas kapitányaként, majd 1554-től Bethlen várának parancsnokaként. Ekkor szerezte első birtokait is, 12 falu birtokosa lett Szamosújvár közelében, de ezeket elvesztette, amikor I. Ferdinánd kénytelen volt átengedni Erdélyt János Zsigmondnak. Bocskai és családja számára 1557 elején egy rövid fogsággal ért véget az erdélyi kaland.⁴⁶ Egy évtizeddel később, miután Dobó Istvánt elfogták, és sógoraival együtt összeesküvéssel vádolták, Bocskai György családjával Erdélybe települt át. János Zsigmond rangjának és múltjának

⁴⁴ MNL OL F 1 LR 4. k. f. 149–150. Báthory Zsigmond adománylevele. Gyulafehérvár, 1588. nov. 7. királybíróságának első ismert említése. A főispánságáról lásd Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Szerk. Jakab Elek. Bp. 1888. 172.

⁴⁵ 1594-ben, második peregrinációja idején Báthory Zsigmond ösztöndíjával már Rómában tanult. – Vass Miklós: Bogáthy Miklós külföldi tanulása. Erdélyi Múzeum 2. (1907) 321–327. Újabban, szélesebb kontextusba helyezve: Lovas Borbála: Itáliai unitárius peregrinusok levelei és kiadásai a 16. századi Heidelbergben és Padovában: Kornis György és Bogáthy Miklós. In: „Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni.” Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a korai újkorban. Szerk. Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála – Simon Zsolt. Bp. 2019. 59–63.; Uő: Unitáriusok egyetemjárása a 16. és 17. században – Narratívák és a Bessenyei-probléma. In: Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények 8. (2017) 1. sz. 136–146.

⁴⁶ G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Bp. 2006. 25. A kolozsvári fogság idején, 1557. január 1-jén született meg Bocskai István.

megfelelő tisztelettel fogadta, és birtokadományokkal igyekezett megrendült anyagi helyzetén javítani.⁴⁷

A harmadik típust a familiárisi szolgálatból való felemelkedés jelentette, ahol a kliensi kapcsolat, a tehetség és a megfelelő ambíció szerencsés kombinációja vezetett sikerre. Bekes László karrierje ennek mintapéldája: származásáról és tetteiről szinte semmit sem tudunk, csupán azt, hogy Petrovics Péter „árnyékaként” működött, és neki köszönhetően lett a lugosi vicebán, majd a tanács tagja.⁴⁸ Hasonló utat járt be Sennyey Pongrác is, aki a Nádasdy–Báthory körből emelkedett ki. Apja még Nádasdy Tamás provizora volt, fiát viszont már a Báthoryakhoz irányította, aki fokozatosan emelkedve, katolizálása után 1593-ban be is jutott a tanácsba.⁴⁹ Wesselényi Ferenc pedig Báthory István mellett, különösen a krakkói udvarban vált nélkülözhetetlenné. Hűséges szolgálataiért 1582-ben bárói rangot kapott, többször is lengyel és litván birtokadományokban részesült, és előnyös házasságot köthetett Bekes Gáspár özvegyével, majd elnyerte a tanácsosi tisztséget is.⁵⁰

A negyedik típusba azok tartoztak, akik szaktudásuk révén kerültek a politikai hierarchia csúcsára. A korszak első felében főként a háborúkban szerzett katonai tapasztalat nyitotta meg az utat: Kamuthy Balázs a szigetvári hős Zrínyi Miklós oldalán kezdte pályáját, Bornemisza Farkas az egri vár 1552-es védői között szerzett hírnevet.⁵¹ A másik jellegzetes karrierút a humanista műveltségen, illetve a hivatalnoki pályán keresztül vezetett. Kovacsóczy Farkas, Sulyok Imre, Petky János kancellárként emelkedtek a csúcsra, míg Mikes Mihály, egyedülálló tüzérségi képzettséggel, katonai pályafutás után lett kancellár. Sulyok István, valamint Szalánczy János és István a fejedelmi adminisztráció, illetve diplomácia kulcsfiguráiként váltak a tanács nélkülözhetetlen tagjaivá.⁵²

⁴⁷ *Károlyi Árpád*: A Dobó–Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569–1572. Bp. 1879. 12–13., 49–51. és *Csiffáry Gergely*: Ruszakai Dobó István életrajza. Rudabánya 2014. 81–87.; MNL OL F 1 LR I. k. f. 288. János Zsigmond adománya: Gyulafehérvár, 1570. aug. 2.

⁴⁸ *Szádeczky L.*: Békés Gáspár i. m. 5–6. Tanácsúri szerepéről lásd MNL OL F 12 1. d. fasc. I. a/38. Ismeretlen levélíró Bekes László tanácsoshoz. Gyulafehérvár, 1558. okt. 24.

⁴⁹ *Lázár M.*: Erdély főispánjai i. m. 75–77.

⁵⁰ Bárói rangemelő oklevelének szövege közölte *Veress E.*: Berzevicy Márton i. m. 151–152. Vagyonát végrendeletében sorolta fel. – SJAN CJ Hadadi Wesselényi család levéltára – Fond familial Wesselényi de Hodod ANR nr. 1. Hadad, 1593. márc. 10.

⁵¹ Rövid életrajzukat lásd *Horn I.*: Hit és hatalom i. m. 197–206., 214–217.

⁵² *Petneházi Gábor*: Filozófusok a kormánynál. A republikanizmus esélyei Erdélyben a Báthory-korszakban. In: *Klasszikus és modern republikanizmusok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. Nagy Ágoston – Pap Milán. Bp. 2021. 23–40.; *Jakó Klára*: Leksei Sulyok Imre kancellárról. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor et al. Kolozsvár 2003. 191–207., *Uő*: A Szalánczyak. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc. Kolozsvár 1999. 166–171., 173–175.; *Balogh Judit*: Zabolai Mikes Mihály, a Rákócziakhoz emigrációjukban is hű katolikus főember. In: *Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára*. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc 2023. 16–31.

Ahol elegendő forrás áll rendelkezésre, jól látható, hogy az apák tudatosan készítették elő fiaik karrierjét, és igyekeztek őket kedvező pozícióba hozni. Ezt elsősorban a gondos taníttatás és a rokoni háló kiterjesztésének lépései mutatják. Bocskai György például az erdélyi letelepedése után lányai ügyes kiházasításával építette ki saját és fiai kapcsolatrendszerét: Erzsébetet Báthory Kristófhoz adta feleségül, Judit lánya Bánffy Kristóf, Ilona pedig Haller Gábor hitvese lett.⁵³ Ugyanakkor arra is törekedett, hogy a család a királyságban újra tényező lehessen, fiai közül Jeromos Draskovich György püspök udvarában szolgált, míg a későbbi fejedelem, István kisebb megszakításokkal 1576-ig a bécsi és prágai udvarban apródoskodott.⁵⁴ Az apák közül a legsikeresebbnek Sennyey Pongrác bizonyult, aki még a saját tanácsosi működése alatt elérte, hogy Miklós fia vele egy időben kerülhessen be a testületbe.⁵⁵ A testvéreknél hasonló törekvés figyelhető meg, ami különösen jól követhető a Mikes fivérek esetében, ahol Mihály és Kelemen között jelentős korkülönbség volt, így pályájuk nem párhuzamosan alakult. Mihály kancellárként és tanácsúrként került olyan helyzetbe, hogy hatékonyan segíthette legkisebb, még élő öccse karrierjének felépítését, gondosan megtervezve annak minden egyes további lépését.⁵⁶

Hiátusok és a kudarc okai

Az apák törekvései ellenére a két családtag tanácsba kerülése között gyakran hosszú évek vagy évtizedek teltek el. Az ideális, szinte párhuzamos vagy egymást gyors ütemben követő hivatalviselésre csak két példát ismerünk: a már említett Sennyey családot, valamint Bekesékét, ahol mindössze 4 év telt el az apa és fia tanácsba kerülése között. A legtöbb családnál azonban jóval hosszabb hiátus mutatkozik: a két Bocskai között 11, a Wesselényieknél 21, a Bornemiszáknál 27, a Kovácsóczyak esetében pedig 28 év választotta el az apa kilépését és a fiú tanácsosi kinevezését. A jelentős időbeli távolságok több tényezőre vezethetők vissza. A természetes, ám tragikus esetek közé tartozik, amikor az apa viszonylag fiatalon hunyt el, mint például Wesselényi Ferenc, aki mindössze negyven évet élt. Emellett az új elit kivárára épülő házassági stratégiái is közrejátszottak: a késői

⁵³ Politika és házasság i. m. 143.; *Lukinich Imre*: Haller Gábor (1550–1608) és Haller István (1591–1657) családi feljegyzései. Erdélyi Múzeum 20. (1903) 533–536. A két fiatalabb lányt már Bocskai György özvegye, Sulyok Krisztina adta férjhez.

⁵⁴ Bocskai fiairól János Zsigmond 1570. augusztus 2-án kelt oklevele tájékoztat: MNL OL F 1 LR I. k. f. 288.; *Fazekas István*: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire. Studia Caroliensia 7. (2006). 1. sz. 73–85.

⁵⁵ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi kormányzata i. m. 34.

⁵⁶ *Balogh Judit*: Zabolai Mikes Kelemen, az Apafi-kori katolikus székely elit vezetőjének karrierje. In: Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae 48. Szerk. Ballabás Dániel – Kristóf Ilona. Eger 2021. 5–8.

házasságkötések miatt sok gyermek kiskorúként jutott árvaságra, és még gondos gyámok és a rokonai támogatás mellett is hosszú időbe telt, mire valaki apja nyomdokába léphetett, ha egyáltalán sikerült eljutnia odáig.

Bornemisza Boldizsár esete pedig azt példázza, hogyan törhette meg egy elhibázott politikai döntés a dinasztikus folytonosságot. Apja, Bornemisza Farkas tanácsúr gondosan készítette fel a fiát az udvari karrierre: Padovában taníttatta, mostohalányát, Patócsy Annát adta hozzá feleségül, aki jelentős birtokokat és a Kendy, Bethlen, Apafi, Bánffy családokból álló előkelő rokon körhöz hozott magával. Az idősebb Bornemisza, aki korábban a két országrész megbékélését szorgalmazta, Báthory trónra lépésekor gyorsan alkalmazkodott, és a fejedelem támogatóihoz csatlakozott. Fia azonban a kellő politikai tapasztalat hiányában – apja hamarosan bekövetkezett halála után – Bekes Gáspár oldalára állt. Ez a végzetes döntés végül emigrációba kényszerítette, és bár később visszatérhetett, további húsz évet kellett várnia, míg családi hagyományainak és saját képességeinek megfelelően bekerülhetett a tanácsba.⁵⁷

A politikai környezet változásai szintén hozzájárulhattak a két generáció hivatalviselése közti nagy hiátusokhoz. Különösen a tizenöt éves háború és az azt követő kaotikus időszak hatása bizonyult karrierrombolónak. Kovacsóczy Farkas kancellár például az 1594-es véres elitváltás egyik áldozata lett, vagyontát elkobozták, kiskorú fiainak pedig szinte a semmiből kellett újra építkezniük. Neveltetésüket nagybátyjuk, Kovacsóczy János mellett főgyámként az apjuk haláláért felelős Báthory Zsigmond felügyelte. Ennek megfelelően a kolozsvári jezsuita iskolába kerültek, ahol hamarosan áttértek a katolikus hitre. A testvérek közül végül csak István élte meg a felnőttkort, akit Bethlen Gábor vett a pártfogásába.⁵⁸ Az ifjú Kovacsóczy az ő támogatásával nyerte el 1608-ban az első fontos tisztségét, Fehér vármegye főispánságát is, amelyről azonban két év múlva leváltották, miután felmerült a gyanú, hogy részt vett a Kendy–Kornis-féle katolikus szervezkedésben. Bethlen fejedelemmé választásával kerülhetett vissza a politikai életbe, és ettől kezdve pályája fokozatosan ívelt felfelé, míg végül apja halála után 28 évvel maga is megkapta a kancellári és tanácsúri címet.⁵⁹ A Szalánczyak még

⁵⁷ Patócsy Anna által hozott birtokokról egy dátum nélküli utasítás szólt, lásd MNL OL P 1870 Családi Levéltárak, Homoródszentpáli Kornis család levéltára 1530–1976, 3. cs. 39. t. Patócsy-iratok. Bornemisza rövid életrajzát lásd *Horn I.*: Hit és hatalom i. m. 281–286.

⁵⁸ SJAN CJ Bálintith család levéltára, nr. 181. Kovacsóczy János végrendelete. H. n., 1598. júl. 25. A testvérek közül csak Kovacsóczy István ért felnőttkort, Kristóf a gráci kollégiumban Mária Krisztierna ösztöndíjasa volt, amikor 1598-ban vízbe fulladt. Zsigmondot 1603-ban a kolozsvári jezsuita kollégium feldúlásakor az iskola diákjai közt említették, majd néhány hónappal később a nagy pestis áldozata lett. – *Varga Júlia*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémiáin 1560–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.) Bp. 2004. 57. nr. 50.

⁵⁹ *Lázár M.*: Erdély főispánjai i. m. 11.; *Trócsányi Zs.*: Erdély központi kormányzata i. m. 30., 182–185.

ennél is rosszabbul jártak. Szalánczy Lászlónak minden adott volt, hogy tanácsúr apja örökébe lépjen, ám 1594-ben ő is szembe került a fejedelmi politikával. Megöletése, illetve György nevű öccsének bebörtönzése, majd rövid száműzetése miatt a családnak végül három generációra és 73 évre volt szüksége ahhoz, hogy 1636-ban Szalánczy István révén visszakerüljön az elit legfelső szintjére.⁶⁰

A második generáció karrierje gyakran hosszú árvaságon keresztül vezetett a tanácsúri címig. Ebben a kiszolgáltatott életszakaszban érték a fiatal árvákat vagy félárvékat azok a sorsformáló hatások, amelyek a tanulmányaikat, vallásukat és egész pályafutásukat meghatározták. A kétgenerációs tanácsurak egyharmada szinte azonos életutat járt be: apjuk elvesztése után a jezsuitákhoz, illetve Báthory Zsigmond udvarába kerültek, katolizáltak, esetleg külföldi tanulmányokat folytattak. A fejedelem rendíthetetlen hívei maradtak egészen annak végső lemondásáig. Ezt követően Székely Mózeshez sodródtak, majd – akik megérték – Bocskai István hívei lettek, végül pedig Bethlen Gábor uralkodása alatt értek révbe. Bethlen különös figyelmet fordított ezekre a fiatalokra. Többségüket még nagybátyja, egy rövid időre fejedelemmé választott Székely Mózes szolgálatában ismerte meg, valamint az 1602-es és 1603-as emigrációban is együtt volt velük. A fejedelem előszeretettel karolta fel és emelte a tanácsba ezeket a politikailag törekény, ám családi hátterük és kiváló neveltetésük miatt értékes, többnyire katolikus ifjakat, akiket végrendeletében saját „kreatúráinak” nevezett, ezzel is hangsúlyozva saját sorsformáló szerepét és a köztük lévő különleges kapcsolatot.⁶¹

Miért nem sikerült a kétgenerációs családok többségének egy harmadik generációt is a tanácsba juttatni? A kudarc okai nagyjából ugyanazok voltak, mint az egygenerációsoknál: részben természetes okból, mert nem maradt fiúutód, mint Bocskai István, Kovácsóczy István vagy Bogáthy Menyhért esetében. Más esetekben a háborús veszteségek szakították meg a folytonosságot: Bogáthy Miklós fia, János még apja életében, 1601-ben meghalt egy Marosvásárhely melletti összecsapásban. Bekes Gáspár idősebb fia, László 1600-ban esett el Báthory Zsigmond és Jan Zamoyski lengyel kancellár Mihály vajda ellen indított hadjáratában.⁶² Politikai balfogások szintén közrejátszottak a családi kontinuitás megszakadásában. Béldi Pál és sógora, Keresztessy Ferenc az Apafi-kor belső hatalmi harcaiban maradtak alul, és hozták hátrányos helyzetbe családjukat.⁶³

⁶⁰ *Jakó K.*: A Szalánczyak i. m. 173–174.

⁶¹ Bethlen Gábor végrendelete. Kiad. Koncz József. Klny. az Erdélyi Híradóból. Marosvásárhely 1878. 30.; *Horn I.*: Én creaturaim vagytok i. m. 189–201.

⁶² MTA KIK Veress Endre-gyűjtemény. Monumenta Hungarorum in Polonia (1598–1668). MS 477. 63.

⁶³ *Balogh Judit*: Egyéni és csoportérdekek a Béldi összeesküvésben. In: *Önérdék, közérdek, államérdék. Az érdek hatása Magyarország kora újkori történelmének alakulására*. Szerk. Fejér Ingrid. Eger 2022. 101–140.

Döntő tényezőnek azonban az számított, hogy a vizsgált családoknak kétharmada köznemesi, esetleg polgári eredetű, illetve Erdélybe kívülről betelepített família volt. Többnyire egy, legfeljebb két személyhez fűződik a család kiemelkedése, az elitbe való belépése, és ez olykor túl vékony, túl gyenge szálnak bizonyult az elitpozíció hosszabb távú megtartásához. A kedvezőtlen kiindulópályát tovább nehezítette, ha nem sikerült az új státusznak megfelelő házasságokat kötni, illetve gyorsan széles és nivós rokoni hálózatot kiépíteni. Bár elszórtan akadt példa arra, hogy oldalágon tudták biztosítani a folytonosságot, alapvetően a betelepült vagy felemelkedett családok – a régi helyi arisztokratákkal ellentétben – nem rendelkeztek olyan kiterjedt, sűrű szövésű és mélyen tagolt rokoni, illetve kapcsolati hálóval, amely elősegíthette volna, hogy a család az elit csúcsán maradjon.

Összegzés

Az erdélyi fejedelmi tanács vizsgálata rávilágít a csúcselit alakulásának sajátos folyamataira. Az is világosan megmutatkozik, hogy a kétgenerációs karriernek nem tekinthetőek az egygenerációsok sikeresebb változatának, mert eltérő mechanizmusok mentén formálódtak. Az egygenerációs pályafutások dominanciája azt mutatja, hogy bár a tanácsba való bekerülés lehetséges volt, a pozíció családon belüli továbbörökítése rendkívül nehéznek bizonyult. Ennek a 89 családnak a sorsa szorosan kötődött a fejedelemség politikai ciklusaihoz: válságkorszakokban ugrásszerűen megnőtt a rövid pályák száma, míg a konszolidációs időszakokban stabilabb karriernek indultak. A 17 kétgenerációs család átmeneti formációt képviselt az elit szerveződésében. Többségük betelepült vagy felemelkedő família volt, amely felekezeti rugalmassága és feltétlen lojalitása révén próbált tartós pozíciókat kiharcolni. Kudarcuk elsősorban gyenge alaphelyzetükből, a megfelelő rokoni háló hiányából és biológiai okokból fakadt.

Az Erdélyi Fejedelemség politikai csúcselitje felemás képet mutat: nyitott volt ugyan a földrajzi és társadalmi mobilitásra, de zárva maradt a dinasztikus beágyazódás előtt. Az előrelépés lehetséges volt tehetség, szakértelem vagy politikai kapcsolatok révén, de a tartós családi jelenlét egy szűk réteg privilégiuma maradt. Ez az elitszerkezet tükrözi a fejedelemség sajátos helyzetét: egy kis állam kényszerpályáit, ahol a túlélés – még a legbefolyásosabb családok esetében is – gyakran a rugalmasságon és az alkalmazkodáson múlt, nem pedig a hagyományos dinasztikus stabilitáson.

IN SEARCH OF THE LOST GENERATIONS

Single- and Two-Generation Families in the Transylvanian Princely Council

By Ildikó Horn

SUMMARY

This study explores the mechanisms of elite reproduction within the Transylvanian upper elite between 1556 and 1690, focusing on the problem of “lost generations”: why promising political careers were cut short and why most families failed to maintain their positions in the princely council over time. The analysis highlights the dual nature of elite formation: while the principality remained open to social and geographical mobility, the closed logic of inherited power was present from the outset. Three-quarters of the families were represented by only a single councillor, while two-thirds of all councillors came from a narrow circle. The timing of single-generation careers closely correlated with the principality’s historical cycles: short-lived careers emerged during crises, while periods of consolidation allowed for longer trajectories. In addition to biological factors, failure was often rooted in weak social backgrounds and limited kinship networks. Most two-generation families were either newcomers or socially ascending lineages, who sought to secure their positions through religious conformity and political loyalty. Although access to the upper elite was theoretically open, long-term dynastic integration remained the privilege of a few, primarily well-connected families with established local influence.

MEGSARCOLT ÖRÖKSÉG

Kríziskezelés és alkufolyamatok a ruszakai Kornis családban*

A kora újkori nemesszaládok békéjét gyakran zavarta meg az örökség feletti testvéri torzalkodás, holott a magyar szokásjoggyűjtemény, Werbőczy István *Hármaskönyve* (HK) részletesen tárgyalta a nemesi földbirtokjogi kérdéseket. Az apától örökölt vagy ősi jószágokból (*bona hereditaria seu avitica*) a fiak egyenlő arányban részesültek (HK I. 40.), míg a leányokat csak a leánynegyed (*quarta puellaris*) illette meg, amelyhez többnyire férjhezmenetelük alkalmával, pénz formájában jutottak hozzá (HK I. 29.). Ezzel szemben a pénzen vásárolt (szerzett) birtokok (*bona adquisita*) esetében a leány- és a fiág egyenlő arányban örökölt. (HK I. 19.). A nemes birtokait – tulajdonjogának megtartása mellett, az örökösök jóváhagyásával – elzálogosíthatta (HK I. 60.). A gyermekek nemcsak a vagyonon, hanem a tartozáson is osztoztak. Azoknak, akik nem tudták vállalni az örökséggel járó anyagi terheket, le kellett mondaniuk apai örökrészükhöz való jogukról.¹

Az alábbi esettanulmány egy erdélyi katolikus nemesúr, az emlékiró ruszakai Kornis Gáspár (1641–1683) testvércapcsolatainak keresztül vizsgálja, miként érvényesültek a szokásjogi öröklési elvek olyan súlyos krízishelyzetekben, amikor az örökségen való osztozást megelőzte a birtokok zálogba adásának kényszere és a jószágok visszaszerzésének kihívása. A tanulmány arra keresi a választ, milyen eljárások és alkufolyamatok révén tudtak a testvérek saját érdekeiknek érvényt szerezni, és mekkora szerepet játszottak ezekben az örökösödési vitákban, a vagyon megtartásában a házastársak, valamint az oldalági rokonok. Kornis Gáspár a família történetét a családfőkről alkotott portrévázlatokban reprezentálta, így emlékiratát a patriarchális szemlélet uralja;² ennek következtében a többi családtag – különö-

* A tanulmány egy, az MTA Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával korábban lezajlott nagyobb kutatás része, mely a téma egyéb aspektusait helyszűke miatt tömörítve adja elő. A tanulmány készítése idején a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport támogatásában részesültem. Itt szeretném köszönetemet kifejezni Horn Ildikónak, Erdélyi Gabriellának, Szabó András Péternek, Hanák Bélának, Balogh Zsuzsánnának és Lővei Pálnak a segítségükért.

¹ *Somogyi Ferenc*: Az ősiség intézménye és a hűbéri vagyonjog. Pécs 1931; *Homoki-Nagy Mária*: A törvényes öröklési jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig. In: Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szerk. Tóth Károly. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. LVIII. Fasc. 17.) Szeged 2000. 211–231.; *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp. 2009. 80–90.; *Zsuzsanna Peres*: Family Ties from the Perspective of Property Division Deeds. Diké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 6. (2022) 141–154.

² Kornis Gáspár emlékiratát lásd *Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale* [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára] (a továbbiakban: SJAN CJ), 378 A göncruszakai Kornis család levéltára – Fondul familial Kornis din Göncruszka 1601–1907 (a továbbiakban: FF Kornis), no. 131.

sen a nők – élete homályban marad.³ A tanulmány azonban a családi levéltárakból előkerült forrásokra támaszkodva betekintést nyújt a horizontális családi kapcsolatok dinamikájába, vagyis a kiterjesztett rokonság – testvérek, sógorok, nagynénik és unokaöccsök – egyszerre konfliktusos és kooperatív viszonyrendszerébe.

Jóllehet, a Kornis testvérek története – a vonatkozó erdélyi és magyarországi levéltári és kéziratári források hiányosságai miatt – csupán töredékesen rekonstruálható, és az eseményekről nem alkothatunk teljes képet, az ilyen és hasonló esetek mégis olyan mintázatot rajzolnak ki, amelyek támpontot nyújthatnak a nemesi társadalmat sűrűn átszövő rokonsági hálózatok szövevényes világában eligazodni próbáló kutató számára.

„...maradtunk négyen egytestvérek,
három leány s negyedik én...”⁴

Kornis Gáspár szülei, ruszakai Kornis Ferenc (1607 k.–1661) erdélyi katolikus nemesúr és felesége, gyerkei Wesselényi Kata (1618 k.–1658) házasságából nyolc gyermek született, közülük négyen érték meg a felnőttkort: Kata (1639–1696. november 16.),⁵ Gáspár (1641–1683. június 7.)⁶ – aki 1642 májusában kisdedként, „kis Gáspár huszárként” szerepel egy misszilisben –,⁷ Anna (1643 k.–1684)⁸ és Krisztina Rozina (1645 k.–1685. február 23.).⁹ A legidősebb gyermeket, Borbálát (1638 k.–1651) így említette nagybátyja egy misszilisben: „Asszonyomnak ökegyelmének szeretettel való szolgálatomat ajánlom. Az ökegyelme cselédit is, mind Borist, Katát, Gazsit s az többit köszöntöm.”¹⁰ Ebből a szerény információból

³ Vö. *Orgona Angelika*: A Kornis-ház. Családfői szerepek, gondoskodás és érzelmek a 17. századi Erdélyben. In: Anyák és apák: szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918). Szerk. Erdélyi Gabriella. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések; Magyar Családtörténetek. Tanulmányok 7.) Bp. 2020. 29–60.

⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 20r Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

⁵ *Veress Endre*: A gönc-ruszkai gróf Korniss család anyakönyve (1444–1917). Bp. 1917. 9.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 437 Családi levéltárak, Kornis család 1585–1874 (a továbbiakban: P 437), 2. tétel, b altétel A Kornis családra vonatkozó iratok, családtagok szerinti bontásban (17–18. sz.), no. 34. Lessus funebris.

⁷ SJAN CJ 248 Mike Sándor-gyűjtemény – Colecția personală Mike Sándor (a továbbiakban: CPMS), no. 796. Kornis Zsigmond Kornis Ferencnek. Belényes, 1642. máj. 6.

⁸ Perényi Imre az édesanyjától maradt ékszereket Kornis Kata gondviselésére bízta. Somkerék, 1684. december 25. – Magyar menyasszonyi hozományok 200 év előtt. Közli Székely Sándor. Hazánk s a Külföld 6. (1870) 780–781.

⁹ MNL OL P 1341 Batthyány család körmendi levéltára, Illésházy család 1527–1900 (a továbbiakban: P 1341), Lad. 1. Fasc. 20. no. nélkül. Illésházy György Esterházy Pálnak, 1688, fogalmazvány. Idézi *Fazekas István*: Az Illésházy család XVII. századi leszármazása. Turul 65. (1951–1992) 13–17.

¹⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézírányvtára. Veress Endre-gyűjtemény. A göncruszkai gróf Kornis család oklevéltára Ms 425. (a továbbiakban: MTA KIK Kt Kornis), III. 1766. Kornis Zsigmond Kornis Ferencnek. Radnót, 1648. aug. 24.

feltehetően a születési sorrendre is fény derül, valamint arra is, hogy a gyermekek mellett pótnagyapai szerepet betöltő nagybácsi nem tett különbséget fiúk és lányok között: a lányokat nevezte meg először születésük sorrendjében, és az egyedüli fiúörökös, Gazsit csak a harmadik helyen. „Az többit”, a hétéves Gazsinál kisebbeket azonban nem nevezte meg. Ha Zsigmond fáradt is volt az összes csemete felsorolásához, egy 1649-es birtokadományozó oklevelet körmőlő írnok lejegyezte az akkori gyereknévsort, az öröklés rendje szerint a fiúkat említve először: Gáspár, Ferenc, Borbála, Kata, Anna, Krisztina és Zsuzsanna.¹¹ Egyetlen forrás ismeretes arról az ismeretlen keresztnévű gyerekről, akit egy 1645-i tüzeset során vesztettek el.¹² Borbála és Ferenc további sorsáról II. Rákóczi György Rákóczi Zsigmondnak 1651. szeptember 28-án keltezett levele informál: „Kornis Ferenc uramnak is öregbik leánya, kisebb fia most fekszenek halva.”¹³ Mindketten járvány áldozatává váltak.

A szülők – néhány fennmaradt házastársi *missilis* tanúsága szerint – harmonikus, boldog kapcsolatban éltek. Az anya egy ízben írt bővebben a gyerekek egészségi állapotáról: míg férje a birtokokat járta, ő Besztercén időzött a családdal, majd hazatértek. Ekkor „Kriska” – a négyéves Krisztina –, akinek a válla épp meggyógyult, elkapott egy fertőzést, magas láza volt, egy hétig semmit sem evett. A még otthon lévő kisebbeket nem fertőzte meg, az anyját azonban igen.¹⁴

„...várjam-e az édes kisasszonyt vagy nem...”¹⁵

A korabeli íratlan szabály szerint egy-egy katolikus család állandó képvisellet tartott fenn egy-egy apácakolostorban.¹⁶ Kornis Borbála Konstancia, Kornis Ferenc húga, a pozsonyi klarissza kolostor apácája, valamint zárdatársnői 1648 és 1655 között folyamatosan szorgalmazták Ferenc egyik lányának klastromba adását. Feltételezhető, hogy az eredeti tervek szerint az elsőszülött lányra, – az apáca nagynénje nevét viselő – Borbálára várt volna a szűzi élet, ő azonban 1651-ben járvány áldozata lett. 1653-ban távozott a földi világból apáca nagynénje is. Ekkor

¹¹ SJAN CJ 353 A Haller család levéltára – Fondul familial Haller (1484–1878), no. 353. 10. cs. f. 53.r–60.v.

¹² SJAN CJ 546 Oklevelek Törzsgyűjteménye – Colecția Generală, no. 836. Kornis Zsigmond Kornis Ferencnek. Papmező, 1645. jan. 14.

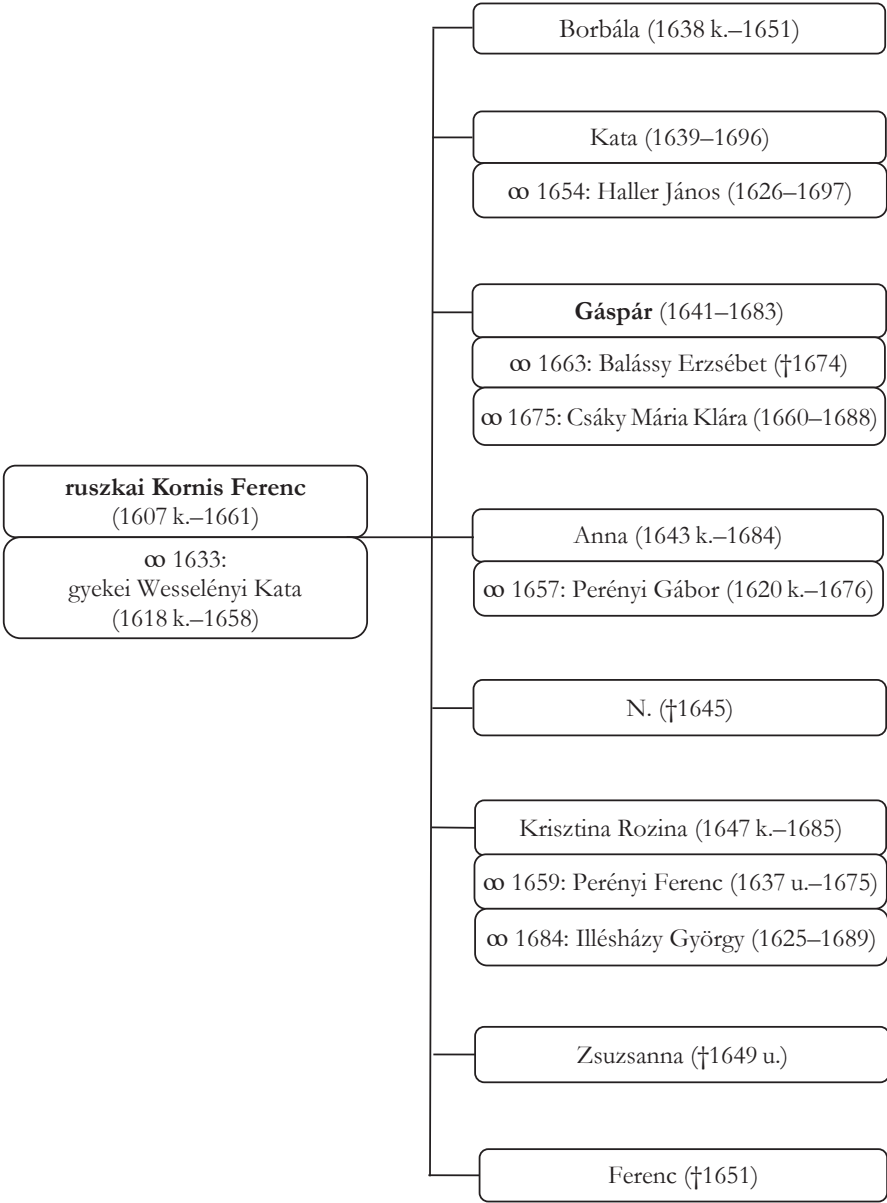
¹³ II. Rákóczi György Rákóczi Zsigmondnak. Szamosújvár, 1651. szept. 28. In: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. 439.

¹⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 381. f. 3.r–v. Wesselényi Kata Kornis Ferencnek. Szentbenedek, 1649. okt. 8.

¹⁵ SJAN CJ CPMS no. 946. Bercsényi Zsuzsanna Erzsébet Kornis Ferencnek. Pozsony, 1655. aug. 28.

¹⁶ Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. Aetas 7. (1992) 3. sz. 28–43.

1. ábra Kornis Ferenc és Wesselényi Kata gyermekei

a Kornis családdal rokonságban álló Csáky Anna Franciska vette át a közbenjáró szerepét, aki állandó kapcsolatot tartott sógornőjével, Mindszenti Krisztinával, Csáky István tárnokmester feleségével, Wesselényi Kata mostohatestvérével is.¹⁷

A pozsonyi kolostor számára az utánpótlás és az erdélyi kapcsolatok életben tartása miatt lett volna fontos az egyik – Borbála halála után bármelyik fiatalabb – lány zárdába küldése. Az egyre sürgetőbb hangvételű leveleken túl különféle ajándékokkal, apácamunkákkal igyekeztek megnyerni maguknak a gyerekek rokonszenvét és felkelteni a lányok kíváncsiságát a zárdaélet iránt, amelyek közül a legértékesebb az egyik kisasszonynak szánt „köszönű” (köszöntő, ékszer) lehetett. A húsvéti gyertya viaszából készített *Agnus Dei*-k a szülőknek szóltak, az „úrfinak”, az iskoláskorú Gáspárnak könyvajándék dukált.¹⁸

A kislányokért folyó versenyben végül nem az apácák, hanem a kérők győzedelmeskedtek. A szülők döntését egyrészt a két Borbála halála, másrészt a família aktuális helyzete befolyásolhatta. 1648-ban meghalt Kornis Zsigmond,¹⁹ Kornis Ferenc nagybátyja, fő támasza, és minden birtokát az unokaöccsére hagyta. Elhunyt I. Rákóczi György is, az utolsó olyan Rákóczi fejedelem, akivel sikerült bizalmi viszonyt kiépítenie a családnak. Az ifjabb Rákóczi György ugyanis nem nézte jó szemmel Kornis Ferenc hirtelen vagyongyarapodását, és tartott az azzal általában együtt járó hatalmi ambícióktól is. Nemcsak a Kornis Zsigmondtól örökölt vagyont figyelte féltékenyen, hanem a Wesselényi Boldizsár halálával (1646) Wesselényi Katára mint örökösre háramló jószágokra is szemet vetett. Az ifjú fejedelem aggódva nézte Kornis Ferenc katolikus elkötelezettségét, jezsuita kapcsolatait és patrónusi tevékenységét is. Jól látta, hogy a Kornisok családi fészkei a térítés melegágyai, ezért is igyekezett azokat felszámolni.²⁰

Ilyen fenyegetett helyzetekben egy famíliának nem a családtagok neveit imáiba foglaló, lelki üdvükért Isten előtt közbenjáró „szószólókra,” hanem takaros menyecskékre van szüksége, akik tekintélyes férjeik révén védelmet, biztonságot, kapcsolati tőkét biztosítanak a család számára. A Kornisok – erdélyi pozícióik meggyöngyülésével párhuzamosan – a felső-magyarországi rokoni-szövetségi hálózat és a gazdasági bázis megerősítésére törekedtek: a birtokmozgások és a lányok kiházásításának stratégiái egyaránt erre utalnak. Előkelő helyen állt a család szempontrendszerében a kérők vallási hovatartozása is, mivel a katolikus felekezetiesség a családi

¹⁷ Részletesen lásd alább. A szoros kötődésre utal, hogy Franciska nővér több ízben fel is emlegette ezt az atyafiságot, valamint az is, hogy fivére, Csáky László országbíró (1602–1653) hirtelen halála után rózsafüzérét elküldte ajándékba Kornis Ferencnek.

¹⁸ SJAN CJ CPMS no. 946. Bercsényi Erzsébet Zsuzsanna Kornis Ferencnek. Pozsony, 1654. szept. 16.

¹⁹ Róla lásd *Orgona Angelika*: Unikornisok Tündérországban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648). Bp. 2014.

²⁰ SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 16r–17r. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

identitás részévé vált a 17. századra.²¹ A legidősebb lány házassága az erdélyi, a két kisebb a felső-magyarországi katolikus elittel való kapcsolatot erősítette.

Kata hallerkői Haller Jánossal (1626–1697. február 28.),²² Haller István tanácsúr, Küküllő megyei főispán és Kendi Judit legkisebb fiával, a konvertált Haller Gábor katolikus öccsével kötött házasságot 1654. április 22-én.²³ A Kornis és a Haller család generációk óta jó kapcsolatban állt egymással – feltehetően régóta eltervezték frigyüket –, de közvetlen rokoni kapcsolatba első ízben ezzel a menyegzővel kerültek. A kérő a házassági kritériumoknak csak részben felelt meg: régi, nevezetes családból származó, előkelő állású, nagyságos titulusú, buzgó katolikus volt, ám a házasságkötés idején még nem bírt tekintélyes vagyonnal. Bátyjával, Pállal közösen birtokolta a fehéregyházi kastélyt, a kerelőszentpálit pedig csak apja halála után, 1657-ben kapta meg, ezt követően vált a Haller–Kornis házaspár rezidenciájává.²⁴

Az eljegyzésre valószínűleg már 1653 végén sor került; Haller János ugyanis december 16-i levelében Kornis Ferencet jóakaró apjának, magát pedig engedelmes fiának nevezve, apja kíséretében személyes találkozót szorgalmazott leendő apósával.²⁵ Kornis novemberben Globitz Mihály²⁶ kolozsvári ötvöstől 12 részes ezüstserleg sorozatot rendelt feltehetően már a menyegzőre készülve.²⁷ A magyarországi jogszokásoknak megfelelően a lányok kiházásítása az édesapa kötelessége volt.²⁸ A kortárs szóbeszéd szerint Kornis Ferencnek nem volt elegendő likvid tőkéje a menyegzőre. Volt ruszkai zálogbirtokosa azt terjesztette róla, hogy „annyi

²¹ *Orgona Angelika*: A Kornis-ház i. m. 29–60.

²² Hallerkői Haller János 1657-től Torda vármegye főispánja, 1664-től tanácsúr. 1684-től adófelügyelő, 1685–1686-ban bécsi követ, 1691–1695 között a főkormányzók tagja, tanácsos és kincstartó. Róla lásd Szabó András Péter: Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. PhD-disszertáció (ELTE). Bp. 2008; *Üő*: Egy újabb adalék az Innocentia Transylvaniae megjelenését követő vitához. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlmények*. Főszerk. Újváry Gábor. Bp. 2006. 41–45.; *Farmati Anna*: Minden rendbéli embereknek vigasztalásokra – kontempláció Haller János pajzsa mögött. In: *Ártjárások. A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet egymásra hatása a magyar régiségben*. Szerk. Báthory Orsolya. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 33.) 337–348.

²³ MNL OL P 317 Családi levéltárak, Ibrányi család 1527–1846, 4. cs., 1654, fol 1. Kornis Ferenc Ibrányi Ibrányi Ferencnek. Szentbenedek, 1654. márc. 16. Kiadta Veress E.: Anyakönyv i. m. 70–71.; SJAN CJ FF Kornis no. 381. f. 41–42. Kékedi Balázs (ügyvéd) Kornis Ferencnek. Zsombor, 1654. ápr. 9.

²⁴ *Gyermekeik*: István, Dávid, Imre, József, Krisztina, Éva, Zsuzsanna, Sára, Anna, Ráhel. – Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Magyar Nemzeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, a Haller család letéte. A Haller család nemzetségekönyve, 443.

²⁵ MTA KIK Kt Kornis III. 1887. Haller János Kornis Ferencnek. Cseke, 1653. dec. 16.

²⁶ Ifjabb Globitz Mihály ötvös 1638. június 5-én állt be a kolozsvári ötvöscéhbe. – *Flóra Ágnes*: Kolozsvári ötvösregesztrum (1549–1790). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlmények*. Főszerk. Újváry Gábor. Bp. 2003. 25–74. 52., 57., 59.; *Bunta Magdolna*: Kolozsvári ötvösök a XVI–XVIII. században. Szerk. Kiss Erika. (Bibliotheca Humanitatis Historica XVII.) Bp. 2001. 193.

²⁷ SJAN CJ CPMS no. 927. Globitz Mihály Kornis Ferencnek. Kolozsvár, 1653. nov. 14.

²⁸ *Homoki-Nagy Mária*: Gondolatok a női különjogokról. In: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Gondozta Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica 75.) Szeged 2013. 297–308.; *Béli G.*: Magyar jogtörténet i. m. 87–90.

pénze sem volt, az kivel az leánya lakodalmát kiszolgáltathatta volna, hanem más-tul csalt pénzt, és úgy adta haza a kisasszonyt”.²⁹ Lehet, hogy megalapozatlan volt a pletyka – híresztelője éppen haragban állt Kornissal –, de maga az eljárás nem volt szokatlan az erdélyi nemesség gyakorlatában. A szülők a lányuk méltó férjhez vagy klostromba adása vagy a fiuk taníttatása céljából gyakran vettek igénybe anyagi segítséget.³⁰

Kornis Anna és Krisztina két, egymással másodrendű oldalági rokonságban és nagybácsi–unokaöccs viszonyban álló Perényivel – Gáborral és Ferencsel – kötött házasságot. A Kornis–Perényi menyegzők – a már említett előnyökön túl – más hasznát is hozták: fél évszázados perpatvart simítottak el, amely hosszú ideig mérgezte a két família viszonyát. A konfliktus gyökerei a Kornis Zsigmond és fivérének özvegye, Salgai Kata közötti pereskedésig nyúltak vissza, amely a szatmári Kornis-jószágok birtoklása körül folyt. A felek végül 1634-ben közös megegyezéssel megosztották a birtokon. Salgai Kata második férje Perényi Gábor (?–1638) lett, ám házasságukból nem született gyermek,³¹ így haláluk után birtokaik a Perényi oldalági rokonságra szálltak – köztük arra a Perényi unokaöccsre, akinek Kornis Anna 1657-ben a felesége lett. Ez a házasság lezárta a két család közötti birtokvitát.

Anna vőlegénye, Perényi Gábor (1620 k.–1676)³² Perényi György (1581 k.–1638) és Bornemisza Kata fia, Ugocsa vármegye fő-, Abaúj vármegye örökös főispánja,³³ nővére, Perényi Mária révén Csáky István tárnokmester sógora, ezáltal a Csáky–Wesselényi-kör tagja volt.³⁴ Háromszor nősült. Először Zólyomi Krisztinát, iktári Bethlen István unokáját, Bethlen Kata és Zólyomi Dávid lányát

²⁹ SJAN CJ CPMS no. 943. Pincz György Kornis Ferencnek. Ruzska, 1654. jún. 14.

³⁰ Korábban talán Kornis Ferenc apósa, Wesselényi Boldizsár is kölcsönből fedezte lánya menyegzőjének költségeit. Lásd Wesselényi Anna Wesselényi Boldizsárnak szóló levelét. Szendrő, 1634. márc. 11. Kiadta *Deák Farkas*: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584–1649) életrajza és levelezése. Bp. 1875. 117.

³¹ *Orgona Angelika*: A láthatatlan asszony. Salgai Kata házasságai. Történelmi Szemle 65. (2023) 417–439.

³² Perényi Gábor I. Rákóczi György gyulafehérvári udvari iskolájának diákja, II. Rákóczi György tanuló társa volt, az öreg Rákóczi fejedelem halála után III. Ferdinánd híve lett. 1653–1654-ben Wesselényi Ferenc főkapitány mellett volt felső-magyarországi vicegenerális. – Keresztváltól sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700) 1–2. Közzéteszik Hanák Béla – Szabó András Péter. (Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak; Magyar Családtörténetek. Források 4–5.) Bp. 2021. 914.

³³ 1638-tól ugocsa, 1666-tól haláláig abaúji főispán. – *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848 – Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp. 1994. 105.; *Hajnik Imre*: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Bp. 1888. 40.

³⁴ Csáky Istvánné Perényi Mária (†1641. szeptember 3.) Csáky István tárnokmester második felesége volt. Csáky Istvánnal Szepes várában, 1640. június 3-án lépett frigyre. Rövid házasságukból született Csáky László (1641–1698), a Csáky család erdélyi ágának alapítója. – *Papp Klára*: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár 2011. 44.

vette el.³⁵ Ebből a házasságából született Mária és Gábor.³⁶ Másodszor 1654-ben lăpispataki Segney Évával házasodott össze.³⁷ Második felesége 1656-ban meghalt himlőben.³⁸ Kornis Anna és Perényi Gábor esküvőjére 1657 májusában került sor. A hozományjegyzéken a menyasszony anyja, Wesselényi Kata neve szerepel,³⁹ mivel az apa, Kornis Ferenc nem vehetett részt a menyegzőn, hiszen 1657 januárjában megindult az erdélyi sereggel a lengyelországi hadjáratra; a házasságkötés idején az erdélyi csapatok a svédekkel egyesülve Bresztet ostromolták.⁴⁰

1659-ben – amikor Kornis Ferenc már tatár fogságban, a bahcsiszeráji Çifut Kale (Zsidóvár vagy Kaloda) néven számontartott erődítményben sínylődött,⁴¹ az őt hűségesen hazaváró hitvese pedig már nem volt az élők sorában – a családtagok összeírták a kalamárláda értékes ingóságait.⁴² Az inventálás célja a legkisebb lány, Krisztina Rozina hozományának összeállítása lehetett. A vőlegény, Perényi Ferenc (1637 u.–1675), Wesselényi Ilona fia által⁴³ a Kornis–Wesselényi-rokonság erősödött ismét. Ferenc 1655-ben a nagyszombati jezsuita kollégium humanitás osztályában

³⁵ Esküvőjükre Huszton, 1642. június 23-án került sor. – Meghívó Zólyomi Krisztina lakodalmára. In: Magyar Történelmi Tár 3/10. Bp. 1887. 815.; Keresztvíztől sírkeresztig i. m. 677–681.

³⁶ A Perényi Gábor első házasságából született Perényi Mária (előbb Barkóczy Sándorné, majd Pethő Ferencné; Keresztvíztől sírkeresztig i. m. 914.) Perényi Gábor végrendeletének nem volt kedvezményezettje, mivel első házasságkötésekor megkapta az őt illető örökséget. Az első házasságából született fiú, Perényi Gábor korán meghalt, apja végrendeletében már nem szerepel. Perényi Gábor és Kornis Anna házasságából két fiú és három lány érte el a felnőttkort: Imre, Ferenc, Erzsébet, Anna és Kata. – MNL OL P 1967 Perényi család levéltára, Családtagok 1539–1863 (a továbbiakban: P 1967), 13. t. no. 49. Perényi Gábor végrendelete. Nagyszőlős, 1675. szept. 23.

³⁷ MNL OL P 1967 11. t. no. 73. Segney Éva hozományjegyzéke, 1654. jún. 22., kiadta Székely Sándor: Magyar menyasszonyi hozományok 200 év előtt. Hazánk s a Külföld 6. (1870) 49. sz. 779–781.; MNL OL P 1967 13. t. no. 58. Perényi Gábor elismervénye Segney Péternek, d. n.; MNL OL P 1971 Perényi család levéltára, Rokon és idegen családok 1529–1845 (a továbbiakban: P 1971), 12. t. no. 55. Segney Péter és István panasza Kornis Anna ellen. Bécs, 1678. márc. 5.

³⁸ Rákóczi László naplója. Feltárta, közlésezi, jegyz. Horn Ildikó. (Magyar Hírmondó) Bp. 1990. 204.

³⁹ SJAN CJ FF Kornis no. 646 f. 4–5. Kornis Anna hozományjegyzéke. Papmező vára, 1657 máj. 14.

⁴⁰ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. S. a. r., bev., jegyz. Szakály Ferenc. (Bibliotheca Historica) Bp. 1980. 353.

⁴¹ *Katkó Gáspár*: A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657–1675). In: Szerencsének egyes forgása: II. Rákóczi György és kora. Szerk. Kármán Gábor – Szabó András Péter. Bp. 2009. 205–240.

⁴² Névtelen leltár, Kornis-levéltárból. In: Leltárak, összeírások. Közli Torma Károly. Történelmi Tár 3/7. Bp. 1884. 144–145.

⁴³ Perényi (IV) Ferenc (1637 u.–1684) Perényi III. Ferenc (1609–1651. jan. 24.) és második felesége, Wesselényi Ilona gyermeke volt. A szülők 1637. augusztus 2-án kötöttek házasságot. – *Perényi Imre*: Parapherna avgvsta, qveis perillytribus neo-sponsis Francisco Prini et Helenae Vesseleni, quarto Nonas Avgvstas applavsit Emericvs Prini in vniversitate Tyrnaviensi Rhetor. Pozsony 1637. (RMNy 1698). Perényi III. Ferenc és Wesselényi Ilona sírlapját a szakolcai ferences templom padlója alatt tárták fel. – *Lővei Pál*: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Akadémiai doktori értekezés I–II. Bp. 2009. I. 146.; *Térézia Májková*: Epigrafické pamiatky v Skalici. Slovenská Archivistika 52. (2022) 1. sz. 88–136., 108–109.; A báró Perényi család levéltárából. III. közlemény. Közli Komáromy Antal. In: Magyar Történelmi Tár 3/19. Bp. 1896. 69.

tanult,⁴⁴ s már ekkor az ugocsai főispáni címet viselte. Erről tanúskodik nyomtatásban is megjelent, az esztergomi érsekekről szóló, 48 *elogiumot* tartalmazó latin nyelvű versgyűjteménye, melyet Lippay György esztergomi érseknek ajánlott.⁴⁵ Még ebben az évben, I. Lipót júniusi koronázása alkalmából aranysarkantyús vitézzé ütötték. Egyik nővére, Perényi Judit a pozsonyi klarisszákhoz állt be, és a Kornis–Perényi házasságok gyermekáldásából további apácákat vártak a klastromlakók.⁴⁶

Az újabb Kornis–Perényi menyegzőt ezúttal a török torkában fekvő bihari Papmező vára helyett a szatmári Szinyérváralján tartották meg 1659 áprilisában. A hozományjegyzék készíttetője a menyasszony bátyja, Kornis Gáspár volt. Az ékszerek közül tipikus eljegyzési darab a „kis arany függő, fejiren zománcos, két galamb rajta, három rubint, egy szem gyöngy benne”. Az asztali edények között több reprezentatív tárgy is szerepel. Az ara a korabeli szokásnak megfelelően hatlovas, vörösbársony függönyös, vánkosokkal kényelmessé tett hintót is kapott.⁴⁷

„...az Isten kegyelmedet áldja meg, Gazsi
mellett mennyit munkálkodott...”⁴⁸

A Kornis testvérek számára Erdély válságperiódusa (1657–1662) gyásszal és súlyos anyagi veszteségekkel teli időszakot jelentett. Kornis Ferenc 1657-ben a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratban tatár fogságba esett, és Kemény János után a második legmagasabb sarcot mérték ki rá. A rab apa helyett az anya, Wesselényi Kata vette át az irányítást. Ő azonban 1658 februárjában – „az sok búsulás közben”, hangzik fia lakonikus tömörségű interpretációja emlékiratában⁴⁹ – meghalt.⁵⁰

A família Kornis Ferenc sarcát több forrásból próbálta összegyűjteni: a vármegyék is hozzájárultak a kifizetéshez,⁵¹ ám az összeg nagy részét csak a már egyébként is fogyatkozó családi birtokok elzálogosításával lehetett előteremteni. Ezt csak az örökösök jóváhagyásával volt szabad megtenni, de ebben a kérdésben

⁴⁴ Taníttatására lásd *Fazekas István et al.*: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772) I–III. Bp. 2023. I. 556. No. 05895.

⁴⁵ *Perényi Ferenc*: *Castrum Strigoniense avrem...* Nagyszombat 1655. (RMK II. 831.)

⁴⁶ SJAN CJ CPMS no. 970. Csáky Anna Franciska Kornis Ferencnek. Pozsony, 1655. szept. 1.

⁴⁷ MTA KIK Kt Kornis III. 1990. Kornis Krisztina Rozina hozományjegyzéke. Szinyérváralja, 1659. ápr. 25.

⁴⁸ SJAN CJ FF Kornis no. 148. f. 23–25. Kornis Ferenc Haller Jánosnak. Zsidóvára, 1659. máj. 6.

⁴⁹ SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 18r. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

⁵⁰ II. Rákóczi György Kemény Jánoshoz. Gyulafehérvár, 1658. febr. 7. In: A Gyerőmonostori B. Kemény-család idős. fejedelmi ágának okmánytára. Közl. P. Szathmáry Károly. Történelmi Tár 2/6. Pest 1871. 122–124.

⁵¹ Kornis Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Tergovistye, 1659. szept. 19. In: II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak 23.) Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1874. 653–655.

konszenzus alakult ki a testvérek között: habár a jószágok zálogba vetésével saját örökségüktől fosztották meg magukat, mégis egyértelmű volt, hogy ez az egyetlen helyes, jó gyermekhez illő cselekedet. „[M]ert Isten oltalmazzon, hogy szegény rab apám uram szabadulásánál kedvesebb legyen édes gyermekinek az jószág; nem aránzom, hogy szegénynek szakállába kapnánk azért, csak Isten hova hamarabb szabadítsa” – írta Perényi Gábor Haller Jánosnak.⁵²

Kornis Ferenc és Wesselényi Kata örökségének kétharmada mindössze 14 év alatt veszett el. Radnótot 1649-ben II. Rákóczi György szerezte meg; a Wesselényi-jószágok *caput bonoruma*, Gyeke tíz év múlva 3000 tallérért cserélt gazdát. A veszteség tovább súlyosbodott, amikor három nagy partiumi birtoktest – Desznye (1658), Belényes és Papmező (1660) – a töröké lett. Szinyérváralját Kornis Ferenc halála után Kemény János özvegye foglalta el. Megmaradt a Magyar Királyságban Göncruszka, Remetemező és Erdélyben Szentbenedek, de ez utóbbiból is apasztottak a zálogösszeg kedvéért.

A rab édesapa levélben tartotta a kapcsolatot gyermekeivel. Egymás iránti kölcsönös szeretetüket ajándék- és pénzküldéssel fejezték ki. Kornis Kata egy ízben pénzt és rózsafüzért küldött, amit az apa köszönettel és imával viszonzott: „Leányom pénzt küldött nékem, Isten fizesse meg, én is az édes leányomnak, megjöven, bizony elhiggye, hogy duplummal megadom. Örömmel olvastam az maga írott levelét is; az olvasót is kedvesen veszem és vettem, én is imádkozom érte az én Istókomért⁵³ és Kriskámért,⁵⁴ [Kornis Kata gyermekeiért – O. A.] ők is imádkozzanak érettem szeretettel.”⁵⁵

Ki vette át a família irányítását, és ki vállalta a sarc összegyűjtését? Kornis Ferenc az otthoni családi körből szervezte meg a kis csapatot. Ebben a súlyos krízishelyzetben mutatkozott meg igazán a család ereje, a gondosan kiszemelt vők potenciálja, valamint az oldalági rokonság lojalitása. Az egyetlen fiú, Gáspár (Gazsi) még fiatal volt, és Erdélytől távol, Zrínyi Miklós csáktornyai udvarában vitézkedett, így a „frontvonalba” sógorai kerültek. A csoport élén az erdélyi vő, az ekkor már kellő politikai tekintéllyel rendelkező Haller János állt: ő vette át a családfői feladatokat, ő közvetített a fogoly és családja között, illetve a sógorok közötti információcsere is rajta keresztül zajlott.⁵⁶ Kornis Ferenc „teljhatalommal” ruházta fel vejét a birtó-

⁵² SJAN CJ FF Kornis, no. 148. f. 29–30. Perényi Gábor Haller Jánosnak. Nagyszőlős, 1659. júl. 10.

⁵³ Báro Haller István (1657 k.–1710) erdélyi gubernátor 1708–1710 között.

⁵⁴ Haller Krisztina (1654–1659 között–1685), Petky Jánosné.

⁵⁵ SJAN CJ FF Kornis, no. 148. f. 23–25. Zsidó kaloda vára, 1659. máj. 6.

⁵⁶ Kornis Ferenc Haller Jánosnak írt autográf misszilis levele (SJAN CJ FF Kornis, no. 148. f. 23–25. Zsidó kaloda vára, 1659. máj. 6.) hátoldalán (25v) is szerepel a címzett neve, de annak kiléte a levélszöveg kontextusából is kiderül. A konvencionális megszólítások („tekintetes nagyságos fiam”, „édes fiam uram” stb.) nem Kornis Ferenc fiának, hanem a vejének szólnak. Hogy nem Gáspár volt a címzett, az egyértelműen kiviláglik a levél e mondatából is: „Az Isten Kegyelmedet áldja meg, Gazsi

kok zálogba vetésére vonatkozóan, és részletes utasítást adott a sarc összegyűjtésére.⁵⁷ Haller hasznos segítőtársa volt Kozárvári Dési Ferenc deák, a Kornis-birtokok kurátora, akivel szintén levelezett a rab.⁵⁸ Mindeközben Perényi Gábor a csapat felső-magyarországi bázisát jelentette. Az ő feladata az volt, hogy Magyarországon mozdítsa meg a köveket: levelet írjon a főméltóságviselőknek, és instruálja Kornis Gáspárt, hogy ha lehet, személyesen keresse fel a főrendeket. Perényi tárgyalt (sikertelenül) Ruszka zálogba vetéséről is a vonakodó Csáky Istvánnal, akit feleségén, Mindszenti Krisztinán keresztül igyekezett megpuhítani.⁵⁹

Haller János ekkor már jelentős közéleti karriert tudhatott magáénak.⁶⁰ 1658-as bécsi követjárása során a Porta által kijelölt Barcsay Ákos fejedelemsége mellett agitált az udvarban. Több ízben írt Wesselényi Ferenc nádornak is, hogy megnyerje őt Barcsay számára. Ebben az ügyben ugyan nem sikerült áttörést elérnie,⁶¹ viszont szóba hozhatta a nádor előtt Kornis Ferenc tatár rabságból való kiváltásának ügyét.⁶² Rab apósa szorgalmazta, hogy a két román vajdával is lépjen kapcsolatba – vagy a fejedelem követeként, vagy csak a „maga úri alkalmatosságával”, a postával együtt –, hogy vállalják el a kezességet a két fő rabért, Kemény Jánosért és Kornis Ferencért.

A birtokok zálogba vetésének ügyében is Kornis Ferenc irányította Hallert: arra kérte, hogy a szász és magyar városoktól és magánszemélyektől vegyen fel zálogkölcönt fél vagy egy évnyi határidőre. A jószágok elzálogosításáról szóló levélrészletben a családfő részéről némi bizonytalanság érezhető. Miközben azt latolgatta, mit, mennyit, kinek lehetne zálogba adni, önellentmondásba keveredve hol a partiumi Papmező, hol pedig az erdélyi jószág elzálogosítását javasolta. A vívódó tétovaság érthető: a család gazdasági bázisának romba döntése, az örökség

mellett mennyit munkálkodott.” A szöveg egyéb elemei is erre utalnak. A levél írója örömet fejezte ki afelett, hogy a címzett szerencsésen hazatért „hosszú útjairól” (vagyis bécsi követjárásáról), s hogy a címzett feleségét és gyermekeit egészségben találta (a 18 éves Gáspár ekkor még nőtlen volt). A levélről alapos filológiai tanulmányt tett közzé *Gábor Csilla*: Köszöntés a Krímből – egy családi levél és kontextusa. In: *Testimonio litterarum: Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka – Lupescu Makó Mária – Sipos Gábor. Kolozsvár 2016. 135–142.

⁵⁷ SJAN CJ FF Kornis no. 148. f. 23–25. Kornis Ferenc Haller Jánosnak. Zsidó kaloda vára, 1659. máj. 6.

⁵⁸ SJAN CJ FF Kornis no. 148. f. 21–22. Kornis Ferenc Kozárvári Dési Ferenc deáknak. Krím, 1659. jún. 10. (A kolozsmonostori konvent levélkeresőinek átírata, 1673. szept. 29.)

⁵⁹ SJAN CJ FF Kornis, no. 148. f. 29–30. Perényi Gábor Haller Jánosnak. Nagyszőlős, 1659. júl. 10.

⁶⁰ Mikola Zsigmond, Torda vármegye főispánjának tatár rabsága idején (1657–1661) előbb helyettes, majd kinevezett főispán volt. Mikola Zsigmond helyére Kemény János fejedelem „annuentiájából” nevezték ki, 1661. január 26-án iktatták hivatalba. – *Torma K.*: Adalék i. m. 318.

⁶¹ *Szabó A. P.*: Egy újabb adalék i. m.

⁶² MNL OL E 199 Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi 1583–1732 (a továbbiakban: E 199), Iratok, II/59. 4. cs. no. 6. Kornis Ferenc Wesselényi Ferencnek (?). Bahcsiszeráj, 1658. jún. 7. Kiadva mint Kornis Ferenc valószínűleg Nádasdy Ferenchez írt levele: *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború II. Bp. 1891. 486–489.

idegen kézre kerülése árán vett szabadságnak talajvesztés, anyagi bizonytalanság, elszegényedés lehettek a következményei. Az is nehézséget okozott, hogy hazájától távol lévén nem tudta személyes meggyőző erejét latba vetni.⁶³

Az 50 000 tallerra rúgó sarc teljes összegét nem sikerült időre összeszedni, ezért úgy döntöttek, hogy rabtársa, Kemény János a maga számára gyűjtött pénzből kifizeti Kornis váltságdíjának felét, a másik felére pedig kezességet vállal a vajda és a kán felé. Kemény 10 000 aranyat adott kölcsön, amelyet az adóslevél szerint Kornisnak tíz héten belül vissza kellett volna fizetnie. Ha ez nem teljesül, Kemény Jánosnak joga lesz adósának magyarországi vagy erdélyi birtokaiból 30 000 reál tallér értékű jószágot elfoglalni.⁶⁴ Kemény nem várta meg rabtársa sarcának megérkezését, hamarabb hazaindult. Kornis Ferenc minden bizonynyal Radu Mihnea kíséretében volt 1659 októberében, amikor a vajda Rucărban szövetséget kötött II. Rákóczi Györggyel,⁶⁵ és az erdélyiekkel együtt tért haza. December elején már Szinyérváralján tartózkodott,⁶⁶ ahol Kemény János új kötelezvényt vett tőle: mivel kezességet vállalt a sarc másik felére, minden birtokát, sőt személyét is lekötötte neki.⁶⁷

A tatár rabságból hazatért apa nem csupán Erdélyben próbálkozott a hiányzó sarc összegyűjtésével: 1660 tavaszán ő is Nyugatra indult, hogy 18 esztendő fiával együtt felkeresse I. Lipót császárt és a magyar főméltóságviselőket.⁶⁸ Meglátogatták Lippay György esztergomi érsek⁶⁹ és Wesselényi Ferenc nádor⁷⁰ udvarát, valamint személyesen találkoztak Esterházy Pállal is.⁷¹ Kornis Ferenc végül beváltotta rabságban tett fogadalmát, és 1660 nyarán-őszén a fiával együtt Itáliába zárandokolt a loretoi Santa Casához, ahonnan hazafelé tartva Bécsben 1661 januárjában agyvérzés következtében elhunyt.⁷²

⁶³ SJAN CJ FF Kornis no. 148. f. 23–25. Kornis Ferenc Haller Jánosnak. Zsidóvára, 1659. máj. 6.

⁶⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 646 f. 8. Kornis Ferenc adóslevele Kemény János számára. Tergovistye, 1659. aug. 5.

⁶⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. (1658–1661). Szerk. Szilágyi Sándor. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek) Bp. 1887. 34.

⁶⁶ MNL OL P 437 2/b. no. 29. Kemény János Kornis Ferencnek. Medgyes, 1659. dec. 5.

⁶⁷ SJAN CJ FF Kornis, no. 618. f. 281. Kornis Ferenc kötelezvénye Kemény Jánosnak. Szinyérváralja, 1659 dec. 6.

⁶⁸ MNL OL P 437 2/b. no. 31. Kemény János Kornis Ferencnek, Namény, 1660. ápr. 10.

⁶⁹ MNL OL E 199 II/65. no. 43. Lippay György Wesselényi Ferencnek. Garamszentbenedek, 1660. márc. 12. Kiadta „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...” Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerk., közreadja Tusor Péter. (Collectanea Studiorum et Textuum Classis I/1.) Bp. 2015. 366–367.

⁷⁰ MNL OL P 437 2/b. no. 31. Kemény János Kornis Ferencnek. Namény, 1660. ápr. 10.

⁷¹ *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. S. a. r., ford., jegyz., tan. Iványi Emma. Bev., szerk., jegyz. Hausner Gábor. Bp. 1989. 111.

⁷² SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 18v. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683; Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien [Bécsi Szent István-Székesegyház Levéltára]. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. 03–10, 11. Fol. 132.

A család sorsát alapvetően meghatározta, hogy Kornis Ferenc Kemény János kölcsöne és kezessége árán szabadult a rabságból.⁷³ Minthogy a tartozást csak részben sikerült rendezni, Kemény János az apa halála után a fiúra, Kornis Gáspárra hárította a kötelezettséget, ezzel nem csupán anyagi, hanem személyes függésbe is vonva őt. Gáspár emlékirata szerint amint Zrínyi Miklós szolgálatából „csak háza szemlélésére” hazatért, a fejedelem arra kényszerítette, hogy maradjon mellette az udvarban, és vállaljon főbejárói tisztséget – különben a tartozás fejében elfoglalja maradék jószágait.⁷⁴ Az Apafi-kori memoár torzítja a történeteket,⁷⁵ Gáspár nem kényszerült politikai pálfordulásra, hiszen a Kornis család és rokoni hálózata „németes” politikája egybevágott Kemény Jánoséval. Azzal, hogy idejekorán otthagya Zrínyi udvarát, a „vitézi iskolából”, a „látásból-hallásból”, az udvari ifjak társaságából pottyant ki. A fejedelmi főbejáróság viszont igen előkelő állást biztosított: az udvari hierarchia magasabb fokán állt, a fejedelem kíséretében szolgálatot teljesítő apródok, bejárók tartoztak az irányítása alá.⁷⁶ Amikor Kemény János fejedelem elesett a törökkel vívott nagyszőlősi csatában (1662. január 23.), Kornis Gáspár hivatala is megszűnt. Az ifjú nem követte sógorát, Haller Jánost, aki Apafi szolgálatára Segesvárra indult.⁷⁷ Tartozása továbbra is fennállt, és azt a következő években a fejedelem özvegye, Lónyay Anna, valamint fia és politikai örököse, Kemény Simon szigorúan számonkérték rajta.

Kemény Simont és Kornis Gáspárt egyaránt rokonság fűzte a Perényiekhez. Kemény Simon édesanyja, Kállay Zsuzsanna Perényi György mostohalánya volt; Kornis Anna férje, Perényi Gábor első házasságából való sógora, Zólyomi Miklós pedig 1653-ig élt házasságban azzal az Alia Máriával, aki 1654. április 12-én Kemény Simonnal kötött házasságot.⁷⁸ A kapcsolat még szorosabbá vált 1663-ban, amikor Kemény Simon feleségül vette a Perényi Gábor és Kornis Anna udvarában nevelkedő Perényi Katalint.⁷⁹ Kemény Simon és Kornis Gáspár rokoni kapcsolatban állt a Csáky családdal is. Csáky István tárnokmester harmadik felesége, Mindszenti Krisztina Kornis Gáspárnak, ifjabb Csáky István első felesége,

⁷³ SJAN CJ FF Kornis no. 618. f. 281. Kornis Ferenc kötelezvénye Kemény Jánosnak. Szinyérváralja, 1659 dec. 6.

⁷⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 19r. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

⁷⁵ Vö. *Orgona Angelika*: Család, érdek, emlék. In: *Nő a társadalomban*. Szerk. Balogh Judit. Eger 2025. 89–109. (s. a.)

⁷⁶ *Jecy-Tóth Annamária*: „...Urunk udvarnépe...” Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. (Speculum Historiae Debreceniense 11.) Debrecen 2012. 93–101.

⁷⁷ *Szabó A. P.*: Haller Gábor i. m. 230.

⁷⁸ Alia Mária 1660. augusztus 21-én meghalt.

⁷⁹ Perényi Imre (†1665) és Forgách Katalin lányával kelt egybe (†1693. október 20.). – MNL OL P 1990 Családi levéltárak, Kemény család 1593–1860, 8. t. no. 148. Aranyosmeggyes, 1663. szept. 1.; *Orgona A.*: Báránnyús, tehénhús, keszőce i. m.

Lónyay Margit pedig Kemény Simonnak a mostohanagynénje volt. Az idősebb és az ifjabb Csáky István Kemény János fejedelemségét támogatta. Az ifjabb Csáky az apja politikájának folytatója lett annak halálával.⁸⁰

„...az én kedves asszonyom néném...”⁸¹

Szülei halála után Kornis Gáspár mostohanagynénjében, Csákyiné Mindszenti Krisztinában (1609–1685⁸²) talált támaszra. Krisztina és testvére, Gábor (1607 k.–1642) Mindszenti Benedek és losonczi Bánffy Anna (†1654) házasságából származtak, Wesselényi Kata (1618 k.–1658), a Kornis testvérek édesanyja pedig Bánffy Anna és második férje, Wesselényi Boldizsár (1589 k.–1646), Doboka vármegyei főispán (1615–1646) gyermeke volt. Mindszenti Gábor 35 éves korában meghalt, Mindszenti Krisztinának azonban hosszú, 76 esztendő életút jutott osztályrészül. Először somkerei és gernyeszegi Erdélyi István (†1642. március 16.) katolikus erdélyi főúrral, Szamosújvár főkapitányával, Torda vármegye főispánjával kötött házasságot.⁸³ A házastársak között nagy volt a különbség a férj javára, aki szüntelenül betegeskedett, ezért a fiatalasszony inkább a betegápoló szerepét töltötte be mellette. Fáradozásaiért azonban az ura busásan megjutalmazta őt végrendeletében: minden jószágának – melyeknek két nagyobb birtokközpontja a somkerei és a gernyeszegi kastély volt – és ingóságainak örökösévette Krisztinát és születendő gyermekeit.⁸⁴

A leendő anyósa által alázatosan együgyűnek nevezett⁸⁵ özvegy a gyászév leltével újra férjhez ment: 1643. július 19-én Szepes várában kötött házasságot gróf Csáky Istvánnal (1603–1662). A fejedelem a menyasszony rokonait, Kornis Ferencet és gyekei Wesselényi Boldizsárt delegálta, hogy kísérik el őt Erdély háttáráig.⁸⁶ Noha a vőlegény udvarló, szerelmes levelei alapján akár a házasságkötés érzelmi indíttatását is feltételezhetjük – Csáky még az ellenlábásával, I. Rákóczi

⁸⁰ R. Várkonyi Ágnes: Egyetemes játéktér – magyar politika. In: Európa Zrínyije. Bp. 2010. 318–332.; Barta M. János: „...valamely Istenét, vallását, Királyságát és hazáját igazán szerető nemes ember...” Bp. 2021.

⁸¹ SJAN CJ FF Kornis no. 16. f. 15. Kornis Gáspár feljegyzése. Szentdemeter, 1670. jan. 28.

⁸² Gróf Csáky Istvánné (előbb somkerei Erdélyi Istvánné) Mindszenti Krisztina temetési meghívója. Somkerék, 1685. április 18. Genealogiai Füzetek 1910. Szerk. Sándor Imre – Sebestyén József. Kolozsvár 1910. 22–23.

⁸³ Lázár Miklós: Erdély főispánjai (1540–1711). Bp. 1889. 115–116.; Erdélyi katolikus nagyok. Szerk. Bíró Vencel – Boros Fortunát. Kolozsvár 1941. 50–51.

⁸⁴ Erdélyi István végrendelete. Somkerék, 1638. aug. 29. In: Erdélyi testamentumok 3. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660. Szerk. Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2008. 129–131.

⁸⁵ Wesselényi Anna Csáky Istvánnak. Tarcnai fürdő, 1642. júl. 28. In: *Deák F.*: Wesselényi Anna i. m. 151.

⁸⁶ *Deák F.*: Wesselényi Anna i. m. 140.; *Papp Klára*: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár 2011. 44.

Györggyel is szembeszállt, aki a vitatott Erdélyi-örökség miatt nem akarta kiengegni az asszonyt az országból⁸⁷ –, az asszonynak ez a második házassága is gyermektelen maradt. Így egyenes ági leszármazottja nem lévén, végrendeleteinek fő haszonélvezőivé – mostohafiai és -unokája mellett – oldalági rokonait, édes- és mostohatestvérének, Mindszenti Gábornak és Wesselényi Katának a gyermekeit, unokáit tette. De „mivel hogy elsőb az Lélek az Testnél”,⁸⁸ a testamentumok legfőbb kedvezményezettje a katolikus egyház volt. Erdélyben a ferences testvéreknek, Magyarországon a jezsuita kollégiumoknak és templomoknak tett jelentős felajánlásokat, sőt még a loretoi Mária-kegyhelyről sem feledkezett meg.⁸⁹

1661–1662-ben három ízben fordult elő, hogy Kornis Gáspár ingóságokat adott át Mindszenti Krisztinának, illetve Csáky Istvánnak, hogy azokat Szepes várának öles falai őrizték, amelyek biztonságosabb helyet kínáltak a háborúkkal, dúlásokkal, fosztogatásokkal sújtott Erdélynél. Az első, 1661. februári lajstromban, mely közvetlenül Kornis Ferenc halála után született, kizárólag ékszerek szerepelnek és egy bőrrersényben ezüst aprópénz (dutka) is, „szegény megholt Kornis Ferenc uram pecsétí alatt”. Ezeket a könnyen mozgítható, kisebb méretű klenódiumokat feltehetően az apa halála után vette magához, és adta át megőrzésre a nagynénjének.⁹⁰ Egy év múlva, 1662 februárjában a nagyszülői csatából menekülve egy borjúbőrrel borított ládát vitt Szepesbe. A lajstromban foglaltak alapján személyes úti, használati tárgyak voltak benne, amelyektől menekülés közben volt kénytelen megválni.⁹¹ A harmadik lajstrom azután született, hogy Gáspárt Kemény-pártisága miatt „megnotázták” (1662. július 4-én). Ekkor öt nagy ládát bízott Csáky István gondjaira,⁹² teli ezüst- és aranymarhákka. Ezeket a vagyontárgyakat az elkobzás elől menekítette Erdélyből Szepes várába. A ládák-ról felvett lajstrom tételei között garmadával sorakoznak az aranyozott ezüst asztali edények, mosdókészletek, tengericsiga és szerecsendió (kókuszdió) poharak, „rákláb ezüstbe foglalva”, kígyókő (szerpentinkő) kanna, díszfegyverek, gyertyatartók, órák, gyémántos, gyöngyös ékszerek és ruhák. A kincsek egy része még az

⁸⁷ Mindszenti Krisztina, Erdélyi Istvánné javai elfoglalása 1642-ben. Közli Koncz József. Magyar Történelmi Tár 3/8. Bp. 1885. 203–208.

⁸⁸ Mindszenti Krisztina végrendelete. Gernyeszeg, 1679. febr. 8. In: Erdélyi testamentumok 4. Erdélyi nemesek és főemberek végrendelete 1661–1723. Szerk. Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2011. 124. Mindszenti Krisztina végrendeleteit újabban kiadta *Balogh Zsuzsánna – Barta M. János*: Mindszenti Krisztina magyarországi (1670) és erdélyi (1671, 1679) végrendeletei. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlmények. Főszerk. Újváry Gábor. Bp. 2022. 385–440., 414.

⁸⁹ *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1924. 266.; *Szöcs Miriam*: A 17. századi erdélyi oltárok. Kora barokk oltárok a Székelyföldön. PhD-disszertáció (ELTE). Bp. 2010. 102.

⁹⁰ MTA KIK Kt Kornis III. 2031. Mindszenti Krisztina elismervénye. Szepesvár, 1661. febr. 1.

⁹¹ Leltárak, összeírások i. m. 145–147.

⁹² SJAN CJ FF Kornis no. 661. f. 1–6. Csáky István Kornis Gáspárnak. Szepes vára, 1662. júl. 4.

öreg Kornis Zsigmondtól származott.⁹³ Az ingósággyűjtemény a fiú, a leendő családfő kezelésében maradt. Az ötvösművek a korabeli gyakorlat szerint – aranytartalmuknál és a befoglalt drágakövek értékénél fogva – a teaurálást szolgálták, illetve szükség esetén áruba bocsátva likvid tőkét biztosítottak. Készpénz nem volt a ládákban, az nem maradt a rabságból szabadult, megsarcolt apától.⁹⁴

Miközben a Kornisok ingó örökségét Szepes várának erős kőfalai őrizték, 1663-ban Kemény János özvegye, Lónyay Anna és fia erővel elfoglalta Kornis Gáspártól Szinyérváralját a tartozása fejében.⁹⁵ Az özvegy ígéretet tett arra, hogy ha megkapja az adósság egy részét, a másik részének visszafizetésére pedig egy határidőt, visszaszabocsátja a birtokot.⁹⁶ Felmerülhet a kérdés: vajon miért nem sietett feláldozni Gáspár a családi kincseket, hogy az adósságot visszafizethesse? Az arany és ezüst „marhák” zálogba adása ugyan felvetődött Kornis Ferenc raboskodása idején, de a család már akkor kénytelen volt elvetni ezt a lehetőséget, mivel csak áron alul („giráját 5 forintért”) lehetett volna eladni az értéktárgyakat. Perényi Gábor azt javasolta, hogy Nagybányán váltsák be aranyforintra és ezüsttallérra az ötvösműveket – de erre sem került sor.⁹⁷ A nemzedékről nemzedékre felhalmozott „aranytaralék”, a családi relikviák túlmutattak aktuális, készpénzben mérhető értékükön: a familia társadalmi státuszának hordozóiként reprezentatív, identitásképző és -őrző funkcióval is rendelkeztek. Tudatos gyarapításuk, átörökítésük biztosította a család helyét az erdélyi és magyarországi elitben. A kincsek áruba bocsátása azt a kockázatot hordozta volna magában, hogy az új tulajdonos átalakítja, beolvasztja, saját családi reprezentációjába illeszti őket, és így örökre eltűnnek a családtagok szeme elől. Ezzel szemben a birtokok zálogba adása kisebb kockázattal járt, hiszen azokat vissza lehetett váltani, ha a zálogösszeg összegyűlt.

1663-ban Kornis Gáspár sorsa végre rendeződni látszott: az év elején amnesztiával hazatért,⁹⁸ májusban pedig megnősült.⁹⁹ Pillanatnyi vagyoni helyzete

⁹³ Kornis Zsigmond aranyműinek lajstroma, 1642. In: Leltárak, összeírások i. m. 140–143.

⁹⁴ Haller János végrendelete. Kerelőszentpál, 1694. nov. 16. (Homoródszentpál szerepel a keltezésben, de a testamentum írásának helye a kerelőszentpáli Haller-kastély volt.) In: Erdélyi testamentumok 4. i. m. 202.

⁹⁵ SJAN CJ 594 Kemény József-gyűjtemény – Colecția personală Kemény József – Diplomatharium Autographum 1686–1849 (a továbbiakban: CKJ DA), no. 1014. Kornis Gáspár Bornemissza Annának. Szentdemeter, 1663. aug. 17.; MTA KIK Kt Kornis III. 2046. Salvus conductus Kornis Gáspár számára. Petki István, Béli Pál, Fleischer András. Marosvásárhely, 1663. szept. 30.; SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 20r. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

⁹⁶ Lónyay Anna Teleki Mihálynak. Aranyosmedgyes, 1664. jan. 11. In: Teleki Mihály levelezése III. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1907. 9–10.

⁹⁷ SJAN CJ FF Kornis no. 148. f. 29–30. Perényi Gábor Haller Jánosnak. Nagyszőlős, 1659. júl. 10.

⁹⁸ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. (1661–1664) Szerk. Szilágyi Sándor. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek) Bp. 1888. 37.

⁹⁹ I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. Közli Tóth Ernő. Erdélyi Múzeum 17. (1900) 2. sz. 82–92., 87.

arra indította, hogy – a korabeli házassági stratégiát alkalmazva – egy tekintélyes vagyonnal bíró, de nála jóval idősebb,¹⁰⁰ kétgyermekes özvegyasszonyt vegyen feleségül. Balássy Erzsébet, ifjabb Balássy Ferenc egyetlen örököse kezével megszerezte és fő rezidenciájává tette az udvarhelyszéki szentdemeteri kastélyt.¹⁰¹ A török dúlástól megkímélt birtokközpont a következő években a házaspár fő lakóhelyévé vált.¹⁰² Tizenegy évig tartó házasságuk terméketlen volt, viszont Kornis Gáspár mostohaapjává vált felesége két édesgyermekének: ifjabb Gyulaffy Lászlónak és Gyulaffy Zsófiának.¹⁰³

Szinyérváralja elvesztése után Kornis Ferenc örökségéből a Magyar Királyságban Göncruszka, Remetemező, Erdélyben pedig Szentbenedek maradt meg. Emellett azok az ingóságok is megőrződtek, amelyeket Gáspár 1664 elején Szepes és Kapi váraiból szállíttatott haza Szentdemeterre.¹⁰⁴ Mindszenti Krisztina azonban az értéktárgyak visszaadása után is fontos, sőt egyre jelentősebb szerepet töltött be a családi hálózatban, különösen azután, hogy – bár elhunyt férje végrendeletében méltó lakhatást, ellátást és birtokokat biztosított számára, és lelkére

¹⁰⁰ Egy ismeretlen protestáns szerző gúnyverse szerint a felesége olyan idős volt, hogy az anyja is lehetett volna: „Otthon ülj, ne busulj, jó tejes [gazdag, tehetős – O. A.] az anyád” – Régi gúnyversek. II. Apafi udvara. Közli Komáromy Andor. Magyar Történelmi Tár 3/11. Bp. 1888. 277.

¹⁰¹ Szentdemeteri Balássy Erzsébet nagyapja, Balássy Ferenc (†1621) 1609-ben, portai szolgálata elismerésül kapta adományul Báthory Gábortól a szentdemeteri Nyújtódi-udvarházat, melyet reneszánsz kastéllyá építtetett át. Fia, ifjabb Balássy Ferenc 1618-tól lett udvarhelyszéki főkapitány, 1625-ben az udvari lovasok alkapitánya, fejedelmi főlovászmester. Nagybessenyei Bessenyei Krisztinától született lánya, Erzsébet apja halálával (1635) egyedüli gyerekként örökölte a szentdemeteri kastélyt és a többi birtokot. 1641-ben rátóti Gyulaffy Lászlóhoz, Gyulaffy Lestár unokaöccséhez, Gyulaffy Kristóf és Pogrányi Zsófia fiához ment feleségül. – Haller Gábor naplója. In: Erdélyi történelmi adatok IV. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár 1862. 53–67.; *Pálmay József*: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székely-Udvarhely 1900. 16.; *Barabás Samu*: Székely oklevéltár 1219–1776. Bp. 1934; *Balogh Judit – Horn Ildikó*: A hatalomépítés útjai. A homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142. (2008) 850–896.; *Szabó András Péter*: A magyar Hallerek nemzetségekönyve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere. Századok 142. (2008) 897–942.; *Orbán Balázs*: Kiegészítések a Székelyföld leírásához – a Rikán kívüli Udvarhelyszék és Homoród szomszédos térsége. In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. Szerk. Boér Máté et al. Sepsiszentgyörgy 2023. 35–108.; Udvarhelyszéki olvasókönyv. Szerk. Hermann Gusztáv Mihály – P. Buzogány Árpád. Székelyudvarhely 2008. 71.

¹⁰² MNL OL P 437 2/b. no. 36. Kornis Gáspárné Balássy Erzsébet vallása a fehérvári káptalan előtt, 1671. dec. 24.; SJAN CJ 324 Az uzoni Béli család levéltára – Fondul familial Béldi din Ozun 1513–1914, no. 146. f. 274–275. Balássy Erzsébet temetési meghívója Kornis Gáspár Béli Pálnak, 1674. máj. 24.

¹⁰³ Ifjabb Gyulaffy László gróf (1693) Marosszék főtitkárja volt. 1686-ban a Deputatio egyik tanácsosa, később Heisler tábornoka, majd kormánytanácsos (1691). Halála (1699) után az özvegyét, Gyerőffy Borbálát a mostohatestvére, Kornis István (Kornis Gáspár fia) vette el. Gyulaffy Zsófia először Bánffy György, majd gr. Csáky Gábor hitvese lett.

¹⁰⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 661. f. 1–6. Kornis Gáspár feljegyzése, 1663. „karácsony tájba”; MTA KIK Kt Kornis III. 2047. Novák Dániel elismervénye Kornis Gáspár javairól. Kapi, 1664. jan. 26.; „Szepesvárából béhozott ládákra költ pénzről való attestatoria.” – SJAN CJ FF Kornis no. 254. no. 12. Szentdemeter, 1664. márc. 27.

kötötte fiainak, hogy anyjukként bánjanak mostohaanyjukkal – úgy döntött, hogy erdélyi birtokaira költözik, és ott éli le hátralévő életét.

„...Isten ismét összevezővív bennünket ... megosztóvánk...”¹⁰⁵

Csaknem egy évvel azután, hogy a Kornis család kincseivel megrakott szekerek – másfél hónap alatt 17 emberrel, valamint 17 lóval – Szepes és Kapi váraiból hazaértek a Kis-Küküllő parti szentdemeteri kastélyba,¹⁰⁶ Kornis Gáspár megosztott nővérel és két húgával az örökségen. Emlékiratának abban a részében, ahol a testamentumok fordulataiból ismert minuciózus pontossággal részletezi, hogy melyik jószágát hogyan szerezte, milyen jussa van benne, és ahol az elzálogosításokat is pontosan „könyveli”, kerülnek szóba lánytestvérei, mint akikkel békésen megosztott és megállapodott a jószágok kiváltásáról. Az emlékezés narratívája szerint elsődleges célként a szatmári Szinyérváralja visszaváltását tűzte ki, de mivel egyedül nem tudta volna kifizetni a magas zálogösszeget, részben nagynénje, Mindszenti Krisztina, részben testvérei támogatták. Szóba kerül egy, az utóbbiakkal kötött megállapodás is, amely szerint minden erdélyi, keresztény kézen maradt birtokot a kezükre bocsát, ha cserébe segítik őt a szinyérváraljai jószág kiváltásában.¹⁰⁷

Egyéb források azonban rávilágítanak arra, hogy az osztzkodás korántsem volt zökkenőmentes. Az ingóságok átadása¹⁰⁸ után egy hónappal, 1665. március 10-én született az az ingatlanvagyonról és adósságról szóló egyezmény (*contractus*), amelyre ugyan mindannyian kezet adtak, később mégis konfliktusok okozójává vált. A szerződés szerint a négy testvér „atyafiságosképpen” osztzott meg az „östől devalvált” és az elzálogosítástól megmenekült jószágokon. Az irat részletesen ismerteti a birtokok szétoztását, Gáspárnak juttatva a jószágokat, az asszonyoknak pedig néhány porciót és jobbágyot, majd a szerződéskötés fő céljára, a tartozás rendezésére tér át. Az akkor 6032 tallérra rúgó adósságból Kornis Gáspár 2500 tallért megadott Kemény Simonnak, a maradék 3532 tallérról viszont a szerződés úgy rendelkezett, hogy azt a négy testvér egyenlőképpen fizesse ki, fejenként 883 tallért. Mivel Kornis Gáspár mihamarabb vissza akarta váltani Szinyérváralját Kemény Simontól, azt kívánta, hogy amint ő maga letörleszti a

¹⁰⁵ SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 20r. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

¹⁰⁶ SJAN CJ FF Kornis no. 254. no. 12. Szentdemeter, 1664. márc. 27.

¹⁰⁷ SJAN CJ FF Kornis no. 131. 20 r–v. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683.

¹⁰⁸ Kornis Katának adott ékszerek. –SJAN CJ FF Kornis no. 661. f. 5. Kornis Gáspár lajstroma, dátum és aláírás nélkül. A fiatalabb nővérek részére átadott ékszerek jegyzékét két tanúval hitelesített irat őrizte meg. Egy másik lista a Kornis Gáspár által megtartott ékszereket, drágaságokat foglalja magában. – Uo. no. 646. 8–9. Kornis Gáspár által Kornis Annának és Kornis Krisztinának adott ékszerek lajstroma. Szentdemeter, 1665. febr. 14.; Leltárak és összeírások I. Szentdemeter, 1665. febr. 16. In: Történelmi Tár 3/13. Bp. 1890. 781–782.

saját részét, az asszonyok is késlekedés nélkül deponálják a magukét. Ha pedig ezt valamelyikük elmulasztja, akkor annak a jószágát Kornis Gáspár elfoglalhatja.¹⁰⁹

Kornis Gáspár és Haller János másfél év múlva kifizették a tartozást,¹¹⁰ Perényi Gáborné Kornis Anna és Perényi Ferencné Kornis Krisztina azonban nem tudták letenni az előírt terminusra.¹¹¹ Ehelyett megtámadták a kontraktust, és a *Hármaskönyv* passzusaira hivatkozva érvénytelennek nyilvánították. Anna és Krisztina 1667 novemberében személyesen tettek panaszt a Máramaros vármegyei törvényszéken, amiért Gáspár erővel elfoglalta az erdélyi jószágait és jogos birtoklásukban háborgatta őket.¹¹² Decemberben megbízott útján a fejedelmi ítélőtáblához folyamodtak, és a szerződés megsemmisítését követelték, azt állítva, hogy az ingó és ingatlan javakat egyenlőképpen kellett volna elosztani a négy testvér között, mert azok leányágon is öröklődtek volna.¹¹³

Krisztina az ingókat is kevesellte, többet követelt a megmaradt ötvösművekből: egy értékes, a korábbi leltárak alapján vélhetően aranyozott ezüst mosdókészlet visszatartását vetette öccse szemére. Bár levele a testvérek között illendő, konvencionális hangnemben íródott, egy-egy szófordulatban mégis tetten érhető a fivére iránt érzett dűhe; sőt perrel is fenyegetőzött arra az esetre, ha öccse hajthatatlannak bizonyulna: „Az mosdó és medence felől, hogy kegyelmedet emlékeztettem, az melyet oda be való lételemkor is megígért vala kegyelmed, kit eddig is mind vártam, nem akarván az igaz atyafiságot fölbontani, immár csak mondaná meg kegyelmed, megleszen-e, vagy nem, tudnám mihez tartani magamat. Már én is nem gyermek vagyok, hogy csak szóval akar kegyelmed tartani engem. Ha ugyan csak félre köll tenni az atyafiságot, kételen leszek másképpen keresni. [...] Kegyelmedet szeretettel kérem, ezen levelemre adjon választ, ha kegyelmed parancsolja. Jöhet-mehet az ember, hogy ím azokat is elfoglalta kegyelmed tőlem.”¹¹⁴

További szakadás támadt a testvérhálózaton a névadó abaúji birtok, Gönc-, *alias* Kornisruszka miatt is, amelyet Kornis Gáspár még 1663-ban, ezer aranyért zálogosított el Mindszenti Krisztinának, hogy az apja sarca miatt Kemény Simonnal szemben

¹⁰⁹ SJAN CJ FF Kornis no. 166. f. 245–246. „Az atyámfiával való contractus.” Kelementelke, 1665. márc. 10.

¹¹⁰ SJAN FF Kornis no. 646. f. 10. Botsa Tivadar és Kopsa György Belső-Szolnok vármegye törvényszékének. 1666. nov. 16.; SJAN CJ CPMS no. 1077. Haller János Kornis Gáspárnak. Kerelőszentpál, 1666. nov. 20.

¹¹¹ SJAN CJ CPMS no. 1076. Kornis Anna Kornis Gáspárnak. Nagyszőlős, 1666. nov. 2.

¹¹² MNM OL P 1967 10. t. no. 2. Kornis Anna és Kornis Krisztina panaszlevele. Huszt, 1667. nov. 21.

¹¹³ MNL OL P 1967 13. t. no. 4. Kornis Anna és Kornis Krisztina panaszlevele. Sárpaták, 1667. dec. 23.

¹¹⁴ SJAN CJ CPMS no. 1081. Kornis Krisztina Kornis Gáspárnak. Nagyszőlős, 1667. febr. 4.

főnnálló tartozását rendezni tudja.¹¹⁵ A húgai évekkel később – miután a „kontraktus” említett következményei folytán már amúgy is kifosztva érezhették magukat – 1669-ben hánytorgatták fel öccsük ruszkai zálogügyletét. Álláspontjuk szerint a patrimonium az egész Kornis nemzetség birtoka volt, és a családi hagyomány szerint egyes részei a leányágot illették. Ennek bizonyítására Abaúj megye alispánja – Kornis Anna kérésére – vallatást rendelt el, amellyel sikerült igazolni a nőági örökösödést.¹¹⁶ A két Perényi-feleségnek, Annának és Krisztinának jelentős helyzeti előnyük volt öccsükkel szemben Felső-Magyarországon. Anna férje, Perényi Gábor révén könnyűszerrel kijárták Nádasdy Ferenc országbírónál, hogy rendelje el a még osztatlan ruszkai birtok felosztását.¹¹⁷ Kornis Gáspár 1670-ben Mindszenti Krisztina birtokára, a Szepes vármegyei Illésfalvára vitette a Ruszka birtoklástörténetére vonatkozó iratokat, hogy azokat az ottani kastélyban, illetve a szepesi káptalanban¹¹⁸ őrizze azontúl.¹¹⁹ Mindszenti Krisztina 1670 tavaszán született végakarataiban a nála zálogban lévő birtokot halála esetére Kornis Gáspárnak rendelte, a zálogösszeg lefizetésétől pedig eltekintett.¹²⁰ Ezt követően elhagyta a Magyar Királyság területét, és visszaköltözött az Erdélyi Fejedelemségbe.¹²¹ Göncruszka pedig a kezén maradt élete végéig.

„...szegény megvénhedett, s már rab néném...”¹²²

A mostoha-unokaöccs és -nagynéni kapcsolata ezt követően még szorosabbá vált. Kornis Gáspár 1675-ben, korábbi gyermektelen házassága után özvegyen maradvá feleségül vette Mindszenti Krisztina mostohaunokáját, a 15 esztendő

¹¹⁵ SJAN CJ FF Kornis no. 623. f. 91–92. Kornis Gáspár záloglevele Mindszenti Krisztina számára. Szepes vára, 1663. jan. 29.

¹¹⁶ SJAN CJ FF Kornis no. 623. f. 96–97. Göncruszka, 1669. febr. 13. Vizsgálat a ruszkai birtok leányági örökösödése ügyében.

¹¹⁷ SJAN CJ FF Kornis no. 623. f. 98–110.: Nádasdy Ferenc országbíró parancslevelei (Kassa, 1669. szept. 15., Pozsony, 1669. nov. 27., Eperjes, 1670. febr. 2.); Mikházi István abaúji alispán felszólító levelei a megosztás végrehajtásáról Mindszenti Krisztinának: Kassa, 1669. nov. 7., Reste, 1670. márc. 6.

¹¹⁸ A társaskáptalan Krisztus teste kápolnája a szepesváraljai jezsuita misszió templomaként működött. Lásd *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességekben I. (1520–1745-ig) Bp. 1922. 253–260.

¹¹⁹ SJAN CJ FF Kornis no. 16. f. 15. Kornis Gáspár feljegyzése, 1670. jan. 1.; uo. f. 16. Kornis Gáspár feljegyzése. Szentdemeter, 1670. jan. 28.

¹²⁰ MNL OL E 148 Magyar Kamara Archívuma, Neoregistrata Acta 1527–1900 (a továbbiakban: E 148), Fasc. 908. No. 36. Özv. Csáky Istvánné Mindszenti Krisztina végrendelete. Illésfalva, 1670. márc. 22. Kiadta *Balogh Zs. – Bartha M. J.*: Mindszenti Krisztina i. m. 393–411.

¹²¹ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 2. 1664–1671. Bp. 1876. 201.; *Barta M. János*: „...valamely Istenét, vallását, királyát és hazáját igazán szerető nemes ember...” Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Bp. 2021. 94.; *Balogh Zs. – Bartha M. J.*: Mindszenti Krisztina i. m. 388.

¹²² MNL OL P 1238 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Mihály-gyűjtemény 1657–1690 (a továbbiakban: P 1238), I. sorozat, 1677–32. no. 604. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Gernyeszeg, 1678. nov. 26.

Csáky Mária Klárát,¹²³ akitől gyermekei is születtek. Mindszenti Krisztina erdélyi testamentumaiban Gáspár szempontjából pozitív fejlemények érhetők tetten. 1671 őszen készült végrendeletében úgy rendelkezett, hogy halála esetén a Kornis Gáspártól zálogba vett erdélyi és magyarországi birtokok visszaszálljanak Gáspár tulajdonába.¹²⁴ Szintúgy neki adta a nagyobbik hintóját, valamint egy új, aranyozott ezüst egy ejteles¹²⁵ palackot is, hozzáfűzve, hogy a palack teljesen azonos formájú és értékű párját „Kornis Kata asszonynak, Haller Jánosné asszonyomnak” hagyja.¹²⁶ 1679-es testamentumának fő kedvezményezettjeként Kornis Gáspárt és örököseit nevezte meg: „Az én kedves öcsém uramnak, tekintetes és nagyságos Kornis Gáspárnak gyermekeivel együtt hagyom minden javaimat, pénzemet, és az mi temetésemtől és testamentumtól megmarad, és minden adósságimot, kik itt Erdélyben vagynak.”¹²⁷ Megismételte korábbi rendelkezését is, hogy zálogba vett erdélyi jószágait és az abaúji Ruszkát holta után unokaöccse foglalja el, „és ne tartozzék senkinek summáját megadni”.¹²⁸

A fejlemény egy újabb, a Kornis famíliát is sújtó krízissel magyarázható. Az 1670-es években több politikus pályáját is derékba törő válság bontakozott ki a fejedelemségben. Az 1674-ben Bánffy Dénes ellen szervezkedő nemesi liga – melynek Kornis Gáspár is aktív résztvevője volt – elérte, hogy a főurat kivégezzék, majd a Beldi Pál székely generális vezette csoport kezdett el szervezkedni a fejedelem és holdudvara ellen. A fejedelem először 1676-ban mért csapást az ellenzékére: Beldit és a másik főszervezőt, Bethlen Miklóst börtönbe záratta. Kornis Gáspár, aki szintén rokonszenvezett Beldiékkel, megúsza a politikai tisztogatást, ám annyira megrettent, hogy később a börtönből szabaduló, tisztségétől megfosztott, egykori székely generális már nem tudta rábeszélni az újabb ligához való csatlakozásra. 1678 januárjában Beldiék török segítséggel mentek Apafi ellen, majd ütközet nélkül visszavonultak. A portára menekültek, és nyíltan követelték a fejedelemválasztást, azonban rosszul mérték föl az erőviszonyokat, mert az év

¹²³ Csáky Mária Klára (1660–1688) Csáky István (1635–1699) és Lónyay Margit (? – 1670) lánya. – SJAN CJ FF Kornis no. 131. f. 21r–21v. Kornis Gáspár emlékirata, 1678–1683; *Bunyitay Vince – Bártfai Szabó László: A körorsszegi és adorjáni gróf Csáky család története I. Oklevéltár 2. Oklevelek 1500–1818-ig. Bp. 1919. 615., 751–758.*

¹²⁴ SJAN CJ FF Kornis no. 106. f. 6–11. Gernyeszeg, 1671. szept. 1. Kiadta *Balogh Zs. – Bartha M. J.: Mindszenti Krisztina i. m. 412–422., 418.*

¹²⁵ Ejtel: erdélyi eredetű ürmérték, 1,3623 liter. – *Bogdán István: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltárban és történeti forrástudományok 7.) Bp. 1991. 236–238.*

¹²⁶ SJAN CJ FF Kornis no. 106. f. 6–11. Gernyeszeg, 1671. szept. 1. Kiadta *Balogh Zs. – Bartha M. J.: Mindszenti Krisztina i. m. 412–422., 418.*

¹²⁷ MNL OL P 658 Teleki család, Új rendezés 1568–1941 (a továbbiakban: P 658), 54. Re. 15. cs. Gernyeszeg, 1679. febr. 8. Kiadta Erdélyi testamentumok 4. i. m. 122–128.

¹²⁸ MNL OL P 658 54. Re. 15. cs. Gernyeszeg, 1679. febr. 8. Kiadta Erdélyi testamentumok 4. i. m. 122–128., 125–126.

tavaszán a főszervező Béldi Pált és Csáky Lászlót a Jedikulába zárták. Az 1678 elején kincstartóvá kinevezett Haller János az év őszén börtönbe került. Kornis Gáspárt a tanácsúri méltósággal kínálták meg, ő azonban időben felismerve a kelepécét, nem sétált bele.¹²⁹

A fejedelem Mindszenti Krisztinát, a mozgalomban főszerepet játszó Csáky László¹³⁰ mostohaanyját is megvádolta azzal, hogy Béldi Pállal, az unokatestvérével szövetkezett.¹³¹ A 70 éves asszonyt 1678. november 26-án őrizetbe vették Gernyeszegen, és a fejedelem 10 000 forint büntetést szabott ki rá. Nehéz helyzetében első perctől fogva segítette erdélyi mostoha-unokaöccse. Kornis Gáspár ekkor már nem járkált a fejedelmi udvarba egyedül, hanem csak Teleki Mihály kíséretében.¹³² Nagynénje ügyében is a befolyásos tanácsurat kérte fel közvetítőnek,¹³³ aki közbenjárást ígért.¹³⁴ A vagyonának jó részétől megfosztott időse asszony Kornis Gáspárba vetette minden bizalmát: eltartását, eltemetését is az erdélyi úrtól várta.¹³⁵ Kornis eszközölte ki Teleki támogatásával az özvegy büntetésének leszállítását és a fizetési terminus meghosszabbítását. Ő hozta el karácsony táján Besztercéről Mindszenti Krisztina ott őrzött pénzét, ő küldte be a két ünnep között Gyulafehérvárra. Ő alkudta le a summát 9000 forintra, de ezt az összeget is csak kölcsön felvételével tudta előteremteni.¹³⁶

Kornis tartott attól, hogy Mindszenti Krisztina közeljövőben várható halála után rajta marad a kifizetetlen adósság, nagynénje örökségéből pedig – a magyarországi és erdélyi birtokairól külön-külön rendelkező és akkor érvényben lévő két végrendelete szerint – csak a mostohagyermek és az egyház fog részesedni: „Így jószági is nénémnek holta után másoké levén, az oda ki való is Erdődinének¹³⁷ levén legálva (mivel az öreg úr¹³⁸ dispositioja is tartja, hogy nénémasszony az kedve kereső fián¹³⁹ kül mostoha fiai közül¹⁴⁰ másnak ne köthesse), kevés megmara-

¹²⁹ *Orgona Angelika*: „Csalárd mesterség” – Kornis Gáspár Politiája és Bethlen Miklós Önéletírása. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó – Laczházi Gyula. Bp. 2020. 215–230.

¹³⁰ Csáky László (1641–1698) Csáky István (1603–1662) tárnokmester harmadik fia.

¹³¹ *Deák Farkas*: Uzoni Béldi Pál. 1621–1679. Bp. 1887. 194–195.

¹³² MNL OL P 1238 I. 1678-56. no. 607. Kornis Gáspár Teleki Mihályhoz. Pálos, 1678. dec. 30.

¹³³ MNL OL P 1238 I. 1678-56. no. 604. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Gernyeszeg, 1678. nov. 26.

¹³⁴ MNL OL P 1238 I. 1678-56. no. 604.v. Teleki Mihály Kornis Gáspárnak, 1678. nov. 30.

¹³⁵ MNL OL P 1238 I. 1678-56. no. 608. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Gernyeszeg, 1678. dec. 28.

¹³⁶ MNL OL P 1238 I. 1678-56. no. 606. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Gernyeszeg, 1678. dec. 23.

¹³⁷ Mindszenti Krisztina mostohaunokája, Csáky Krisztina (1654–1723) Csáky István (1635–1699) országbíró és Lónyay Margit (?–1670) lánya, Erdődy Sándor (1638–1681) felesége.

¹³⁸ Gróf Csáky István (1603–1662) tárnokmester, Mindszenti Krisztina második férje.

¹³⁹ Csáky István (1635–1699).

¹⁴⁰ A két másik mostohafiú: Csáky Ferenc (1630–1670) és Csáky László (1641–1698).

dott pénzt pedig jobbára adta az barátoknak, jezsuitáknak. Így már, hogy sokáig élhessen hasznoson, kivált szegény, lehetetlen, holta történnén, megítélheti kegyelmed, micsoda galibában borulok megint magam...”¹⁴¹

Papírra vetett gondolatait tett is követte: valószínűleg ő ösztönözte az özvegyet arra, hogy fogságából megszabadulva megírja azt az új testamentumot, amelyben minden megmaradt birtokát és pénzét (és természetesen adósságait is) unokaöccsére hagyta. Akkor még egyikük sem gondolta, hogy a kétszer fiatalabb unokaöccs hamarabb búcsúzik majd a világtól. Az 1683. június 7-én, 42 éves korában elhunyt Kornis Gáspár temetési versének ismeretlen szerzője méltán örökítette meg a mostohanagynéni és mostoha-unokaöccs kölcsönös támogatáson alapuló kapcsolatát.¹⁴²

„...szerelmes, egytestvér atyámfia...”¹⁴³

Az örökségen torzszalkodó Kornis testvéreket az 1670-es években ismét egy krízishelyzet, a felső-magyarországi válság, a kuruc mozgalom békítette össze. A „szomorú, veszedelmes és pusztító”¹⁴⁴ hadaknak kitett birtokokon élő Perényiek nehéz helyzetbe kerültek. Perényi Ferenc Erdélybe kényszerült „bebujdosni,” ahol sógora anyagilag is támogatta: egy teljes öltözet ruhát csináltatott neki; fiait, Perényi Miklóst és Gábort pedig a maga költségén taníttatta a kolozsvári jezsuita kollégiumban, alsó- és felsőruházatokkal, felszerszámozott paripával látva el őket.¹⁴⁵

Perényi Gábor a kurucok fogságba esett,¹⁴⁶ akik 4000 forint váltságdíjat követeltek érte.¹⁴⁷ Perényi személyesen utazott el Erdélybe, hogy sógorai segítségével a sarcát összegyűjtse. Kornis Gáspártól 1000 forintot¹⁴⁸ és egy 100 forintot érő,

¹⁴¹ MTA KIK Kt Kornis III. 2221. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Mártontelke, 1679. jan. 24.

¹⁴² MNL OL P 437 2/b. no. 34. Kornis Gáspár halotti búcsúztatója. Kiadta Veress E.: Anyakönyv i. m. 72–79. és Kolozsvári nagy naptár 1865. évre. Szerk. Kolozsvári Papp Miklós. Kolozsvár 1865. 92–98.; Régi Magyar Költők Tára XVII. század 11. k. Szerk. Stoll Béla –Varga Imre. Bp. 1986. 459–467.

¹⁴³ SJAN CJ FF Kornis no. 321 f. 43–44. Haller János záloglevele királyhalmi Petki Istvánnak, a Kornis Ferenc sarcában átvett ezer forint fejében elkötelezett királyfalui részjóságról. Alvinc, 1659. jún. 20.

¹⁴⁴ MNL OL P 1971 7. t. no 2. Kornis Anna és Kornis Gáspár szerződése. Szentbenedek, 1677. júl. 20.

¹⁴⁵ SJAN CJ FF Kornis no. 624 f. 43–44. Uray Mihály tanúsványa Szatmár vármegye törvényszéke előtt, 1696.

¹⁴⁶ Tyukodi György jezsuita atya Károlyi Lászlónak. Szatmár, 1674. júl. 3. In: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára IV. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1887. 503–505.

¹⁴⁷ Veje, a szintén rabságba esett Barkóczi Sándor vállalta a kezességet érte. – MNL OL P 1967, 13. t. no. 38. Perényi Gábor kötelezvénye. Csatár, 1674. aug. 24.

¹⁴⁸ MNL OL P 1967 13. t. no. 40. Perényi Gábor elismervénye Kornis Gáspárnak. Gyeke, 1674. okt. 17.; SJAN FF Kornis no. 646. f. 16. Perényi Gábor kötéslevele Kornis Gáspárnak. Gyeke, 1674. okt. 17.

felszerszámozott paripát kapott.¹⁴⁹ Haller János is kisegítette 500 tallérral, cserébe egy augsburgi „pohárszék ládát” vett zálogba tőle.¹⁵⁰ Az ezüst étkészlet, mivel Perényi nem tudta visszaszerezni, Haller Jánosnál maradt.¹⁵¹

Perényi Gábort Haller még 1674 karácsonya előtt kiváltotta,¹⁵² ám a volt rab a következő esztendőben elhunyt.¹⁵³ Így özvegyére ismét a zálogba vetett birtokok visszaváltásának terhe hárult, ezúttal férje váltságdíja miatt. Kornis Anna – gyermekei érdekét szem előtt tartva – erdélyi porcióit vetette zálogba a Perényi-javak visszaszerzése érdekében.¹⁵⁴ Szerződést kötött Kornis Gáspárral is, amely szerint az őt illető, de Gáspár által a 883 tallér tartozás fejében már birtokba vett erdélyi birtokok öccse kezén maradhatnak. Ezeket a jószágokat Gáspár végül 1700 magyar forintért meg is vásárolta a húgától.¹⁵⁵

Kornis Gáspár halálos ágyán tett végrendeletében kinyilvánította, hogy „az mi jószága megmaradt, kiket az pogányság magának nem foglalt ott Várad körül, azon kívül a mi van, mind maga acquirálta és rehabeálta”. Birtokai tekintetében gyermekein, feleségén kívül csak Mindszenti Krisztináról emlékezett meg, neki a zálogból kiváltott Gyekét hagyta örökül. Árvái fő gyámjául sógorát, Haller Jánost jelölte ki.¹⁵⁶ Kornis Anna halála (1684) után az ő árváit is Haller János és Kornis Kata vette pártfogásába.¹⁵⁷

Kornis Krisztina 1675-ben özvegyült meg,¹⁵⁸ majd 1684-ben ismét férjhez ment Illésházy Györgyhöz, a Thököly-párti királyi kamarás, lipói főispán és főasztalnokmesterhez, aki ekkor már súlyos, ágyhoz kötött beteg volt. A házasság Illésházy elhunyt feleségének végakaratából jött létre: ő kérte, hogy férje vegye nőül a már hét éve az udvarukban élő rokont, Krisztinát, hogy az ápolja őt.¹⁵⁹

¹⁴⁹ SJAN CJ FF Kornis no. 624 f. 43–44. Uray Mihály tanúsítványa Szatmár vármegye törvényszéke előtt, 1696.

¹⁵⁰ MNL OL P 1967 13. t. no. 42. Perényi Gábor elismervénye Haller Jánosnak, d. n.

¹⁵¹ Haller János végrendelete. Kerelőszentpál, 1694. nov. 16. In: Erdélyi testamentumok 4. i. m. 206.

¹⁵² MNL OL P 1967 13. t. no. 43. Lipóczi Keczer Menyhért elismervénye Haller János számára. Gyulafehérvár, 1674. dec. 22.

¹⁵³ MNL OL P 1967 13. t. no. 49. Perényi Gábor végrendelete. Nagyszőlős, 1675. szept. 23.; Kornis Annát özvegynek írják: uo. no. 51. 1677. jan. 8.

¹⁵⁴ MNL OL P 1971 7. t. no. 3. Kornis Anna záloglevele Haller Jánosnak. Szentbenedek, 1677. júl. 18.

¹⁵⁵ MNL OL P 1971 7. t. no. 2. Kornis Anna és Kornis Gáspár szerződése, Szentbenedek, 1677. júl. 20.

¹⁵⁶ SJAN CJ FF Kornis no. 105. f. 8–9. Kornis Gáspár végrendelete, 1683. máj. 31.

¹⁵⁷ Kornis Anna halála után, 1684-ben az idősebb fia, Perényi Imre Mindszenti Krisztina somberekai házánál nagynénje, Kornis Kata örözetére bízta az anyja után maradt ékszereket. – *Székely Sándor*: Magyar menyasszonyi hozományok 200 év előtt. Hazánk s a Külföld 6. (1870) 49. sz. 779–781.

¹⁵⁸ 1675-ben már mint Miklós és Gábor fia természetes gyámja szerepelt. – MNL OL P 1963 Perényi család levéltára, Birtokjogi és birtokgazdálkodási iratok 1541–1882, 62. t. no. 46. Nagyszőlős, 1675. nov. 4.

¹⁵⁹ MNL OL P 1341 Lad. 2. Fasc. 15. no. 63. Gr. Illésházy György és Kornis Krisztina házassági szerződése. Dubnica, 1684. febr. 23.

Krisztina azonban egy évvel később meghalt,¹⁶⁰ férje pedig még ugyanabban az esztendőben újra megnősült.¹⁶¹ Kornis Krisztina haláláig fenntartotta jogát az általa osztatlan örökségként számontartott apai és anyai ingatlanvagyonra.

Összegzés

A legtöbb családban súrlódások forrása az örökség megosztása – különösen igaz ez a 17. századi Erdély válságokkal és politikai feszültségekkel terhelt időszakában. A sorozatos családi krízisekkel is sújtott Kornis família esetében a viszály alapját a testvérek közötti versengés képezte, amely az idegen kézbe jutott javak visszaszerzése körül éleződött ki.

Az a testvér, aki képes volt kiváltani egy-egy zálogba került Kornis-jószágot, gyakran saját szerzeményének tekintette azt, és szabadon rendelkezett róla – legalábbis a zálogösszeg erejéig. Ez a gyakorlat hátrányosan érintette azokat a családtagokat, akik anyagi okokból nem tudtak élni ezzel a lehetőséggel, s így lényegében kiszorultak az örökség egy részéből. Ahogyan Haller János végrendeletében megfogalmazta: „ebben vagyon szabadságom bizonyos számú pénzig, mert szegény boldog emlékezetű nagyatyátnak, Kornis Ferencnek szabadsága miatt az jószág zálogban vettetett volt, és egyszer is, másszor is magunk kereste pénzünkkel váltottuk ki az idegenek kezéből”.¹⁶²

Kornis Gáspár is – vagyonosabb testvérként – tudatosan törekedett a családi birtokok megszerzésére. Ebben a céljában nemcsak anyagi fölénye, hanem pozícióbeli előnye is segítette, különösen az erdélyi jószág tekintetében. Húgai azonban jól ismerték a családi birtoklástörténetet, valamint a szokásjogi szabályozást. Ennek tudatában nem hagyták szó nélkül fivérük törekvéseit, és jogi eszközökkel igyekeztek gátat vetni birtokgyarapító ambícióinak. Kornis Gáspár családtörténeti emlékiratában tudatosan elhallgatta ezt a konfliktust. A patriarchális narratíva a fiági örökös legitimitását hangsúlyozta, míg a női örökösöket kiszorította az emlékezetből.

A fennmaradt források másik rétege nem a viszályt, hanem az együttműködésre való hajlandóságot és az egymást támogató testvéri, sógori, rokon kapcsolatokat tárja elénk. Amikor Kornis Ferenc tatár rabságba esett, fia, Kornis Gáspár mellé Haller János és Perényi Gábor álltak támogatóként. Később, amikor Perényi Gábor a kurucok fogságába került, a váltságdíj összeszedésében és a rabkiváltásban már komoly tapasztalatokkal rendelkező Haller, valamint az időközben családfővé érett

¹⁶⁰ MNL OL P 1341 Lad. 1. Fasc. 2. Illésházy György Esterházy Pálhoz, 1688, fogalmazvány; Veress E.: Anyakönyv i. m. 8.

¹⁶¹ Fazekas István: Az Illésházy család 17. századi leszármazása. Turul 65. (1992) 13–18.

¹⁶² Haller János végrendelete. Kerelőszentpál, 1694. nov. 16. In: Erdélyi testamentumok 4. i. m. 202–203.

Kornis nyújtottak segítséget. Volt olyan időszak, amikor a támogatás iránya megfordult: Haller Jánost több évre Fogaras várába zárták, ahol a *Hármas história* és a *Békességes türésnek paizsa* című munkáit alkotta. Ekkor Kornis Gáspár közbenjárása révén sikerült előmozdítani kiszabadulását Teleki Mihálynál.¹⁶³ Kiegyensúlyozott, egymást támogató atyafiságos viszony mutatkozott meg Mindszenti Krisztina és Kornis Gáspár kapcsolatában is: kezdetben a Csáky-özvegy segítette az ifjú Gáspárt, később pedig unokaöccsének pártfogása révén szabadulhatott ki az özvegy Apafi börtönéből. A horizontális családi kapcsolatok dinamikája a pillanatnyi gazdasági és politikai helyzethez igazodott. Az alkudozások során hol egyikük, hol másikkuk kerekedett fölül, ezért sem a béke, sem a viszály nem tartott örökké.

Kornis Gáspár végrendeletében Haller Jánost és Kornis Katát jelölte ki gyermekei gyámjául. Kornis Anna halála után az ő gyermekei is a Haller–Kornis házaspárra bízta „marháikat”. A művelt nagyúr mindvégig megőrizte vezető helyét a családban. Ezt a pozíciót Haller János később a politikában is sikerrel érvényesítette, biztos alapot teremtve a Hallerek és Kornisok következő generációinak felemelkedéséhez.

RANSOM-RIDDEN LEGACY

Crisis Management and Bargaining Processes in the Kornis of Ruszka Family

By Angelika Orgona

SUMMARY

The case study presents, through the example of the relations of a Transylvanian Catholic nobleman, the memorialist Gáspár Kornis of Ruszka (1641–1683) with his siblings and other collateral kin (aunt-niece, brother-in-law), how the legal principles concerning Hungarian noble inheritance were applied in practice, how the brothers and sisters could enforce their own interests, and what role the spouses and collateral relatives played in inheritance disputes, and in the preservation of property. While some sources portray a picture of siblings fighting each other, others project a cooperative, mutually supportive sibling/in-law relationship, reflecting the dynamism and diversity of collateral relationships. Although the history of the Kornis siblings can only be reconstructed in fragments due to the scarcity of the relevant archival and manuscript sources in Transylvania and Hungary, and we can never have a complete and perfect picture of the events, such and similar one-off cases can be fitted together into a pattern that can serve as a guide in the complex world of kinship networks that densely permeated noble society.

¹⁶³ MNL OL P 1238 I. 1679-43. no. 126. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Gyeke, 1679. ápr. 24.; uo. I. 1680-27. no. 1. Kornis Gáspár Teleki Mihálynak. Szentbenedek, 1680. jan. 10.

KOHÁRY ANDRÁS (1694–1757) PÁLYAKÉPE UDVARI MŰKÖDÉSE TÜKRÉBEN*

Gróf Koháry András sikeres katona, nagybirtokos és mecénás, a Magyar Királyság 18. századi főnemességének jellegzetes személyisége volt,¹ akinek az életéről és pályafutásáról igen kevés információ áll rendelkezésre. Koháry működésének egy-egy speciális aspektusával az utóbbi évtizedekben leginkább a birtoktörténeti és a művészettörténeti kutatás foglalkozott behatóan,² életpályáját azonban – egyfelől jelentőségére, másfelől a kiváló forrásadottságokra való tekintettel – feltétlenül érdemes önálló tanulmány és akár további kutatások tárgyává is tenni.³ Koháry András nem csupán nagybátyja, (II.) István (1649–1731) miatt maradt a történeti kutatás árnyékában, aki a politika, a hadászat és az irodalom területén egyaránt jelentős hírnevet szerzett magának,⁴ hanem azért is, mert az ő generációjára jó ideig nem irányult különösebb kutatói figyelem.⁵ Koháry András nemzedékének tagjai túl fiatalok voltak ahhoz, hogy az oszmán visszafoglaló háborúba bekapcsolódjanak, vagy a Rákóczi-mozgalomban felhívják magukra a figyelmet. Mivel érdemi érvényesülésükre a szatmári béke utáni új politikai körülmények között kizárólag a Habsburg-dinasztia szolgálatában nyílt lehetőségük, a nemzeti

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készült.

¹ A német nyelvű forrásokban Koháry András többnyire Andreas Joseph, esetenként André Joseph néven szerepel, a leveleit is így írta alá, a magyar nyelvű iratokban ugyanakkor – a korszak gyakorlatának megfelelően – csak egy keresztnévvel élt, ezért a tanulmányban én is az András névalakot használom.

² *Arany Erzsébet*: A Koháry család felsőmagyarországi uradalmi építkezéseiről, különös tekintettel a hontszentantali Koháry-Coburg kastély 18. századi építéstörténetére. In: Ars Perennis. CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok. Szerk. Tüskés Anna. H. n. 2010. 97–102.; *Barbara Balázsová – Jozef Medvecký*: Sunt, ut erunt horae ... Zum spätbarocken Umbau und zur malerischen Ausschmückung der Koháry-Schlösser in Ebenthal und St. Anton (Svätý Anton). Ars 43. (2010) 2. sz. 213–240.; *Szinácsik Éva*: Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731). (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 13.) Bp. 2017; *Tomáš Janura – Zuzana Zvarová*: Vidiecke šľachtické sídla v Hontianskej stolici. Liptovský Mikuláš 2021. 116–131.

³ A Besztercebányai Állami Levéltárban (Štátny archív Banská Bystrica) található Koháry-Coburg levéltár kiváló forrásadottságokkal rendelkezik; anyagának jelentős része mikrofilmen a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (a továbbiakban: MNL OL) X 1045 szám alatti fondjában is hozzáférhető. A tanulmány elkészítéséhez elsősorban az utóbbi fondra támaszkodtam.

⁴ Koháry István tevékenységéhez a teljesség igénye nélkül lásd *Illéssy János*: Gróf Koháry István élete és munkái. Karcag 1885; *Hajzer-Módlí Éva*: Szerepek és imázsépítés. Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és politikai gondolkodásmódja. PhD-disszertáció (ELTE). Bp. 2018; *Komjáti Zoltán Igor*: Egyetértésben a közös érdekért. A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682). (Discussiones Filekienses 1.) Dunaszerdahely 2015; Koháry István Emlékkönyv. Szerk. Kozicz János – Koltai András. Bp. 2015.

⁵ Sziijártó István az 1680 és 1700 között születettek generációját nevezi „átmeneti” nemzedéknek. – *Sziijártó M. István*: A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben. Bp. 2021. 132–133.

történetírás csupán érintőlegesen és számos esetben súlyos előítéletekkel terheltten foglalkozott e generáció tagjaival.⁶

Koháry András pályáját azért is érdemes vizsgálat tárgyává tenni, mert általa egy részleteiben kevésbé ismert korszak működési mechanizmusaiba nyerhetünk betekintést. Koháry élete és munkássága a rendelkezésre álló gazdag családi iratanyag alapján számos nézőpontból elemezhető (különösen jó lehetőségeket rejt magában ezredtulajdonosi tevékenységének és a Koháry-ezred történetének a bemutatása).⁷ Jelen tanulmány célja azonban Koháry általános pályaképének a felvázolása, különleges hangsúlyt helyezve udvari működésére. Koháry pályájának vizsgálata révén – reményeim szerint – az uralkodó és a magyar elit kapcsolatáról, valamint a 18. század első felében működő bécsi udvarról is releváns új információkat és szempontokat gyűjthetünk.

Tanulóévek és szocializáció a bécsi udvarban

Koháry András születésekor a Koháry család már nem számított újonnan felemelkedett főnemesi famíliának, mivel a bárói címet András dédapja, a figyelemre méltó katonai karrierjéről ismert, de diplomáciai missziókban is részt vevő Péter (1564–1632) már 1616-ban megszerezte.⁸ A család grófi rangra emelésére az oszmánok elleni háborúban szerzett újabb érdemeik elismeréseként két generációval később 1685-ben került sor, amelynek kedvezményezettjei (II.) István, valamint két öccse, Farkas (1654–1704) és (I.) János (1657–1696) voltak.⁹ András Koháry Farkasnak és a birodalmi (sváb) főnemesi, grófi famíliából származó Maria Luisa von Rechbergnek (1657–1714) a harmadik fiaként 1694-ben látta meg a napvilágot.¹⁰ Farkas 1704-ben bekövetkezett halála után bátyja, a befolyásos (II.) István gondoskodott unokaöccsei tanulmányainak a megszervezéséről és pályájának egyengetéséről. (II.) István nem házasodott meg, saját utóddal nem rendelkezett, ezért öccse fainak a támogatása a família jövőjének a biztosítása szempontjából is különösen fontos feladatot jelentett a számára. A *pater familias*

⁶ A „labanc” jelzővel illetett nemesek és főnemesek alulkutatott voltára már Kalmár János is felhívta a figyelmet. – *Kalmár János*: Szatmár, 1711. Vég, folytonosság, kezdet. Századok 146. (2012) 876.

⁷ Az iratanyag kapcsolódó legfontosabb mikrofilmjeit lásd MNL OL X 1045 C 783–793, C 808–818.

⁸ *Márton Gellért Ernő*: Koháry Péter (1564–1632). Vázlat és források egy készülő életrajzhoz. In: Acta historica 146. Szerk. Ferwagner Péter Ákos. Szeged 2021. 95–102.

⁹ MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii 1527–1867, Tom. 18. Pag. 204–205. Negyedik testvérük, Gábor (1659–?) ferences szerzetesként kimaradt a rangemelésből.

¹⁰ Koháry András feltehetően testvéreihez hasonlóan Csábrágon született, s a családban addig nem használt András nevet valószínűleg annak köszönhetette, hogy születésének napja (november 30.) Szent András apostol ünnepére esett. – *Borovszky Samu et al*: Hont vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp. 1906. 469.

1706–1707 folyamán a két idősebb testvért, Györgyöt (1688–1716) és (II.) Jánost (1689–1717) tanulmányaik befejezésére, filozófiai stúdiumuk elvégzésére Olmützbe küldte, ahol a régebbi szakirodalom szerint András is tanult, az ő tanulmányi pályája azonban más irányt vett.¹¹ Koháry András és idősebb testvérei között a különbség túl nagy volt ahhoz, hogy közös oktatásban részesüljenek, ezért András és a nála is fiatalabb testvére, (I.) Ignác (1704–1720) képzsét külön-külön kellett megszervezni.

Koháry (II.) István Andrást Bécsbe küldte művelődni, ahol 1706-tól tanult, legalábbis ettől az évtől igazolható a fiatal gróf császárvárosi jelenléte és nemesi apródként (*Edelknabe*) való udvari szolgálata.¹² András életének korábbi szakasza nem ismert, bizonyára a Koháry-birtokokon nevelkedett, de tanulmányi előmenetele alapján úgy tűnik, hogy a császárvárosba érkezése előtt nem járt nyilvános iskolába. Testvérei közül György és (II.) János egy darabig a selmecbányai, majd a pozsonyi jezsuita gimnáziumban tanultak,¹³ (I.) Ignác pedig a – család korábbi generációi által is látogatott – nagyszombati jezsuita gimnázium növendéke volt.¹⁴ András neve azonban sem a pozsonyi, sem a nagyszombati gimnázium matrikulájában nem olvasható, a Koháry-birtokokhoz közeli selmecbányai iskola anyakönyve pedig vagy megsemmisült, vagy lappang. A félárván maradt fiúkat nagybátyjuk a Rákóczi-mozgalom során igyekezett biztonságban iskoláztatni, többek között ezért is küldhette három idősebb unokaöccsét az országhatáron túlra művelődni.¹⁵ Koháry András esetében Bécs természetes választás volt, hiszen apja és nagybátyja is tanult ott korábban, igaz, idősebb korukban és magasabb szintű tanulmányokat folytatva.¹⁶

Koháry András nemesi apródként I. Lipót özvegyének, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolnának az udvartartásába került, amely tisztség fiatal nemesek

¹¹ Borovszky S.: Hont vármegye i. m. 469. A Koháry család több generációjának iskoláztatási gyakorlatáról a készülő monográfiámban (Főnemesek az iskolapadban. A magyarországi és erdélyi jezsuita iskolahálózat főúri tanulói a 17–18. században) részletesen lehet majd olvasni.

¹² Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv [Osztrák Állami Levéltár, Házi-, Udvari és Állami Levéltár] (a továbbiakban: ÖStA HHStA) Hofarchiv (HA) Oberststallmeisteramt (ÖStA) Sonderreihe (SR) Kt. 15. Nr. 5.

¹³ A testvérek selmecbányai tanulmányaira a helyi jezsuita házfőnök, Ignatius Barmet(h) Koháry (II.) Istvánnak 1702. október 19-én kelt leveléből derül fény. – MNL OL X 1045 C 1228. Nr. 12056. A pozsonyi tanulmányokhoz lásd *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kókényesi Zsolt*: A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773) I. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 2.) Bp. 2020. Nr. 07110., 07112.

¹⁴ *Fazekas István et al.*: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772) II. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 3.) Bp. 2023. Nr. 18243.

¹⁵ A Rákóczi-mozgalom a családi birtokokat is veszélyeztette, sőt az ónodi országgyűlés az udvarhoz lojális Koháry tábornok birtokainak szétosztásáról is rendelkezett. – *Borovszky S.*: Hont vármegye i. m. 466.

¹⁶ *Hajzer-Módlí É.*: Szerepek és imázsképzés i. m. 37–50.

számára egyszerre biztosított szocializációs teret, tanulmányi lehetőségeket és udvari szolgálati tapasztalatokat.¹⁷ A pozíció a lányoknál betöltött udvarhölgyi (*Hofdame*) szerephez hasonlóan a család udvari integrációját és kapcsolati hálójának bővítését is elősegíthette, sőt az idősebb, tehetséges apródok informális befolyásra is szert tehetek.¹⁸ Koháry András udvari szolgálata a Rákóczi-mozgalom idején politikai jelentőséggel is bírt, nyilvánvalóvá téve a família a Habsburg-dinasztia iránti feddhetetlen lojalitását. Noha a Habsburg-udvarban való nemesi apródi szolgálat a magyar nemesség körében már a 16–17. században sem volt ismeretlen – mások mellett Bocskai István (1557–1606) is élt ezzel a lehetőséggel –, a Koháryak és rokoni köreik közül András volt az első, aki e tisztséget betöltötte.¹⁹ Koháry András kinevezését a kiváló bécsi helyismerettel rendelkező nagybátyjának köszönhetette, aki Eleonóra császárné főistállómesterével (*Oberstallmeister*), gróf Pálffy Miklóssal (1657–1732) jó kapcsolatban állt, és akinek a felügyelete alá tartoztak a nemesi apródok is. Eleonóra császárné udvartartását férje 1705. évi halálát követően alakították át, ekkor bővült saját Főistállómesteri Hivatallal is, amelynek első vezetője az udvarban korábban a császári hartsír testőrség (*Hartschiergarde*) vezetését ellátó Pálffy lett.²⁰ Koháry András a császárné első nemesi apródjai között került Bécsbe Pálffy támogatásával, akivel levelezésének tanúsága szerint bizalmas kapcsolatot tudott kialakítani.²¹

A császár és az özvegy császárnék udvarában szolgáló apródok fiatal, főnemesi származású fiúk voltak, akik a 18. század elején heterogén csoportot alkottak: az Eleonóra császárné udvarában szolgálatot teljesítő 12–13 apród birodalmi (Frankenberg, Weichs), cseh-morva (Sedlitzky), itáliai (Millesimo, Strassoldo, Orsetti) és osztrák (Cronegg/Kronegg, Galler) bárói és grófi családokból került ki, sőt gróf Anton Erdmann von Wallis révén ír származású apród is volt köztük.²² Bár ezen családok többsége inkább regionális jelentőséggel bírt, a fiatal

¹⁷ *Albert Hübl*: Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof. Wien–Leipzig 1912; *Kökényesi Zsolt*: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának szinterei (1711–1765). (Humaniorák) Bp. 2021. 84–86. Az utóbbi kötetben magam is közreadom a nemesi apródok névsorát, amelynek sorából Koháry András azért maradt ki, mert korábban kétséges volt számomra, hogy ő 1711 után is még szolgálatban állt volna, de ezt a családi levelezés egyértelműen megerősítette.

¹⁸ *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 87–88.

¹⁹ *Fazekas István*: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire. *Studia Carolinsia* 7. (2006) 1. sz. 73–85.

²⁰ *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 108–109. A Pálffy család 18. századi történetéhez legújabban lásd *Ingrid Halászová – Anna Fundárková – Martina Vyskupová*: Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí. Trnava 2024.

²¹ A jó kapcsolat tükröződik például a következő levélben is: MNL OL X 1045. C 1281. Nr. 13496. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1714. jan. 14.

²² *Kayserlich- und Königlich- wie auch Erz-Herzoglicher, dann dero Haupt- und Residenz-Stadt Wien Staats- und Standes-Calender [...]. Wienn 1706. 233–234.; Staats- und Standes-Calender i. m. 1709. 241–242.*

Koháry számára a velük való közös művelődés jó szocializációs közeget jelentett. Eleonóra császárné udvartartásában Koháry Andrással egy időben nem szolgált más magyar, horvát vagy erdélyi főnemes nemesi apródként; később csupán báró Viczay Jób (1701–1734) tölthetett be hasonló pozíciót.²³ A császári udvartartásban Koháryval párhuzamosan egyedül a horvát származású Rátkey Károly József viselt nemesi apródi tisztséget, ami jól tükrözi a fiatalkori udvari szolgálat egyedi jellegét a 17–18. század fordulója körüli magyar főnemességén belül.²⁴

A nemesi apródok pénzbeli járandóságot nem kaptak, de ellátásban és a Hofburg úgynevezett Stallburg-szárnyában szállásban is részesültek.²⁵ Szolgálataik ceremóniális jellegűek voltak, elsősorban vásár- és ünnepnapokon a császár vagy a császárné templomi kíséretének részét alkották, illetve hasonlóan jártak el az udvari utazások alkalmával is. Emellett számos udvari és diplomáciai esemény megfigyelői lehettek, például Koháry András nyomon követhette akár I. József temetését és gyászszertartását, valamint az alsó-ausztriai rendek 1712. évi VI. Károly előtti hódolását (*Erbhuldigung*) is.

A nemesi apródok napirendje tanulmányi előmenetelük, valamint biztonságuk és testi-lelki egészségük megőrzése érdekében szigorúan szabályozva volt. Az I. Lipót által 1661-ben kiadott és Koháry András szolgálatának időszakában is érvényes rendelkezés középpontjában az apródok formális és gyakorlati oktatásának a biztosítása állt.²⁶ Az apródok udvartartásonként saját nevelőjük (*Hofmeister*) felügyelete alá tartoztak, aki a növendékek szüleitől, rokonaitól kapott költőpénzéért is felelt, illetve az apródok udvari *preceptora* és szolgálói (*Diener*) is az ő utasításait követték. Koháry András nevelője végig egy bizonyos Franz Ernst Harswin(c)kel volt, aki jól képzett polgári származású tisztségviselő lehetett, ugyanis 1706 előtt is udvari *preceptorként* működött, majd Eleonóra császárné halála (1720) után a Császári Sóhivatalnál (*Kaiserliches Salzamt*) kapott főellenőri (*Ober-Contralor*) kinevezést.²⁷

Mária Terézia regnálását megelőzően a nemesi apródokat a tanulmányi előmenetelüktől függően a helyi jezsuita gimnáziumba vagy egyetemre is beírták. Nem történt ez másként Koháry András esetében sem, aki 1707-ben a bécsi gimnázium legfiatalabb diákjai számára indított úgynevezett *infimista* tanulócsoport

²³ Kókényesi Zs.: Az udvar vonzásában i. m. 482.

²⁴ Uo. 86.

²⁵ Az apródok esetleg egyszeri pénzbeli támogatásban részesülhettek. – Hübl, A.: Die k. u. k. Edelknaben i. m. 12–13.

²⁶ Uo. 38–44.; Martin Scheutz – Jakob Wührer: Zu Diensten Ihrer Majestät: Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof. (Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 6.) Wien–Böhlau 2011. 78–81.

²⁷ Hübl, A.: Die k. u. k. Edelknaben i. m. 33.; Staats- und Standes-Calender i. m. 1722. 26.

tagja volt.²⁸ András formális tanulmányait valószínűleg már 1706-ban megkezdte Bécsben, és a családi levelezésből kiderül, hogy 1710-ben a *syntaxis* évfolyamán tanult, majd 1714-ben logikából tett vizsgát.²⁹ A bécsi jezsuita gimnázium és egyetem kiváló szocializációs térként működött, ahol Koháry András akár a főnemesi elit fiatal tagjaival is ismeretségbe kerülhetett, például iskolatársai voltak gróf Philipp Ludwig von Sinzendorf (1671–1742) főkancellár fiai, Johann Wilhelm (1697–1766), későbbi diplomata és Philipp Ludwig (1699–1747), későbbi breslaui püspök, miként a leendő neves naplóíró és főudvarmester, gróf (1764-től herceg) Johann Joseph von Khevenhüller (1706–1776) is.³⁰

A fiatal gróf a jezsuita pátereknél elsősorban a katolikus tanítás, a latin nyelv és a klasszikus latin műveltség ismeretében mélyülhetett el, valamint retorikai készségeit is fejleszthette, sőt például iskolai versenyen, esetleg deklamáción vagy iskoladrámában való részvétel révén a nyilvános szereplés terén is szerezhethet tapasztalatokat.³¹ Az utóbbi készségek – melyek fejlesztésére az udvarban is kiváló lehetőségek kínálkoztak – nélkülözhetetlenek voltak egy 18. századi főnemes érvényesülésében. Azt a tudásanyagot pedig, ami a jezsuita oktatási rendszerből kimaradt, de a főnemesi műveltségkánonnak a részét képezte, a nemesi apródok az udvarban saját tanítómesterek és instruktorok révén sajátíthatták el. Az Eleonóra császárné udvarában szolgáló nemesi apródok például 1709-ben külön nyelv-, tánc- és vívómesterrel rendelkeztek, látogathatták a császári lovaglóiskolát,

²⁸ A helyi jezsuita gimnázium anyakönyveinek hiányában lásd ehhez Österreichische Nationalbibliothek [Osztrák Nemzeti Könyvtár] (a továbbiakban: ÖNB), Sig. 406745-B.Adl.17 MUS MAG. Nomina Eorum in arena litteraria Victorum, de anno 1707, qui Caesarea munificentia [...] Josephi Primi Viennae Austriae, Die 3. Decemb. 1708. Praemiis donati sunt; item eorum, qui Praemiseris proximè accesserunt. [s.l.], [s.n.]

²⁹ MNL OL X 1045 C 1282. Nr. 13513. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1709. okt. 19.; uo. C 1281. Nr. 13492. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1714. márc. 3. Az utóbbi levelében írta a nagybátyjának, hogy a logika disputájuk téziseit elküldte neki. A bécsi kollégium historia domusa megerősíti, hogy András ekkor – egészen pontosan január 24-én – valóban a logika évfolyam hallgatójaként tett vizsgát, tehát még nem másodévesként, így nem is a baccalaureatus cím megszerzéséhez szükséges nagyobb vizsgát teljesítette (ÖNB Sammlung von Handschriften und alten Drucken MAG Cod. 8368. Fol. 432v), és ebből következően nem is vizsgázhatott reprezentatívabb keretek között, uralkodói védnökség (sub auspiciis imperatoris) mellett. A rendelkezésre álló adatok alapján András tanulmányi előmenetele a következőképpen rekonstruálható: 1708-ban principista, 1709-ben grammata lehetett, majd feltehetően a *syntaxis* vagy a *humanióra* évfolyamot ismételte – ami a korszakban egyáltalán nem számított szokatlannak –, és ez a lehetőség valószínűbbnek tűnik, mint a logika ismétlése.

³⁰ Die Matrikel der Universität Wien VI. Hrsg. Kurt Mühlberger – Walter Schuster. Wien–Köln–Graz 1993. 102–144. A nemesi apródok iskoláztatási gyakorlata további kutatásra szorul, mivel I. Lipót 1666-ban úgy rendelkezett, hogy a filozófiát külön jezsuita professzor oktassa az apródok számára. – Hübl, A.: Die k. u. k. Edelknaben i. m. 31.

³¹ A jezsuita oktatási elvekhez és megvalósításukhoz bővebben lásd *Hets J. Aurélián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén.* (Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 38.) Pannonhalma 1938. 51–82.

valamint a neves, itáliai származású Johann Jakob (Giovanni Jacopo) Marinoni (1676–1755) matematikus, asztronómus személyében mérnöktanárunk is volt, aki egyúttal a rangos bécsi nemesi akadémián, a *Landschaftsakademie*-n is tanított.³² Ezen, többnyire külföldi *Kavalierstouren* megszerezhető tudásanyag értéke a 17–18. század fordulója körüli időszakban különösen elkezdett felértékelődni, így nem véletlen, hogy az alsó-ausztriai rendek a tartományi akadémiája is ekkor kezdte meg a működését.³³

Koháry Andrásnak a családi levéltárban fennmaradt néhány, a nagybátyjának, (II.) Istvánnak küldött levele, amelyek nemesi apródi szolgálatáról tartalmaznak érdekes adalékokat. Míg a korábbi, 1708–1709 folyamán kelt levelek magyar, addig a későbbiek (1712, 1714) német nyelvűek voltak, s a híradás és az információcsere mellett egyfajta nyelv- és írásgyakorlati funkcióval is bírtak.³⁴ A *missilis*ek sokat elárulnak (II.) István és unokaöccse kapcsolatáról. A fiú magyar nyelvű leveleiben a generálisi vagy a grófi rang használata mellett jellemzően „Bátyám Uram”-ként szólította meg a nagybátyját, míg a német nyelvű levelekben gyakran használta az „atya” (*Väter*) címzést. Koháry András tudatában volt annak, hogy sorsa a nagybátyja kezében van – olykor önmagára is „Szegény Árva”-ként hivatkozott –, ennek megfelelően leveleit a tisztelet és engedelmesség hangján írta, rendszerint hosszan kifejezve háláját és jókívánságait. Egyik levélben például a következő udvarias érdeklődést olvashatjuk: „örömet tudnam meltosagos Groff Uram Egységét, kiért én mindennap imádkozom, az en vigasztalansomra is sokáig Szerencsésen eltesse Isten Excelenciát”.³⁵ A többi levélben pénzkérés vagy az elküldött összeg megköszönése is megjelenik – mindkettő a korszak diáklevelezésének leggyakrabban visszatérő eleme volt.³⁶ A fiatal rokon 1709-ben egy bizonyos „Blaskovich Uramon”, azaz a fiatalon grazi filozófiai stúdiumot végző Blaskovich (Ádám) Mártonon keresztül jutott pénzhez, aki később a Magyar Udvari Kancellária mellett udvari ágensként tevékenykedett, és (II.) István császárvárosi ügyeinek intézésében is rendszeresen közreműködött.³⁷

³² Staats- und Standes-Calender i. m. 1709. 242.

³³ A Landschaftsakademie-hez és magyarországi tanulóihoz bővebben lásd *Kökényesi Zsolt: Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi Landschaftsakademie magyar tanulói (1688–1749).* In: Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban. Szerk. Kökényesi Zsolt. (Humaniórák) Bp. 2022. 79–112.

³⁴ A levelek az MNL OL X 1045 C 1281–1282-es mikrofilmtekercsein találhatók, amelyekre a következőkben egyenként fogok hivatkozni. A fiatal gróf által használt német számos hibát és elírást tartalmaz, amelyek talán az udvarban beszélt nyelv kiejtését tükrözik.

³⁵ MNL OL X 1045 C 1282. Nr. 13674. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1709. okt. 19.

³⁶ Uo.; MNL OL X 1045 C 1282. Nr. 13673. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1709. dec. 20.

³⁷ *Varga Júlia: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémiáin 1560–1789.* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.) Bp. 2004. Nr. 637. Kancelláriai ágensi

Koháry András fiatalkori leveleiben 1712-ben került elő a legizgalmasabb téma, amikor nagybátyját arra akarta rábírni, hogy ő maga is azon delegáció tagja lehessen, amely az új uralkodó, VI. Károly feleségét, Erzsébet Krisztina császárnét a Spanyol Királyságból Bécsbe kíséri.³⁸ Noha Koháry András meggyőzte a nála látogatást tevő édesanyját terve hasznosságáról, és az út elméleti és gyakorlati tanulságait is hangsúlyozta, (II.) István határozottan elutasította a részvétel lehetőségét.³⁹ Bár döntésének indokai nem ismertek, valószínűleg anyagi, illetve a spanyol örökösödési háború utáni bizonytalan nyugat-európai viszonyokból fakadó biztonsági megfontolások álltak a háttérben. A fiatal rokon a döntést tudomásul vette.⁴⁰ Koháry András ezt követően még bő két évig, 1714 őszéig maradt a császárvárosban, októberben Blaskovich Márton tájékoztatta patrónusát unokaöccse Pozsonyba távozásáról,⁴¹ decemberben pedig a fiatal rokon már Selmecbányáról adott hírt magáról.⁴² Ezzel befejeződtek Koháry András tanulmányai és az özvegy császárnéi udvartartásban végzett nemesi apródi szolgálatai, amelyeket számos kortársához képest fiatalabban kezdett meg, és hosszabb ideig is folytatott. Ily módon Koháry udvari tartózkodása egészen szorosan összekapcsolódott Pálffy Miklós főistállóimesteri működésével, aki 1714-ben a Magyar Királyság nádora lett, az utána megüresedett országbírói tisztséget pedig Koháry (II.) István töltötte be.

Koháry pályájának fontosabb mérföldkövei

Koháry András a tanulóévei végeztével a többgenerációs családi hagyományokat, valamint bátyjai, György és (II.) János példáját követve katonai pályára lépett.

státuszához lásd Staats- und Standes-Calender i. m. 1709. 94.; *G. Móró Csilla*: A Blaskovich család útja a felemelkedéstől a műgyűjtésig. In: Blaskovich emlékkönyv. Szerk. G. Móró Csilla. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek 1.) Szentendre 1993. 21–22. Blaskovich 1718-ban évi 50 forintot kapott Kohárytól a szolgálataiért, tehát nyugodtan tekinthetünk rá (II.) István ágenseként is. – MNL OL X 1045 C 1291. Nr. 14906. Blaskovich Márton Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1718. dec. 31.

³⁸ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13464. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1712. aug. 24. Erzsébet Krisztina 1713-ig Barcelonában maradt, Bécsbe ugyanezen év július 11-én érkezett meg. – *Alphons Lhotsky*: Kaiser Karl VI. und sein Hof im Jahre 1712/13. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 66. (1958) 58.

³⁹ „daß Iro Excellenz main aller gnedigster Her undt Vätter absolute nicht haben wollen, daß ich die raiß mit Iro Durchlaichstern Ertzherzogin Elisabetha in schpanien tun solte” – MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13498. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1712. szept. 3. Koháry András utazás iránti motivációját tovább növelhette, hogy bátyja, György is harcolt az Ibériai-félszigeten a spanyol örökösödési háború során.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ MNL OL X 1045 C 1225. Nr. 11592. Blaskovich Márton Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1714. okt. 10.

⁴² MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13468. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Selmecbánya, 1714. dec. 20.

A karrierválasztás természetesen (II.) István szándékának megfelelően történt, aki unokaöccseit a pályakezdés rögzös útján is támogatta. A fiatal gróf még el sem hagyta Bécset, amikor nagybátyja és Pálffy Miklós már a dán származású gróf Leo von Uhlfeld/Ulfeldt (1651–1716) tábornagnak a spanyol örökösödési háborúból hazatérő vértesezredében való elhelyezését tervezték. Pálffy a következő híradással és tanáccsal fordult Koháry altábornagyhoz: „Ulfeld Generalis Uram magais lement Regimentyehez, áki Egernél campiroz, azért jó volna eő K[e]g[ye]l[mét] meg keresni, noha énnékem bizonyosan meg igrte, ha vacantia lészen, Gróff Koháry Andrasnak meg adgya, csak a többb készületit, aki szükséges lészen eő K[e]g[ye]l[mé]nők készen tarcsa K[e]g[ye]l[mé]d; Kimustralássá pedéglen ilyen képen megléhét, ha Posonb[an] lészek, oda hozattattya eő K[e]g[ye]l[mét], hogy egy pár pofoncsapást adgyak ő K[e]g[ye]l[mének] szokás szerént.”⁴³ 1715 tavaszán azonban még Selmezbányán tartózkodott Koháry András, aki április 14-én nagybátyja segítségét kérte költséges felszerelésének összeállításában;⁴⁴ majd szűk egy héttel később már arról értesült, hogy (II.) István azt szeretné, hogy mihamarabb az ezredéhez utazzon, ami hamarosan meg is történt.⁴⁵ A fiatal gróf végül nem az Uhlfeld-, hanem a Gondrecourt-vértesezred zászlósaként (*Kornett*) kezdte meg szolgálatát az 1716-ban kirobbant Habsburg–oszmán háborúban feltehetően azért, mert ez utóbbi ezredben korábban nyílt meg számára hely.⁴⁶

A háborúból Koháry András derekasan kivette a részét, és 1717-ben Belgrád alatt súlyosan megsérült, miként nagybátyjának írta: „mikor az elensegvel ütköztünk szerencsetlen leven először magam alat egy loamat ellőték masra ülven magam is seben estem az mely hala Istenek nem félelmes hélyet eset hanem csak az job labam czombja at lötek.”⁴⁷ A fiatal gróf levelének megírásakor már három hete feküdt, de a borbély megnyugtatta, ha kezelteni magát és fürdőkúrát vesz, nem marad sánta, a felépülése érdekében pedig engedélyt kapott hazautazásra, amivel élt is. 1718 tavaszán még Bécsben is megfordult, ahol mint nagybátyjának hírül adta, „az Bekesség irant igen nagy reménségben vanok az ide valok”.⁴⁸ Majd a pozsareváci béke megkötése előtt még visszatért a frontra, és 1718. július

⁴³ MNL OL X 1045 C 753. Nr. 114. Pálffy Miklós Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1714. aug. 15.

⁴⁴ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13470. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Selmezbánya, 1715. ápr. 14.

⁴⁵ MNL OL X 1045 C 1282. Nr. 13571. Koháry (II.) István Koháry Andrásnak. Selmezbánya, 1715. ápr. 20.

⁴⁶ 1716. augusztus 9-én a futaki katonai táborból adott hírt magáról nagybátyjának. – MNL OL X 1045 C 774. Nr. 1779.

⁴⁷ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13500. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Nándorfehérvár, 1717. szept. 6.

⁴⁸ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13475. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1718. ápr. 29.

elején már Péterváradon tartózkodott.⁴⁹ Ebben az időszakban nagybátyja még nagyobb figyelemmel és aggodalommal követte nyomon a sorsát, ugyanis 1716–1717 folyamán Andrásnak mindkét bátyja elesett a háborúban.⁵⁰ Ekkor még nem tudhatták, hogy szűk két éven belül a nagyszombati stúdiumát végző Ignácot is el fogják veszíteni, így a család jövője hamarosan kizárólag Andrásról fog függni. A szorult helyzetben az aggódó országbíró 1718 februárjában a következő sorokkal fordult unokaöccse feletteséhez, a Gondrecourt-regiment alezredeséhez (*Obristlieutenant*), báró Karl Hubert von Oudaille-hez (†1741/1748): „meg gondolván, volnék azon, hogy Koháry András Eöcsém ide haza maradásával viselne gondot az maga és Testvér Attyafiainak jóságára, s-nékemis vénségemnek napjaiban vagy egyben vagy másb[an] lenne segítségemre”.⁵¹ Az alezredes teljes mértékben megértette a helyzetet, és támogatta a családfő kérését, habár hozzátette, hogy igen elégedettek voltak a fiatal gróffal: „ez elmúlt Két Kemény Campaniakban mint Zászlótartó elsőben, azután mint Kapitány is úgy viselte magát Groffur, hogy mind az Mél[tósá]ghos Uri Familianak, mind Excell[enciá]dnak nagy Consolatiojára, és örömére lehet, az Tekintetes N[emes] Regiment[ne]kis Contenumára Vagyon, mellyet ákik azon Compagniakb[an] voltak bizonyástot tehetnek iranta”.⁵² Koháry András tehát – akire Oudaille szerint hamarosan újabb előléptetés várt volna – kapitányként (*Rittmeister*) tért haza, és egy időre mentesült a katonai szolgálat alól.⁵³

Koháry András csak családalapítása után – amelyre a tanulmány későbbi részében még visszatérek – folytathatta aktívabban katonai pályáját, amelynek további alakulását itt csupán vázlatosan ismertetem. Koháry pályafutása az Udvari Haditanácsnak (*Hofkriegsrat*) a korszakra vonatkozóan igencsak hiányos protokollumai alapján a következőképpen foglalható össze: 1725-ben a modenai herceg ezredének – saját birtokain tartózkodó – kapitányaként tartották számon,⁵⁴

⁴⁹ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13466. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Pétervárad, 1718. júl. 11.

⁵⁰ György 1716-ban Péterváradnál, öccse pedig 1717-ben Belgrádnál esett el.

⁵¹ MNL OL X 1045 C 1225. Nr. 11515. Koháry (II.) István Karl Hubert von Oudaille-nak. Csábrág, 1718. febr. 9. A később magyar indigenátust is szerző Oudaille-jel a családfő már korábban is kapcsolatban állt, például az alezredes 1716. március 23-án Léváról írt levelében megnyugtatta, hogy intézi András szükséges felszerelésének a beszerzését, valamint a fiatal gróft hadi mesterségre is oktatja. – MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13471.

⁵² MNL OL X 1045 C 1225. Nr. 11518. Karl Hubert von Oudaille Koháry (II.) Istvánnak. Léva, 1718. febr. [nap megadása nélkül]

⁵³ Úgy tűnik, hogy ezredéből nem lépett ki, legalábbis egy 1722. május végén tárgyalt kérvénye még a Gondrecourt-ezred kapitányaként említi. – ÖStA Kriegsarchiv (KA) Zentralstellen (ZSt) Wiener Hofkriegsrat (HKR) Haupttreihe (HR) Bücher Bd. 549. Fol. 642v.

⁵⁴ ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 572. Fol. 276r. Sőt, egy bécsi híradás alapján már 1723-ban ezen ezred tagjaként tartották számon, tehát valamikor 1722–1723 folyamán nyerhetett oda felvételt. – Wienerisches Diarium, 1723. június 12.

majd 1729-ben már alezredes volt a Seherr-regimentnél,⁵⁵ amely rendfokozatban megmaradt egészen 1733-ig, amikor saját költségén önálló ezredet hozott létre, és ezredessé (*Obrister*) lépett elő.⁵⁶ A saját dragonyosezred felállítását a lengyel örökösödési háború kirobbanása indokolta, amikor is önkéntes felajánlás révén számos új regiment alakult. Mások mellett ekkor alapított új ezredet gróf (1739-től herceg) Nikolaus Leopold von Salm (1701–1770) és a spanyol származású gróf Francisco Colmenero de Valderios (†1734), miként a magyar főurak közül is többen, például gróf Hávor János Miklós (†1744) vagy báró Splényi Gábor (1690–1762) is.⁵⁷ Koháry számára azért is nyílt ekkor lehetőség az ezredalapításra, mivel nagybátyja 1731-ben bekövetkezett halála után ő vált a familia fejévé és a gazdag birtokállomány egyedüli örökösévé. Koháry az ezredével VI. Károly utolsó oszmánok elleni háborújába is bekapcsolódott, 1739 júniusában csapatainak Péterváradra való megérkezéséről még a *Wienerisches Diarium* is beszámolt az olvasóinak,⁵⁸ ezt megelőzően pedig, még ugyanezen év márciusában, érdemeinek elismeréseként vezérőrnaggyá (*Generalfeldwachtmeister*) léptették elő.⁵⁹ Koháry az osztrák örökösödési háború kezdetén a trónra lépő Mária Teréziától már 1741 szeptemberében altábornagyi (*Feldmarschalleutnant*), a háború végeztével, 1748 őszén pedig lovassági tábornoki (*General der Kavallerie*) kinevezést kapott, amelyek igen magas presztízssértékkel bírtak.⁶⁰ A pályája végéhez közeledő katona azonban a legmagasabb rendfokozatot, a tábornagyi (*Feldmarschall*) kinevezést már nem tudta elérni.

⁵⁵ A Seherr-ezred parancsnoka Karl Hubert von Odaille volt, tehát Koháry és Odaille együttműködése nem csupán egy regimentben való szolgálatra korlátozódott. – ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 609. Fol. 1517r–1517v.

⁵⁶ ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 649. Fol. 1327v. A Koháry-ezred felállításának költsége tetemes összeget, Szirácsik Éva adatai szerint több mint 162 ezer forintot tett ki. – *Szirácsik É.: Gazdálkodás* i. m. 28.

⁵⁷ ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 609. Fol. 1517r–1517v; *Marczali Henrik: Magyarország története* III. Károlytól a Bécsi Congressusig (1711–1815). (A magyar nemzet története 8.) Bp. 1898. 181. A Koháry-ezred története és Koháry ezredtulajdonosi tevékenysége önálló hadtörténeti tanulmány témáját képezhetné, amelyhez kiváló forrásanyag áll rendelkezésre.

⁵⁸ Koháry aztán az ezredével Erdély felé vonult tovább. – *Wienerisches Diarium*, 1739. június 13.

⁵⁹ *Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k. k. Generale* (1618–1815). Wien 2006. 51.

⁶⁰ Uo. A lovassági tábornokok javadalmazása igen magas összeget tett ki, az 1740-es években több mint 9000 forintot, ami az altábornagyi fizetés közel kétszerese volt. – *Zachar József: Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Bp. 2004. 87. 1754-ben újrászabályozták a tábornoki kinevezések viselését, ekkor Koháry a ranggal együtt megtarthatta a lovassági tábornoki kinevezését. – ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 886. Fol. 829v; ÖStA KA ZSt HKR HR Akten Kt. 333. Nr. 192/2. A hasznos konzultációért és az akta fotózásáért itt szeretnék a Hadtörténelmi Levéltár bécsi delegátusainak, Kiss Gábornak és Süli Attilának köszönetet mondani. Kohárynak a kinevezésért 1000 forintos taxát kellett fizetnie, aminek a visszaigazoló számlája is fennmaradt. – MNL OL X 1045 C 770. Nr. 1141. Bécs, 1754. júl. 18.

Koháry András pályájának fontos állomását jelentette, hogy az uralkodó 1731-ben Hont vármegye főispánjává nevezte ki. A tisztséget haldokló nagybátyjától, az ő akaratának megfelelően még életében átvette. A beiktatási ceremóniára gróf Forgách János (1691–1735) nógrádi főispán közreműködésével március 10-én a Hont vármegyei elit jelenlétében Viskén került sor.⁶¹ A Koháryak 1658-tól kezdődően immáron a harmadik generáció óta viselték a honti főispáni tisztséget, amelyet örökletes módon I. József 1711-ben – érdemeinek és hűségének elismeréseként – adományozott (II.) István és örökösei számára.⁶² A főispáni tisztség kulcsszerepet játszott a família vármegyén belüli pozíciójának a biztosításában, ahol – Gömör és Nógrád mellett – a család jelentős birtokokkal rendelkezett. Koháry András számára különösen meghatározó lehetett e méltóság, mivel nagybátyjával ellentétben országos hivatalt nem viselt, így a főispáni tisztség alapvető szerepet játszott a magyar rendi társadalomban betöltött státusza megerősítésében.

Koháry Andrásról tudjuk, hogy bekapcsolódott az 1728–1729-es, az 1741-es és az 1751-es országgyűlések munkájába, legalábbis mindhárom diétán jelen volt.⁶³ Az 1708–1715 között ülésező országgyűlésen a felsőtáblai személyes részvételhez Koháry még túl fiatal lett volna, ugyanakkor nem zárható ki, hogy nemesi apródként az udvari kíséret tagjaként ő maga is jelen volt a koronázó országgyűlésen. Különös, hogy az 1722–1723. évi diétára valószínűleg erős késéssel érkezett meg, lemaradva a *Pragmatica Sanctio* elfogadásáról, ugyanis szűk egy hónappal később nagybátyja a megjelenésére vonatkozóan az alábbi határozott kéréssel fordult hozzá Pozsonyból: „Azonban adom értésére K[e]g[ye]lmednek, K[e]g[ye]lmes Urunk eő Főlsége K[e]g[ye]lmednek szólló anectált Regalis Parancsolattyára nézve, az itt való Ország Gyűlésére fel kel K[e]g[ye]lmednek jönni, ha az Decretalis poenát, úgy mint nyolcz száz forintot le nem akarja tenni az Fiscusnak, de mindazáltal circiter négy vagy ött Hétig oda Haza maradthat K[e]g[ye]lmed, s-addig elkészülhet K[e]g[ye]lmed, Kevesed magával ide való jövetelésre, s lészek azon, lehessen akkorra K[e]g[ye]lmednek itten elrendelt szállása [...]”⁶⁴ (II.) István Andrásnak írt leveléből úgy tűnik, hogy a fiatal gróf távolmaradását a birtokigazgatás nehézségeivel indokolta: az aszályos nyár miatt kevés széna és zab termett, villámcsapás pusztította el két gazdasági épületüket, és marhák is odavesztek; emellett András

⁶¹ Az eseményről Koháry Batthyány alkancellárnak is beszámolt, megköszönve a támogatását. – MNL OL P 1314 Magánlevéltárak, Batthyány család körmendi levéltára, Batthyány család missilisei 1527–1944 (a továbbiakban: P 1314), Nr. 82426. Koháry András Batthyány Lajosnak. Csábrág, 1731. márc. 13.

⁶² Borovszky S.: Hont vármegye i. m. 345.

⁶³ A Diaeta kutatócsoport adatbázisát lásd <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html> (letöltés: 2025. jan. 30.).

⁶⁴ MNL OL X 1045 C 770. Nr. 1156. Koháry (II.) István Koháry Andrásnak. Pozsony, 1722. júl. 23.

alighanem bízott abban is, hogy érdekeiket nagybátyja nélkül is eredményesen képviselni tudja. 1723 júniusában Koháry András Bécsbe is eljutott, ami alapján bizonyos, hogy a diétán is részt vett, ugyanis Pozsonyból érkező utazóként tartották számon.⁶⁵

Az 1728–1729-es országgyűlés idejére a helyzet gyökeresen megváltozott: az idős országbíró ekkorra már visszavonultan élt csábrági birtokán, így a diétán Andrásnak kellett családja és saját érdekei képviselésében aktívabban fellépnie. Nagybátyja kérésének megfelelően személyesen felkereste a diéta két királyi biztosát, gróf Franz Ferdinand von Kinskyt (1678–1741) és gróf Johann Hermann von Nesselrodet (1671–1751), akiknek (II.) István egy *memorialisát* is megmutatta.⁶⁶ Ezt követően tájékoztatta nagybátyját a diéta vontatott ügymenetéről, és anyagi támogatást kért pozsonyi, illetve bécsi tartózkodása költségeinek fedezésére.⁶⁷ Az 1741-es diétán Koháry immáron önálló politikai szereplőként azon szűk főnemesi kör tagjaként tűnt ki – gróf Pálffy János (1663–1751) nádorral, gróf Esterházy József (1682–1748) országbíróval és testvérével, Ferenc (1683–1754) főlovászmesterrel, valamint gróf Batthyány Károly (1697–1772) lovassági tábornokkal együtt –, amely a magyar rendek által a Mária Terézia számára megajánlott 100 ezer forint értékű koronázási ajándék kifizetése érdekében felvett hitelelt garanciát vállalt.⁶⁸ Az osztrák örökösödési háború során pedig részt vett a vármegyei *insurrectio* megszervezésében, valamint az udvar kérésének eleget téve terménnyel (1742-ben ezer pozsonyi mérőnyi zabbal és ugyanennyi „rozsos gabonával”) is támogatta a háborút.⁶⁹

Koháry András pályafutása és udvari integrációja szempontjából igen fontos esemény volt, hogy 1732-ben felvételt nyert az alsó-ausztriai főnemesség (*Herrenstand*) soraiba is.⁷⁰ Eddigre a magyar főúri családoknak egy igen szűk köre (Batthyányak, Czoborok, Esterházyak, Pálffyak), jellemzően a nyugat-magyarországi elit már rendelkezett alsó-ausztriai inkolátusi címmel.⁷¹ Koháry felvételének egyediségét az adta, hogy VI. Károly uralkodása alatt – az örökbe fogadott gróf Kollonich született Zay Lászlót (1705–1780) leszámítva, akinek a családja már régóta tagja volt az alsó-ausztriai főrendeknek – a magyar főurak közül egyedül Koháry András nyert

⁶⁵ Bécsben a Matschakerhofon vett ki magának szállást. – Wienerisches Diarium, 1723. június 12.

⁶⁶ MNL OL X 1045 C 1295. Nr. 15705. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1728. jún. 16.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ *Marczali Henrik*: Mária Terézia 1717–1780. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp. 1891. 80.

⁶⁹ Mindezekről Batthyány kancellárnak küldött híradásaiból is értesülhetünk, lásd MNL OL P 1314 Nr. 82439. Ebenthal, 1742. febr. 8.; uo. Nr. 82436. Szentantal, 1742. okt. 28.

⁷⁰ Niederösterreichisches Landesarchiv [Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár] (Sankt Pölten) Herrenstandsarchiv (a továbbiakban: NÖLA HA), Aufnahmeakten K Nr. 21.

⁷¹ *Kökényesi Zsolt*: Herrenstand és Erbhuldigung. Magyar főnemesek mint az alsó ausztriai hódolások résztvevői a 18. század első felében. In: Az indigenák. Szerk. Szijártó István. Bp. 2017. 91–92.

felvételt az alsó-ausztriai főnemesek körébe. Koháry már a nagybátyja halála után 1732-ben kérvényezte befogadását, hivatkozva családjá több nemzedéknyi érdemeire, valamint saját udvari és katonai szolgálataira.⁷² A rendek 1732. június 28-án döntöttek Koháry felvételéről, akinek a megítélt féltaxa (1000 forint) mellett további 200–200 forintot kellett a tartományi marsalli hivatalnak és a kancelláriának, valamint 112 forintot a főrendek titkárának fizetnie.⁷³ 1732. július 9-én gróf Johann Leopold von Kueffstein (1676–1745) mutatta be Koháryt ünnepélyes körülmények között az alsó-ausztriai rendeknek.⁷⁴ Az utódokra örökíthető inkolátusi cím megszerzése kulcsfontosságú állomást jelentett a família nemzetközi arisztokráciába történő integrációjában, amely nem csupán szimbolikus jelentőséggel bírt: ekkortól a Koháryaknak joguk volt részt venni az alsó-ausztriai tartományi gyűléseken, illetve mostantól semmi sem korlátozta birtokszerzésüket. Az utóbbi szempont Koháry András birtokpolitikája szempontjából is relevanciával bírt, ugyanis 1732-ben a Sinzendorftól megvásárolta az ebenthali, egy évvel később pedig a Hohenfeldektől a walterskircheni uradalmat.⁷⁵

A 17–18. században az olyan udvari címek megszerzése, mint a kamarási (*Kämmerer*) és a titkos tanácsosi (*Geheimer Rat*) titulus fontos állomásai voltak a főnemesi karrierpályáknak. Koháry András mindkét címet elnyerte, amelyek eredetileg tényleges feladatkörökkel járó pozíciók voltak: a kamarások az uralkodó kíséretéhez tartozó bizalmas fiatal főnemesek, míg a titkos tanácsosok a legfelső szintű tanácsadótestület tagjai voltak.⁷⁶ A 18. századra azonban e pozíciók hagyományos szerepüket elveszítve inkább rangjelző titulussá váltak.⁷⁷ A címek reprezentációs szerepe mellett rangot adtak viselőiknek az udvarban lehetővé téve számukra, hogy akár az uralkodói rezidencián, a tanácsstermekben (*Ratsstube*) is jelen lehessenek,⁷⁸ és meghatározták pozíciójukat az udvari ceremóniák rangsorában.

⁷² NÖLA HA Aufnahmeakten K Nr. 21. Fol. 2–3.

⁷³ NÖLA HA Aufnahmeakten K Nr. 21. Fol. 14.

⁷⁴ NÖLA HA Aufnahmeakten K Nr. 21. Fol. 14. 12v.

⁷⁵ *Franz Karl Wißgrill*: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. V. Wien 1804. 179.

⁷⁶ *Mark Hengerer*: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne. (Historische Kulturwissenschaft 3.) Konstanz 2004. 50–62.

⁷⁷ Az udvari címek funkciójához és adományozásához bővebben lásd *Kökényesi Zsolt*: A kamarási címtől a Szent István Rend nagykeresztjéig: A bécsi udvar kitüntetési stratégiája Mária Terézia korában. In: Mária Terézia a magyarok királynője (1740–1780). Szerk. Gerő András – Nagy Beatrix. Bp. 2018. 73–116.

⁷⁸ Az uralkodói előszobák rendszeréhez bővebben lásd *Irmgard Pangerl*: „Höfische Öffentlichkeit”. Fragen des Kammerzutritts und der räumlichen Repräsentation am Wiener Hof. In: *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800)*. Eine Annäherung. Hrsg. Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 47. Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 31.) Wien 2007. 255–286.

A kamarási cím megszerzése Koháry András esetében – családja státuszához képest – szokatlanul nehézkesen ment, és közel másfél évtizedet vett igénybe. A folyamat 1722-ben vehette kezdetét, amikor (II.) István a korábban már idézett levelében a kamarási méltóság elnyerésére is hivatkozott annak érdekében, hogy unokaöccse a pozsonyi országgyűlésen megjelenjen: „Mél[tósá]gos Palatinus Urunk eő Nag[yság]a K[e]g[ye]lmes gratiájából, minthogy ugy gondolom, azok között kik eő Főlségétől az Aranyos Kulcsot és Komornyékságot supplicállyák, azt talám K[e]g[ye]lmedis megnyérheti, tanácsosnak tartom jó idej[ébe]n készicse el K[e]g[ye]lmed, az Mél[tósá]gos Fő Komornyék számára szokás szerint járandó kedveskedésbéli Discretiót melly megnyit tégyen minek utána végere mehetek [...]”⁷⁹ A nagybácsi tehát Pálffy nádorral együttműködve igyekezett megszerezni András számára a kamarási aranykulcsot, ez azonban annak ellenére sem sikerült, hogy az uralkodó – a nádorhoz és gróf Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érsekhez hasonlóan – külön *Handbilletet* küldött az országbírónak, amiben a háláját fejezte ki a Habsburg nőági örökösödés elfogadtatásában játszott szerepéért.⁸⁰ A sikertelenség még meglepőbb, ha tekintetbe vesszük, hogy 1723-ban, VI. Károly prágai koronázását követően több fiatal magyar főnemes is kapott kamarási rangot, mások mellett a kalocsai érsek unokaöccse, Csáky Péter (†1729), aki hasonló korú lehetett, mint Koháry András, vagy a nádor fia, Pálffy Ferenc (1686–1735) is.⁸¹

Koháry András a következő országgyűlés időszakában is törekedett a kamarási kulcs megszerzésére, szándékát gróf Johann Caspar von Cobenzlnak (1664–1742), a kamarásokat felügyelő főkamarásnak (*Oberstkämmerer*) is jelezte, aki azzal igyekezett a kérvényezőt megnyugtatni, hogy bizonyos abban, hogy az uralkodó a magyarországi diéta sikeres lezárultával több arra érdemes magyar főurat, köztük Koháryt is kamarási kinevezéssel fogja megjutalmazni.⁸² Erre azonban nem került sor, illetve a kiélezett viták közt zajló 1728–1729-es országgyűlést követően a kamarási címek nagyszámú adományozása is elmaradt. Koháry ügyének folytatásáról egy évvel később nagybátyja alábbi híradásából értesülhetünk: „Méltóságos Fő Komornyik Uram eő Excellenciaja Secretariusa az eő K[e]g[ye]lmemének K[e]g[ye]lmed részéről adot egy tuczet Kőrmöczy aranyat, úgy itilem kedvessen vette, arra való nézve ratione clavis Aureae, ez előtti adott eő Excellenciaja affidatiojat

⁷⁹ MNL OL X 1045 C 770. Nr. 1156. Koháry (II.) István Koháry Andrásnak. Pozsony, 1722. júl. 23.

⁸⁰ ÖStA HHStA Ungarische Akten Kt. 427. Nr. 58.

⁸¹ *Kökényesi Zsolt*: A magyar arisztokrácia integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között. PhD-disszertáció (ELTE). Bp. 2016. 346–347. Nincs információ arról, hogy Koháry András részt vett volna a cseh koronázáson, pedig lehet, hogy ez segíthette volna az ügyét; a nála fiatalabb Batthyány Károly például a prágai ünnepségek keretében nyert kamarási címet.

⁸² MNL OL X 1045 C 990. Nr. 711. Johann Caspar von Cobenzl Koháry Andrásnak. Favorita, 1729. szept. 3.

subscribaltatván eö Excellentiájával újabbanis megküldötte.”⁸³ A körmöci aranyak azonban úgy tűnik, hogy nem, vagy csak részben váltották be az adományozáshoz fűzött reményeket, ugyanis 1730 februárjában Koháry az alábbi híradást írta nagybátyjának: „Méltóságos Groff Cobentzll Uram eö Excellaja Levelét Naglyságojd másképen értete, mert eö Excellaja azt írja, hogy Főlséges Urunk pro hic et nunc nem oly hamar szándékozik Comornyikbéli promotiokat ellő venni, mindazon által nekem Decretum assecurationis kegyelmesen resolvaltatot, azért én most ad actualitatem még nem mehetek, hanem csakhogy assecurationiom lészen penes istud Decretum pro futuro, ezen eö Főlsége kegyelmes resolutioja is jobb seminél [...]”⁸⁴ A főkamrás tehát biztosította Koháry Andrást arról, hogy VI. Károly jóváhagyta valóságos kamarási kinevezésének a felterjesztését, a cím adományozására azonban még várni kell; részletekkel pedig Cobenzl fél év múlva sem kecsegtette a pályázót.⁸⁵ Legközelebb 1732 szeptemberében a felső-ausztriai hódolász alkalmával került sor csoportos kamarási promóciókra, de ennek kedvezményezettjei elsősorban helyi főnemesek voltak.⁸⁶ Kohárynak végül 1736. február 12-ig kellett várnia, amikor is Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házasságkötésének ünnepén az ő kinevezését is kihirdették.⁸⁷ Koháry tehát negyvenéves volt már, amikor a valóságos császári kamarási címet megszerezte, ami a család pozíciójához képest kissé késeinek tűnik, ugyanis az elit tagjai akár tíztizenöt évvel fiatalabban is megkaphatták ezt a titulust. Koháryval együtt nyert kinevezést 1736-ban herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762) és a korábban már említett Kollonich László is. Eddigre Koháry nemcsak nagybátyját, hanem a családdal szövetségesi kapcsolatban álló Pálffy nádort is elveszítette, azonban a saját regimenttel rendelkező ezredes kitüntetését az udvar sem halogathatta tovább.

Kevésbé rögzös utat kellett viszont Koháry Andrásnak a titkos tanácsosi cím megszerzése érdekében bejárnia. Mária Terézia már a trónra lépése kezdetén titkos tanácsosi méltóságot adományozott Kohárynak, kinevező dekrétumát szeptember 24-én – szűk két héttel a pozsonyi országgyűlés megnyitását követően – állították ki, amelyben elismerték ősei katonai és politikai érdemeit, nagybátyja szolgálatait és a Thököly-mozgalom alatt bizonyított hűségét, valamint a pályázó „huszonkilencedik éve” végzett katonai szolgálatait, kiemelve Belgrád és

⁸³ (II.) István ekkor unokaöccse katonai előléptetésén is munkálkodott, amiről herceg Savoyai Eugénnel, az Udvari Haditanács elnökével is egyeztetett. – MNL OL X 1045 C 991. Nr. 911. Koháry (II.) István Koháry Andrásnak. Csábrág, 1730. ápr. 12.

⁸⁴ MNL OL X 1045 C 1064. Nr. 5645. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Szentantal, 1730. febr. 13.

⁸⁵ MNL OL X 1045 C 990. Nr. 711. Koháry (II.) István Koháry Andrásnak. Laxenburg, 1730. máj. 27.

⁸⁶ Staats- und Standes-Calender i. m. 1733. XVIII.

⁸⁷ Staats- und Standes-Calender i. m. 1738. 378–381.

Temesvár felszabadításánál nyújtott teljesítményét, illetve a saját dragonyosezred felállítását.⁸⁸ Jól látszik, hogy ekkor, az osztrák örökösödési háború kitörésének időszakában egészen más helyzetben volt az udvar, mint az 1730-as évek elején. Mária Teréziának elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy a magyar nemesség támogatását elnyerje, és a főurak között megbízható szövetségesekre találjon. Ennek érdekében előléptetésekkel és címadományozásokkal igyekezett erősíteni a főurak lojalitását, így Koháry András titkos tanácsosi kinevezése után mindössze egy héttel altábornagyi rangot is kapott. Koháry büszkén viselhette az újonnan megszerzett titkos tanácsosi rangját, amelynek reprezentálásához nélkülözhetetlen volt, hogy a minél szélesebb nyilvánosság tudomást szerezzen róla. 1742 májusában azonban a megyékben még nem hirdették ki a kinevezését – szemben gróf Balassa Pál (†1771) helytartótanácsos, gróf Erdődy László (1693–1750), leendő vezérőrnagy és öccse, Lajos (1694–1766), leendő báni helytartó címadományozásával.⁸⁹ A *missilis*ből arról is értesülhetünk, hogy Koháry András elsőként gróf Nádasdy Lipóthoz (1697–1758), a Helytartótanács tanácsosához fordult a mulasztás orvoslását kérve, de ő arról tájékoztatta, hogy addig nem hirdethetik ki a kinevezést a vármegyékben, amíg az udvartól erre utasítást nem kapnak; ezért Koháry arra kérte Batthyány kancellárt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket. Az ügy valószínűleg ezután rendeződött.

A titkos tanácsosi eskü letételére 1743. december 29-én a bécsi Hofburgban, Mária Terézia lakosztályában (*Retirade*) az uralkodónő jelenlétében került sor.⁹⁰ A titkos tanácsosok esetében fontos kiváltságnak számított, hogy szűk körben, az uralkodó előtt tehettek esküt, szemben a kamarásokkal, akik jellemzően a főkamara előtt esküdtek, ami tükrözi a két titulus közötti rangkülönbséget. Koháry András harmadmagával tette le a titkos tanácsosi esküjét, két társa a felső-ausztriai gróf Johann Wilhelm von Thürrheim (1692–1749) és gróf Franz Wenzel von Wallis (1696–1774) altábornagy volt. Három évvel később, 1746 októberében Koháry I. Ferencről császári titkos tanácsosi címet is kapott, ugyanis 1745 őszéig a császári korona hiányában, Mária Terézia csupán a saját királyi jogcímén tudott titkos tanácsosi rangot adományozni, de ezen kinevezések többsége később császári megerősítést is nyert.⁹¹

⁸⁸ ÖStA HHStA Staatskanzlei, Interiora, Geheime Räte Kt. 8. Nr. 35. A kinevezésről a Főudvarnagyi Hivatalnak is küldtek értesítést, ami szintén fennmaradt, lásd ÖStA HHStA HA Obersthofmarschallamt Kt. 601. Nr. 36.

⁸⁹ MNL OL P 1314 Nr. 82435. Koháry András Batthyány Lajos kancellárnak. Szent Antal, 1742. máj. 20.

⁹⁰ ÖStA HHStA HA Oberhofmeisteramt, Hofzeremonielldepartement, Zeremonialprotokolle Bd. 19. Fol. 310v.

⁹¹ ÖStA HHStA Reichsarchiv, Reichskanzlei, Geheime Räte Kt. 3. Fasc. 2. Nr. 21.

Udvari jelenlét és kötődés a császárvároshoz

Koháry András pályájának vázlatos áttekintése alapján is láthattuk, hogy milyen sok szálon kötődött a Habsburg Monarchia fővárosához és a császári-királyi udvarhoz. E fejezet keretében ezen kapcsolódás néhány további nyomát szeretném bemutatni, amely révén képet alkothatunk arról, hogy egy nem Bécsben élő, de az udvar világában otthonosan mozgó főnemes számára a Habsburg-rezidenciaváros milyen jelentőséggel bírhatott.

A Koháry család nem rendelkezett a császárvárosban saját palotával, ami a 18. század első felében a magyar nemesség tagjai közül kizárólag négy família (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Pálffy) kiváltsága volt; ők jellemzően az elit csúcsán helyezkedtek el, és több generáción keresztül építették ki szoros udvari kapcsolataikat.⁹² Koháry Andrásnak bécsi udvari vagy hivatali tisztség viselése híján nem kellett állandó jelleggel a városban tartózkodnia, ezért az eddigre már telített és rendkívül költséges Habsburg-rezidenciavárosban nem vállalkozott palotaépítésre vagy -vásárlásra. A nagybátyja halála miatt megnövekedett anyagi lehetőségeivel inkább az alsó-ausztriai Ebenthalban vásárolt birtokot, és ott kezdett kastélyépítésbe a régi udvarház átépítésével.⁹³ A Béctől északkeletre, a Magyar Királyság határához közeli helység stratégiai elhelyezkedése lehetővé tette, hogy mind Bécs, mind Pozsony könnyen, fél napon belül elérhető legyen, így a két fontos politikai központ rendszeresen megközelíthető volt. Ebenthal tágabb vonzáskörzetében több főúri kastély is épült, például a közeli Marchegg a Pálffyak rendelkeztek elegáns kastéllyal, amelynek barokk átépítése a Koháry által jól ismert Pálffy Miklós nádor nevéhez kötődött. Dürnkron az írországi eredetű Hamilton családnak volt kastélya, a Marchegg melletti Schloss Hof pedig Savoyai Eugén látványos vidéki kastélya volt, amit 1755-ben Mária Terézia vásárolt meg.⁹⁴

Az ebenthali birtok megszerzését és a kastély megépítését egy új, a királyság és a család szempontjából is békés korszak tette lehetővé. Elsőként Koháry országbírónak lett volna lehetősége reprezentációs építkezésekbe fogni, de az országhatáron belüli háborúkhöz szokott (II.) István mentalitásától úgy tűnik, ez távol állt. Az udvari neveltetésben részesült unokaöccs azonban már egy új nemzedék tagja volt, aki számára egészen új lehetőségek nyíltak meg. Koháry András neves bécsi mestereket, köztük Johann Entzenhoffert (1687 k.–1753) és Giuseppe

⁹² Kökényesi Zs.: Az udvar vonzásában i. m. 348–365.

⁹³ Balážová, B. – Medvecký, J.: Sunt, ut erunt horae i. m. 213–226.

⁹⁴ A dürnkruti birtokhoz és kastélyhoz lásd *Franz Xaver Schweickhardt: Darstellung des Erzherzogthums Österreich unter der Ens, durch umfassende Beschreibung aller Burgen, Schlösser, Herrschaften, Städte, Märkte, Dörfer, Rotten [...]* I. Wien 1833. 165–171.

Galli-Bibienát (1696–1757) alkalmazva impozáns barokk kastélyt építtetett,⁹⁵ ami kiválóan alkalmas volt arra, hogy az alsó-ausztriai főrendek sorába újonnan befogadott família pozícióját és hatalmát a Habsburg Monarchia soknemzeti-ségű arisztokráciája előtt kifejezésre juttassa. A kastélyba 1749. augusztus 17-én Holicsról még maga Mária Terézia is ellátogatott József főherceggel és főnemesi kíséretével együtt, ami látványos bizalmi gesztusnak számított az uralkodónő részéről.⁹⁶ Koháry András Ebenthalt rezidenciaként is használta, rendszeresen tartózkodott ott, ahonnan a császárvárosba is könnyen el tudott látogatni, illetve magas rangú bécsi vendégek fogadására is kiválóan alkalmas volt. Minde mellett a gróf elsődleges otthona a Hont vármegyei szentantali kastély volt, amelyet szintén bécsi mesterekkel reprezentatív barokk kastéllyá építtetett át az 1740-es évek második felében.⁹⁷

Koháry András életének ugyan kevés meghatározó családi eseménye kötődött a Habsburg-rezidenciavároshoz, négy felnőttkort megélt fia közül hármat – Miklóst (1721–1769),⁹⁸ (II.) Ignácot (1724–1777)⁹⁹ és (III.) János Nepomukot (1734–1780)¹⁰⁰ egyaránt – Szentantalon keresztelték meg, Antal (1738–1760) születési helyszíne azonban egyelőre tisztázatlan. Mindezeket megelőzően azonban a gróf egyik legfontosabb életeseeményére, a házasságkötésére a császárvárosban került sor. A fiatal Koháry 1720. szeptember 29-én Bécsben vezette oltár elé menyasszonyát, Mária Margit Teréziát (†1763), a dél-tiroli nemesi familiából származó, de már generációkkal korábban Alsó-Ausztriában megtelepedő és több kamaránál bizonyított szolgálataiért bárói címet szerző Ludwig Albrecht von Thavonat (†1719) bányavárosi kamaragróf és Jakusith Mária Polixéna lányát.¹⁰¹ Koháry felesége tehát csupán részben számított külföldi főnemesnek, és

⁹⁵ Balázsová, B. – Medvecký, J.: Sunt, ut erunt horae i. m. 213–226.

⁹⁶ Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Joseph Khevenhüller-Metsch. Kaiserlichen Oberhofmeisters II. Hrsg. Rudolf Khevenhüller-Metsch – Hans Schlitter. Leipzig–Wien 1908. 343.

⁹⁷ Arany E.: A Koháry család i. m. 98–101.; Balázsová, B. – Medvecký, J.: Sunt, ut erunt horae i. m. 226–249.; Janura, T. – Zvarová, Z.: Vidiecké šľachtické i. m. 116–131.

⁹⁸ Miklóst 1721 augusztusában keresztelték meg Szentantalon, de a pontos nap a sérült matrikula alapján nem megállapítható. A digitalizált forrást lásd FamilySearch, Szent-Antal anyakönyvek, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TMD-N1?view=index&action=view> (letöltés: 2025. jan. 30.).

⁹⁹ Ignácot 1724. december 3-án keresztelték meg. A digitalizált forrást lásd FamilySearch, Szent-Antal anyakönyvek, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMD-DN?view=index&action=view> (letöltés: 2025. jan. 30.).

¹⁰⁰ János Nepomukot 1734. december 29-én keresztelték meg. A digitalizált forrást lásd FamilySearch, Szent-Antal anyakönyvek, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TMD-W1?view=index&action=view> (letöltés: 2025. jan. 30.).

¹⁰¹ A házasságkötést a Stephansdom matrikulájába vezették be. – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien [Bécsi Szent István Székesegyház Levéltára] (a továbbiakban: AMDS), Trauungsbücher Bd. 42. Pag. 645.

a családja szorosan kötődött a magyar nemesi társadalomhoz. A lányra Koháry országbíró figyelmét talán bécsi ágense, Blaskovich Márton hívhatta fel, aki 1720 januárjában tájékoztatta arról, hogy az özvegy Thavonatné újra férjhez ment, és mind a négy lányát Bécsben – *ad Laurentianas*, tehát a domonkos nővérek Szent Lőrincről nevezett kolostorában – hagyta hátra.¹⁰² A lány hozománya további kutatás tárgyát képezheti, de annyi bizonyos, hogy a házasságkötésben a családfő jó lehetőséget láthatott, ugyanis kilenc hónappal Blaskovich híradását követően sor került a szertartásra, később pedig a három fiatalabb Thavonat lányt is ranghoz méltó kérő (két Keglevich és egy Königsacker gróf) vette feleségül. A házasság esélyt biztosított Koháry számára, hogy a bécsi udvarban meglévő kapcsolatait elmélyítse és társadalmi pozícióját megerősítse, még ha felesége nem is a szűk udvari elit tagja volt.

A bécsi esküvőt legfőképpen a lány helyi tartózkodása indokolta, de a császárváros annak ellenére emelte az esemény jelentőségét, hogy a fiatal pár nem volt jogosult az uralkodópár jelenlétében megtartott, az udvarhölgyeknek (*Hofdame*) kijáró udvari menyegzőre.¹⁰³ A bécsi helyszínválasztás hozzájárult ahhoz, hogy magasabb rangú személyek is részt vehettek az ünnepségen, és ez a tanúk kiválasztásán is tükröződött, akik között találjuk gróf Johann Ferdinand Karl von Caraffát (1694–1755), a tehetős kamarai tanácsost, a városban saját házzal rendelkező báró Ferdinand Ignaz von Thavonatot (1665–1726), az Udvari Kamara tanácsosát, egyúttal a menyasszony nagybátyját, valamint egy bizonyos „Zober” gróft is, aki feltehetően a városban aktívan jelenlévő gróf Czobor Márk (†1728) vezérőrnaggyal lehet azonos.¹⁰⁴ Mária Margit később azáltal is hozzájárult a família reprezentációjának és bécsi integrációjának az erősítéséhez, hogy 1745. szeptember 14-én – mások mellett Mária Jozefa bajor hercegnővel, II. József leendő második feleségével vagy a császár testvérével, Lotaringiai Anna Sarolta hercegnővel és több előkelő hölgygel együtt – felvételt nyert a Csillagkeresztes Rendbe (*Sternkreutzorden*).¹⁰⁵ Az 1668-ban III. Ferdinánd császár özvegye, Gonzaga Eleonóra Magdolna által alapított női rendbe azon udvarközei főnemesi famíliák nőtagjait vették fel, akik vállalták a rend katolikus lelkiségének elkötelezett ápolását.¹⁰⁶ A Koháry családból András felesége volt az anyósa (Maria

¹⁰² Feltehetően nem a vérszerinti anyáról, hanem egy egyelőre azonosítatlan mostohaanyáról lehet szó, ugyanis Blaskovich értesülései szerint az özvegy – akit a fiatal Hatzfeld gróf elvett – még nem volt harminc esztendőse sem. – MNL OL X 1045 C 1291. Nr. 14913. Blaskovich Márton Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1720. jan. 24.

¹⁰³ Kökényesi Zs.: Az udvar vonzásában i. m. 381–382.

¹⁰⁴ AMDStS Trauungsbücher Bd. 42. Pag. 645.

¹⁰⁵ Wienerisches Diarium, 1745. szeptember 22.

¹⁰⁶ A rend történetéhez és működéséhez lásd *Hermann Dikowitsch*: Die österreichischen Damenorden. In: Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hrsg. Johann Stolzer – Christian Steeb.

Luisa von Rechberg) után a második, aki a rendbe felvételt nyert, ami a família számára fontos presztízisértékkel bírt, és egyfajta jutalmazási gesztust jelentett Mária Terézia részéről.

Koháry András és felesége alkalmi vendégként tartózkodtak a Habsburg-rezidenciavárosban, ahová a férj – egyedül vagy feleségével együtt – különféle ügyek intézése, információszerzés, társasági kapcsolatok ápolása, szórakozás vagy ceremóniális események miatt ment. Koháry 1725 tavaszán például katonai előléptetésének előmozdítása érdekében utazott a császárvárosba, amiről nagybátyjának érzékletes módon számolt be: „obristlaitinant Oudaille Uram hamar magához Lévara hivatot nem tudvan mért, hanem csak akkor oda érkesztem jelentete, hogy az Obristvohtmeister meg hót, és ha promotiomat akarom ne kémenlyem faratsagomat, s egy oraig is ne hallaszam, mert masok is vannak utana, ugyan azon oraban megindult vettem ide Bécsben, mar voltam az herczegemnél¹⁰⁷ az hol adatot reménségem, mind azon által ednihany az competitor, csak hamar meg fog teczenki mikent foly a dolog”.¹⁰⁸ További vizsgálat tisztázhatja, hogy a gróf számításai ekkor beváltak-e, de az már e rövid idézet alapján is jól látszik, hogy az ügyek pozitív befolyásolása terén a személyes bécsi jelenlét olykor megkehlhetetlen szerepet játszott.

Az udvari források révén viszont még jobban nyomon követhető Koháry bécsi jelenléte és különféle reprezentációs eseményeken való megjelenése. A következőkben a gróf csupán néhány fontosabb udvari ünnepségen való részvételét szeretném röviden bemutatni. Koháry András 1729. október 1-jén tagja volt annak a 13 fő delegációnak, amit az országgyűlés küldött Bécsbe annak érdekében, hogy a magyar rendek nevében köszöntse VI. Károlyt születésnapja alkalmából.¹⁰⁹ A delegációt gróf Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri püspök vezette, aki a küldöttség nevében latin nyelvű szónoklatot is intézett az uralkodóhoz. Rajta és Koháryn kívül a köszöntő bizottságot a felsőtábla további három (Esterházy Ferenc ezredes, Nádasdy Lipót kamarás, Erdődy László kamarás), valamint az alsótábla összesen nyolc tagja alkotta.¹¹⁰ Koháry – aki a főnemesek közül a legfiatalabb volt, és az egyedüli, aki még kamarási címmel sem rendelkezett – bizonyára nagybátyjára

Graz 1996. 183–196.; *Zsolt Kőkönyesi*: Zwischen Hof und Land. Die ungarischen Mitglieder des Sternkreuzordens im Zeitalter des Wandels (1766–1792). In: *The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820*. Ed. Gábor Vaderna. Wien 2022. 55–85.

¹⁰⁷ Személye azonosításra vár; az Udvari Haditanácsot Savoyai Eugén vezette, Koháry pedig a modenai herceg ezredének a tagja volt.

¹⁰⁸ MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13462. Koháry András Koháry (II.) Istvánnak. Bécs, 1725. márc. 13.

¹⁰⁹ Wienerisches Diarium, 1729. október 5.; ÖStA HHStA HA Obesthofmeisteramt (a továbbiakban: OMeA) Zeremonialprotokolle Bd. 14. Fol. 308v–309r.

¹¹⁰ A delegáció alsótáblai tagjai a következő személyek voltak (az eredeti felsorolás sorrendjében): Paluska Antal, Stehenics János veszprémi kanonok, Festetics Kristóf, Radvánszky György, Máriássy

és saját udvari helyismeretére való tekintettel került be a delegációba. A részvétel egyszerre bírt szimbolikus jelentőséggel és nyújtott értékes megmutatkozási lehetőséget az udvar előtt, különösen egy, a kamarási cím megszerzésére törekvő fiatal főúr számára.

Egészen más pozícióban volt már Koháry, amikor 1740. november 22-én részt vett az alsó-ausztriai rendek Mária Terézia előtti hódolásán (*Erbhuldigung*), ami a helyi rendi társadalom számára a koronázásához hasonló jelentőséggel bírt.¹¹¹ A ceremónián – ahol Koháryt a helyi főrendek tagjaként tartották számon – több hasonló státuszban lévő magyar főnemes, többek között Batthyány kancellár és Kollonich László is részt vett. Ugyanakkor különös módon sem Koháry, sem gróf Esterházy Pál Antal neve nem szerepelt a lakoma hivatalos vendéglistáján, jöllehet mindketten aktívan jelen voltak Bécsben, és részt vettek a december 1-jén összehívott tartományi gyűlésen is.¹¹²

A gróf 1741 februárjában 2000 forintos adományt tett a bécsi Johannesspital számára, ami szintén a császárvároshoz való kapcsolódás fontos jeleként értelmezhető.¹¹³ 1744-ben további 4000, majd 1748-ban még további 1000 forintot adományozott, amelyek révén összesen hét ember állandó ellátására hozott létre alapítványt.¹¹⁴ A Johannesspital a szegények részben gyógyászati, részben árvaházi ellátása érdekében alapított intézmény volt, amit a bécsi és az udvari körök is bőkezűen támogattak; a magyarok közül például Batthyány Károly vagy herceg Esterházy Mihály (1671–1721) özvegye, Anna Margit (1673–1755) is nagy összegű adományt tett a részére.¹¹⁵ A Koháry család szintén hosszabb idejű városi tartózkodásának szomorú nyoma, hogy 1741. május 29-én a helyi Szent Mihály templom anyakönyvébe bejegyezték a házaspár ikerfiainak a halálát.¹¹⁶

Bő egy hónappal korábban, 1741 áprilisában Koháry András is csatlakozott azon bécsi előkelőségek, valamint különböző rangú személyek sorához, akik József főherceg születését a hathetes gyermekági időszak leteltét követően a

Gábor, Nemespataki Ignác, Lippics Boldizsár és Armer János. Köztük mindhárom rend tagjai képviselték magukat. – Wienerisches Diarium, 1729. október 5.

¹¹¹ *Kökényesi Zs.*: Herrenstand és Erbhuldigung i. m. 86.

¹¹² ÖStA HHStA OMeA Ältere Zeremonialakten Kt. 39. Nr. 13. Fol. 2.

¹¹³ Wiener Stadt- und Landesarchiv [Bécsi Városi és Tartományi Levéltár] (a továbbiakban: WStLA), Stadtarchiv, Historische Registraturen, Sonderregistraturen, Stiftungen, Stiftungen allgemein, Stiftbriefe: Großarmenhaus, Johannesspital (a továbbiakban: 1.2.4.7.1.A2.), Nr. 5225.

¹¹⁴ WStLA 1.2.4.7.1.A2. Nr. 5223–5224.

¹¹⁵ A Habsburg-udvartartás magas rangú tagjaiként mindketten aktívan jelen voltak a bécsi udvarban. Batthyány 1756-ban 1500 forint értékű, Esterházy özvegye pedig 1755-ben 1000 forint értékű alapítványt adományozott a Johannesspital számára. – WStLA 1.2.4.7.1.A2. Nr. 5108., Nr. 5151.

¹¹⁶ Esetükben vagy az anya vetéléséről vagy az ikerk halvaszületéséről lehet szó. – Archiv der Pfarre St. Michael, Sterbebücher Nr. 6. Fol. 399v.

házaik kivilágításával és látványos feldíszítésével ünnepelték meg.¹¹⁷ A gróf tehát a tavaszi időszakban is aktívan jelen volt Bécsben, és reprezentációs funkcióra is alkalmas lakást bérelt a Kohlmarkton, a Volkra-féle ház első emeletén. A lakás ablakaiban három nagy méretű festett, emblémaképekkel és feliratokkal díszített vásznat helyeztek el, amelyeket hátulról világítottak meg, így az utcáról is jól láthatóak voltak. A képi és a szöveges üzenetek egymást szorosan kiegészítő módon Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc uralkodásának legitim voltát, valamint a trónörökös megszületése révén annak folytonosságát hirdették. Az egyik képen például egy, a Habsburgok uralma alatt álló királyságokat és örökös tartományokat szimbolizáló hajó haladt egy világítótorony felé, amelyet kormányosként a bizalom megszemélyesített alakja vezetett. A kép melletti feliratok egyike egyértelművé tette, hogy Mária Teréziára olyan kiapadhatatlan fényű világítótoronyként tekintenek, aki nem hagyja, hogy országai hajóját vihar érje.¹¹⁸ A magyar főnemsek közül Koháryn kívül egyedül Batthyány Lajos kancellár ékesítette fel a házát.¹¹⁹ E reprezentációs kiadással Koháry egy olyan városi ünnepség részévé vált, amelyhez az udvari elit több tagja – például az Auersperg, a Herberstein vagy a Liechtenstein család – is csatlakozott. A nyilvános részvétel nemcsak a társadalmi státusz látható megjelenítését szolgálta, hanem politikai üzenetként is működött: látványosan demonstrálta az adott família lojalitását a Habsburg-dinasztia iránt. Az osztrák örökösödési háború idején az efféle gesztusok különösen nagy súllyal bírtak, és hosszabb távon is megtérülő befektetésnek számíthattak.

A kortárs bécsi genealógus, udvari titkár, Franz Karl Wißgrill (1736–1803) értesülései szerint Mária Terézia Koháry Andrást 1741-ben a Magyar Nemesi Testőrség kapitányának nevezte ki.¹²⁰ Az intézményt valójában csak Koháry halála után, 1760-ban hívta életre az uralkodónő, de a testőrség felállításának a gondolata már az 1741-es pozsonyi országgyűlésen felmerült.¹²¹ Nem kizárható, hogy Wißgrillnek arról lehetett információja, hogy Koháryt az újonnan megnyíló kapitányi pozíció egyik várományosaként tartották számon. Elképzelhető, hogy 1740–1741-es udvari aktivitásának egyik oka egy magasabb udvari méltóság – akár a testőrkapitányi pozíció – elnyerésének reménye volt, egykori főistálló mestere, Pálffy Miklós példáját követve. A testőrkapitányi pozíciókra mindig

¹¹⁷ *Kökényesi Zs.*: A magyar arisztokrátiák i. m. 170–171.; *Wienerische Beleuchtungen, oder Beschreibung aller deren Triumph- und Ehren-Gerüsten, Sinn-Bildern und anderen sowol herzlich als kostbar, und annorch nie so prächtig gesehenen Auszierungen, welche bey denen Ehren der höchst-gewünschten Geburt Josephi [...]. – Zusammen getragen und verlegt von Johann Peter von Ghelen. Wien 1741. 116–117.*

¹¹⁸ Uo. 117.

¹¹⁹ Uo. 81–82.; *Kökényesi Zs.*: A magyar arisztokrátiák i. m. 170–171.

¹²⁰ *Wißgrill, F. K.*: Schauplatz i. m. V. 179.

¹²¹ *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 126.

tekintélyes katonatiszteket neveztek ki, azonban Koháry törekvéseiről kapcsolódó források hiányában csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Annyi ellenben bizonyos, hogy Kohárynak az udvar figyelmét sikerült felhívnia magára, altábornagyi, majd titkos tanácsosi kinevezése révén az első magyar megjutalmazottak között volt.

Koháry azok közé tartozott, akiket Pálffy János nádor 1743 tavaszán az udvarral egyeztetve meghívott Mária Terézia prágai koronázására, azonban a meghívást kiújló „nyavalyájára” és visnyeai fürdőkúrájára hivatkozva nem fogadta el.¹²² Az 1740-es évek közepén Koháry kevésbé mutatott aktív udvari jelenlétet, de később újra visszatért a császárvárosba, például 1749. február 26-án részt vett gróf Anton von Colloredónak (1707–1785), a máltai lovagrend nagykövetének az ünnepélyes bécsi bevonulásán.¹²³ A követek nyilvános bevonulása látványos udvari esemény volt, amelybe a városban tartózkodó főnemesek is aktívan bekapcsolódhattak – a főurak hatlovas hintókkal kísérelhették a követeket, ezáltal kiváló lehetőségük nyílt rangjuk és státuszuk reprezentálására. Colloredo bevonulásakor a Schwarzenberg nyári palotától a követ szállásáig közel félszáz főnemesi hintó alkotta az ünnepi kíséretet, amelyek között 14 kamarási és 31 titkos tanácsosi hintó vonult fel, tudniillik a hasonló menethez való csatlakozás állandó feltétele a kamarási rang megléte volt. A hintók sorrendje a főnemesek közötti ranghierarchiát tükrözte, amit udvari címük megszerzésének dátuma biztosított számukra, így módon a rangjuk szabad szemmel is látható volt. A Szentkorona országaiból származó főnemesek közül a menetben összesen hat fő képviseltette magát: a kamarások közül gróf Esterházy József (1714–1762), az elhunyt azonos nevű országbíró fia és Kollonich László kancelláriai tanácsos, míg a titkos tanácsosok közül négy fő, gróf Gyulaffy László erdélyi udvari kancellár, Koháry András, gróf Pálffy Miklós (1710–1773), valamint Nádasdy Lipót magyar udvari kancellár. Koháry a menet közepén, a 22. helyen vonulhatott a hintójával olyan arisztokratákat megelőzve, mint például az egyre nagyobb befolyásnak örvendő, tehetséges katona, gróf Leopold Joseph von Daun (1705–1766) tábornagyságnagy (*Feldzeugmeister*), az Udvari Haditanács leendő elnöke.¹²⁴ Koháry számára a ceremónián való részvétel arra is lehetőséget biztosított, hogy a bő két éve megszerzett császári titkos tanácsosi rangját az udvari és a bécsi városi nyilvánosság előtt is reprezentálja.

¹²² MNL OL P 1314 Nr. 82443. Koháry András Batthyány Lajosnak. Szentantál, 1743. ápr. 18. Az 1743. évi cseh koronázás magyar résztvevőire bővebben lásd Zsolt Kökényesi: *Die ungarischen Stände als Teilnehmer der böhmischen Krönung 1743. Eine Fallstudie zur Regierungsstrategie von Maria Theresia*. Opera historica 21. (2020) 1. sz. 27–53.

¹²³ Wienerisches Diarium, 1749. március 1. Ezt megelőzően legkésőbb 1743 telén járt Koháry Bécsben, amikor a titkos tanácsosi esküjét tette le.

¹²⁴ Uo.

Koháry András akkor is igyekezett az udvari híreket nyomon követni, amikor nem tartózkodott Bécsben, amelyekről egyfelől a császárvárosban élő vagy ott vendégként megforduló főnemesek leveleiből, másfelől ágensek híradásaiból értesülhetett. Ilyen ágensi funkciót tölthetett be a Koháry családnál egy bizonyos Andreas Sartori, akitől több informatív, részben a helyi ügyek intézésével, részben pedig a friss hírekkel kapcsolatos *missilis* maradt fenn az 1740-es évek végétől az 1760-as évek végéig terjedő időszakból.¹²⁵ Ezek részletes bemutatása azonban túlfeszítené a tanulmány kereteit, miként az 1753-as év második felében keletkezett, szerző felüntetése nélküli, a különféle udvari eseményekről és politikai hírekről szóló rövid, de bizalmas beszámolókat nyújtó, bizonyára Koháry András számára készített bécsi relációk ismertetése is.¹²⁶ Koháry ebben az időszakban – noha a ceremóniális hírekben nem tűnik fel a neve – újra jelen volt a császárvárosban, ami a feleségének Bécsből, Ebenthalból és Walterskirchenből küldött leveleiből derül ki.¹²⁷

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy Koháry az 1750-es évek közepén és második felében az udvari ceremóniák világába már nem kapcsolódott be; mindazonáltal a nyilvánosság figyelmét Hont vármegyében is képes volt felhívni magára: 1757. január 25-én Selmechányán az ő vezetésével és a megyei elit jelenlétével olyan ünnepséget szervezett Mária Terézia utolsó gyermekének, az újszülött Miksa főhercegnek a köszöntésére, hogy arról még a *Wienerisches Diarium* is közölt egy hosszabb híradást bécsi híreket tartalmazó rovatában.¹²⁸ Koháry András élete végül hirtelen módon (*repentina morte obiit*) még ugyanebben az évben, 1757. december 21-én Szentantalon fejeződött be,¹²⁹ ahol családjával a leggyakrabban tartózkodott.

Konklúzió

Koháry András számára egy új főnemesi generáció tagjaként a szatmári béke utáni korszakban egészen új lehetőségek kínálkoztak a világi pályán való

¹²⁵ Sartori Koháry és felesége halála után is a család szolgálatában maradt, például 1765. augusztus 23-án Bécsben kelt levelében I. Ferenc haláláról adott tájékoztatást. – MNL OL X 1045 C 1322. Nr. 18857. Andreas Sartori pontos címzés nélküli levele, feltehetően Koháry Miklósnak. Koháry András Sartorin kívül hadügyi ágensekkel is kapcsolatban állt.

¹²⁶ A relációk a családi levéltárban széttagolt módon maradtak fenn, amelyek kiadása a jövőbeni terveim között szerepel.

¹²⁷ Az MNL OL X 1045 C 871-es mikrofilmtekercsén található levelek részletes bemutatására e tanulmány keretei között nincs lehetőség. A német nyelvű, személyes hangvételű levelek – melyek családi ügyekről, ismerős familiákról és bécsi hírekről tudósítanak – feldolgozása még várat magára.

¹²⁸ *Wienerisches Diarium*, 1757. február 2.

¹²⁹ A digitalizált szentantali matrikula kapcsolódó bejegyzését lásd FamilySearch, Selmechánya, anyakönyvek <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9T94-93K?wc=9PQ9-K66%3A107654301%2C108107101%2C115668601%2C115723101%26cc%3D1554443&cc=1554443&ci=338> (letöltés: 2025. jan. 30.). 1758. január 10-én Pestről gróf Barkóczy Ferenc egri püspök is hosszabb vigasztaló levelet küldött a gyászoló özvegy számára. – MNL OL X 1045 C 1281. Nr. 13368.

értvényesüléshez, ám ezzel együtt új kihívásokkal is szembe kellett néznie. Koháry – Batthyány Lajoshoz és öccséhez, Károlyhoz vagy Nádasdy Lipóthoz hasonlóan – azok közé tartozott, akik családi háttérüknek, neveletésüknek, valamint saját ambíciójuknak és tehetségüknek köszönhetően képesek voltak a bécsi udvar szövevényes világában eligazodni és saját területükön szép karrierpályát befutni. Koháry a nemesi apródi szolgálatát követően a kiváló karrieresélyekkel kecsegtető katonai pályát választotta, amelyre a családi hagyományoknak megfelelően már gyermekkorától szánhatták, ugyanis jogi stúdiumot nem folytatott. Értvényesülésében kétségkívül megkerülhetetlen szerepet játszottak a családi tragédiák, különösen két idősebb bátyjának elvesztése, valamint az, hogy nagybátyja nem házasodott meg, és nem hagyott hátra utódokat, így András egyedüli örökösként rendelkezett a família erőforrásaival. Ez a helyzet egyszerre biztosított számára előnyöket, és helyezett rá nyomást, mivel a generációjából származó idősebb családtagok és rokonok árnyékában egészen más utat kellett volna bejárnia. A gróf pályája csúcán tekintélyes pozíciók, címek és méltóságok – Hont vármege főispánja, alsó-ausztriai inkolátus, titkos tanácsos és lovassági tábornok – viselője volt, ám az ő karrierépítésének is megvoltak a maga korlátai: nem jutott el a tábornagi rendfokozatig, és nem nyert felvételt az Aranygyapjas Rendbe sem, amire csak unokája, az immár hercegi rangot szerző Ferenc (1766–1826) lesz majd képes.¹³⁰ Koháry András ugyan nagybátyjával ellentétben nem viselt magyarországi főméltóságot, és a korabeli bécsi stílusnak megfelelően – családjá férfi tagjai közül elsőként – szakállt sem hordott, sőt az udvarban is otthonosan mozgott a helyi szimbolikus kommunikáció formanyelvét is értve és beszélve, mégsem indokolt azt feltételezni róla, hogy elidegenedett volna a magyar rendi társadalomtól. Épp ellenkezőleg, levelezése azt tükrözi, hogy egész élete folyamán használta a magyar nyelvet, főispáni teendőit nem hanyagolta el, főrezidenciája a szentantali kastély volt, nyugati kastélyát pedig a Béctől és Pozsonytól azonos távolságra fekvő Ebenthalban építtette fel. Koháry tehát egy olyan kivételes státusszal és műveltséggel rendelkező főnemesi réteg tagja volt, amely a Habsburg-udvar és a Magyar Királyság közötti közvetítő szerep betöltésére kiválóan alkalmasnak bizonyult, s ezt a funkciót a mecenatúrától a kulturális transzferen át a politikáig számos területen gyakorolhatta – ennek részletes vizsgálata azonban további kutatásokat igényel.

¹³⁰ Koháry 1757. április 18-án Szentantalon kelt, hitbizományt is alapító végrendeletének kivonatát lásd *Östör József – Petrovay Zoltán: Hitbizományi jog. A hitbizományi jog szabályainak szövege és magyarázata. Az egyes hitbizományok keletkezésének és viszonyainak ismertetése* II. Bp. 1937. 66–69.

THE CAREER OF ANDRÁS KOHÁRY (1694–1757) IN THE LIGHT OF HIS COURT ACTIVITIES

By Zsolt Kökényesi

SUMMARY

Count András Koháry, a successful soldier, landowner and patron of the arts, a typical figure of the eighteenth-century aristocracy of the Kingdom of Hungary, whose life and career have only been marginally studied, has so far attracted the attention of art historians. Koháry has remained in the shadow of historical research not only because of his uncle István (II) (1649–1731), who made a name for himself in politics, the military and literature, but also because Koháry's generation is generally considered to have long been on the periphery of historical research. In the post-1711 era of peace, this generation of nobles had new opportunities and new challenges to build their careers. This study examines the career of András Koháry, with particular emphasis on his courtly activities. It provides an insight into the count's apprenticeship and court socialisation, which he had the opportunity to undertake as a noble page (*Edelknabe*) at the court of Empress Eleonore Magdalene, and then traces the major milestones of his career, how he was appointed főispán (*supremus comes*) of Hont County, or how he became imperial privy councillor (*Geheimer Rat*), regimental owner and cavalry general, or member of the Lower Austrian Herrenstand. Finally, we can see how András Koháry was present in Vienna at different stages of his life and how he was able to become involved in the world of court representation.

PÁLFFY MIKLÓS ÉS PÁLFFY JÁNOS A BÉCSI UDVARBAN ÉS A MAGYAR POLITIKA SZÍNTEREIN I. JÓZSEF ÉS VI. KÁROLY URALKODÁSA IDEJÉN*

A Pálffyak a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia legjelentősebb főúri családjai közé tartoztak. A Pozsony megyei köznemesi család felemelkedése a magyar politikai elitbe a mohácsi csata utáni időszakban vette kezdetét. Tagjai Pálffy Miklósnak, a „győri hősnek” köszönhetően a 16. század végére az ország mágnásai közé jutottak. A család számos kiemelkedő személyiséggel büszkélkedhetett: kiváló hadvezérek (Pálffy Miklós a legfontosabb törökellenes erődítmények főkapitánya volt például Érsekújvárban és Komáromban) és a Magyar Királyság főméltóságai (Pálffy Pál 1625–1646 között a Magyar Kamara elnöke, 1646–1649 között országbíró, 1649–1653 között az ország nádora volt) kerültek ki közülük. Pálffy Ferdinánd és Pálffy Tamás pedig fontos egyházi tisztségeket töltöttek be.¹ Pozsony vármegyében a leggazdagabb birtokosok közé tartoztak, a Privigye melletti Bajmóctól délre, a Kis-Kárpátok vonalán egészen Pozsonyig és az alsó-ausztriai Marchegig épült kastélyaik és váraik a 16–18. század legkiemelkedőbb építészeti alkotásai voltak.

A Pálffyak kora újkori történetének kétségkívül legérdekesebb mozzanata azonban a családtagok kiemelkedően sikeres bécsi udvari integrációja volt. Ennek hátterében a család házassági stratégiája húzódott, amely a 16. század utolsó évtizedeitől fogva a bécsi udvari arisztokrácia soraiba való bejutást célozta meg. Pálffy Miklós „győri hős” halálának idején (1600) olyan befolyásos családokkal álltak rokoni kapcsolatban, mint a Dietrichstein, Khuen de Belasy és a Fuggerek.² A következő évtizedekben ez a névsor olyan, az uralkodói udvarban

* Jelen tanulmány az APVV-21-0371 Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska és a VEGA 2/0086/24 Ungaria refflorens: mediavelizmus a modernizmus raného novoveku na Slovensku című pályázatok támogatásával készült.

¹ Pálffy Tamás többek között csanádi püspök (1652), esztergomi nagyprépost, pozsonyi prépost, váci püspök (1658), egri püspök (1666), jászói prépost és nyitrai püspök (1670) volt. Pályája csúcspan kinevezték a Magyar Kancellária élére (1669). Pálffy Ferdinánd csanádi (1672) és egri püspök (1679) volt. – *Jedlicska Pál*: Eredeti részületek Gróf Pálffy család okmánytárához. A gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp. 1910. 499–505.

² Pálffy Miklós feleségén, Mária Fuggeren keresztül a birodalmi arisztokrácia tagjaihoz is rokoni szálak fűzték a Pálffyakat, például az Ebersteinekhez vagy a Hanau-Lichtenbergerekhez. – *Anna Fundárková*: „Nicht weniger hat auch Pálffy vermeldet, was er für sein Person seze, und was er habe, daß habe er von Gott, hernacher von Euer Mayestät und durch mein Befürderung.” Die Pálffy und der Wiener Hof im 16.–17. Jahrhundert. In: Die weltliche und kirchliche Elite im Königreich Böhmen und Königreich Ungarn im 16.–17. Jahrhundert. Hrsg. Anna Fundárková – István Fazekas. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien VIII.) Wien 2013. 391.

fontos tisztségeket és hivatalokat betöltő családokkal bővült, mint a Puchheim-Göllersdorffok, Mansfeldek, Trauttmansdorffok és a Liechtensteinek. A Pálffyok ezekből a házasságokból származó előnyöket kiválóan fel tudták használni társadalmi, politikai és gazdasági befolyásuk növelésére. Ebben a tekintetben a 17. század folyamán túlszárnyalták a többi magyar főnemesi családot. A sikeres házassági stratégián kívül több olyan „bevált” módszert is alkalmaztak, amelyek nemcsak az udvari ambícióikat szolgálták, de a cseh vagy osztrák főurakkal való kapcsolatok effektív kiépítéséhez is szükségesek voltak: külföldi tanulmányútra küldték fiaikat, megszerezték az alsó-ausztriai indigenátust, birtokokat vásároltak Alsó-Ausztriában, és palotákat birtokoltak a császárvárosban.

A fent felsorolt lépések mind hozzájárultak ahhoz, hogy míg a 16. század végén, a 17. század elején a Pálffyok kerestek házastársat a bécsi udvari arisztokrácia köreiből, addig a 17. század közepére ők is a cseh vagy osztrák főnemesek házassági politikájának keresett célpontjaivá váltak. Idősebb Gonzaga Eleonóra császárné (1598–1655) egyenesen „kiszemelte” az ifjú Pálffy (IV.) Miklóst, Pálffy István koronaőr, érsekújvári főkapitány és Susanne von Puchheim-Göllersdorf fiát az egyik kedvenc udvarhölgye, Maria Eleonore von Harrach számára.³ Jelen tanulmányban az ő házasságukból született két idősebb fiú, (V.) Miklós (1657–1732) és (V.) János (1663–1751) bécsi udvari pályafutása és udvari karrierlehetőségeik állnak a fókuszban. Bár Pálffy Miklós és János a magyar főúri család legjelentősebb 18. századi képviselői közé tartoztak, politikusi pályájukat a kutatók eddig nem vizsgálták behatóan.⁴ Általánosságban is elmondható, hogy az úgynevezett Habsburg-hű, illetve

³ Anyai nagyapja, Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634) II. Ferdinánd uralkodásának idejében a Tirkos Tanács elnöke, nagybátyja pedig a nagyhatalmú prágai érsek, Adalbert von Harrach (1598–1667) volt. – *Katrin Keller: Hofdamen als Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts.* Wien–Köln–Weimar 2005. 280.

⁴ Pálffy Miklós nádorról lásd *Jedlicska P.: Eredeti részletek i. m. 508–511.; Reiszig Ede: A Pálffyok.* In: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1904. 701–739. Pálffy Jánosról lásd *Jedlicska P.: Eredeti részletek i. m. 511–548.; Reiszig E.: A Pálffyok i. m.; Bánkúti Imre: Pálffy János (1663–1751).* In: Nagy Képes Milleniumi Arcképcsarnok. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 1999. 134–135.; *Málnási Ödön: Gróf Pálffy János küzdelme Magyarország felszabadításáért.* Eger 1930. A Pálffyok házassági stratégiájáról, bécsi udvari kapcsolatairól, főúri reprezentációjáról és mecénási tevékenységéről legújabbán lásd *Anna Fundárková – Ingrid Halászová – Martina Výskupová: Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí. Vybrané aspekty rodovej politiky a reprezentácie.* Trnava 2024. Pálffy Miklós és Pálffy János portréreprezentációjáról a legutóbbi időszakban több tanulmány is megjelent. Ezek közül lásd *Ingrid Halászová: Paralely a diferenciácie v portrétnej reprezentácii grófov Mikuláša a Jána Pálffyovcov.* In: Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov. Red. Daniel Hupko. Častá 2020. 79–85.; *Ingrid Halászová: Der alte Graf mit neuem Image. Das Porträt des Palatins Johann (V.) Pálffy als ein potentielles Frühwerk von Anton Palko.* Opusculae historiae artium 70. (2021) 56–77.; *Ingrid Halászová: Az arisztokrata „politikai teste”. Pálffy (V.) Miklós és Pálffy (V.) János portréreprezentációjáról a korabeli művészettörténet tükrében.* In: Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Gulyás Borbála – Mikó Árpád – Ugry Bálint. Bp. 2021. 251–269.

„labancnak” nevezett politikusok működése kevésbé feltárt a magyar történettudományban. Kevés kivétellel még a legfontosabb személyiségek életrajza sem készült el, működésüket jellemzően elítélő módon értékelte az utókor.⁵ Az elmúlt két évtized átfogó, a magyar arisztokráciával kapcsolatos kutatásainak köszönhetően azonban mára egy sokkal árnyaltabb kép alakult ki a „Habsburg-hű” vagy „aulikus” jelzővel ellátott kora újkori magyar politikusokról. A legújabb elemzések középpontjában a politikusok „két táborra osztása” helyett sokkal inkább az a kérdés áll, milyen módon reagáltak a főurak a korszak kül- és belpolitikai kihívásaira. Milyen stratégiákat választottak az egyházi vagy világi pályán való előrelépés érdekében a politika különböző színterein (a császári udvarban, országos vagy regionális-vármegyei szinten)? Fontos kiemelni, hogy az egyén érvényesülése szoros összefüggésben állt családjá érdekével. Egy-egy politikusi karrier hátterében egy előzetesen (gyakran generációkon átívelően) már „kipróbált” vagy „bevált” családi stratégia húzódott. A politikusi pályafutások elemzésekor érdemes tehát feltárni azt is, hogy az egyének milyen új típusú, illetve a főúri család eddigi érvényesülési módszereitől eltérő utakat próbáltak ki, és ezek milyen eredményhez vezettek. Jelen tanulmány ebből a szempontból vizsgálja a két Pálffy testvér, Miklós és János hadvezéri és politikusi karrierjét. A pályafutásuk kevésbé ismert részleteinek feltárásához fontos forrásokkal szolgált a Csáky családnak az Osztrák Állami Levéltárban őrzött szepesmindszenti, illetve a Pálffy család szintűgy Bécsben kutatható vöröskői levéltára.⁶

A Pálffy testvérek pályakezdése

A Pálffyak bécsi udvari karrierjének megalapozása már az ifjú főnemesek tanulmányi ideje alatt megkezdődött. A legidősebb (V.) Miklós, aki 1657. május 1-jén született, 1667 és 1672 között Nagyszombatban tanult,⁷ de a gimnázium utol-

⁵ Málnási Ödön a következőképpen foglalta össze ezeket a nézeteket: „A labanc – megvetést érdemlő, elnemzetlenedett, elfajult lény, ki csak saját hasznát, előnyét, kényelmét keresve veszni hagyja az országot, pusztulni fáját.” – *Dr. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa 1933. 4.; Lásd még *Kalmár János: Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet. Századok* 146 (2012) 875–960.

⁶ Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof und Staatsarchiv [Osztrák Állami Levéltár, Házi-, Udvari és Állami Levéltár], Familienarchiv Csáky (a továbbiakban: ÖStA HHStA FA Csáky). Több mint 80 olyan levél maradt fenn, melyet Pálffy János Csáky Imrének 1708 és 1732 között írt. Ezekből sokat idézett Málnási Ödön is a Csáky Imréről szóló életrajzában. – *Málnási Ö.: Gróf Csáky Imre i. m. Málnási a két világháború között még a Csáky család Szepesmindszenten őrzött levéltárában kutatott. Pálffy Miklós Csáky Imréhez intézett leveleiből kevesebb maradt fenn.* – ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 5. Pálffy Miklós és Pálffy János levelezése az uralkodókkal, a bécsi udvari arisztokrácia tagjaival, illetve a Rákóczi-felkelés korszakából fennmaradt levelezés az ÖStA HHStA Familienarchiv Pálffy-Daun (a továbbiakban: FA Pálffy-Daun), Kt. 15., 16., 17., 18. és 28. alatt található.

⁷ *Fazekas István et al.: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár II.* (1616–1772). Bp. 2023. 9879. sz.

só osztályát, a retorikát már Bécsben végezte.⁸ 1674-ben több fiatal udvari nemes (*Cavallieri*) társaságában annak a császári követségnek volt a tagja, amelynek feladata a lengyelek özvegy királynéjának, I. Lipót testvérének, Eleonórának (1653–1694) a bécsi udvarba való visszahozatala, illetve Lotaringiai Károlynak (1643–1690) a lengyel trónra segítése volt.⁹ A sikeres követjárást minden bizonnyal egy európai tanulmánykörütr követte volna, azonban 1676 nyarán kitört a francia–holland háború (1672–1679), és Miklós a Rajna-menti Philippsburg erődjé alá vonult, ahol Lotaringiai Károly (1643–1690) vezetésével kezdődött meg az ostrom.¹⁰ Miután a német területről hazatért, Miklós a házasságkötésre is szánt időt: 1680-ban Linzben a családi tradíciót követve oltár elé vezette Pfalz-Neuburgi Eleonóra császárné udvarhölgyét, a bajor nemesi családból származó Katharina Elisabeth von Weichsot (1660–1724).¹¹

A törökök ellen vívott felszabadító háborúk folyamán Miklós katonai pályafutása tovább ívelt felfelé: 1687-ben Esztergom várának parancsnoka lett, 1690-ben vezérőrnagy, két évvel később altábornagy. 1693-ban már Kassa város főkapitánya volt, és a saját költségén ezredet állított fel. Ebben az évben Charles Eugene de Croÿ (1651–1702), a horvát határvidék főparancsnoka Belgrád ostromára rendelte a tehetséges hadvezért. Pálffy kisebb kirohanásokkal próbálta megtörni a törökök védekezését, az egyik ilyen ütközet folyamán azonban súlyosan megsérült, és ennek következtében 1693-ban katonai pályájának feladására kényszerült.¹²

Pálffy János 1663. augusztus 20-án született Vöröskő várában. 1674 és 1677 között Pozsonyban tanult, a *principia*, a grammatika és a *syntaxis* osztályokat végezte itt.¹³ Tanulmányait 1677 és 1679 között Bécsben folytatta,¹⁴ 1679-ben már Innsbruckban tartózkodott, az egyetemen filozófiát hallgatott, de év közben bizonyítvány nélkül távozott.¹⁵ 1679 tavaszán már Pármában volt, Itália egyik leg-

⁸ *Bálint Ugyr*: East goes West. Kavalierstours of Hungarian Aristocrats in the Seventeenth Century. Bp. 2024. 138.

⁹ Uo. 138–139.

¹⁰ Miklós 1677-ig német területen tartózkodott, erről tanúskodnak apjához, (IV.) Miklóshoz írt levelei, melyekben részletesen beszámolt a hadszíntéren történekről. – ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., F. II. – F. III., Kt. 15. Idézi *Ugyr, B.*: East goes West i. m. 139.

¹¹ *Ingrid Halászová*: Pálffyovci a aristokratická spoločnosť v 18. storočí. In: *Fundárková, A. – Halászová, I. – Vyskupová, M.*: Zlatý vek Pálffyovcov i. m. 20.

¹² *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 509.

¹³ *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt*: A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár I. (1637/1650–1772). Bp. 2021. 3365. sz.

¹⁴ A poétika és retorika osztály esetében bizonytalan az időpont, a tanulmányok helyszíne további tisztázásra szorul. – *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 513.

¹⁵ *Varga Júlia*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789. Bp. 2004. 1768. sz.

nevesebb lovagi akadémiáján folytatódott a képzése.¹⁶ Röviddel hazatérése után ő is belépett a hadseregbe, és Miklóshoz hasonlóan a német hadszíntéren harcolt, majd csatlakozott unokatestvére, János Károly ezredéhez. Részt vett a török elleni felszabadító háború fontos csatáiban: 1683-ban Bécs védelmében, 1687-ben Buda ostrománál harcolt. Érdemei elismeréseként egy évvel később Lotaringiai Károly hadsegédjévé lépett elő. Pálffy János pályafutásának fontos állomása volt házasságkötése: 1687-ben feleségül vette Czobor Ádám (?–1692)¹⁷ lányát, Teréziát (1669–1733). Apósa halála után átvette huszárezredének vezénnyelését.

Az oszmánok elleni felszabadító háborúkban és a Franciaország ellen folytatott harcokban azonban nemcsak Pálffy Miklós és János, hanem a család számos más tagja is jeleskedett. Ez egyrészt a család érdemeit erősítette, másrészt viszont komoly kárt okozott a Pálffyak jövője szempontjából, hiszen a 17. század végén és a 18. század első évtizedeiben sokan közülük csatákban veszítették életüket, illetve haltak bele később a harcban szerzett sebesüléseikbe.¹⁸ Ez a sors várt Pálffy Ferencre (1660–1687), Miklós és János testvéreire is, aki Eszéknél esett el a csatatéren.¹⁹ Pálffy Miklósnak és Pálffy Jánosnak azonban szerencsére sikerült bőségesen gondoskodniuk az utódlásról és így megmenteni a családot a fiágon való kihalástól: Miklósnak Katharina Elisabeth Weichstól nyolc, Jánosnak Czobor Teréziától hét gyermeke született.

Egy párbaj és annak következményei

Elődjeikhez hasonlóan, Miklós és János a katonai pályafutással párhuzamosan a bécsi udvarban is igyekeztek pozíciót szerezni. A kettő szorosan összefüggött, hiszen a bécsi udvari kapcsolatok a hadvezéri előléptetésüket is elősegíthették. A kezdeti stádiumban a két testvér udvari érvényesülésében kulcsszerepet játszott anyjuk, Maria Eleonore von Harrach. Miután a férje, (IV.) Miklós 1679-ben meghalt, visszatért Bécsbe, és 1686-ban I. Lipót császár és Pfalz-Neuburgi

¹⁶ Erről tanúskodik 1679. május 29-én apjához írt levele. – ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. II., Fr. 89., Kt. 15.

¹⁷ Czobor Ádám először Thököly Imre oldalán harcolt a kuruc seregben, majd 1684-ban átpártolt a császárhoz, és a felszabadító háborúk egyik legtehetségesebb hadvezéréként tüntette ki magát.

¹⁸ Miklósnak mind a négy fia – (I.) Lipót (1681–1720), János József (1685–1716), Ferenc Rudolf (1686–1735) és Károly József (1687–1720) – a hadszíntéren vagy csatában szerzett sebesülések következtében halt meg. (I.) Lipótnak az egészségügyi problémái ellenére sikerült Maria Antonia Raduit de Souches-nak három fiút nemzeni. Pálffy Jánosnak három fia közül csak a legidősebb Károly Pál (1697–1774) érte meg az időskort, a két fiatalabb fiú, János Antal (1696–1717) és Miklós József (1699–1734) szintén a csatatéren veszítették életüket. Károly Pál hiába házasodott három alkalommal, nem született fiúörökös. János nádor vonala a másodszülött fiúval, (VII.) Miklóssal folytatódott tovább. – *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 601–604.

¹⁹ Uo. 600–601.

Eleonóra császárné gyermekeinek nevelőnője (*aya*) lett. Ebben a tisztségben rendkívüli népszerűsége tett szert a császári család tagjainak körében, és haláláig a bécsi udvar nőtagjainak egyik legtekintélyesebbje volt.²⁰

Maria Eleonore von Harrach befolyására legfőképpen Pálffy Jánosnak volt szüksége. Kis híján ugyanis elveszítette az uralkodó kegyét, mivel 1693. október 15-én a baden-württembergi Herrenbergnél párbajba keveredett János Frigyes württembergi herceggel (1669–1693). A württembergi hercege volt az első lövés joga, de a golyó csak a magyar hadvezér kalapját lyukasztotta át, Pálffy János lövése azonban halálra sebezte a fiatal herceget.²¹ Mind az előkelő württembergi hercegi család tagjának halála, mind a párbaj óriási felháborodást keltett. Pálffy Jánosnak el kellett hagynia az országot, és Lengyelországban keresett menedéket. Kutatásaim során sikerült feltárnom egy nagyon fontos dokumentumot, amely Pálffy János megkegyelmezésének körülményeire világít rá. I. Lipót császár Badeni Lajos Vilmos örgrófhhoz (1655–1707), a császári hadsereg főparancsnokához 1695 júniusában intézett levelében arra kérte a főhadvezért, hogy „vegye oltalmába” Pálffyt, akit szeretne visszaküldeni a seregbe, mivel a huszároknak kevés a képzett parancsnoka. I. Lipót azt is hangsúlyozta, hogy a Pálffyak eddig hűségesen szolgálták az uralkodót, ám ebben az esetben szerinte legfőképpen az „anya” – tehát Maria Eleonore von Harrach – kitartó közbenjárása kellett ahhoz, hogy Pálffy kegyelemben részesüljön. Ezen kívül I. Lipót külön felhívta Badeni Lajos Vilmos örgróf figyelmét arra, hogy Pálffy protekcióra szorul, mivel a württembergi hercegi család további nehézségeket okozhat neki.²² Nyilvánvaló, hogy Pálffy Jánosnak a továbbiakban a hadszíntéren nyújtott teljesítményével kellett „feledtetnie” a párbaj miatt keletkezett botrányt. Ez a taktika kiválóan bevált: Pálffy 1700-ban altábornagy lett, és egy német vértesezred parancsnoki posztjával bízták meg.²³

²⁰ Maria Eleonore von Harrach császári nevelőnként betöltött szerepéről lásd *Anna Fundárková*: Zwei Gönnerinnen besonderer Art aus der Familie Pálffy. Maria Eleonora von Harrach und Maria Anna Pálffy. In: *Die Frau als Gönnerin. Kulturvermittlung, Repräsentation und Fördernetzwerke in der frühneuzeitlichen Habsburger Monarchie*. Hrsg. Lilla Krász – Brigitta Pesti. Wien 2023. 198–204.

²¹ A kalapot a Pálffy család ereklyeként őrizte, 1829-ig a királyfai kastély kapuján lógott. – *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 513. Martin Pálffy, a család mai leszármazottjának közlése szerint ezek után a kalap átkerült a pozsonyi vár kapujára, majd a két világháború között a pozsonyi Városi Múzeum gyűjteményébe. Erre vonatkozóan azonban nem sikerült eddig semmilyen adatot találni – ahogy arról sem, hogy a kalap miként vésztele át az idők viharait. A kalapnak a két világháború között nyoma veszett.

²² ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. 9., Fr. 1, Kt. 15. I. Lipót levele Lajos Vilmos badeni örgrófnak, 1695. jún. 24.

²³ *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 513.; *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor és Pálffy János a szatmári megegyezésért. *Századok* 146. (2012) 854.

Pálffy János és a Rákóczi-szabadságharc

Pálffy János hadvezéri pályájának következő mérföldköve a Rákóczi-szabadságharc volt. A kuruc felkelés kitörése után két évvel a bécsi udvarban változás következett be: I. Lipót halála után (1705. május 5.) legidősebb fia, József lépett a trónra. A 27 éves fiatal uralkodó sok tekintetben különbözött apjától, uralkodása kezdetétől Bécsben egy új politikusi generáció lépett színre.²⁴ Már I. Lipót uralkodása időszakában csökkent a Titkos Tanács (*Geheimer Rat*) szerepe, ami odáig vezetett, hogy I. József idején a császár legfőbb tanácsadói grémiuma a Miniszteriális Konferencia (*Ministerialkonferenz*) lett.²⁵ Az uralkodó legbefolyásosabb miniszterei közé tartozott Savoyai Jenő herceg (a Haditanács elnöke), Gundaker Thomas von Starhemberg (az Udvari Kamara elnöke), Johann Friedrich von Seilern (osztrák udvari kancellár), Philipp Ludwig von Sinzendorf (főkancellár), Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitz (cseh kancellár) és Johann Leopold Donat von Trautson (főudvarmester).²⁶ A nevek gyakran feltűnnek a Pálffyak feltárt levelezésében is: ezek a személyek fontos bécsi kapcsolati tőkét jelentettek a Pálffy testvérek számára. Pálffy János bécsi udvari karrierépítési stratégiái a Rákóczi-felkelés idején – az előnyösebb forrásadottságok következtében – sokkal jobban rekonstruálhatók, mint Pálffy Miklósei. Az eddig feldolgozott dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Pálffy János Csáky Imre váradi püspökkel szorosan együttműködve próbálta politikai és személyes ambícióit érvényre juttatni a bécsi udvarban: míg Pálffy a magyarországi hadsereg fővezére akart lenni, addig Csáky az egyházi ranglétrán vágyott magasabb pozíciókat elérni. Miután kitört a Rákóczi-felkelés, Pálffy Jánost visszavezényelték a magyar hadszíntérre, és I. Lipót a Dráva melléki sereg hadvezéri tisztségébe helyezte. Ez a megbízás azzal is összefüggött, hogy még 1704-ben I. Lipót kinevezte Pálffyt horvát–szlavón bánná.²⁷

²⁴ Az új politikusi generációról lásd *Oross András*: Európa GÉniusza – Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736). Pécs 2019. 127–129.

²⁵ A tanácsadó testület megnevezésére az általánosan használt Konferencia mellett a Titkos Konferencia (*Geheime Konferenz*), Állandó Konferencia (*Ständige Konferenz*), Miniszteriális Konferencia (*Ministerialkonferenz*) vagy az Államkonferencia (*Staatskonferenz*) fogalmakkal egyaránt találkozunk a szakirodalomban és a forrásokban. Kökényesi Zsolt véleménye szerint a Trócsányi Zsolt által használt Miniszteriális Konferencia tűnik a leghelytállóbbnak, ezért ezt a fogalmat használok jelen tanulmányban is. – *Kökényesi Zsolt*: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765). Bp. 2021. 275.; *Trócsányi Zsolt*: Bécs és Erdély, 1741–1745. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis. *Levéltári Közlemények* 56 (1985) 3–72.; *Andreas Pečar*: Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740). Darmstadt 2003. 28.; *Stefan Sienel*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt am Main etc. 2001.

²⁶ *Pečar, A.*: Die Ökonomie i. m. 63.

²⁷ *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 514.

A Habsburgok hűségén maradt magyar főurak támogatására a bécsi udvarnak annál is inkább szüksége volt, mivel a Rákóczi-felkelés első időszakában a Habsburgok szempontjából nagyon előnytelenül alakultak az események, legfőképpen a flandriai hadszíntéren. Ráadásul a spanyol örökösödési háborúban is nagy veszteségeket szenvedett a Monarchia a franciáktól.

A kialakult helyzetben egyre inkább azok a politikai erők kerültek hatalomra a bécsi udvarban, akik a kurucokkal való béke létrejöttének tervét támogatták, hogy ily módon a Habsburgok több hadat tudjanak küldeni a spanyol örökösödési háború hadszíntereire. A rendek – Esterházy Pál nádor vezérlete alatt – követelték, hogy az uralkodó hívja össze a magyar országgyűlést. A javaslatot Csáky Imre és a két Pálffy testvér is támogatta. I. József némi vonakodás után beleegyezett az országgyűlés összehívásába – végső soron neki is lényeges volt, hogy tiltakozzon az ónodi trónfosztó nyilatkozat ellen.²⁸ Az 1708. február 29-re meghirdetett országgyűlésen, amely végül március 2-án a pozsonyi Zöld Házban vette kezdetét, Pálffy Miklóssal együtt szinte minden Habsburg-hű magyar politikus jelen volt.²⁹

Az 1708-as év fordulópont volt a Rákóczi-szabadságharc történetében: egyre jobban megmutatkoztak a kuruc hadvezetés gyenge pontjai, a járvány pusztításának és a külföldi támogatás hiányának következményei. Augusztusban Trencsén mellett zajlott le a kurucok és labancok közötti mindent eldöntő ütközet. A császári sereg által elszenvedett komoly veszteségek ellenére a kurucok soraiban pánik tört ki, és fejesztve menekültek a hadszíntérről. Pálffy szerint még jobban ki lehetett volna használni a helyzetet, ha a magyarországi hadsereg fővezére, Sigbert Heister (1646–1713) ezt lehetővé tette volna. Csáky Imre előtt nem is leplezte a bosszúságát: „Azért csak az vén ember engedne progrediálni, s több népet adna, szép operációkat tehetnék.” Pálffy meg volt győződve arról, ha csak ezer lovasa lett volna, a Tiszántúlra űzte volna a kuruc sereget.³⁰

A trencsényi csatát követő hónapokban a magyar hadvezér komoly erőfeszítéseket tett, hogy Heistert elmozdítsa a pozíciójából. Ebben az igyekezetében a körülmények is a kezére játszottak: egyrészt a 62 éves osztrák tábornok egy ideje már betegeskedett, másrészt Savoyai Eugén herceggel, a Haditanács elnökével sem volt jó viszonyban. Célja elérése érdekében Pálffy János egy, az európai

²⁸ *Kalmár János*: Az 1708/09. évi úgynevezett „labanc” országgyűlés. In: *Országgyűlések – országos gyűlések*. Szerk. Ballabás Dániel. Eger 2011. 56–57.

²⁹ Az országgyűlésen részt vett a primás és a kalocsai érsek, 7 megyés és 12 címzetes püspök, 26 kanonok, apát és prépost. A főurak közül jelen volt 10 Esterházy gróf, 5 Erdődy, 4–4 Csáky, Pálffy, Kollonich és Zichy gróf, 3–3 Batthyány, Draskovich, Kéry és Nádasdy gróf, 2–2 Czobor, Koháry, Forgách és Széchényi gróf. – *Kalmár J.*: Szatmár i. m. 878.; *Szijjártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp. 2005. 144.

³⁰ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János Csáky Imrének. Dévény, 1707. aug. 21. Idézi *Málnási Ö.*: Csáky Imre gróf i. m. 70.

fejedelmi udvarokban már jól bevált, a bécsi császári udvarban azonban újkeletű stratégiát vetett be. Az udvari körökben közismert tény volt, hogy I. József ifjú korától kezdve nagy rajongója a női nemnek. Felesége, Braunschweig-Lüneburgi Vilma Amália (1673–1742) csak rövid ideig tudta lekötni a szertelen és életvidám császár figyelmét. Miután 1701-ben a kis trónörökös, Lipót József meghalt, a pár véglegesen elhidegült egymástól. Ráadásul a császárné udvari pozíciója meggyengült, miután kiderült, hogy nem volt képes újra teherbe esni.³¹

Pálffy Mária Anna, az uralkodó „bizalmasa”

1707-ben Pálffy Mária Anna, Pálffy János lánya lett I. József *maîtresse en titre*-ja, legfőbb királyi metresze.³² Bár a férfi és női kegyencek a 18. századi Habsburgok udvarában fontos szerepet játszottak, a kutatás eddig kevés figyelmet szentelt nekik. Az európai uralkodói udvarokban a *maîtresse en titre* udvari cím viselői a király legfőbb női kegyencei voltak, akik szolgálatuk elismeréseként jutalmat és kiváltságokat kaptak.³³ A leghíresebb metreszek, mint például Madame de Montespan vagy Madame de Pompadour komoly bel- és külpolitikai befolyásra tettek szert. A forrásszűke miatt nehéz utólag rekonstruálni, mekkora hatalmuk lehetett az uralkodó kegyencnőinek a bécsi udvarban. Pálffy Mária Anna esete kivételt képez, mivel fennmaradt néhány olyan kulcsfontosságú irat, amely új megvilágításba helyezi nemcsak a magyar főnemesi hölgy udvari karrierjét, hanem a Pálffyak és politikai szövetségeseik érdekérvényesítési módszereit is.

Pálffy Mária Anna I. József trónra lépésének évében, 1705-ben Pfalz-Neuburgi Eleonóra özvegy császárné udvarában udvarhölgyként kezdte meg szolgálatát. Ebben az időszakban még sokan emlékezhetek nagyanyjára, Maria Eleonore von Harrachra, és mind az udvar, mind a Pálffy család részéről nagy várakozások előzhatték meg Mária Anna udvari pályafutását. Az eredeti elképzelés az lehetett, hogy egy sikeres házasság (*gute heyratt*) tetőzze be udvari működését. A magyar főnemes hölgy azonban felkeltette I. József érdeklődését, amit a Pálffyak és bécsi udvari támogatói körök is igyekezett pozícióerősítésre használni.

A *maîtresse en titre* udvarban betöltött fontos szerepe nem a véletlen műve volt: az udvari pártok és csoportok mellett a nemesi családok is tudatos lépéseket tettek

³¹ Roman Hans Gröger: Joseph I. (1678–1711). Der „vergessene Kaiser”. Wien–Graz–Köln 2011. 23.

³² Pálffy Mária Annáról mint I. József metreszéről lásd *Fundárková, A.*: Zwei Gönnerinnen besonderer Art i. m. 205–223.

³³ Sybille Bargende-Oßwald: Die Mätresse, der Fürst und die Macht. Christine Wilhelmine von Grävenitz und die höfische Gesellschaft. Frankfurt am Main 2000. 95.

annak érdekében, hogy hölgytagjaik elnyerjék az uralkodó kegyét,³⁴ az uralkodóval való bizalmi kapcsolatot pedig különböző módokon használták fel. Erre szolgáltattak érdekes bizonyítékot Pálffy János Csáky Imréhez írt levele, amely a kalocsai érsekség betöltése körül lejátszódott személyi döntések hátterébe enged érdekes betekintést.

Széchenyi Pál (1646–1710) kalocsai érsek 1709 őszén megbetegedett, így az egyházi méltóságra pályázó főpapok körében megkezdődött a szokásos pozícióharc. Pálffy János pártfogása meghatározó lehetett, hiszen ő volt I. József kegyencnőjének az apja. Ahogy a hadvezér fogalmazott: „Elegen is csókolgatnak, mintha sohasem vétettek volna.” Erdődy Ádám László (1679–1736) nyitrai püspök is azon egyházi méltóságok közé tartozott, akik támogatása elnyerése érdekében személyesen is felkeresték Pálffyt. A hadvezér azonban Csáky Imrét pártfogolta, aki biztosította arról, hogy „k[egyelmedne]k kívánok inkább szolgálni”.³⁵ Miután 1710 májusában Pálffy János Széchenyi Györgytől arról értesült, hogy a kalocsai érsek meghalt, azonnal közölte a hírt Csákyval. A váradi püspököt pontos instrukciókkal látta el azzal kapcsolatban, hogy az udvar mely tagjainál keressen támogatást: „És ha az Leányomhoz elmegyen k[egyelme]d, nem látom szükségesnek, hogy Trautson és Vratislav Uraimékon kívül igen sok minisztert járjon k[egyelme]d, ez a kettő legh többet tehet, az Méltóságos Cardinális [Kollonich Lipót – A. F.] persze jókarója kegyelmednek, ezek hárman eleget szolgálhatnak, Leányomis amiben lehet kegyelmed érdemeire nézve vagy tekintetemre is elköveti.”³⁶

A fent idézett forrásból kiviláglik, hogy Pálffy Mária Annának – legalábbis bizonyos mértékű – befolyása volt I. József személyi döntéseire. Természetesen egy dokumentum alapján nem lehetséges általános következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy milyen esetekben és milyen gyakran közvetített Pálffy Mária Anna a magyar főurak és a császár között. A forrás emellett a Pálffyak bécsi udvari támogatói körébe is betekintést nyújt. A levélben említett két főúr közül Johann Leopold Donat von Trautson (1659–1724) főudvarmester és a Titkos Konferencia tagja volt, Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitz (1669–1712) pedig cseh főkancellár és I. József külpolitikai ügyekben legfőbb tanácsadója volt. Ahogy az elkövetkezendő időszak történései is bizonyítják: Pálffy Mária Anna közbenjárásának jelentősége volt a Pálffyak és szövetségeseik pályafutásának kedvező alakulása szempontjából. Csáky Imre váradi püspök 1710. június 1-jén kalocsai érsek lett, emellett Bács megye főispánja, pozsonyi prépost és egri püspök is. Pálffy Jánost pedig még tavasszal

³⁴ Ulrike Weiss: „Gefährliche Liebschaften. Die Affäre – Mittel der Karriere oder Katastrophe?” In: Mächtig verlockend. Frauen der Welfen: Eléonore d’Olbreuse, Herzogin von Braunschweig-Lüneburg (1639–1722), Sophie Dorothea, Kurprinzessin von Hannover (1666–1726). Hrsg. Kathleen Biercamp et al. Celle 2010. 144.

³⁵ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Bécs, 1709. okt. 30.

³⁶ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Pozsony, 1710. máj. 24.

a felső-magyarországi, majd ősszel a betegeskedő Sigbert Heister helyére, a magyarországi hadsereg főparancsnokává nevezték ki. Ebben az időpontban már a Rákócztól megvont Sáros vármegyei főispáni pozíciót is a magáénak mondhatta.³⁷

I. József halálának következményei

Pálffy János 1711 elején érte el pályafutásának egyik csúcspontját, ő lett a kurucokkal folytatott béketárgyalások egyik központi alakja.³⁸ Az ehhez szükséges jogkört január 31-én a Miniszteriális Konferencia döntése alapján kapta meg az uralkodótól. A felhatalmazás feljogosította Pálffyt, hogy személyesen találkozhasson Rákóczival, és az uralkodó nevében kegyelmet (*gratia vitae et bonorum*) ígérhetett neki, ha hűsége biztosítékául Kassát és Munkácsot más várakkal egyetemben haladéktalanul átadja.³⁹ A hónapok óta tartó béketárgyalások már a sikeres befejezés felé közeledtek, mikor egy váratlan esemény majdnem véget vetett ennek a folyamatnak: I. József április 17-én himlőben elhunyt. A császár váratlan halála rendkívüli bonyodalmat okozott mind a kurucokkal való megegyezés, mind pedig a spanyol örökösödési háború kimenetele szempontjából. Mivel Károly trónörökös Barcelonában tartózkodott, a Miniszteriális Konferencia elsődleges feladata volt biztosítani a kormányzás folyamatosságát a Habsburg Monarchiában. I. József halálának napján Pfalzburg-Neuburgi Eleonóra, I. Lipót özvegye lett a régenskirályné, az ő feladata volt Magyarország és az örökös tartományok kormányzása Károly visszatérééig.⁴⁰ Az özvegy császárné azonban már jó ideje az I. József ellen szövetkező udvari ellenzék tagja volt,⁴¹ ennek következtében kormányzásának első napjaiban számos olyan rendelkezést hozott, melyekkel a Titkos Konferencia eddigi döntéseit másította vagy semmisítette meg. A régensné egyik fő szövetségese Vilma Amália, I. József özvegye volt, aki a férje halála után elérkezettnek látta az időt, hogy megfossza udvari pozíciójától Pálffy Mária Annát.⁴²

³⁷ Az uralkodó szeptember 26-án írta alá Pálffy János ideiglenes kinevezését a császári hadsereg élére. – *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925. 1. sz. levél, 215–216.; *Málnási Ö.*: Csáky Imre gróf i. m. 74. A széles körben elterjedt udvari pletykát, hogy Mária Annának is döntő befolyása lehetett Pálffy főparancsnoki kinevezésére, Rákóczi Ferenc is megemlítette az emlékirataiban. – *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 12.: 3. jegyz.

³⁸ A Károlyi Sándorral folytatott tárgyalásokról lásd bővebben *Kovács Á.*: Károlyi Sándor és Pálffy János i. m. 853–865.

³⁹ I. József levele Pálffy Jánosnak. Bécs, 1711. jan. 31. In: *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 12. sz. levél, 240–42. Az eredeti iratot lásd ÖStA HHStA Ungarische Akten (a továbbiakban: UA), Kt. 193. Konv. 2. Idézi *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 12. sz. levél, 240–242.

⁴⁰ Johann Leopold Donat von Trautson főudvarmester levele Philipp Ludwig von Sinzendorf osztrák udvari kancellárnak. In: *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 31. sz. levél, 316.

⁴¹ Eleonóra Magdolna királyi régensné támogatói köréről lásd bővebben *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 118., 251.

⁴² *Max Braubach*: Prinz Eugen von Savoyen: Eine Biographie. Mensch und Schicksal III. Am Gipfel des Ruhmes. Wien 1965. 20.

Eleonóra régenskirályné arra hivatkozva, hogy Pálffy János főparancsnoki ki-nevezése ideiglenes volt, I. József halálával azt megszüntnek nyilvánította, Bécsbe rendelte őt, és Jakob Josef Cusanit (1660–1715/16) nevezte ki a helyére.⁴³ Amint Pálffy tudomására jutottak a történetek, azonnal mozgósította bécsi udvari kapcsolatait, hogy lépjenek közbe az érdekében. A Károlyhoz Barcelonába címzett levélben Pálffy külön kérte a trónörököszt, hogy vegye kegyelmébe a családját is.⁴⁴ Ez egy nagyon lényeges kitétel volt: Pálffy Mária Anna udvarból való távozása körül ugyanis időközben jókora botrány kerekedett. Ennek részleteiről Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitz gróf, I. József fő bizalmasa tudósította részletes jelentésekben VI. Károlyt.⁴⁵ Az európai udvarokban bevett szokás volt, hogy az egykori metreszeknek el kellett hagyniuk az udvart – ez a lehetőségek szerint feltűnés nélkül zajlott. Eleonóra régenskirályné és Vilma Amália azonban radikális eszközökhöz folyamodtak annak érdekében, hogy távozásra kényszerítsék Pálffy Mária Annát. A bécsi udvar tagjai ennek következtében a császár és a magyar arisztokrata hölgy kapcsolatának intim részleteibe is betekintést nyerhettek (például abba, hogy milyen értékben kapott ékszereket, „maskara ruhákat”⁴⁶ és drága fehérneműt a kegyencnő). A tapasztalt diplomata Wratislaw gróf jelentéseiből nyilvánvaló, hogy 1711 tavaszán pályafutása egyik legbonyolultabb misszióját teljesítette: „Kértem a császárnét, hogy ne kövessen el olyasmit a kisasszony ellen, ami megsértené az elhunyt Felső jó hírnevét, mivel ez a kisasszony jelentős családból származik, az apja kiváló hadvezér és hűséges magyar, ezért az ő hírnevükre is tekintettel kell lenni.”⁴⁷

Wratislaw gróf tehát nem csak az udvari botrányt igyekezett elsimítani, ennél sokkal nagyobb volt a tét. Annak érdekében, hogy jobb belátásra bírja a régenskirálynét, még a testvére, a nagy hatalmú Pfalz-Neuburgi Ferenc Lajos (1664–1732) mainzi koadjutor közbenjárását is kérte: „rajta keresztül akartam megkérni a császárnét, ne hagyja elfajulni ezt az ügyet, mivel az apa, aki nagyon szereti a lányát,

⁴³ Eleonóra Magdolna régenskirályné levele Pálffy Jánosnak. Bécs, 1711. ápr. 20. In: *Lukinich I.: A szatmári béke története* i. m. 33. sz. levél, 319–320.

⁴⁴ Pálffy János levele VI. Károlynak. Debrecen, 1711. ápr. 22. In: *Lukinich I.: A szatmári béke története* i. m. 34. sz. levél, 320–321.; Pálffy János levele a Haditanácsnak. Debrecen, 1711. ápr. 22. In: *uo.* 35. sz. levél, 321–322.

⁴⁵ Wratislaw gróf bizalmas jelentéseit eredetiben lásd ÖStA HHStA Familienkorrespondenz A, Kt. 19. Az iratcsomagon a következő felirat szerepel: „Nicht mitteilen, eventuell andere über diese Pálffysche Angelegenheit, auch vor dem 19. VI. nicht.” A jelentéseket teljes terjedelmében közölte *Lukinich I.: A szatmári béke története* i. m., 36. sz. levél, 326 – 327. Részleteket idéz *Braubach, M.: Prinz Eugen von Savoyen* i. m. 19–26.

⁴⁶ Az eredetiben „maserade kleider” – ezek vélhetően farsangi ruhák vagy az udvari ünnepeken viselt kosztümök voltak.

⁴⁷ Német eredetiből. [A fenti és az összes többi fordítás a szerző munkája.] ÖStA HHStA Familienkorrespondenz A, Kt. 19. Wratislaw gróf jelentése VI. Károlynak. Bécs, 1711. ápr. 22. Idézi *Lukinich I.: A szatmári béke története* i. m. 36. sz. levél, 326–327.; *Braubach, M.: Prinz Eugen von Savoyen* i. m. 20.

kétségbeesett tette szánhatja el magát, és ennek következtében a magyarokkal megint mindent elrontunk”. A cseh főkancellár ezek szerint attól tartott, hogy a Pálffy Mária Annával szemben tanúsított méltatlan bánásmód még a kurucokkal való harcok befejezését és a magyarokkal való megegyezést is kockára teheti.⁴⁸

Wratislaw gróf és I. József befolyásos tanácsadói körének közbelépése már első körben gyors eredményhez vezetett. Április 29-én a régenskirályné visszaadta Pálffynak a teljhatalmat a Rákóczi-val való tárgyalások folytatására.⁴⁹ Ez valóban a legutolsó pillanatban történt, hiszen április 29–30-án Nagykárolyban I. József képviselőjében Pálffy János, Rákóczi Ferenc képviselőjében pedig Károlyi Sándor aláírta a szatmári békét. Május folyamán a bécsi udvarban is helyreállt a rend, sikerült férjet találni Pálffy Mária Anna számára, méghozzá a 65 éves Franz Karl Přehořovský (Przechorzowski) (1644/45–1723) személyében, aki I. József bizalmasa volt, és Csehországban az Oberster Münzmeister előkelő pozícióját töltötte be. A cseh főúr jelentős vagyonnal rendelkezett, a prágai Malá Stranán építtetett nagyszabású barokk palotát.⁵⁰ Pálffy Mária Anna és Franz Karl Přehořovský „szomorú esküvője” 1711. június 20-án zajlott le. Pálffy János nem vett részt a szertartáson, mivel éppen Munkácsnál harcolt,⁵¹ így Wratislaw gróf tartott búcsúebédet a frissen egybekelt pár tiszteletére, akik június 23-án Prágába távoztak.⁵²

Pálffy János nem volt elégedett a kiszemelt férjjel, barátja, Savoyai Jenő herceg előtt nem is titkolta véleményét: „Kegyelmed már biztos megkapta a hírt, milyen méltatlanul bánt el Ő Császári Fensége, legkegyelmesebb asszonyunk, a régensné. Mindig azt reméltem, 30 éve tartó szolgálatom az osztrák ház számára valamelyest enyhíti a helyzetet, de a miniszterek, különösképpen Wratislaw gróf közbenjárása sem nagyon segített [...] akaratom ellenére jött létre a lányom házassága, és még tetejébe mindennek, a két császári özvegy, akik közül az egyik az uralkodó anyja, adáz ellenségeim lettek, ami nagy akadály lehet további boldogulásomnak.”⁵³

⁴⁸ *Braubach, M.*: Prinz Eugen von Savoyen i. m. 21.

⁴⁹ Eleonóra Magdolna régenskirályné levele Pálffy Jánosnak. Bécs, 1711. ápr. 29. In: *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 41. sz. levél, 347–348.

⁵⁰ Az épület ma Lobkowitz-palota néven ismert, a német nagykövetség működik benne.

⁵¹ Munkács őrsege hosszas ostrom után június 22-én adta meg magát a császári seregnek. – ÖStA HHStA UA, Konv. 2., Kt. 193. Pálffy János jelentése VI. Károlynak. Munkács, 1711. jún. 23.

⁵² A házasság nem tartott sokáig, Přehořovský 1723-ban meghalt. Ifjú özvegye visszatért Bécsbe. Néhány hónappal a halála előtt a szaléziánusok bécsi Rennwegen található kolostorába vonult vissza. A sors furcsa fintora, hogy az intézményt legfőbb ellenfele, Vilma Amália császárné alapította. Mária Anna 1756-ban halt meg, az Augustinerkerchében temették el. – *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 124.; *Braubach, M.*: Prinz Eugen von Savoyen i. m. 21.

⁵³ ÖStA HHStA Familienkorrespondenz A, Kt. 19. Pálffy János levele Savoyai Jenőnek. Kassa, 1711. jún. 14. Idézi *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 69. sz. levél, 453–455., *Braubach, M.*: Prinz Eugen von Savoyen i. m. 328: 13. jegyz.

Pálffy Miklós további karrierje

Pálffy Miklós szerepéről a Rákóczi-felkelés idején eddig kevés levéltári anyagot sikerült feltárni. 1693-ban királyi főkamrás, 1700-ban titkos tanácsos lett, 1701-ben pedig koronaőrnek nevezték ki.⁵⁴ Súlyos sérülése következtében ugyan az aktív katonai pályájáról le kellett mondania, az udvari testőrségben mégis fontos pozíciókhoz jutott: 1699 és 1701 között a darabont (*Trabantenleibgarde*), majd 1701–1705 között a hartsír gárda (*Hartschierenleibgarde*) kapitányi méltóságát viselte. Udvari karrierjének fontos állomása volt, hogy 1705-ben Eleonóra özvegy császárné udvarában főistállómesterré nevezték ki, mely tisztséget tíz éven keresztül, egészen 1715-ig viselte.⁵⁵ Pálffy Miklós a bécsi udvar szempontjából egy további fontos feladatot is ellátott: Pozsonyhoz közeli marcheggi kastélyát egyfajta „információs központként” működtette, ahonnan Bécs felé továbbította a kurucokról beérkező híradásokat.⁵⁶ Aktívan részt vett a kurucok elkobzott vagyona körül megindult osztozkodásban,⁵⁷ jelen volt a szatmári békekötést kísérő egyeztetéseken is – például a magyar főurak fontos, 1711. május 26-án lezajlott tanácskozásán is.⁵⁸ A Mária Anna körül kirobbant udvari botránytól – a források tanúsága szerint – távol tartotta magát,⁵⁹ ami VI. Károly hatalomra kerülése után kezdődő sikeres udvari és magyar politikusi pályafutásának szempontjából bölcs döntésnek bizonyult.

A Pálffy testvérek pozícióharca VI. Károly udvarában

VI. Károly (magyar királyként III. Károly) uralkodása alatt Bécs véglegesen elfoglalta a monarchia és az örökös tartományok politikai, gazdasági és kulturális irányító szerepét. A bécsi udvar tagjainak száma megközelítette a kétezer főt, így az

⁵⁴ *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 509.

⁵⁵ *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 109.

⁵⁶ Pálffy Miklós 1704 őszén tájékoztatta a bécsi udvart a Rákócziak Pozsony-környéki szőlőiről, valamint a kassai helyzetről. – ÖStA HHStA UA, Miscellanea, Kt. 187. Pálffy Miklós levelei ismeretlen címzettnek. Bécs, 1704. okt. 11. és okt. 22. Pálffy Miklós információs közvetítő szerepéről lásd *Málnási Ö.*: Gróf Csáky Imre i. m. 67.

⁵⁷ Pálffy Miklós „Vak” Bortyán János birtokaiból nyert adományt 1709. november 18-án. – *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 16.

⁵⁸ Például a magyar főurak fontos, 1711. május 26-án lezajlott tanácskozásán is, melynek fő témája a szatmári békeszerződés ratifikálása volt. A magyar résztvevők között volt az esztergomi érsek, Esterházy Pál nádor, Zichy Péter királyi főasztalnokmester, Csáky Imre kalocsai érsek, Illésházy Miklós kancellár, Csáky Zsigmond tárnokmester (1706–1738) és Erdődy Sándor, a Magyar Kamara elnöke (1709–1718). – *Lukinich I.*: A szatmári béke története i. m. 148.; „Értekezlet a szatmári béke ratifikációjának tárgyában”. Bécs, 1711. máj. 26. In: uo. 56. sz. levél, 409–410.

⁵⁹ Eddig egy forrást sikerült csak feltárni, mely tanúsítja, hogy Miklós tartotta a kapcsolatot unokahúgával, a királyi fő metresszel: „Ceremoniák után volt az az szerencsém, hogy Kisasszony Mária Anna, [kegyelmed] kedves Leánya hozzám ebédre meg alázta magát.” – ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. IX., Fr. 17., Kt. 15. Pálffy Miklós levele Pálffy Jánosnak. Bécs, 1710. jún. 24.

uralkodói udvar nagyságában és jelentőségében is messze túlszárnyalta a legnagyobb arisztokrata udvarokat.⁶⁰ Az 1711 utáni időszaknak a magyar arisztokraták bécsi udvari integrációjának szempontjából is jelentősége volt. VI. Károly komolyan vette a szatmári béke pontjait, és trónra lépésétől kezdődően érezhetően megváltozott a magyar ügyekkel kapcsolatos politikája. Az uralkodó arra a következtetésre jutott, hogy a kormánynak nem kéne okot adnia egy újabb felkelésre, és ennek elérése érdekében békés módszerek alkalmazására és reformok bevezetésére van szükség.⁶¹ Wratislaw grófnak írt levelében ezt a következőképpen fejtette ki: „A magyarok iránt több kedvezéssel kell lenni, mint eddig; igazsággal és szeretettel kell őket kormányozni. Nem szabad újabb okot adni a panasza, mert Ausztriának nagy oka fűződik a magyarok nyugalmahoz.” Az uralkodó azt az álláspontot támogatta, hogy nemcsak a visszaéléseket kell orvosolni, hanem a sérelmek gyökerét is meg kell szüntetni.⁶² VI. Károly ragaszkodott a konszolidációs folyamathoz, hogy egyrészt zavartalanul folytathassa nyugati-európai hadjáratait, másrészt pedig megszerezze a szükséges politikai támogatást egy esetleges nőági örökösödés biztosításához.⁶³

A magyar főurak bécsi integrációjának szempontjából lényeges mozzanat volt, hogy az uralkodó nem vezetett be számottevő személyi változásokat a belső tanácsadói körében, a Miniszteriális Konferenciában.⁶⁴ Az udvar legbefolyásosabb embere Savoyai Eugén, a Hadi Tanács elnöke lett, aki már I. József idején is a Miniszteriális Konferencia első miniszterének tisztjét töltötte be.⁶⁵ Az uralkodó legfőbb kegyence és bizalmasa azonban nem ebből a tanácsadói körből került ki. Johann Michael von Althann (1679–1722) kamarás, titkos tanácsos és főlovászmester (1716–1722) ugyan nem kapta meg a legrangosabb pozíciókat, mégis rendkívül szoros kapcsolat fűzte az uralkodóhoz. Althann azonban nem volt „újonc” az uralkodó környezetében: már Károly barcelonai tartózkodása idején kinevezték kamarásnak, és az uralkodó tanácsosi köréhez tartozott.⁶⁶

Az oszmánok elleni felszabadító háborúkat, valamint a Rákóczi-felkelés lezárását követő években megkezdődött a Magyar Királyság politikai és gazdasági konszolidációja, mely kedvező feltételeket teremtett a bécsi udvari szolgálat iránt

⁶⁰ Pečar, A.: Die Ökonomie der Ehre i. m. 28.

⁶¹ Kökényesi Zs.: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765). Bp. 2021. 14.

⁶² Málnási Ö.: Csáky Imre i. m. 149.; Kalmár János: III. Károly és Magyarország 1711-ben. Levéltári Szemle 39. (1989) 4. sz. 44–50.

⁶³ Kökényesi Zs.: Az udvar vonzásában i. m. 14.

⁶⁴ Pečar, A.: Die Ökonomie der Ehre i. m. 58–61. I. József legközelebbi bizalmasai közül csak Josef von Lamberg főistállómestert menesztette, aki az ifjú uralkodó tivornyáinak fő szervezője, és állítólag a kerítője is volt. Lamberg azonban már ebben az időben beteg volt, 1712-ben meg is halt. – Braubach, M.: Prinz Eugen von Savoyen i. m. 20.

⁶⁵ Pečar, A.: Die Ökonomie der Ehre i. m. 64.

⁶⁶ Uo. 65.

érdeklődő magyar főurak számára.⁶⁷ Az 1711 és 1756 között udvari szolgálatot teljesítő magyar főnemesek névsorán végigtekintve azonban kitűnik, hogy abban főként azon személyek nevei bukkannak fel, akik már a megelőző korszakban is Bécs felé orientálódtak: Balassa, Batthyány, Berényi, Csáky, Czobor, Esterházy, Erdődy, Keglevich, Kéry, Kollonich, Mikes, Nádasdy, Pálffy, Serényi, Viczay.⁶⁸ A felsoroltak közül azonban négy sok tekintetben kimagaslott: a Batthyány, az Erdődy, az Esterházy és a Pálffy család. Ők egyrészt a magyar politikai élet vezető méltóságait birtokolták, másrészt bécsi palotákkal és alsó-ausztriai indigenátussal rendelkeztek; húszt fővel az udvar magyar (vagy magyar kötődésű) tagjainak 42,6%-át alkották.⁶⁹

VI. Károly uralkodása alatt a két Pálffy testvér közül Miklós udvari karrierje alakult sikeresebben. 1712. január 15-én a Titkos Tanács tagja lett, és érdemei elismeréseként az uralkodó kitüntette az Aranygyapjas Renddel,⁷⁰ majd az 1712 áprilisában összehívott magyar országgyűlés fontos szereplőjeként Kollonich Ádám koronaőr társával együtt vitte át Bécsből Pozsonyba a magyar koronát.⁷¹ 1713. január 15-én újabb méltóságot nyert el: az uralkodó kinevezte országbírónak.⁷² Pálffy János szintén a lehetséges jelöltek között volt, azonban ő maga is úgy vélte, ehhez nem elegendő a képzettsége. Bátyjának, Miklósnak azonban sok szerencsét kívánt, és reményét fejezte ki, hogy „méltóságosabb grádcicot” is elér.⁷³

Pálffy János kívánsága testvére előrelépését illetően hamarosan beteljesedett: 1713. március 26-án meghalt Esterházy Pál nádor. A bécsi udvar és a magyar politikai elit tagjai szinte egyhangúlag Pálffy Miklóst tartották a legesélyesebb utódjának, hiszen ő élvezte leginkább az uralkodó bizalmát. 1713. október 16-án a pozsonyi Zöld Házban az összegyűlt rendek a várakozásokkal megegyezően őt választották meg Magyarország nádorává.

Pálffy János újból a hadszíntéren

Pálffy Jánosnak nem sokkal az országgyűlés után újra alkalma adódott, hogy a hadszíntéren bizonyítsa kivételes hadvezéri tudását. Az Oszmán Birodalom

⁶⁷ Az eddigi kutatások 1711 és 1740 közötti időszakra 27 személyt azonosítottak a *natio hungarica* tagjai közül: 1711 és 1720 között 12, 1721 és 1730 között 13, 1732 és 1740 között 9 személyt. – *Kökenyesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 79.

⁶⁸ Uo. 105.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Az örömteli hírt Pálffy Miklós megosztotta Csáky Imrével, méghozzá Bécsben, 1712. január 15-én keltezett levelében. – ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b.

⁷¹ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 150.

⁷² ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 7., fol. 2696–2697. Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Bécs, 1715. jan. 28.

⁷³ Pálffy János levele Erdődy Györgynek, 1713. jan. 29. In: *Jedlicska P.*: Eredeti részletek i. m. 9. sz. levél, 557.

1715-ben a karlócai békében rögzített területveszteségeinek revíziójára, az elvesztett területek visszahódítására szánta el magát. Így előbb Velence ellen indított háborút, majd 1716-ban a Balkánon keresztül Magyarország felé igyekezett.⁷⁴ Bár Pálffy Miklósnak sikerült elnyernie a legfőbb magyar országos főméltóságokat, a köszvény okozta erős fájdalmai miatt nem vehetett részt személyesen a háborúban. Pálffy Jánoshoz írt leveleiből nemcsak az derül ki, hogy aprólékos figyelemmel követte a hadi eseményeket, hanem az is, hogy testvére katonai sikerei irigységet keltettek benne. Ezt kioktató és fölényeskedő modorával próbálta leplezni a leveleiben. Egyik alkalommal például azt kifogásolta, hogy Pálffy János nem tájékoztatja őt elégségesen a történtekekről,⁷⁵ a péterváradi csata előtt viszont arra intette testvérét, hogy ne panaszkodjon a hőség miatt, hanem összpontosítson az előtte álló nagy feladatra: „Sajnálom, hogy az nagy meleg miatt alkalmatlanságot szenved Excellentiád, de ez által mind magának mind pedig famíliánknak jó hírét növeli [...]”.⁷⁶

Az 1716. augusztus 5-én lezajlott ütközet folyamán sikerült bevenni a még török kézen lévő péterváradi erődöt. Mivel még csak augusztus eleje volt, Savoyai Eugén herceg a hadjárat folytatása mellett döntött, ezért kiadta a parancsot, hogy vonuljon a sereg Temesvár alá. A mintegy 70 ezer főből álló csapat szeptember 2-án érkezett Temesvárhoz, a hetekig tartó ostrom után a védelem összeomlott, és október 12-én a vár védői a feltétel nélküli megadás mellett döntöttek. Temesköz visszafoglalásával sikerült végleg kiűzni a törököket a Magyar Királyság területéről.

Az 1717. augusztus 16-án lezajlott belgrádi csata Savoyai Eugén és Pálffy János hadvezéri együttműködésének fénypontját jelentette. A győzelemmel Belgrád újra keresztény kézre került.⁷⁷ Pálffy Miklós azok közé tartozott, akik nem tudtak őszintén örülni Pálffy János sikerének: levelében gratulált ugyan testvérenek a győztes csatához, azonban újra talált kifogásolni valót a vele szemben tanúsított viselkedésében. Kijelentette, hogy Eugén herceg és Károlyi Sándor sokkal alaposabban értesítették őt a hadi eseményekről, ezért arra intette Jánost, hogy „ne terheltelessék minden Circumstantiákrul tudósítani”.⁷⁸

Pálffy János joggal remélhette, hogy a belgrádi csata egyik „hőseként” magasabb posztokat érhet el a bécsi udvarban. Az 1717 utáni időszakban azonban

⁷⁴ Oross A.: Európa GÉNiusza i. m. 59.

⁷⁵ ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. IX., Fr. 67., Kt. 15. Pálffy Miklós levele Pálffy Jánosnak. Pozsony, 1717. jún. 17.

⁷⁶ ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. IX., Fr. 72., Kt. 15. Pálffy Miklós levele Pálffy Jánosnak. Pozsony, 1717. júl. 4.

⁷⁷ Oross, A.: Európa GÉNiusza i. m. 105–106.

⁷⁸ ÖStA HHStA FA Pálffy-Daun, A. I., L. VI., Fasc. IX., Fr. 77., Kt. 15. Pálffy Miklós levele Pálffy Jánosnak. Pozsony, 1717. szept. 4.

az ellenkezőjét kellett megtapasztalnia, a bécsi udvar gyakran mellőzte őt, amit a Miniszteriális Konferencia ülésrendjéről fennmaradt dokumentumok is tanúsítanak.⁷⁹ A Habsburg Monarchia legmagasabb szintű tanácsadó testületének ülésein meghívottként rendszerint részt vettek a magyar főurak is – a legaktívabban éppen az 1719–1723 közötti időszakban, az 1722-es országgyűlés előkészületeinek idején. A magyar résztvevők közül mindenekelőtt Illésházy Miklós kancellárt, Esterházy Imre zágrábi püspököt, Pálffy Miklós nádort, Erdődy Ádám László nyitrai püspököt és Koháry István országbírókat érdemes kiemelni. Pálffy Jánost csak 1737-ban hívták meg a Miniszteriális Konferencia ülésére – egy oszmán háborúval kapcsolatos kérdés megvitatására.⁸⁰

Pálffy János Csáky Imréhez intézett leveleiben részletesen beszámolt arról is, hogy szerinte mik voltak udvari mellőzöttségének lehetséges okai.⁸¹ A két Pálffy testvér teljesen ellentétes jelleme is hozzájárulhatott ahhoz, hogy egyikük: Pálffy János kevésbé tudott érvényesülni a bécsi udvari etikett és kommunikáció szövevényes hálójában; ő ugyanis hirtelen haragú, határozott fellépésű, szókimondó személyiség volt, aminek következtében gyakran generált konfliktusokat vagy váltott ki ellenérzést környezetéből.⁸² Ezt ő a következőképpen fogalmazta meg: „Tudgya azt Eminentiád jól, hogy ember nyilván, s úgy amint jónak tartaná szólni nem mer, s kivált én, az ki ha ell kezdem, hazafiúságomat megh szokván mutatnom, Praedicatumomat kit réghen hallhatott Eminentiád, hogy Pálffy János kemény magyar, s azoknak hízelkedni légyen [...] ha pedig mindent ell hallgatok, lölkömet s nemzetemetis megh sértem, s többet ártok az országnak mint használok [...]”⁸³

A „kemény magyar” és „hazafiúság” szavakat Pálffy János nem a 19. század nemzeti narratívájának értelmében használta, sokkal inkább arra utalt, hogy a Magyar Királyság érdekeit képviselte a bécsi udvarban, méghozzá szókimondóan és egyenesen. A sikeres udvaronc ezzel ellentétben a megfelelő pillanatban hallgatott, érzelmeit, jellemét és valós szándékait gondosan eltitkolta környezete elől.⁸⁴ Ezekkel a tulajdonságokkal Pálffy Miklós is rendelkezett, aki azt igyekezett környezetére közvetíteni, hogy VI. Károlynak vitathatatlanul hűséges alattvalója. Egyik alkalommal például mély felháborodását fejezte ki, hogy a magyar főurak nem köszöntötték fel a királyt névnapja alkalmából: „Szép emberek vagyunk mi

⁷⁹ *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 284.

⁸⁰ Uo. 288–289.

⁸¹ Pálffy János és Csáky Imre kapcsolatáról bővebben lásd *Anna Fundárková*: Politik Ján Pálffy v zrkadle korešpondencie s Imrichom Csákym. In: *Fundárková, A. – Halászová, I. – Vyskupová, M.*: Zlatý vek Pálffyovcov i. m. 52–95.

⁸² *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 161.

⁸³ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Vöröskő, 1717. jún. 22.

⁸⁴ *Bargende-Oßwald, S.*: Die Mätresse, der Fürst und die Macht. i. m. 95.

magyarok” – szögezte le.⁸⁵ Pálffy János szerint testvére simulékonysága részben abból eredt, hogy mások befolyása alatt hozta meg döntéseit: „Rész szerént számom, meg nem is a jó Bátyámat! Igaz embernek nem hisz, bizony jéghe vizzik.”⁸⁶

Természetéből adódóan – nemhiába volt kora egyik legsikeresebb hadvezére – Pálffy János az akadályok ellenére is szívósan küzdött azért, hogy aktívan részt vehessen a bécsi udvari politikában; ehhez viszont „érdekérvényesítőkre” volt szüksége. Míg I. József uralkodása idején ezt a szerepet a lánya, Mária Anna, a király fő kegyencnője töltötte be, VI. Károly trónra lépése után a bécsi udvar két legfigyelemre méltóbb személyisége támogatta: Savoyai Eugén herceg és bizalmasa, Strattmann-Batthyány Eleonóra (1673–1741).⁸⁷

A Pragmatica Sanctio elfogadása

Miután kiderült, hogy VI. Károly fiúági örökös utáni vágya nagy valószínűséggel nem fog teljesülni, a nőági örökösödés elfogadtatása lett az uralkodó fő célja, emellett a közigazgatási reform előkészítése is időszerű volt. Ennek következtében intenzívebb kapcsolatok jellemezték az uralkodói udvar és a magyar rendek viszonyát, és szükségessé vált egy újabb országgyűlés összehívása. A magyar főurak – köztük Csáky Imre is – reformterveket készítettek elő, melyekkel az 1715-ös országgyűlésen elfogadott dekrétum alapján külön erre a célra létrehozott bizottságok foglalkoztak.⁸⁸ A magyar rendek és a bécsi udvar közötti kommunikáció azonban nehézkesen haladt előre, Csáky Imre kalocsai érsek panaszt is tett a nádornál, hogy az általa benyújtott memorandumra hosszú idő után sem kapott érdemi választ.⁸⁹

Pálffy János meg volt győződve arról, hogy az ügyek azért haladnak nehézkesen, mert a nádor azon udvari körök álláspontjával ért egyet, akik nem támogatják a magyar főurak reformterveit. Csáky Imre memorandumának ügyében felkereste Bécsben „Batthyányné Asszonyomat”, vagyis Strattmann-Batthyány Eleonórát. A tájékozott arisztokrata hölgy ki is derítette, hogy a nádor nem ért egyet a kalocsai érsek uralkodó elé terjesztett memorandumával.⁹⁰ Amikor Csáky Imre megkérdezte Pálffy Miklóst, hogy miért nem támogatja az indítványait a

⁸⁵ Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Bécs, 1712. nov. 9. Idézi *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 146.

⁸⁶ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Királyfalva, 1719. febr. 8.

⁸⁷ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 146.

⁸⁸ A legfőbb reformtervek között szerepeltek: a déli határvidék visszacsatolása az országhoz és a Partium visszavétele Erdélytől. Továbbá egy állandó zsoldoshadsereg létrehozása, az adó csökkentése, egy királyi helytartótanács létrehozása a nádor elnökelete alatt, valamint az igazságszolgáltatás gyorsabb és pontosabb menetének szabályozása (javaslat született például a megyei törvényszékeknek a pozsonyi főtörvényszék alá való rendeléséről). Bővebben lásd *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 151. A kérdésről lásd továbbá *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 301.

⁸⁹ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 7. Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Bécs, 1718. okt. 7.

⁹⁰ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Bécs, 1719. jan. 21.

bécsi udvarnál, a nádor elutasította az elzárkózásával kapcsolatos feltételezéseket: „olvasom continentiáját némely helytelen tudósításokból, állítván Eminentiád, mintha engem valamely leölketlen, nyughatatlan, gonosz és irigy ember olyan szín alatt Eminentiádra haragította volna”. Sőt, a nádor tiltakozott a gyanúsítás ellen: „Távol légyen eziránt minden ízetlenség tőlem”, és biztosította a kalocsai érseket, hogy mindenkor „Fölséges Urunk hasznára, elnyomorodott Hazánk boldogulására és köz jónak öregbítésére” törekedett.⁹¹

Csáky értesítette Pálffy Jánost a nádor válaszáról, aki azon a véleményen volt, hogy a nádor mindkét oldallal együttműködést színel – úgy tesz, mintha támogatná a kalocsai érseket, ám valójában az udvari körök befolyása alatt hozza meg döntéseit: „Rossz ember volna az, aki kézzel-lábbal ezen munkát telhetőkép-pen nem secundálná, és ha most (a ki távol légyen) elmúlni tanál, pusztulásnál egyebet nyomorult Hazánk ne várjon. Palatinus kevés neheztelését se csudállyá, Eminentiád, magátul nem félt, se amely leveleket iratott Eminentiádnak, bizony nem maga Cancelláriájában kovácsoltattak, kit maga el ítélt Eminentiád. Most mindnyájan Bécsben vannak: Által látom, foghja Eminentiád ezen levelét azokkal communicálni, s vélek együtt critizálni. Csak azt bánom, most Bécsben nem vagyok, érthetnék én is tőlük valamit.”⁹²

A két testvér feszült viszonya a Csáky Imrével való kapcsolatukon keresztül is megragadható. Csákynek, a 18. század első három évtizede egyik legaktívabb szereplőjének az – egyházi méltóságaival összefüggő – teendői nem tették lehetővé, hogy sokszor és huzamosabb ideig tartózkodjon a bécsi udvarban.⁹³ A fentiekből is látható, hogy legfőképpen Pálffy Jánost és udvari kapcsolatait mozgósította, ha intéznivalója volt a bécsi udvarban. A fennmaradt forrásokból azonban kitűnik, hogy Pálffy János gyakrabban deklarálta barátságát és szövetségét az egyházi méltósággal szemben, mint Csáky Pálffyval szemben. Mikor Csáky Imre miatt a két Pálffy testvér között személyes vitára került sor, a horvát–szlavón bán egyértelműen barátja mellett állt ki: „Másképp senkivel nem conversálottam, hanem Palatinus uram Bátyámmal cöszve tanálván Templomban hozakodott elő Eminentiádrul, mondván hogy külömb nem Eminentiádat illető dolgokba avattya magát! Kire röviden azt feleltem: Nem tudom, de tartom azt Csáky Imre

⁹¹ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 7. Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Bécs, 1719. febr. 14.

⁹² ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Királyfalva, 1719. febr. 8.

⁹³ 1711 után rendkívül sok erőfeszítésbe került az oszmán hódoltság alatt és a Rákóczi-felkelés pusztító hadjáratai következtében óriási károkat szenvedett nagyváradi püspökség helyrehozatala. A kalocsai érsekség helyreállításáról lásd *Málnási, Ö.*: Csáky Imre i. m. 87–98., a várad püspökség helyreállításáról lásd uo. 87–98., 99–126.

felől, amit cselekszen, megh felel érette, léven annyi Fejében, hogy másoknak is adhat mindekor benne, és így értem végít discursusunknak.”⁹⁴

Csáky azonban pragmatikus módon arra törekedett, hogy a nádorral és a horvát–szlavón bánnal is korrekt viszonyban legyen. Csáky Imre tudatosította, hogy mind a magyar politikai életben, mind a bécsi udvarnál szüksége van Pálffy Miklós támogatására ahhoz, hogy a reformtervei megvalósulhassanak, a nádor pedig nem tagadta meg tőle a támogatást, hiszen a kalocsai érsek szükség esetén neki is szövetségese lehetett. Pálffy Miklós a kalocsai érsekhez írt leveleiben szinte alig említette Jánost – feltehetőleg nem akarta a vele való viszályát elmélyíteni. Az egyetlen alkalom, mikor kritikus hangnemben nyilatkozott a horvát–szlavón bánról, az egyik bizottságtól való távolmaradására vonatkozott. A nádor meg is jegyezte, hogy „öccse ura” mindig talál valami kifogást, és a felséges udvar jól ismeri ezt a tulajdonságát.⁹⁵

Az 1722–1723-as országgyűlés kulcsfontosságú volt a Habsburg-dinasztia szempontjából, hiszen az volt a fő cél, hogy a magyar rendek megszavazzák a Pragmatica Sanctiót.⁹⁶ Savoyai Eugén herceg a következőképpen fogalmazta meg a Magyar Királyság szerepét ebben a kérdésben: „Ha egyszer elveszítjük Hollandiát, melyet Franciaország kétségtelenül magához fog ragadni, akkor Magyarország fogja az osztrák monarchia alapját alkotni.”⁹⁷ A diéta résztvevői június közepe táján kezdtek gyülekezni a pozsonyi Zöld Házban. Június 26-án Pálffy Miklós nádornál szűk körű gyűlést tartottak, melyen megállapították az uralkodóhoz küldendő bizottság névsorát – ennek Pálffy János mint horvát–szlavón bán is tagja volt.⁹⁸ Egy nappal később, június 27-én nyitották meg az országgyűlést, miután Csáky bíboros a Szent Márton Dómban ünnepélyes misét celebrált. Az egyházi főméltóság politikai karrierjének csúcsára érkezett: egyértelműen ő volt a diéta központi alakja. Július 15-én Savoyai Eugén hercegnél titkos konferencia zajlott le, melyen Pálffy Miklós és Pálffy János is jelen volt.⁹⁹ Johann Georg Mannagetta (1668–1751) császári biztos véleménye szerint a Pragmatica Sanctio elfogadása körül nagy érdemeket szerezhettek mind a ketten, hiszen Csáky Imre és a két Pálffy megjutalmazását kérte az uralkodótól. Szerinte ez

⁹⁴ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Királyfalva, 1719. jún. 1.

⁹⁵ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 7. Pálffy Miklós levele Csáky Imrének. Marchegg, 1722. márc. 30.

⁹⁶ VI. Károly naplójából kiderül, hogy az országgyűlés alatt ismételtlen aggodalmát fejezte ki, hogy a magyar rendek nem fogadják el a Pragmatica Sanctiót. – *Seitschek Stefan*: Die Tagebücher Kaiser Karls VI. Zwischen Arbeitseifer und Melancholie. Horn 2018. 462.

⁹⁷ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 259.

⁹⁸ Uo. 262.

⁹⁹ A magyar főurak közül Illésházy Miklós, Koháry István, Esterházy Imre, Erdődy Ádám is jelen volt.

ösztönzőleg hatott volna a többi főúrra is.¹⁰⁰ Az uralkodó a császári biztos tanácsának megfelelően mind a két Pálffy bőségesen megjutalmazta: Miklósnak az arcképét ajándékozta, és a Pálffy testvérek megkapták királyi adományként Szent György és Bazin uradalmát.¹⁰¹

Az országgyűlést követően fontos személyi változások álltak be a Magyar Királyság politikai elitjében. 1723-ban meghalt Illésházy Miklós kancellár, Pálffy Miklós nádor politikai szövetségese és két évre rá Keresztély Ágost prímás és esztergomi érsek is. Miután 1725-ben Csáky Imrének nem sikerült elérnie, hogy ő lehessen az új esztergomi érsek, fokozatosan visszavonult a politikai színtérről. Lehetséges, hogy Pálffy Miklós és János hozzá intézett leveleiben is ezért kaptak egyre kevesebb teret a közéleti témák: a főurak farsangi multságokról, a zordon téli időjárással járó viszontagságokról¹⁰² vagy a közös csokoládéivás élvezetéről írtak egymásnak.¹⁰³ Csáky, aki egyre inkább szenvedett a köszvénytől, legszívesebben a pozsonyi palotájában vagy magyarbéli kastélyában időzött. Az 1728–1729-es országgyűlésen már nem volt jelen, és a hiányzó források miatt a két Pálffy testvér szereplését is nehéz rekonstruálni ezen a diétán.

Pálffy Miklós – a Csákyéhoz hasonló motivációknál fogva – egyre inkább került a nyilvánosságot. A nádon mind jobban elhatalmasodott a betegsége, megromlott a hallása és a látása, a köszvény látható jeleként pedig eltorzult az arca.¹⁰⁴ Valószínűleg 1731-ban már semmi kifogást nem emelt az ellen, hogy a 82 éves korában elhunyt Koháry István országbíró helyét az öccse vegye át, aki nem mulasztotta el közölni az örömhírt Csákyval: „Eminentiadat kérem engedelmeszen, valamint eddigh úgy azutánis ebben az Characteremben enghemet igaz réghi szolgáljának ismerni, és magha vélem tapasztalását gratiájában megh tartani méltóztassék [...]”.¹⁰⁵

1732 májusában meghalt Pálffy Miklós nádor. Pálffy Jánosnak számos főúr részvételét nyilvánította, amiről beszámolt barátjának, Csákynek is: „Istenben üdvözült Bátyám Uram halála után, minemő dolgokat tudva lévő Urak, hódoltak legyen itten, mind az országgh, mint penighlen magam praejudiciumára, kétséggh kívül jól konstálni fognak Eminentiádnak, mellyeknek megh állítására

¹⁰⁰ Johann Georg Mannagetta levele VI. Károlynak. Pozsony, 1723. márc. 7. In: *András Forgó*: Auf Ihrer Kaiserlichen Majestät Allergnädigsten Befehl: Hofrat Johann Georg von Managettas Berichte über den ungarischen Landtag, 1722–1723 und 1728–1729. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien XX.) Wien 2021. 47. sz. levél. 95–100. A jövőbeni kutatások feladata feltárni, mik is voltak konkrétan a Pálffy testvérek érdemei a Pragmatica Sanctio elfogadása körül.

¹⁰¹ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 270.

¹⁰² ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Pozsony, 1725. márc. 7.

¹⁰³ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Pozsony, 1725. dec. 2.

¹⁰⁴ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 290.

¹⁰⁵ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Pozsony, 1731. okt. 7.

egynéhány napra ide divertálnak. Tapasztalám, hogy talán feöll tett szándékjok s akarattyok szerént nem fognak feljönni, hanem inkább az Úr Isten mind az országhot, mint pedighlen engemet megh vigasztallja.” Egyúttal arról is tájékoztatta, hogy a főurak azt a pletykát terjesztették, hogy az országbírónak és a bíborosnak komoly nézeteltérése támadt: „Itten mindenütt nagy hír vagyon, mint ha én Pesten létemben Eminentiáddal magamis disharmoniába estem volna [...]” Pálffy saját bevallása szerint meg tudta volna nevezni a híresztelés „authorát”. Nem késlekedett Savoyai Eugén herceget felkeresni és őt arról tájékoztatni, hogy a híresztelések nem felelnek meg a valóságnak, és hogy nem ők ketten az érsekkel, hanem a főurak civakodnak egymással: „nagy dicsérettel megh beszéltem, eő herczegséghe előtt, melly szép harmóniában és attyafisághos élnek mutue az pesti tábláknál lévő urak!”¹⁰⁶

A Pálffy és Csáky konfliktusáról szóló pletykának talán az lehetett az alapja, hogy a bíboros az öccsét, Csáky Zsigmond tárnokmestert – állítólag – alkalmassabb jelöltnek tartotta az országbírói méltóság betöltésére. Azonban ezt az állítást a források sem megcáfolni, sem alátámasztani nem tudják. Mindenesetre Pálffy János a bátyja halála után joggal reménykedhetett abban, hogy végre elérí pályafutása csúcspontját, és ő lesz Magyarország nádora. Viszont az akkor már 68 éves országbíró a Miniszterialis Konferencia tagjainak szempontjából már nem volt alkalmas a nádori szék betöltésére, és az sem kizárt, hogy konfliktusos, szókimondó természete tette alkalmatlanná a méltóság betöltésére. VI. Károly pedig leendő vejét, Lotaringiai Ferencet nevezte ki királyi helytartóvá.¹⁰⁷

Pálffy János és Csáky Imre nagy valószínűséggel 1732 júniusában találkoztak utoljára, Lotaringiai Ferencnek a Magyar Királyi Helytartótanács élére történő ünnepélyes beiktatásán. Mária Terézia leendő férjét a Pálffyak pozsonyi palotájában szállásolták el, melyet egykor Pálffy Pál nádor építtetett, és abban az időben a leendő kancellár, Pálffy (VIII.) Miklós tulajdonában volt. Csáky Imre a helytartótanácsi fogadáson Esterházy Imre esztergomi érsek és Pálffy János országbíró között foglalt helyet, mind a három főúr a köszvénnel küszködve vett részt a díszes ünnepségeken és lakomákon.¹⁰⁸ Csáky Imrének ez volt az utolsó fellépése a nyilvánosság előtt: 1732. augusztus 28-án meghalt.

Pálffy János egy időben veszítette el politikai pályafutásának legfontosabb szereplőit: barátját és szövetségesét, Csáky Imrét és bátyját, Miklóst, aki ugyan korábban fontos háttérrel szolgáltattott neki a bécsi udvarban, VI. Károly trónra lépése után inkább a konkurensévé vált. 1736-ban ráadásul elveszítette hadvezértársát és

¹⁰⁶ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b. Pálffy János levele Csáky Imrének. Bécs, 1732. márc. 14.

¹⁰⁷ *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 277.

¹⁰⁸ Uo. 291.

legfőbb bécsi patrónusát, Savoyai Eugén herceget is. Az, hogy a Haditanács nagyhatalmú elnöke többé már nem vehette védőszárnyai alá Pálffy, hadvezéri pályafutására is hatással volt. Az orosz–török–osztrák háború (1736–1739) kitörése után ugyanis a császár megvonta tőle a császári sereg főhadvezéri posztját, és Lotaringiai Ferencet nevezte ki a helyére. A lépést azt követően sem korrigálta, hogy kiderült: Mária Terézia férje alkalmatlan a vezéri posztra. Utódjául annak fiatal testvérét, Lotaringiai Károly Sándor herceget (1712–1780) jelölte ki. VI. Károly csak röviddel a halála előtt nyilvánította ki Pálffy János iránti nagyrabecsülését, mikor végre ő is megkapta az Aranygyapjas Rend hön áhított jelvényét.

Késői elégtétel

Az idős tábornok azonban csak Mária Terézia trónra lépése után érte el karrierje csúcspontját. Miután II. Frigyes porosz király megtámadta Sziléziát, és szövetségre lépett Franciaországgal és Bajorországgal, a fiatal uralkodónő egyik fő támasza a rendkívül tapasztalt politikus és hadvezér lett. A kialakult válsághelyzetben lényeges volt, hogy a 17. század végének és a 18. század első évtizedeinek egyik legjobb hadvezére vegye át a császári hadsereg legfőbb tábornoki posztját. Pálffy ezen kívül a magyar politikában is vezető szerepet vállalt. Az 1741 májusában Pozsonyban megtartott koronázási országgyűlésen a katolikus Esterházy József horvát–szlavón bán és a két protestáns jelölt, Révay Pál és Zay Imre mellett őt jelölte Mária Terézia a nádori méltóságra.¹⁰⁹ Az összegyűlt rendek egyhangúlag Pálffy választották az ország nádorának. Június 26-án Esterházy Imre esztergomi érsekkel együtt helyezte a koronát a királynő fejére. A karrierje szempontjából kulcsfontosságú 1741-es év augusztusában az akkor már 78 éves nádor újabb házasságra adta fejét: az előkelő osztrák–cseh családból származó Maria Julia von Stubenberget (1701 k.–1756) vezette oltár elé.

Összegzés

A főúri családok a kora újkorban különböző stratégiákat használtak fel annak érdekében, hogy fontos egyházi, politikai és katonai pozíciókat érjenek el. Jelen tanulmány Pálffy Miklós és Pálffy János bécsi udvari karrierjébe és a magyar főnemesek 18. századi udvari integrációjába kínál alaposabb betekintést. A két testvér pályafutása három különböző uralkodó idején át tartott, s a gyorsan átalakuló hatalmi viszonyokhoz igazodott. I. Lipót, I. József és VI. Károly uralkodása idején a családi stratégia jól bevált elemeit felhasználva haladtak felfelé pályájuk lépcsőfokain, és a korszakban jól nyomon követhető, hogyan érvényesítették a család

¹⁰⁹ *Hende Fanni*: Politikai reprezentáció a magyar országgyűlésen 1687 és 1765 között. Bp. 2021. 57.

korábban bevált stratégiáit. Elődeikhez hasonlóan a hadszíntéren igyekeztek bizonyítani, és katonai érdemeikért szereztek udvari tisztségeket és méltóságokat. A Pálffyak a 16. század végétől kiterjedt rokoni és politikusi kapcsolati hálójával rendelkeztek a császárvárosban, ezért a bécsi udvarban való érvényesülésnél már szilárd alapokra építhettek. Fontos azonban kiemelni, hogy Pálffy János I. József udvarában egy, az addigi családi stratégiák szempontjából szokatlan, a korabeli európai uralkodói udvarokban azonban bevett módszerrel próbált előnyt szerezni: lánya, Pálffy Mária Anna az uralkodó első számú kegyencnője lett, és ebben a pozícióban befolyása volt I. József személyi döntéseire. Ez a lépés kockázatosnak tekinthető, hiszen amennyiben az uralkodó nem érdeklődött volna Pálffy Mária iránt, a gondosan megépített stratégia kudarcot vallott volna. A példa jól mutatja, hogy Pálffy János merész, pragmatikus és kiszámított lépéseket is bevetett érvényesülése érdekében.

A két főúr bécsi udvari karrierjének második korszaka 1711-ben kezdődött el. A változásoknak – az oszmán hadi fenyegetés elmúltának – köszönhetően a magyar nemesek számára ugyanúgy lehetővé vált a bécsi udvari szolgálat és a birodalmi szintű karrierépítés, mint az osztrák vagy cseh nemesek esetében. Ráadásul VI. Károly nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar rendekkel együttműködve fontos reformokat vezessen be a Magyar Királyságban, valamint kulcsfontosságú volt számára, hogy a magyar főurak elfogadják a Pragmatica Sanctiót. A bécsi udvari szolgálat azonban megkövetelte, hogy a főurak minél több időt töltsenek a császárvárosban, ezen kívül pedig a sikeres udvaroncoknak bizonyos magatartási és kommunikációs formákat kellett elsajátítaniuk. A magyar főnemesek körében ekkor indult meg az átalakulás, amelyet Norbert Elias a nemesség civilizációs folyamatának nevezett. Pálffy Miklós képes volt „emberi affektusai felett uralkodni”, ezért vált belőle sikeresebb udvari tisztviselő, ezzel szemben a bécsi arisztokraták Pálffy Jánost modortalannak és faragatlannak tartották. A tanulmányban részletesen bemutatott és taglalt különböző módszereket és stratégiákat alkalmazva, de végül mind a két arisztokrata elérte a bécsi udvari karrier legfelsőbb fokozatait. Sokatmondó azonban a tény, hogy míg Pálffy Miklós már 1712-ben, VI. Károly uralkodásának kezdetén elnyerte az Aranygyapjas Rendet, Pálffy János csak 1739-ben, röviddel a császár halála előtt, egyfajta „vigaszként” kapta meg a magasrangú kitüntetést. Csáky Imréhez írt levelében a hadvezér találóan össze is foglalta, miben rejtett politikusi karrierjének legfőbb buktatója: „Mint jó ugyan, hogy szeretni látszanak az Embert, de való az is, hogy az Politica Tenger már, melyben vigyázva tanácsos magát méríteni.”¹¹⁰

¹¹⁰ ÖStA HHStA FA Csáky, Kt. 9b, fol. 6020. Pálffy János levele Csáky Imrének. Vöröskő, 1719. júl. 9. Idézi *Kökényesi Zs.*: Az udvar vonzásában i. m. 290.

MIKLÓS AND JÁNOS PÁLFFY IN THE VIENNESE COURT AND IN
HUNGARIAN POLITICS DURING THE REIGNS OF JOSEPH I AND
CHARLES VI

By Anna Fundárková

SUMMARY

The study offers an insight into the court careers of Miklós and János Pálffy in Vienna and the integration of Hungarian noblemen into the court in the eighteenth century. The careers of the two aristocrats spanned two periods. During the reigns of Leopold I and Joseph I, they moved up the career ladder using the tried and tested elements of family strategy (military services, networking via kinship and political connections at the Viennese court). János Pálffy, however, applied a strategy that was new at the Viennese court but had been used at other European courts for some time: his daughter, Maria Anna Pálffy, became the chief royal mistress of Joseph I. The reign of Charles VI marked a new period in the careers of the Pálffy brothers: Miklós was more successful, having won the favour of the emperor, while János, despite his merits as a general and his efforts to obtain the adoption of the Pragmatica Sanctio, gained less confidence from Charles VI. His career reached its peak during the reign of Maria Theresa: the Hungarian estates elected him as palatine of Hungary and he became commander-in-chief of the imperial army.

Kurucz György

FŐNEMESI HITELFORGALOM ÉS ELADÓSODÁS A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

A francia háborúk regionális pénzügyi hatása
a 18–19. század fordulóján

A Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyság dunántúli régiójának gazdasági fejlődését alapvetően meghatározta az a tény, hogy a nyugat-dunántúli megyékre nem terjedt ki a török hódoltság a 16–17. század időszakában. A törökellenes visszafoglaló háborút követő 18. századi újjáépítés során sem a kormányzat, sem pedig a helyi birtokosok számára nem volt alapvető feladat az örökös tartományokkal határos megyék népességvesztésének pótlása, illetve a birtokosok és a gazdálkodó parasztság számára döntően jövedelemgeneráló tevékenységnek számító agrártermelés fő ágazatait (szántóföldi növénytermesztés, állattartás, szőlőtermesztés) sem vetették vissza a korábbi évszázadok kedvezőtlen folyamatai.¹

A régió adottságainak vizsgálata során nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az Ausztriával határos három nyugat-dunántúli vármegye: Zala, Vas és Sopron legjelentősebb birtokállománnyal rendelkező főnemesi családjai, az Esterházyak hercegi ága, a Batthyány család, valamint a Festetics család keszthelyi ága, az ausztriai piacok közelsége okán sokkal kedvezőbb feltételekkel tudták értékesíteni a birtokaikon termelt árukat, mint az ország keleti vagy északi megyéiben élő birtokosok. A birtokgazdálkodással összefüggésben keletkezett iratanyagok (például gazdasági instrukciók, jelentések) mellett az említett családok pénzügyi adminisztrációjának dokumentumai is igen élénk hitelforgalmi tevékenységről vallanak.² Ennek hátterében egyértelműen az áll, hogy a köznemesi

¹ *Ember Győző*: Magyarország lakossága a XVIII. században (Statistikai adatok). In: Somogy megye múltjából 19. Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1988. 115.; *Wellmann Imre*: Mezőgazdaság a felvilágosult abszolutizmus korában. In: Magyarország története (1686–1790) I–II. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. (Magyarország története tíz kötetben 4/1–2.) Bp. 1989. I. 950–952.; *Kurucz György*: Agrarwirtschaft und Kolonisation in Ungarn im 18. Jahrhundert. Ein Überblick aufgrund des ungarischen Forschungsstandes. In: Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreichs nach der Türkenzeit. Hrsg. Gerhard Seewann – Karl-Peter Krauss – Norbert Spannenberger. München 2010. 89–91.

² A magyarországi nagybirtok igazgatási rendszerének átfogó ismertetéséhez lásd *Kállay István*: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 5.) Bp. 1980. További adalékokkal szolgál *Fülöp Éva Mária*: A tata-gesztesi Esterházy uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983. Szerk. Für Lajos. Bp. 1983. 309–325. A hazai birtokigazgatás fejlődéstörténetéhez, a hazai eredmények értékeléséhez lásd *Vári András*: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. Történelmi Szemle 32. (1990) 1–28. A jelen tanulmányban szereplő Festetics család keszthelyi ágának birtokigazgatási reformjának áttekintéséhez

birtokos családok vagy éppen a régió városi, mezővárosi polgárai és kereskedői az általános gazdasági fellendülés nyomán keletkező megtakarításaik biztonságos befektetése reményében e három főnemesi família uradalmi vagy egyéb pénztáraiban helyeztek el különböző nagyságú összegeket 4–6%-os kamatra.³ Ez utóbbi jelenség azzal is magyarázható, hogy megfelelő bankhálózat hiányában – a kiemelkedő birtokállomány, az abból származtatott bevételek okán, illetve az Esterházy, Batthyány vagy Festetics család társadalmi státusza miatt – egyértelmű garanciának tűnt a kamatok folyósítása vagy éppen a felmondott tőkeösszegek visszafizetése.⁴ A vizsgált korszakban, de akár még a néhány évtizeddel korábban regisztrált hitelfelvetelek nagyságához képest is, más vármegyék főnemesi családjainak hitelforgalmi adatai szintén arra engednek következtetni, hogy e három család hitelfelveteleinek tőkeösszegei jelentősen kiemelkednek az ország többi vármegyeiben birtokos családokra jellemző összegekhez képest. Példaként említhetjük a főként Komárom vármegyében birtokos Esterházy család ifjabb fraknói ága összesített passzíváinak értékét 1840-ből, mely ekkor 2 142 785 ezüstforintot tett ki. Jóval tekintélyesebb összegekről adhatunk számot azonban az Esterházy család idősebb fraknói, vagyis a hercegi ágának esetében, mivel 1816-ban közel

lásd Lukács Gábor: Nagyváthy János keszthelyi munkássága: a „Közönséges Instructio” és annak hatásai. In: Nagyváthy János 260. Tanulmányok Nagyváthy János „Közönséges Instructio” című könyvéről. Szerk. Lukács Gábor – Tóth Éva. (Georgikon kiskönyvtár 27.) Keszthely 2015. 55–70. A magyarországi főnemesség, így az említett családok történelmi szerepének sokrétű vizsgálatához lásd Gyáni Gábor – Szilágyi Adrienn: Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700–1957. Bp. 2024. A birtokviszonyokat, a hitbizomány rendszerét, az adósság és hitelforgalom kérdéskörét tárgyaló fejezetek: uo. 131–196. A korabeli európai adminisztrációs gyakorlat kérdésköréhez elméleti áttekintéssel szolgál Peter Becker – William Clark: Introduction. In: Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices. Eds. Peter Becker – William Clark. Ann Arbor–London 2001. 1–34.

³ A legális kamatszintet az 1715. évi 51. törvénycikk szabályozta. Magyar Törvénytar. 1657–1740. évi törvénycikkek. Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp. 1900. 480–483.

⁴ Kiemelkedő társadalom- és gazdaságtörténeti forrásegyüttesnek tekinthetjük az Esterházy család hercegi ágának 1790 utáni hitelfelveteleire vonatkozó fondot, melynek részletesebb feltárásával kapcsolatos eredményeket jelen sorok írója egy közeljövőben publikálendő tanulmányban kívánja közreadni. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 110 Esterházy család hercegi levéltára, Obligationes 1635–1887 (a továbbiakban: P 110), Listae novarum obligationum 1793–1822, 4. d. A főnemesi hitelezési gyakorlathoz, hitelforgalomhoz kapcsolódó úttörő munka: Bakács István: A nagybirtokos családok hitel-ügyletei a XVII–XVIII. században. Bp. 1965. Az említett családok pénzügyi adminisztrációjára épülő korábbi kutatásokhoz lásd Josef Pratl: Die Entwicklung der Finanzen des Esterházyischen Majorats von der Mitte des 18. bis Zum Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Die Familie Esterházy im 17 und 18. Jahrhundert. Hrsg. Wolfgang Gürtler – Rudolf Kropf. Eisenstadt 2009. 149–160.; Kurucz György: The Finances of the Hungarian Aristocracy in Boom and Recession: The Credit Transactions of the Prince Esterházy, Batthyány and Festetics Families at the Turn of the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Historical Studies on Central Europe 1. (2021) 2. sz. 21–48.; Úő: Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18–19. század fordulóján. Történelmi Szemle 64. (2022) 689–708.

ötször annyi, egészen pontosan 9 542 888 ezüstforintnyi tartozás terhelte a családfőt, Esterházy II. Miklós herceget (1765–1833). Ugyancsak ezüstforintban számolva, az említett Festetics család keszthelyi ágának pénzügyi adminisztrációja 1828-ban 4 425 558 forintnyi kötelezettséget regisztrált.⁵

Fontos tehát leszögeznünk, hogy a hitelezés a korszak jellegzetes jövedelemgeneráló, investíciós tevékenységének is tekinthető. Az említett hitelfeltevő nyugat-dunántúli családok ugyanis aligha szorultak arra, hogy – a társadalmi státusz és vagyoni helyzet alapján alacsonyabb szinten elhelyezkedő családok hitelszerződéseinek formuláját idézve – „bizonyos szükségéikről kényszerítve” vegyenek fel néhány száz vagy pár ezer forint összegre rúgó hitelt. Az már természetesen más kérdés, hogy az egyes családok passzívái közt birtokvásárlásból eredő, adott esetben a vételárból fennmaradó komoly összegű tartozásokat is nyilvántartottak, melyek után meghatározott kamatösszegeket kellett folyósítaniuk.⁶

A vizsgált időszak vonatkozásában azonban figyelembe kell vennünk egyéb sajátosságokat is. A 18. század végén beköszöntő hosszabb háborús időszak természetes velejárójaként jelentkezett ugyanis a forgalomban lévő fizetőeszköz értékvesztése, ami az Osztrák Császárság 1811. és 1816. évi államcsődje nyomán a kisebb összegekkel operáló befektetőket különösen érzékenyen érintette. Az 1812 augusztusában közzétett uralkodói pátenst értelmében ugyanis az 1799. január elejétől kötött hitelszerződések esetében – hacsak a szerződés eleve nem kötötte ki, hogy 60 krajcár értékű ezüstforintban (*Conventions Münze*, korabeli rövidítéssel

⁵ Szabad György: A tatái és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. 472.; Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságtörlesztés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830). Századok 150. (2016) 575.; MNL OL P 134 Esterházy család hercegi levéltára, Esterházy Miklós hg (1765–1833) 1794–1833 (a továbbiakban: P 134), 3. d. H/1. A nemesség és főnemesség eladósodásának kérdésére nézve a címhez képest csupán dél-dunántúli be- és kitáblázási adatokra épít, illetve sokszor ellentmondásokkal terhelt elemzést kínál Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. Századok 69. (1935) 39–60. Az ország más vármegyéiben regisztrált hitelforgalmi sajátosságokhoz lásd Varga János: Történelmi Szemle 1. (1958) 21–55. A dunántúli régió gazdálkodási és hitelviszonyaihoz lásd Tóth Tibor: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812. (Történeti statisztikai füzetek 2.) Bp. 1979; Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Szekszárd 1991; Tilcsik György: Egy parciális obligáció tanulmányai – Batthyány Gusztáv gróf kölcsönügylete 1842-ben. In: Előadások Vas megye történetéről III. Szerk. Tilcsik György. (Vas megyei levéltári füzetek 9.) Szombathely 2000. 79–92. Az ország központi régiójának hitelforgalmához lásd Somorjai Szabolcs: Pest-Pilis-Solt vármegye adósai és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében. Aetas 25. (2010) 2. sz. 5–18.; Bácskai Véra: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. Aetas 25. (2010) 2. sz. 19–44. Az átfogó cím ellenére nem ad primér levéltári forrásokra épülő elemzést: Amelie Lanier: Das Kreditwesen Ungarns im Vormärz. Frankfurt-am-Main–New York 1995.

⁶ Példaként említhetjük a muraközi uradalom adásvételét 1791-ből, melynek eredményeképpen az Althan grófi családtól a Festetics család keszthelyi ágának tulajdonába került a jelentős gazdasági potenciállal bíró birtoktest. A részletekhez lásd Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. Századok 140. (2006) 550–551.

C. M.) vagy aranyban (*in Aureis Caesarii*, vagyis átszámítva 4,5 C. M.), illetve Ausztriában vert aranypénz, azaz 13 C. M. 20 krajcár értékű *souverain d'or* ellenében kell törleszteni az adott összeget – az ezüsthöz mért havi árfolyamhoz igazított hivatalos bankjeggyel lehetett és kellett törleszteni az adósságokat.⁷ Ráadásul az addig forgalomban lévő bankjegyek helyett az újonnan kibocsátott úgynevezett *Einlösungsscheine* névértékének megfelelő készpénzforgalmat, illetve hiteltörlesztést engedélyeztek. Nem mellékesen ez a döntés az addig forgalomban lévő bankjegyek névértékének egy ötödére csökkenését is eredményezte, ráadásul az 1811. február 20. után kelt hitelszerződésekben szereplő összegeket az új bankjegyekkel, vagyis azok névértéke szerint lehetett törleszteni.⁸ A kormányzat azonban a háborús szükségletek áruigényének ellentételezése miatt *Anticipationsschein* elnevezéssel újabb papírpénzkibocsátási műveletre kényszerült, ami viszont további devalvációt eredményezett. Így került sor az 1816. június 1-jén kelt újabb rendelet kibocsátására, melynek nyomán az addig forgalomban lévő bankjegy névértékének 2/7 részéért elvben ezüstpénzre is beváltható új bankjegyet adtak ki *Wiener Währung* (W. W.) megnevezéssel, melynek árfolyama 100 ezüstforint (Ft) értékű bankjegy esetében ekkor 250 váltóforintnak (vft) felelt meg, a fennmaradó 5/7 részért pedig 1%-os kamatozású államkötvényt kaphatott az Osztrák Császárság alattvalója.⁹ (Az előbbiekre tekintettel a jelen írásban következetesen feltüntettem a hitelforgalomban, illetve a regisztrált követelésekben szereplő különböző fizetőeszközöket.)

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a kormányzat pénzügyi politikája igen súlyos következményekkel járt a hitelforgalom valamennyi szereplője esetében, s éppen ezért rendkívül fontos információval szolgálnak a hitelforgalom és

⁷ A hitelszerződésben meghatározott törlesztés példaként említhetjük a Kozák Máté, Sopron megyei köznemes és az Esterházy hercegi adminisztráció között 1812. február 3-án kelt hitelszerződést, melynek értelmében 167 darab „in Aureis Caesarii” folyósított kölcsönét a tőke felmondása esetén a hercegi pénztár a rendeletben előírtak szerint rendezi, vagyis „in Moneta ejusdem Speciei et Valoris in casu Edictionis repersolvatur”. – MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1812), 4. d. No. 130/171.

⁸ Az uralkodó pátens nyomán alkalmazott nyilvántartási gyakorlathoz, a devalvációt követő árfolyamváltozások követéséhez, a konverziós gyakorlathoz lásd *Kurucz Gy.*: Adósság, hitel, törlesztés i. m. 543–544.

⁹ *Vargha Gyula*: Magyarország pénzügyezetei. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyintézetek négy évtized alatti működésére. Bp. 1885. 10. A probléma átfogó elemzéséhez időszakos kurzustáblázatokkal, az uralkodói pátensek szövegével lásd *Paul Stiassny*: Der Österreichische Staatsbankrott von 1811. Wien–Leipzig 1912. Az Osztrák Császárság pénzügyeit meghatározó politikai életrajzát lásd *Helmut Rössler*: Graf Johann Philip Stadion. Napoleons deutscher Gegenspieler I–II. Wien–München 1966. Az államcsőd nyomán létrehozott központi bank tőkealapjának megteremtéséhez lásd *Jirkovsky Sándor*: Az Osztrák–Magyar Monarchia jegybankjának története. Bp. 1944. 8–9. A forgalomban lévő fizetőeszközök problematikájához lásd *Günther Probst*: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918 I–II. 3. kiad. Wien 1994. I. 527.; *Felix Czeike*: Antizipationsschein; Bancozettel. In: Historisches Lexikon I–VI. Wien 1992. I. 122., 243–244.

eladósodás kérdésére nézve a századforduló időszakában keletkezett adósságok vármegyei nyilvántartásba vett, illetve kihirdetett különböző tételei. Az általános eljárási gyakorlat, így a hitelfelvételek formális háttere, a követelések behajtásának kérdései, az esetleges adósságkonverziók technikai sajátosságai nem képezik a jelen vizsgálat tárgyát, minthogy terjedelmi okokból alapvetően a számszerűsíthetően megállapítható követelések, a regionális főnemesi hitelforgalomban meghatározó szerepet játszó családok passzívain belüli arányok rekonstrukciója lehet csak cél.¹⁰ Az 1790 és 1820 közötti időszakra vonatkozó vizsgálatok forrásként első renden az említett családok pénzügyi adminisztrációjának a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött iratanyagai szolgálnak, de ugyanígy elengedhetetlennek tekinthetők a két határmenti vármegye, Vas és Zala köz- és részgyűlései által nyilvánossá tett kötelezettségeket tartalmazó *protocollumok*, illetve a ki- és betáblázási jegyzékek *elenchusaiból* nyerhető adatok számbavétele. Jóllehet terjedelmi okok miatt nincs most lehetőség valamennyi megfigyelhető sajátosság rendszerszintű vizsgálatára, a korszak egyedi gazdasági, társadalomtörténeti jelenségeire viszont rövid esettanulmányok alkalmazásával mindenképpen szeretnék rávilágítani. A fentieknek megfelelő példaként hivatkozhatunk a házassági szerződésekbe foglalt összegszerű kötelezettségvállalásokra. A Festetics család egykori levéltárának iratanyaga alapján rekonstruálható, hogy gróf Festetics László (1785–1846) Hohenzollern-Hechingen Jozefa (1791–1856) hercegnővel 1811. július 17-én kötött házassági szerződése értelmében havi 1000 ezüstforint fizetésére, továbbá a felesége megözvegyülése esetén a Sopron megyei sági uradalom bevételeinek és évi 20 000 ezüstforint készpénz folyósítására, valamint jegyajándékként *zur Morgengabe 50 000 fl[oreni]. sage Fünffzigtausend Gulden* fizetésére kötelezte magát.¹¹ Az összehasonlító elemzés mindamellett óhatatlanul szükségessé teszi más dunántúli vármegyék, így Baranya, Tolna, Somogy adminisztrációja által rögzített adatok figyelembevételét is, különös tekintettel a „kisbefektetők” hitelezési gyakorlatának megváltozására a francia háborúkat követő időszakban. Felmerülhet viszont a kérdés, hogy egy regionális szintű vizsgálatból vajon miért marad ki Sopron vármegye, melynek legjelentősebb főnemesi birtokos családja éppen az Esterházyak hercegi ága volt. A válasz igen egyszerű: nem

¹⁰ A kérdéskör korszakos vizsgálatához nélkülözhetetlen kiindulópontot jelent *Grünwald Béla*: Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848. Pécs 1927. További adalékokkal szolgál *Kövér György*: Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay család hitelügyei a 19. század közepén. *Aetas* 25 (2010) 2. sz. 45–75.; *Szilágyi Adrienn*: Adósok és hitelezők. A Károlyi család közös kasszája a 19. századi kimutatásokban. *Történelmi Szemle* 64. (2022) 725–743.

¹¹ MNL OL P 235 Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család 1528–1939 (a továbbiakban: P 235), *Memorabilia* 120. d. pp. 807–809. A házassági szerződés Sopron vármegye közgyűlésén történt kihirdetését igazoló okirat 1818. október 15-én kelt. – Uo. pp. 815–818.

a második világháborús pusztítások, illetve az 1945 utáni politikai változások következtében ütközik rendkívüli nehézségekbe egy hasonló elemzés elvégzése, hanem sajnálatos módon Sopron vármegyének az 1723. évi 107. törvénycikkelyt figyelmen kívül hagyó törvénysértő eljárása miatt nem állnak rendelkezésre pontos vármegyei be- és kitáblázási jegyzőkönyvek. A vármegye adminisztrációja ugyanis más vármegyékkel ellentétben nem vezetett külön jegyzőkönyvet a közgyűlés elé terjesztett hitelügyletekről, az adósságokat és kötelezettségeket nyilvánossá tevő be- és kitáblázásokról.¹²

Bevételi arányok, hitelfelvétel, eladósodás

A 18–19. század fordulóján zajló általános európai konfliktus – a Habsburg Monarchia elhúzódó háborúi Franciaországgal – a hadsereg fokozott szükségletei folytán a birtokgazdálkodásból származó bevételek emelkedését hozta magával. Bakács Istvánnak a magyar főnemesség eladósodásának folyamatát a 18. század végével bezárólag rekonstruáló, s ma már klasszikus művének adatai szerint gróf Batthyány Lajos (1696–1765) nádor kiterjedt uradalmaiból és egyéb hitelfelvételekből származó éves bevételei 1746-ban 130 385 ezüstforintra rúgtak, míg húsz évvel később, vagyis halálának évében közel 100 000 forinttal magasabb összeget, egészen pontosan 227 284 ezüstforintnyi bevételt regisztráltak a körmen-di főpénztár nyilvántartásaiban.¹³ A hercegi címet öröklő unokája, Batthyány-Strattmann (II.) Lajos (1753–1806) az előbbi összegekhez képest még jelentősebb bevételeket realizált az 1790-től beköszöntő általános európai konfliktus időszakában, hiszen az 1794/1795. pénzügyi év végén már 282 500 ezüstforintot könyvelhetett el. Fia és örököse, Fülöp herceg (1781–1870) hat uradalom (Enying, Kanizsa, Németújvár, Körmend, Ludbreg, Inta) tulajdonosaként az 1810-es évek elejéig az apai örökségnek köszönhetően az előbbiekhöz képest is látványosabb bevételekhez jutott, minthogy az 1809. évi 381 765 ezüstforintnyi összesített

¹² Ezúton köszönöm a MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltár igazgatója, Dominikovits Péter szíves közlését.

¹³ Bakács I.: A nagybirtokos családok hitel-ügyletei i. m. 132. A leszámolás rekonstrukciójához lásd Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. Pest 1857. 244–247. A háborús idők nyomán diverzifikálódó gazdasági tevékenység jellemezte, illetve a vállalkozói szellem sem állt távol a Batthyány család egyes tagjaitól, akik közül elsősorban Lajos nádor fiát, gróf Batthyány Tivadart (1729–1813) kell megemlítenünk. Tivadar a 270 000 ezüstforintért vásárolt nadelburgi üzemet, mely eredetileg drót- és fémtömegcikk (pl. ásó, balta) előállításával foglalkozott, a háborús keresletre tekintettel kardpenge gyártására állította át. Életéhez, munkásságához lásd *Ambrozy Gábor*: Gróf Batthyány Tivadar (1729–1812): egy vállalkozó főnemes gazdasági szerepvállalásai a 18. század végén. PhD-disszertáció (KRE BTK). Bp. 2023. 153–165. Lásd még *Gert Polster*: Die ältere Linie der Familie Batthyány im 18. Jahrhundert. Teil 5: Theodor Graf Batthyány. Burgenländische Heimatblätter 63. (2001) 4. sz. 33–54.

bevételeit 1811-re gyakorlatilag megduplázta, s pénzügyi adminisztrációja egészen pontosan 773 968 ezüstforinttal zárta az évet.¹⁴

A Batthyány családhoz képest csupán a 18. században főnemesi rangra emelt Festetics család két grófi ága közül szintén igen komoly bevételekkel számolhattott a keszthelyi ág családfője, az 1772-ben grófi rangra emelt egykori kancelláriai tanácsos, majd kamarai alelnök, Festetics Pál (1722–1782) elsőszülött fia, gróf Festetics György (1755–1819).¹⁵ Festetics György pénzügyi adminisztrációja 1783-ban, vagyis az apai örökség átvételét követő évben mindössze 90 709 ezüstforint bevételt regisztrált, hat évvel később viszont már közel 90%-os növekedést, vagyis összesen 169 562 ezüstforintot könyvelhetett el. A háborús konjunktúra jeleként tíz évvel később, vagyis 1797-ben már összesen 334 916 ezüstforintot, melyből mindössze 30 576 forintot tett ki az újabb hitelfelvétel. Az 1790 utáni évtizedben komoly összegeket fordított birtokvásárlásra, melyek sorából egyértelműen kiemelkedik az Althan grófi család tagjaitól 1 609 571 ezüstforintért megvásárolt csáktornyai uradalom. A vásárlást követő öt év alatt átlagosan 105 000 forinttal növelték meg bevételeit a Csáktornyáról befolyt összegek, tehát a kockázatosnak tekinthető beruházás ellenére Festetics likviditása egyáltalán nem forgott veszélyben.¹⁶

Az Esterházy család hercegi ágának majorátusához tartozó uradalmakból származó bevételek nagyságrendjének érzékeltetésére legyen elég a *General Cassa* 18. század második feléből származó főösszegeinek néhány tételét idéznünk: az 1758 és 1769 közötti időszak bevételei 5 463 773 ezüstforintot tettek ki, vagyis éves átlagban félmillió forintot. Egy-egy pénzügyi évet alapul véve azt láthatjuk, hogy például 1782-ben összesen 694 451 ezüstforintot regisztráltak, melyből 484 056 forint esett az uradalmakra, s újabb hitelfelvételként 181 050 ezüstforintot könyveltek el. 1790-ben viszont már 1 357 011 ezüstforint bevételt realizáltak, melyből az egyéb bevételek vagy újabb hitelfelvételek regisztrált összegeihez képest az uradalmak már 721 950 forinttal részesedtek.¹⁷

¹⁴ MNL OL P 1334 Batthyány család körmendi levéltára, Vegyes Számadások 1549–1941, 2. cs. 1. d. fol. 55–157v., 178., 183.; MNL OL P 1322 Barthány család körmendi levéltára, Központi Igazgatóság 1530–1940, Rationaria, No. 5 fol. 12.; *Kurucz Gy.: The Finances of the Hungarian Aristocracy* i. m. 36–37.

¹⁵ A Festetics család jelesebb tagjainak életrajzi gyűjteményét adja *Szabó Dezső: A herceg Festetics család története*. Bp. 1928. Az iskolaalapító főnemes életrajzához, gazdasági tevékenységéhez lásd *Kurucz György: Keszthely grófja. Festetics György*. Bp. 2013.

¹⁶ MNL OL P 235 141. d. fol. 420–420v. „Gazdaság Tüköre”; MNL OL P 276 Festetics család keszthelyi levéltára, Számadások 1680–1944 (a továbbiakban: P 276), 778. d. fol. 3.; *Kurucz Gy.: Adósság, hitel, törlesztés* i. m. 551–555.; *Uő: Keszthely grófja* i. m. 157.

¹⁷ MNL OL P 182 Esterházy család hercegi levéltára, Főpénztári Számadások 1647–1865, III. 1. No. 41 fol. 13.; No. 42., 50 (nincs folio). A kiterjedt kelet-magyarországi birtokokkal és szintén sokszázezer forintos éves bevétellel rendelkező Károlyi család pénzügyi helyzetének vizsgálatához lásd

Amennyiben az említett családok pénzügyi adminisztrációjában elkülöníthető hitelforgalmi adatokat vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy a Batthyány család és az Esterházy család hercegi ága a 18. század első felétől egészen a század utolsó évtizedéig rendkívül szoros kapcsolatban állt egymással. A kismartoni főpénztár által 1772-ben *Extract aller bey dem Hochfürstlichen Majorat anliegenden Battyánischen Capitalien* címmel készített kimutatás szerint összesen 410 000 ezüstforintnyi tőketartozás terhelte Esterházy I. Miklós herceget (1714–1790) a Batthyány család felé. Természetesen ezen összeg jelentős része öröklött tartozás, illetve hitelfelvétel volt, melyek közül kiemelhetjük a fentebb említett Batthyány Lajos nádor anyjától, özvegy Batthyány Ádám grófné született Strattmann Eleonórától (1673–1741) 1735. június 1-jén folyósított 70 000 forintos hitelt, amely követelés azután a grófné unokájára, Lajos nádor fiára, gróf Batthyány József (1727–1799) későbbi esztergomi érsekre szállt. A legnagyobb összegű követeléssel, egészen pontosan 100 000 ezüstforinttal, azonban Batthyány Károly herceg (1698–1772) rendelkezett.¹⁸

Az előbbieken említett összegek tényleges nagyságának, arányainak érzékelése, legyen szó bevételekről vagy más családoktól felvett hitelekéről, alapvetően a hercegi majorátus különböző időszakokból származó eladósodási szintjének konkrét összesítései tükrében válik lehetségessé. Az Esterházy Pál Antal herceg (1711–1762) halálának évében készített kimutatás szerint örökösét, Esterházy I. Miklós herceget ekkor egészen pontosan 2 258 374 ezüstforint adósság terhelte. Tizennégy évvel később viszont már 3 617 974 ezüstforint adósságot tartottak számon Kismartonban, vagyis 1 359 599 forinttal növekedett a majorátus tőketartozása.¹⁹ Ha az előbbieken megadott, csupán a birtokgazdálkodásból száрма-

Szilágyi A.: Adósok és hitelezők i. m. 725–743. A hitelforgalom problematikáját érintő hazai kutatások eredményeihez lásd a Történelmi Szemle 2022. évi 4. számának Szíjjártó István által szerkesztett tematikus blokkját. A Habsburg Monarchián belüli korszakos hitelforgalom jellemzőinek feltárásához rendkívül inspiratív módon járult hozzá a Bécsi Egyetem (Universität Wien) és az Osztrák Állami Levéltár (Österreichische Staatsarchiv) szervezésében Credit as an Economic and Social Interface in the Habsburg Monarchy / Kredit als ökonomische und soziale Schnittstelle in der Habsburgermonarchie címmel 2024. november 21–22-én megrendezett nemzetközi workshop. Jelen sorok írója a problematika elemzésének továbbfejlesztési szándékával a Habsburg Monarchia Lajtán túli területeinek főnemesi családjaival, anyagi helyzetével, korszakos hitelforgalmával kapcsolatos összehasonlító vizsgálatok első fázisaként a szükséges alap kutatásokat szintén megkezdte. Az Aktion Österreich–Ungarn 2024. évi pályázati kiírásában elnyert egyhónapos kutatóösztöndíjnak köszönhetően a Trauttmansdorff, Kinsky és Harrach családok gazdasági adminisztrációjának az Osztrák Állami Levéltárban őrzött, s a 18–19. század fordulójára vonatkozó iratanyagát már részlegesen áttekintette. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Arany Krisztina levéltári delegátus asszony technikai támogatásáért, a megfelelő fondok azonosítását segítő javaslataiért.

¹⁸ MNL OL P 110 1. d. Fasc. B. No. 19 (nincs folio). Érdekességgént megemlíthetjük, hogy gróf Batthyány József 1773. március 31-én kelt elismervénye szerint a 130 000 ezüstforintra rúgó teljes követelését a kismartoni hercegi pénztár visszafizette számára. – Uo. No. 25 (nincs folio).

¹⁹ MNL OL P 132 Esterházy család hercegi levéltára, Esterházy Miklós hg (1714–1790) 1755–1789, Aktív és passzív adósságok 1762–1776, 2. d. c. No. 1 (nincs folio).

zó bevételeket vesszük alapul, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az adósságszolgálat fenntartása, esetleg az időleges tőketartozások felmondása – hiszen nem egyszerre követelhetne minden hitelező a folyósított tőkeösszeget – egyáltalán nem jelentett gondot a hercegi pénztár számára.²⁰ Ugyanakkor a vizsgálat időszakán belüli látványos, mintegy háromszoros (!) növekedést az 1816-ból származó tőketartozások összesítése illusztrálja, melynek értelmében Esterházy II. Miklós herceget ekkor már nem kevesebb, mint 9 542 888 ezüstforint adósság terhelte.²¹

Felmerül a kérdés, hogy vajon honnan eredeztethető ez a tekintélyes adósságnövekedés? Vajon Esterházy I. Miklós időszakához hasonlóan további reprezentatív építési beruházások, vagy egyéb luxuskiadások, például ékszerek, drága itáliai műalkotások vásárlásának fedezete miatt került sor ilyen mértékű eladósodásra? A választ az egykori hercegi levéltár „újabb adósságok” szerződéseit, iratanyagát tartalmazó fondjának vizsgálata adhatja meg, mely 1792-től kezdődően gyakorlatilag három évtized hitelfelvételeinek részleteire világít rá. Nem lehet most feladat a nevezett irategyüttes átfogó, s egyébként általános társadalomtörténeti tanulásokkal is szolgáló vizsgálata, de annyi mindenképpen megállapítható, hogy a kor magyarországi társadalmának minden rendű és rangú személye, közössége megjelenik a hitelezők között, vagyis római katolikus egyházi személyektől kezdve a csekélyebb földbirtokkal rendelkező közbirtokosokon át a főnemesi családok árváinak örökségét kezelő gyámokig, özvegyekig, uradalmi alkalmazottakig, sőt igen sok külföldi személy is.²² A sokezer tétel átvizsgálása során találkozhatunk hitelközvetítővel is, mint például az evangélikus Nisnyánszky György (1747–1821) konziliárius, kamarai hivatalnok esetében, aki az 1801-ben kelt szerződés értelmében féléves futamidővel és 6%-os kamattal 8000 ezüstforintot helyezett el Pest város főorvosa, a szintén evangélikus Glosius Sámuel (1740–1802) nevében.²³ A következő években azután feltűnő módon több főnemesi családból származó hölgy is komoly hitelösszegeket folyósított, 1802-ben Batthyány Antónia grófnő

²⁰ Szintén az arányok, vagyis a kamatfizetés és a tőketörlesztés volumenének érzékeltetése érdekében említhetjük példaként, hogy 1798 májusa és decembere között összesen 258 031 forintnyi tőketörlesztést, valamint 291 322 forint kamatfizetést könyvelt el a kismartoni adminisztráció. – MNL OL P 182 Esterházy család hercegi levéltára, Számadások 1647–1865, 64. d. No. 183 fol. 4–7.

²¹ MNL OL P 134 3. d. H/1 (nincs folio). Sina, Metternich, Rothschild egyezsége, 1827–1830.

²² MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822, 4. d. Az Osztrák Császárság főnemesi családjai, gazdag kereskedő dinasztái és a városi polgárcsaládok mellett említhetjük Marianna Alexandrowicz Halka-Ledóchowska grófnőt (1752–1826), aki az 1810. augusztus 14-én kelt szerződés szerint „nach einer viertljährigen Aufkündigung in der nähmlichen Valuta” 2000 rubelt helyezett el 4%-os kamatra. – MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1810), 4. d. No. 130/138 (nincs folio).

²³ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1801), 4. d. No. 45 (nincs folio). A hivatkozott irat alapján is feltételezhetően komoly anyagi háttérrel rendelkező Glosius személyéhez, munkásságának jelentőségéhez lásd *Krász Lilla*: Mária Terézia (köz)egészségügyi reformjainak olvasatai. Századok 157. (2023) 558–560.

43 500 ezüstforintot, Sigray Katalin grófnő 20 000 ezüstforintot;²⁴ bár az előbbi összegekhez képest még jelentősebb tétel fűződik özvegy Csúzy Gáspárné született Tallián Rozália nevéhez, aki 1803-ban 110 000 ezüstforintot helyezett el 6%-os kamatra.²⁵ Az 1804. szeptember 6-án kelt szerződés szerint gróf Festetics Györgyné született Sallér Judit grófnő (1765–1829) ugyancsak nagyobb összeget, 43 000 ezüstforintot hitelezett.²⁶ Az 1810-es évek első felében felvett hitelösszegek nagyságrendjét a következő táblázat tartalmazza:

1. táblázat Az Esterházy hercegi majorátus hitelfelvételei, 1800–1805

Évek	1800	1801	1802	1803	1804	1805
Hitelek (ezüstforint)	224 845	659 224	944 921	742 666	1 059 367	988 781

Forrás: MNL OL P 110 Esterházy család hercegi levéltára, Obligationes, Listae novarum obligationum 1793–1822 (1800–1805), 4. d.

Az összesített adatok azt mutatják, hogy 1800 után ugrásszerű gyarapodás figyelhető meg, s a kiinduló 1800-as évhez képest öt év múlva már közel ötszörösére növekedett a felvett hitel nagysága. A vizsgált periódusban összesen 4 619 804 ezüstforintnyi újabb adósságot könyveltek a kismartoni főpénztárban, de az évtized második felében még szembetűnőbb az „újabb kötelezettségek” növekedése. 1810-re ugyanis öt év alatt már összesen 10 891 814 ezüstforint értékben gyarapodott a passzívák állománya, vagyis éves átlagban mintegy 2,1 millió forinttal.²⁷ Ami a hitelezők társadalmi állását illeti, a főnemesi hitelezők által folyósított kölcsönök tőkeértéke mintegy 60%-át tette ki a majorátus passzíváinak. Az arányok érzékeltetésére egyetlen példa is elégségesnek tűnik: özvegy Esterházy né született Marie Ursula de Hallwyl-Mydorge grófnő (1765–1814) egy 1810. október 1-jén kelt szerződés szerint két részletben igazán kiemelkedő összeget, vagyis nem kevesebb mint 916 000 ezüstforint kölcsönt folyósított 6%-os kamatra.²⁸ A felmerülő kérdésre, hogy vajon miért fordulnak elő jelentős összegekkel főnemesi hölgyek a hitelfolyósítók, illetve befektetők sorában, az a válasz kínálkozik, hogy a saját örökségük, továbbá a

²⁴ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1802), 4. d. No. 84 (nincs folio).

²⁵ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1803), 4. d. No. 94 (nincs folio).

²⁶ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1804), 4. d. No. 117 (nincs folio).

²⁷ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1805–1810), 4. d. Vö. Kurucz Gy: Főnemesi hitelforgalom i. m. 697–698.

²⁸ MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1810), 4. d. No. 130/142–143 (nincs folio).

jegyajándékuk, valamint a házassági szerződés szerint a főnemesi férjeik által rendszeresen folyósított összegek értékőrző, illetve biztos kamatbevételt generáló befektetésére törekedtek. Festetics György húga, Festetics Erzsébet grófnő (1760–1832), aki az Esterházy család zólyomi ágából származó Esterházy Károlyhoz (1756–1828) ment feleségül, önállóan döntött saját tőkéinek felhasználásáról.²⁹ E jelenség igazán látványos esetét képezi Marie-Thérèse Charlotte (1778–1851), Angoulême hercegné hitelezési gyakorlata, aki a tatai és gesztesi uradalmi pénztárak nyilvántartásai szerint 1819 és 1840 között 661 125 ezüstforintot folyósított az Esterházy család ifjabb fraknói ága számára.³⁰ De találgatunk példát arra is, hogy a formális diszpenzáció nélkül különváltan élő házastársak esetében – s itt elsőként említhetjük Festetics György és Sallér Judit egyezségét – a feleség teljesen önállóan járt el pénzügyei tekintetében.³¹

Drasztikus visszaesés figyelhető meg azonban a hitelnyújtások mértékét tekintve az államcsőddel összefüggésben bekövetkezett devalvációk nyomán. Az 1811. évi pátenst követő újabb pénzügyi évben, vagyis 1812-ben mindössze 57 508 ezüstforintnyi újabb felvett hitelt jegyeztek a kismartoni főpénztárban. Az öt évvel későbbi kormányzati kényszerintézkedésnek köszönhetően 1816-ban is alig nagyobb összeggel, egészen pontosan 83 326 forinttal gyarapodott a majorátus passzívállománya. A hitelezési kedv, illetve képesség visszaesését jelzi, hogy a század első évtizedének évenkénti átlagához képest 1820-ban is mindössze 99 201 forintot regisztráltak konvencióss pénzben, illetve 499 838 forintot könyveltek el papírpénzben (W. W) a kismartoni főpénztár számtartói.³²

Az Esterházy család hercegi ágának különböző összegekkel jelzett, s egyre növekvő hitelfelvételeitől eltérő folyamatot figyelhetünk meg gróf Festetics György keszthelyi központi pénzügyi nyilvántartása, a *Crediti Cassa* működését dokumentáló ügyiratok, adósságjegyzékek, illetve az évenkénti pénzmozgásokról készített kivonatok alapján. Jóllehet az apai örökség átvételének évében számított 1 150 000 ezüstforintra rúgó passzíváihoz képest – ezres értékre kerekítve – 1798-ig további 2 611 000 forinttal gyarapodtak Festetics adósságai, egyidejűleg igen komoly tőketörlesztéseket is eszközölt. Az előbbieken már utaltam arra, hogy a csáktornyai uradalom jövedelemgeneráló képessége folytán öt év alatt az

²⁹ *Kurucz György*: Verwandschafts- und Finanzbeziehungen zwischen den ungarischen Adelsfamilien der Festetics und Esterházy: die Verbindung des Keszthely-Zweiges der Festetics und des Zólyom-Zweiges der Esterházy am Ende des 18. Jahrhunderts. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 128.). Hrsg. Martin Krenn. Eisenstadt 2009. 453–469.

³⁰ *Szabad Gy.*: A tatai és gesztesi uradalom i. m. 474.

³¹ *Kurucz Gy.*: Keszthely grófja i. m. 190–192.

³² MNL OL P 110 Listae novarum obligationum 1793–1822 (1816–1820), 4. d.

ebből az uradalomból származó bevételek az eredeti vételár mintegy 30%-ára rúgtak. Gyarapodó bevételeinek függvényében azonban a keszthelyi gróf nem újabb hitelfelvételekhez folyamodott, hanem a jegyzett adósságainak csökkentésére törekedett. Ennek eredményeképpen 1804-re 1 970 747 ezüstforintra csökkent a keszthelyi gróft terhelő passzívák állománya, vagyis az Esterházy hercegi majorátussal szemben fennálló követelések növekedéséhez képest ellentétes folyamatot láthatunk.³³

Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy bár a tőketörlesztések és a folyamatos adósságszolgálat fenntartása ez idő tájt még egyik főnemesi család likviditását sem veszélyeztette, az Esterházy hercegi majorátus terhei az újabb hitelfelvételek nyomán mindinkább növekedtek, s ezzel ellentétben Festetics passzívái fokozatosan csökkentek. Igen sokat mondóak az összkiadásokon belüli arányok, melyek Festetics esetében a tőketörlesztésre és kamatfizetésre fordított összegek vonatkozásában látványos fordulatról árulkodnak. Ha figyelembe vesszük, hogy 1793 és 1797 között 1 731 000 ezüstforintnyi összesített kiadásainak pontosan 75%-át fordította tőketörlesztésre és adósságszolgálatra, addig a húsz évvel későbbi összegzés szerint, vagyis 1813 és 1818 között a 2 369 000 ezüstforintot kitevő összkiadásainak mindössze 26%-át.³⁴

Regionális hitelforgalom és változó arányok

Az egyes főnemesi családok gazdasági és pénzügyi iratanyaga alapján nem minden időszakra nézve lehetséges a pontos hitelforgalom, illetve az eladósodás folyamatának, arányainak és mértékének rekonstruálása, ezért mindenképpen hasznosnak tűnik a vármegyei ki- és betáblázások, mint egyedi kontrollforrások adatainak számbavétele. Magától értetődően azonban a vármegyei jegyzőkönyvekből kinyerhető adatok sem nyújthatnak minden vonatkozásban teljes képet, hiszen igen sok esetben egyáltalán nem, vagy csak évekkel később tábláztak be, tettek nyilvánossá különböző kötelezettségeket, kölcsönzések nyomán keletkezett adósságokat.³⁵

³³ Kurucz Gy.: Keszthely grófja i. m. 159.

³⁴ MNL OL P 276 778. d. fol. 56–70., 121–134., 299–313v., 318–324v., 326–334v., 447–465.

³⁵ Az ország első vármegyéjének betáblázási gyakorlatához, a tőkeértékek és trendek pontos meghatározásának nehézségehez lásd *Somorjai Sz.*: Pest-Pilis-Solt vármegye i. m. 5–18.; *Bácskai V.*: Hitelviszonyok Pesten és Budán i. m. 19–44. Vas vármegyei példánál maradva megemlíthetjük Gindly Károly (?–1805) egykori nemesi testőr esetét, aki előbb 1783. július 14-én vett fel 500 ezüstforintot, majd 1785. április 2-án újabb 1000 forintot a Vas vármegyei köznemesi családból származó jezsuita paptanártól, Kelcz Imrétől (1707–1792), viszont a betáblázásra mindkét tétel esetében közel harminc évvel később, csak 1819-ben került sor, vagyis az örökösök által mások számára cessionált (engedményezett) követelés behajtásáról lehetett szó. – MNL Vas Vármegyei Levéltár (a továbbiakban:

Ugyanakkor a vármegyei ki- és betáblázási jegyzőkönyvek, valamint az esetleges jogi keresetek és peres eljárások során keletkező adatigénylések megkönynyítése érdekében készített korabeli vármegyei mutatók és kivonatok (*Elenchus* vagy *Excerptum/Auszug*) rendkívül összetett információs bázisnak tekinthetők. A legtöbbször alfabetikus és kronologikus rendszerbe szedett tételek egyrészt a konkrét kötelezettségvállalások tőkeértékének, illetve a hitelezőként/kedvezményezettként feltüntetett személyek, családok, különböző közösségek társadalmi és jogállásának meghatározását teszik lehetővé, másrészt a vármegye eljárási gyakorlata szerint nyilvánossá váló, azaz rendes megyegyűlés vagy részgyűlés alkalmával kihirdetett és regisztrált kötelezettségek jellegére és jogcímeire nézve is információval szolgálnak.³⁶ A korábban hivatkozott törvényhely csupán az adott vármegyében található „fekvő javak” megterheléséről rendelkezett, azonban a korabeli gyakorlat vizsgálata azt mutatja, hogy a betáblázott összegekhez igen ritkán kapcsoltak egy-egy birtokrészt, esetleg valamilyen egyéb ingatlant, például malmot vagy éppen javadalmat.

Az egyes vármegyei jegyzőkönyvek és indexek vizsgálata azt mutatja, hogy a tényleges készpénzhitelezések mellett rendkívül változatos jogcímek alapján került sor betáblázásokra, vagyis a különböző jellegű adósságok, kötelezettségek regisztrálására, nyilvánossá tételére. Néhány jellemző példát kiragadva, elsőként említhetjük Vas vármegye zsidó lakosságának betáblázási gyakorlatát. Guttmann Salamon zsidó kereskedő terhére például 665 ezüstforint összeget tábláztak be 1817-ben Szombathelyen, miután egy Hans Sobotka nevű bécsi kereskedőnek pontosan meg nem határozott áruforgalmi tranzakciója során adós maradt még ugyanezen évben. Ernst József kocsmáros viszont Königsberger Löblnek maradt „adós pálinka és sör árából” 500 ezüstforint értékben 1819-ben, s ezt az adósságát egy évvel később, 1820-ban táblázták be. Családon belüli üzleti kötelezettségként tarthatjuk számon – tekintettel az esetleges válás utáni vagyoni jogi eljárására és megosztásra – Grosdorfer Salamon 1811-ben kelt 6000 ezüstforint összegű kötelezettségvállalását „Unger Sáli hitestársának”, melyet nyolc évvel később tábláztak be Szombathelyen. A faktorként működő, szintén Vas vármegyei illetőségű Perlicz Farkas terhére pedig 1500 konvenció (ezüst) forint értékű

VaML), IV.1.mm. Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Betáblázások iratai 1729–1849 (a továbbiakban: IV.1.mm), No. 17. Index Prothocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

³⁶ Lásd a dél-dunántúli Baranya vármegye vagy az északkelet-magyarországi Borsod vármegye adminisztratív gyakorlatát: MNL Baranya Vármegyei Levéltár IV.1.q. Baranya vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek, iratok 1732–1851, 1. köt.; MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár IV.501.k. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek 1756–1858. 1. köt.

tartozást tábláztak be 1818-ban, mivel még ugyanezen évben „a gyapjú árában adós maradt” a Lackenbacher & Co. gyapjú nagykereskedő társaság felé.³⁷ Mindemellett figyelemre méltónak tekinthetjük azt is, hogy miközben a zsidó családfők legnagyobb része Vas vármegyében pár száz forinttól mindössze 5000 forint alatti összegig terjedően maradt adós, egy családfő kivételt képezett: a pinkafői Mayer Mihály terhére ugyanis kilenc tételben 17 296 ezüstforint, valamint 2080 váltóforint adósságot tábláztak be. A konvenciók pénzben jegyzett adósságainak 30%-át az Arnsteiner & Breisach bécsi zsidó kereskedőtársaság felé fennálló tartozásai tették ki.³⁸ Mindenképpen meg kell említeni, hogy a vizsgált időszakban sem Zala, sem pedig Vas vármegye betáblázásai nem tartalmazznak zsidó hitelező részéről követelést az említett három nyugat-dunántúli főnemesi családdal szemben.

A nem nemes személyeket terhelő kötelezettségek további, igen változatos példákkal szolgálnak. Utalhatunk Grimm György parasztgazda esetére, akinek terhére 70 ezüstforintnyi kifizetetlen munkadíj összegét táblázták be 1820-ban, mivel nem tudta Rathner Simon kovács felé rendezni a tartozását. De arra is találunk példát, hogy nem egy meghatározott összegű hitelfelvételt vagy egyéb más okból keletkezett adósság összegét, hanem egy ténylegesen megtörtént adásvételt jegyeztek be. Az 1820. augusztus 16-i Vas vármegyei közgyűlésen került kihirdetésre Grimbauer Mátyás „vevő levele”, miszerint Hamvasdon (Aschau) 1817. augusztus 5-én 368 váltóforint és 22 ezüstforint értékben rétet vásárolt Jung Györgytől és Hahnren Páltól. A bejegyzés nem jelzi, hogy az adásvétel összegével Grimbauer adós maradt volna, netán az összegre számított kamatfizetéssel tartozott volna.³⁹

Az alapítványokhoz, az árvapénztárakhoz, a városi polgárokhoz vagy éppen a kisnemesi családokhoz kapcsolódó hitelügyletek jellege és a hitelfelvelelek jogcímének alakulása részben hasonló képet mutat a Zala vármegyei betáblázások esetében. Egyértelműen eltérő vonásnak tekinthető viszont, hogy ebben a vármegyében az árvapénztárak, illetve valamely örökhagyó személy nevéhez fűződő alapok sokkal gyakrabban szerepelnek száztól néhány ezer forintig történő hitelezéssel, mint Vas vármegyében. Ugyanígy feltűnő, hogy arányaiiban sokkal nagyobb számban képviseltetik magukat római katolikus egyházi

³⁷ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio). A korszak felvásárlási és közvetítői hálózattal rendelkező zsidó nagykereskedőinek tevékenységéhez lásd *Kaposi Zoltán*: A tradicionalizmustól a modern gazdaságig. Kanizsai kereskedők és vállalkozásaik a feudalizmus utolsó korszakában 1690–1848. Korall 4. (2003) 11–12. sz. 135–162.; *Tamás Máté*: “Moses Lackenbacher & Compagnie”: Business and Kinship in the Early 19th-Century Habsburg Monarchy. *Journal of the Association for Jewish Studies in Germany* (2020) 26. sz. 75–88.

³⁸ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

³⁹ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

személyek és testületek, azaz elsősorban káptalanok a hitelezők sorában, mint Vasban. Szintén jellemző különbség, hogy a Zala vármegyei inszurrekcionális pénztártól igen sok nemesi, főnemesi család vett fel kisebb-nagyobb összegeket, míg a Vas vármegyei betáblázások közt egyetlen tétel sem vonatkozik a helyi nemesi felkelők pénztárából történt kölcsönzésekre. A nemesi felkelések törvényi, technikai szabályozását jelentő 1743. évi 63. törvénycikk nyomán az 1796. évi 2. törvénycikk, az 1805. évi 1. törvénycikk, valamint az 1808. évi 2. és 3. törvénycikk rendelkezett a nemesi felkelő seregben történő szolgálati kötelezettségről, a hadsereg ellátásáról, a kötelezettségek pénzbeli megváltási lehetőségéről. A hivatkozott 1808. évi 2. törvénycikk közvetlenül egy országos pénztár felállításáról is rendelkezett, mely a nádor felügyelete mellett lokális „főkpénztárak” hálózatára épült, s az egyes vármegyék adminisztrációjának az autoritása alá tartozott. A 23. paragrafus ráadásul úgy intézkedett, hogy az egyes nemesi porták vagy a vármegye főadószedője által kalkulált uradalmankénti éves bevételekhez szabott befizetésekből befolyt összegeket „semmi más, mint csupán fölkelési célokra lehet fordítani”.⁴⁰ Feltétlenül említést érdemel viszont, hogy 1814 és 1818 között tizenkét tételben összesen 40 000 ezüstforint követelést tábláztak be a Zala vármegyei inszurrekcionális pénztár javára, s ebből kétszer 10 000 ezüstforint gróf Festetics Györgyöt terhelte.⁴¹

Zalától eltérően viszont a Vas vármegyei betáblázások közt találunk példát házastársak közötti kötelezettségvállalásra, illetve tartozás elismerésére is. Góri István 1816. február 12-én kelt elismervénye szerint, melynek betáblázására az 1820. december 28-i *particularis congregatio* alkalmával került sor, felesége 7140 ezüstforint értékű örökségét „a Kereskedésre fordította”. Az adóslevelek egyéb felhasználási módjára természetesen szintén különböző példák említhetők: Straffer Henrik meg nem jelölt rendfokozatú katonatiszt 1817-ben Festetics György öcsé, gróf Festetics Imre (1762–1847) 8250 ezüstforint értékű, már betáblázott adóslevelét kötötte le kaucióként a tervezett házasságkötése fedezete gyanánt. Egy másik példát is említhetünk, miszerint az ismert nyugat-dunántúli köznemesi birtokos család tagja, Kisfaludy Mihály (1743–1826) egy eredetileg 1816-ban

⁴⁰ Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Ford. Csiky Kálmán. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp. 1901. 53–59., 270–271., 319–325., 376–383. A felkelés rendszerének további részleteihez lásd *Vizi László Tamás*: A nemesi felkelés törvényi szabályozása a napóleoni háborúk idején. In: *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon*. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp. 2000. 5–18.

⁴¹ MNL Zala Vármegyei Levéltár (a továbbiakban: ZML), IV.1.y. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek 1739–1847 (a továbbiakban: IV.1.y), Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827, No. 2.

kelt, s utóbb az ő nevére engedményezett malomhaszonvétel 1000 ezüstforintra rúgó összegét tábláztatta be 1820-ban.⁴²

Sajnálatos módon azonban következtetések is előfordulnak a vármegyei nyilvántartásokban, az utólag összeállított mutatókban, mivel sok esetben lehetetlen a pontos tőkeösszeg, illetve a kötelezettségvállalás mértékének meghatározása. Itt említhetjük gróf Széchenyi István (1791–1860) fiatalabb bátyja, gróf Széchényi Pál (1789–1871) leendő első felesége, Lady Caroline Meade (1794–1820) grófnő számára 1811. április 7-én kelt jegyajándékát az összeg feltüntetése nélkül, melyet Vas vármegye 1811. április 22-i közgyűlésén tábláztak be. Ugyanakkor még a házasságkötés előtti kölcsönös kötelezettségvállalásra is találunk példát városi polgárcsaládból származó menyasszony és vőlegény esetében. A Mária Terézia által nemességre emelt családból származó Ulrich György és jövendőbelije, Gamauf Erzsébet – szintén az összeg meghatározása nélkül – kölcsönösen lekötötték egymás javára a családjuktól öröklendő vagyonukat 1820-ban. Az előbbi példától eltérően a magánélet szféráját meghaladó, közéleti jellegű kötelezettségvállalást is betábláztak Vas vármegyében. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a háborús időszak köznemesi áldozatvállalásának példajaként is értelmezhető. Csekonics Imre (1759–1830) szolgabíró, aki egyébként a franciák elleni harcok során a harctéren is kitüntette magát, 1808-ban az összeg meghatározása nélkül vállalta magára a Komárom megerősítésén dolgozó munkások bérét, s ezt a kötelezettségvállalását 1812-ben táblázták be. Nincsen adatunk arra nézve, hogy Csekonics ne tett volna eleget a vállalásának.⁴³

Természetesen a fenti jogcímek szerinti kötelezettségvállalások mellett a vármegyei jegyzőkönyvek igen nagy számú tényleges kölcsönszerződés betáblázására nézve szolgálnak adatokkal. Ismételten előre kell bocsátanom, hogy a hitelfelvevők közt a korabeli magyar társadalom nemes és nem nemes tagjait egyaránt megtaláljuk. Vas vármegyei példánál maradván említhetjük azt a hitelszerződést, amelynek értelmében Pauernhoffer János egy özvegyasszonytól, Berghofferni Annától 5%-os kamatra vett fel 500 ezüstforint kölcsönt, s ezt még ugyanezen évben, 1807-ben betáblázták Szombathelyen. Ami a több tétellel is szereplő Vas vármegyei köznemesi családokat illeti, közülük mindenképpen kiemelkednek a Zarka család tagjai, akiknek a nevére 1814 és 1820 között tizenöt kisebb-nagyobb összegű követelést tábláztak be. A törvényi szabályozásnak megfelelően azonban csak Zarka Mihály, a Dunántúli Kerületi Tábla *assessor*ának hitelügyletéhez kapcsolódóan nevezik meg a terhelendő jószágait, vagyis gróf Hugonnay (Szent-Györgyi Horváth) Zsigmondtól (1769–1824) 1817-ben felvett 82 000

⁴² MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

⁴³ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

ezüstforintnyi kölcsöne fejében Zarkaházát és Bádonfát kötötte le hitelezője számára.⁴⁴ Egy másik neves köznemesi család, az Eölbeyek számos hitelfelvételét szintén megörökítették a jegyzőkönyvek. Eölbey Antal (1759–1816) terhére 1812 és 1817 között tizenhat tételt tábláztak be. Ezek közül jelentősebb összegnek tekinthető a gróf Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsektől 1799-ben felvett 8000 ezüstforintnyi kölcsöne, amelyet már jóval a hitelező halála után, vagyis 1816-ban, s éppen az adós halála évében tábláztak be. Eölbey János hadnagyot, aki tisztársaitól kölcsönzött több alkalommal, szintén több tétel terhelte, összesen 1322 ezüst-, továbbá 1280 váltóforint követelést tábláztak be a nevére 1817-ben. Tegyük hozzá azonban, hogy adósságait 1821-ben rendezte, s ekkor kitáblázták az említett összegeket.⁴⁵

Fontos elem, hogy – amint azt a bevezetőben is említettem – az 1811. évi deválviációs pátenstre tekintettel 1812 után érhető módon az újabb szerződésekben nemcsak az adott összeget, hanem a hitelszerződésben szereplő készpénz fajtáit is igen gyakran feltüntették. Erre példa Tatzmansdorfer Mózes zsidó kereskedő Weisz Salamontól felvett 4000 forint összegű, *Einslösungsschein*ben regisztrált hitele 1814-ből, melyet egyébként három évvel később tábláztak be. A köznemesi származású Polacsek Pál, akinek a neve az 1797. évi inszurrekció alkalmával a somogyi felkelők főhadnagyaként is szerepel, egy 1814-ben kelt kötelezvénye szerint 6000 forintnyi, *Einslösungsschein*ben jegyzett adóssággal tartozott a Zala vármegyei főnemes, gróf Festetics György felé, mely adósságot 1818-ban táblázták be Vas vármegyében.⁴⁶

Amint azt korábban jeleztem, a betáblázási tőkeértékek, illetve a hitelezők társadalmi hátterének vizsgálata a korszak regionális hitelforgalmának szerkezetére nézve egyaránt fontos adalékokkal szolgál. Ugyanakkor a három főnemesi család különböző tagjait terhelő követelések részesedése, illetve arányai szintén rekonstruálhatók a két vármegye valamennyi adóssággal terhelt személye vagy testülete körében. Zala vármegye 1790-es évekbeli betáblázási tőkeértékeit vizsgálva egyértelműen megállapíthatjuk, hogy gróf Festetics György nevéhez kapcsolódnak a legjelentősebb tételek, melyek alapvetően a csáktornyai uradalom 1791-ben történt megvásárlásával hozhatók összefüggésbe. Zala vármegye 1791. április 5-én tartott közgyűlésén ugyanis gróf Althan János (1757–1815) felé 185 000, gróf Althan Ferenc (1760–1817) felé 159 500, gróf Althan Miksa (1769–1834) részére pedig 275 500 konvenció forint értékű tartozását

⁴⁴ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

⁴⁵ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio).

⁴⁶ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio); *Csánki Dező*: Magyarország vármegyéi és városai enciklopédiája. Somogy vármegye. Bp. 1914. 502.

táblázták be.⁴⁷ Zala vármegyében az 1790-től számított tíz év kötelezettségeinek és adósságainak összesített tőkeértéke 2 558 000 ezüstforintra rúgott, s ebből kerekítve 1 707 000 forint valamely főnemesi család tagját terhelte, vagyis az összes adósság 66%-a. Gróf Festetics György nevére – az előbb említett tételeket is beleértve – összesen 702 000 ezüstforint adósságot tábláztak be. Utána következett gróf Csáky Lajos (1758–?) kamarás 600 000 ezüstforinttal, míg gróf Szapáry Péter (1766–1827) birtokait „csupán” 93 025 konvenciók értékű forinttal terheltek meg.⁴⁸

Ugyanakkor a következő tízéves időszak vizsgálata rendkívül szembeötlő különbségeket mutat az előbbi intervallumhoz képest. 1801 és 1805 között ugyanis 872 000 ezüstforint összesített tőkeértéket regisztráltak Zala vármegyében, melyből 471 000 forintnyi összeggel, azaz 54%-kal részesedtek főnemesi családok. 1806 és 1810 között viszont már roppant összeget, 4 555 300 ezüstforintnyi adósságot tábláztak be, s ebből 4 127 000 forint, vagyis a jegyzett adósságok 90%-a terhelte valamely főnemesi család tagját.⁴⁹ A legjelentősebb tételeket gróf Csáky Lajos nevére táblázták be, még hozzá a Muraszombat és Lendva között fekvő belatinci (Fellsdorf) uradalom terhére 3 268 600 ezüstforintot. Feltűnő módon az eredetileg Haydn zenekarában játszó, majd bor- és posztókereskedéssel foglalkozó Johann Tost (1759–1831) bécsi nagykereskedő felé is komoly összeggel tartozott, egészen pontosan 1 077 000 ezüstforinttal.⁵⁰ Fontos megemlítenünk, hogy az előző évtized kiemelkedő tételekkel terhelt főnemesi adósa, gróf Festetics György nevére a korábbi periódushoz képest csupán jelképesnek tekinthető 185 500 forint összeget tábláztak be, miközben az Althan család különböző tagjai felé 1801 és 1805 között igen komoly összeget, vagyis 522 700 ezüstforintot törlesztett.⁵¹

Mielőtt az azonos intervallumon belül rekonstruálható Vas vármegyei betáblázott összegek alakulását vizsgálnám, feltétlenül érdemes megemlíteni, hogy a vármegye vagyoni helyzet és országosan betöltött tisztségek alapján legkiemelkedőbb családja, a Batthyányak különböző tagjai igen komoly hitelekett vettek

⁴⁷ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 1 fol. 1v.; Kurucz Gy.: Adósság, hitel, törlesztés i. m. 550.

⁴⁸ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 1.

⁴⁹ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 2.

⁵⁰ Csáky esetében igen feltűnő az eladósodás üteme. Hat különböző összegre szóló „campsorialisát” vagyis összesen 250 000 ezüstforintról szóló váltóját 1800. október 4-én, míg Csákyknak a Nádasdyak részéről Tost számára engedményezett 100 000 forintos adósságát 1801. február 10-én táblázták be. – MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 1 fol. 23v–24. Az Erdődyek felé engedményezett, eredetileg 1800. október 1-én felvett 100 000 ezüstforintnyi hitelét 1805. április 2-án táblázták be. – MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827, No. 2 (nincs folio).

⁵¹ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 1. fol. 21–22v.

fel az 1790 előtti mintegy félévszázad során. Az 1729 és 1784 között Vasban betáblázott követelések összesen 6 640 000 ezüst-, vagyis konvencióos értékű forintot tettek ki, s ebből egészen pontosan 4 033 000 forint valamely főnemesi család tagját terhelte. Ez utóbbi összeg valamivel több mint kétharmad része, összesen 2 746 000 ezüstforint a Batthyány család tagjai között oszlott meg. Gróf Batthyány József primás nevére 1 256 700 ezüstforintot, a hercegi címet öröklő gróf Batthyány Ádám (1722–1787) terhére 758 800 ezüstforintot, míg a testvére, gróf Batthyány Tivadar (1729–1812) nevére pedig 410 500 ezüstforintot tábláztak be. A fennmaradó alig több mint 300 000 forint a Batthyány család további hat férfitagja osztozott. A fentiekben jelzett, tehát mintegy ötven évet felölelő időszakban a Batthyányakhoz képest az Erdődyek öt tagját „mindössze” 631 400 ezüstforint terhelte. Az említett két családhoz képest viszont szinte eltörpült a Széchenyi család négy tagjának nevére betáblázott 139 085 konvencióos forintnyi adósság vagy kötelezettség. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy a köznemesek közül a legjelentősebb összeget, vagyis 363 443 ezüstforintot Szily Ádámra (1716–1785) terheltek. Szily az Inkey Boldizsártól (1726–1792) történt sárvári birtokvásárlása következtében igen komoly hitelt vett fel, s ennek jelentős részét a báró Anton Joseph von Brentano-Cimaroli (1741–1793) felé fennálló, összesen vagyis 275 000 ezüstforintnyi beötáblázott kölcsöne tette ki.⁵²

A Vas vármegyei betáblázásokról rendelkezésre álló források esetében – legalábbis az 1785-től 1806-ig terjedő intervallum vonatkozásában – nem tudunk ötéves periódusok alapján számolható összegeket megállapítani, mivel az index csupán a hitelfelvevő vagy adós nevét, majd az összeget és a hitelező nevét adja meg, de nem tünteti fel az adósság, például a hitelszerződés keletkezésének, illetve a betáblázásának az idejét. Ugyanígy az egyes sorokhoz fűzött széljegyzetek a kitáblázás pontos idejét szintén esetlegesen adják meg, vagyis legtöbbször csak egy rövid utalás szerepel, hogy az összeget egy későbbi időpontban kitáblázták. Mindenesetre a jelzett húszéves periódus időtartama során a számszerűsíthető tételek azt mutatják, hogy összesen 5 012 440 ezüstforint követelést tábláztak be, s ebből – a tízes és százaz értéket elhagyva – 2 783 000 forintnyi kötelezettség főnemesi családtagokat érintette. Ez utóbbi összeg 44%-a a Batthyányakat terhelte, egészen pontosan 1 230 000 ezüstforint összeg erejéig, majd az Erdődyek következtek 414 600 forinttal, a Szapáryak 223 000 forinttal, míg az Esterházy család hercegi ágához mindössze 218 600 forint jegyzett adósság tartozott.

⁵² MNL VaML IV.1.mm. No. 14. Protocollum intabulationis 1729–1784 (nincs numerus); *Kurucz György*: Köznemesi vagyoni állapot a Dunántúlon. Pallini Inkey Boldizsár 1792. évi hagyatéka. Századok 143. (2009) 1217–1218.

Az előbbi családokhoz képest a kisebb nyugat-dunántúli birtokokkal rendelkező Sigray grófi család tagjait összesen 166 700 konvencióos értékű forint terhelte. Amennyiben főnemesi hitelezők követeléseit nézzük, úgy megállapíthatjuk összesen 1 536 000 ezüstforint követeléssel rendelkeztek, s közülük kiemelkedett Albert (1738–1822) szász-tescheni herceg a maga 270 000 forintnyi követelésével. Érdekességként említhetjük, hogy a nagyságrendileg következő 120 000 ezüstforintos követeléssel Esterházy II. Miklós herceg rendelkezett egy külföldi főnemes, gróf Johann Hilmar Adolph von Schönfeld (1743–1820) szász követ felesége, született Ursula von Fries (1767–1805) grófnő felé.⁵³

A 19. század első évtizedének második felét vizsgálva azt látjuk, hogy Vas vármegyében Zala vármegye azonos időszakra számítható közel 4,5 millió ezüstforintnyi tőkeösszegéhez képest mindössze 535 000 ezüstforint értékű követelést tábláztak be, s ez utóbbi összegből 169 621 forinttal részesedtek a főnemesi adósok. A legjelentősebb tétel Esterházy II. Miklóssé volt, aki az 1806. július 31-én kelt hitelszerződés szerint 29 800 ezüstforintot vett fel a szombat-helyi káptalantól. Az arányokat szintén érzékelteti, s egyúttal nem tényleges kölcsönszerződés tőkeösszegének megjelölését jelzi az adott rovat, miszerint gróf Festetics György 10 000 ezüst (konvencióos értékű) forint jótállást vállalt báró Georg von Wrede (1765–1863) alezredes házassági kauciója biztosítása érdekében, tekintettel az alezredesnek Zarka Mihály lányával, Juliannával (1781–1847) tervezett házasságkötésére, s amely összegre szóló jótállást 1808. január 7-én táblázták be.⁵⁴

A pénzügyi pátensek nyomán bekövetkező devalvációk, illetve a hiteltörlesztéseket befolyásoló osztrák birodalmi pénzügypolitikai döntések évtizedét vizsgálva azt látjuk, hogy Zala vármegyében 1811 és 1815 között 5 150 300 ezüstforint követelést tábláztak be, s ennek 86%-a, vagyis 4 428 800 forint terhelt főnemesi családtagokat. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a korábbi évtized kiemelkedő adósa, gróf Csáky Lajos nevén összesítve ekkor már 4 212 500 ezüstforint adósságot tartottak számon.⁵⁵ Vas vármegyében viszont ugyanezen időszak alatt mindössze 1 977 000 ezüstforintnyi, valamint 68 570 forint váltócédulában (*Einlösungsschein*) nyilvántartott követelést tábláztak be. Előbbi 72%-a, vagyis 1 438 050 ezüstforintnyi érték főnemesi személyt terhelt. (Az *Einlösungsschein*ben számított főnemesi adósság alig 4000 forintot tett ki.) A legjelentősebb tétel, vagyis 795 000 ezüstforint gróf Szapáry Józsefet (1754–1822) terhelte a muraszombati uradalom 1808-ben történt megvásárlása miatt,

⁵³ MNL VaML IV.1.mm. No. 16. Index protocolli intabulationum 1785–1806.

⁵⁴ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Prothocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio vagy numerus).

⁵⁵ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827, No. 2 (nincs folio vagy numerus).

melyet 1814. szeptember 22-én tábláztak be. Ezután gróf Batthyány Antal József (1762–1828) következett 441 600 ezüstforint összesített adóssággal. Feltűnő jelenség, hogy ekkor már jóval korábbi, s nem is csekély összeget kitevő hitelfelveteleket tábláztak be, amint az gróf Batthyány József (1770–1851) esetében is történt. Batthyáynak egy Vas vármegyei köznemesi családtól 1794-ben és 1795-ben négy részletben felvett 78 600 ezüstforint kölcsönét közel húsz évvel később, 1813-ban táblázták be.⁵⁶

Az 1816 és 1820 közötti öt évre számítható értékek vonatkozásában a két megye összehasonlítása során jelentős eltérést láthatunk. Amíg Zala vármegyében 1 726 900 ezüstforintnyi összeget és papírpénzben (*Bankozettel*) 270 000 forintot tábláztak be, addig Vas vármegyében 4 139 000 ezüstforint, illetve papírpénzben 396 000 forint követelést regisztráltak. Mindkét vármegye esetében feltűnő, hogy a főnemesekkel szemben nagyságrendekkel kisebb összesített követelést találunk a korábbi időszakhoz képest, vagyis Zala esetében 301 000 ezüstforintot, az összes betáblázott értékhez viszonyítva 17%, míg Vas esetében 998 700 ezüstforintot, azaz 24% terhelt főnemesi adósokat. Zala vármegyében ezen időszak alatt a legjelentősebb összeggel, azaz harminckét betáblázott tétel alapján összesen 162 400 ezüstforint erejéig báró Sennyey Károly (1787–1841) birtokait terhelték meg.⁵⁷

Vas vármegye adminisztrációja szerint a kiemelkedő adósok közt elsőként Festetics Erzsébet grófnő férjét, gróf Esterházy Károlyt, Tolna vármegye főispánját említhető, akinek a nevére 224 092 ezüstforint követelést tábláztak be.⁵⁸ A legjelentősebb összeget, 200 000 ezüstforintot gróf Batthyány Ferenc (1737–1821) hitelezett számára 1818-ban és 1819-ben. A nem tényleges hitelfelvétel vagy éppen adásvétel nyomán regisztrált kötelezettségek közül kiemelkedik a már korábban említett gróf Hugonnay (Szentgyörgyi Horváth) Zsigmond nevéhez fűződő tétel, aki az 1805. november 11-én kelt szerződés szerint „terheinek felvállalása és kifizetése alatt [...] vagyonát örökben átadja” feleségének, Schmidegg Mária grófnőnek (?–1805), méghozzá 333 558 ezüstforint értékben.⁵⁹ Szintén figyelemre méltó, hogy Vas vármegyében jelentősen megnövekedett a papírpénzben vagy *Einlösungschein*ben nyilvántartott adósságok összege. Amíg 1811 és 1815 között 68 570 forintot tábláztak

⁵⁶ MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Prothocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio vagy numerus).

⁵⁷ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827, No. 2 (nincs folio vagy numerus).

⁵⁸ Közel tíz évvel korábban szintén jelentős összeget, egészen pontosan 350 000 ezüst (konvenció) forintot tábláztak be Esterházy nevére Tolnában 1807 és 1809 között. Albert szász-tescheni hercegtől 300 000 ezüstforint hitelt vett fel. Vö. *Kurucz Gy.*: Főnemesi hitelforgalom i. m. 705.

⁵⁹ A széljegyzet szerint a betáblázás két részletben, 1820-ban és 1842-ben törlésre került. – MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Prothocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio vagy numerus).

be váltócédulában, melyből 4000 forint terhelt főnemesi személyt, addig 1816 és 1820 között ennek már közel hatszorosát, vagyis 396 000 váltóforintot. Ez utóbbi összegből a legjelentősebb tétel a korábban már említett gróf Batthyány József nevéhez fűződött, aki 34 000 forintot vett fel papírpénzben az indigenátust kapott báró Schlaun Mórictól (1742–1825) 1818. május 12-én. (Ezt az adósságát 1844-ben táblázták ki a nevééről.)⁶⁰

A betáblázási tőkeösszegeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy az 1790-es években Zala vármegyében a 2,5 millió ezüstforintnyi betáblázott adósság 66%-a fűződött főnemesi személy nevéhez, s ennek kiemelkedő hányada, vagyis 76%-a két személyt terhelt, gróf Festetics Györgyöt és gróf Csáky Lajost. A következő évtizedben, vagyis 1801 és 1810 között már 5,4 millió ezüstforintot tábláztak be Zala vármegyében, tehát több mint kétszeresére nőtt a jegyzett adósságok összege, s ebből 4,6 millió forint terhelt főnemesi személyeket. A legnagyobb összeget Csáky Lajos néven regisztrálta a vármegye, egészen pontosan 3 475 900 ezüstforintot, míg Festetics György nevére ezen időszakban mindössze 185 500 ezüstforintnyi közvetlen hitelfelvételt tábláztak be.

Vas vármegyében az előbbi időszakban betáblázott tőkeértékek egyértelműen elmaradtak a Zala vármegyei adósságok szintjéhez képest. Bár természetes módon ebben a vármegyében is a főnemességet terhelte a legtöbb adósság, de meg sem közelítette a Zala vármegyében azonos időszakban jegyzett 76%-os arányt, hanem az összes adósság mindössze 55%-át táblázták be valamely főnemes nevére az 1790 és 1805 közötti időszakban. Az adott periódusban öt éves átlagban 500 000 ezüstforint kötelezettséget jegyeztek be főnemesi személyek nevére. A másik feltűnő sajátosság, hogy ebben a vármegyében legfeljebb 300 000, s nem több millió ezüstforintig terjedő adósságokat tartottak nyilván egy-egy személy nevéen.

A devalvációk évtizede azonban rendkívül fontos változásokat mutat. A Vas vármegyében ezüstforintban nyilvántartott adósságok döntő hányadát már nem főnemeselek terhelték táblázták be. A tíz évre vetített 6,1 millió ezüstforintnyi összesített tőkeértékből mindössze 2,4 millió forintot, vagyis 39%-ot tett ki a főnemesség részesedése. Zala vármegyében viszont az ekkor betáblázott 6,8 millió ezüstforintnyi adósságból még mindig jelentős összeg, vagyis 4,7 millió forint terhelt a főnemességet, ami 69%-os arányt tesz ki.

A legfeltűnőbb változás azonban az 1816 és 1820 közötti időszakra esik. Vas vármegyében ekkor 4,1 millió ezüstforintnyi összesített követelésből mindössze 1 millió ezüstforintnyi adósságot tábláztak be főnemesi személyek nevéen, ami

⁶⁰ MNL VaML IV. 1. mm. No. 17. Index Prothocolli Intabulationum 1807–1820 (nincs folio vagy numerus).

az adott időszakban 25%-os arányt jelent. Még drasztikusabb visszaesés látható Zala vármegyében, ahol az 1,7 millió ezüstforintnyi jegyzett követelésből mindössze 301 000 konvenció forintnyi újabb kötelezettséget tábláztak be főnemesi személyek terhére, ami a fent említett öt éves periódusban mindössze 17%-ot tesz ki. A két nyugat-dunántúli vármegye esetében tehát egyértelműen kiviláglik, hogy a főnemességet terhelő adósságok abszolút többsége az 1816 előtti idők kötelezettségvállalásai nyomán keletkezett, míg a második devalvációt követően már látványosan lecsökkent a betáblázott adósságok és kötelezettségvállalások összesített tőkeértéke.

Az eddigi példák mindenképpen elégségesnek tűnnek a betáblázott kötelezettségek sokszínűségének érzékeltetésére, a főnemesi hitelfelvevők terhére betáblázott tőkeértékek három évtized alatt bekövetkezett változásaira. Ugyanígy lényeges kérdés azonban, hogy vajon mutatnak-e arányaikban eltérést, azaz számottevő növekedést a devalvációk évtizedében, vagyis az 1811 és 1820 között történt betáblázások számai az 1790-től, vagyis a francia háborúk kezdetétől számítható két évtizedhez képest. Ez azért sem hagyható figyelmen kívül, mert az adatok az általános eladósodás ütemét, illetve a francia háborúk utolsó éveiben végrehajtott állami pénzügyi irányítás devalvációs döntéseinek hatását is tükröztetik.

A vizsgált időszak öt éves periódusokra osztott adatai azt mutatják, hogy Zala vármegyében 1790 és 1795 között összesen 184 tétel be- és kitáblázására került sor, s a következő öt év a maga 304 tételével már 60%-os növekedést mutat. 1801 és 1805 között már 346 tétel ki- és betáblázásáról döntöttek, ami az előző öt évhez képest 13%-os emelkedést jelent. A következő öt évben némi mérséklődés tapasztalható, hiszen ekkor 255 tétel szerepelt, ugyanakkor 1811 és 1815 között már 369 tétel, ami mintegy 30%-os növekedést jelent az előző öt évhez képest. Ezt követően viszont látványosan megugrott a kötelezettségek be- és kitáblázásainak száma: 1816 és 1820 között már 924 tételt regisztráltak, ami közel 120%-os gyarapodást jelent, az 1790-es évek első öt évéhez képest pedig ötszörös emelkedést mutat.⁶¹

Az osztrák örökös tartományok közül elsősorban a Stájerországgal érintkező, de a császárvároshoz is közelebb eső szomszédos nyugat-dunántúli Vas vármegye be- és kitáblázási adatait vizsgálva azt látjuk, hogy 1785 és 1806 között, vagyis egy húszéves periódusra számolva összesen 1994 tételt tábláztak be, ami öt éves átlagban 498 tételt jelent. Ennek a húsz évet magába foglaló periódusnak, vagyis a 18-19. század fordulójának az összesített értéke akkor

⁶¹ MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803, No. 1.; MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827, No. 2.

válik különösen érdekessé, ha figyelembe vesszük, hogy ezt megelőzően, vagyis az 1729-től rendelkezésre álló vármegyei nyilvántartás kezdetétől 1784-ig, tehát mintegy ötven év alatt történt be- és kitáblázások száma alig 1117 tételre rúg. A francia háborúk időszaka azonban mindenképpen emelkedő számokat mutat, mert bár Zala vármegyéhez hasonlóan itt is alacsonynak tekinthető az 1800-as évek második felében regisztrált 268 be- és kitáblázás, viszont 1811 és 1815 között már 411 tételt tábláztak be, 1816 és 1820 között pedig Zala vármegye 924-es értékét 53,9%-kal meghaladva, nem kevesebb mint 1714 tételt tábláztak be Vas vármegyében. Ez a szám egyúttal a Vas vármegyei kötelezettségvállalások számának négyszeres mértékű gyarapodására vall, ráadásul nem elhanyagolható szempont, hogy a betáblázott követelések mintegy 60%-a öt éven belüli keltezésű kötelezettségvállalást, hitelezést foglal magába.⁶²

Összegzés

A fenti adatokból, vagyis a hitelfolyósítások, illetve az egyéb kötelezettségvállalásokban jelzett összegek, továbbá a hitelezők, hitelfelvevők és kötelezettségvállalók társadalmi státuszának figyelembevétele alapján egyértelműen megállapítható, hogy a 18. század második feléig jellemzően a főnemesi családok közötti nagyszámú hitelforgalom volt a jellemző. Ugyanígy egyértelműnek tűnik, hogy a háborús időszak gazdasági fellendülésének köszönhetően – amint azt az egyes családok pénzügyi adminisztrációja, illetve a vármegyei be- és kitáblázási adatok is mutatják – a 18–19. század fordulójának időszakában a köznemesi rangú, valamint nem nemes személyek hitelezései mind gyakoribbá váltak, amit a betáblázások növekvő száma, illetve az összesített tőkeértékek nagysága is igazol.

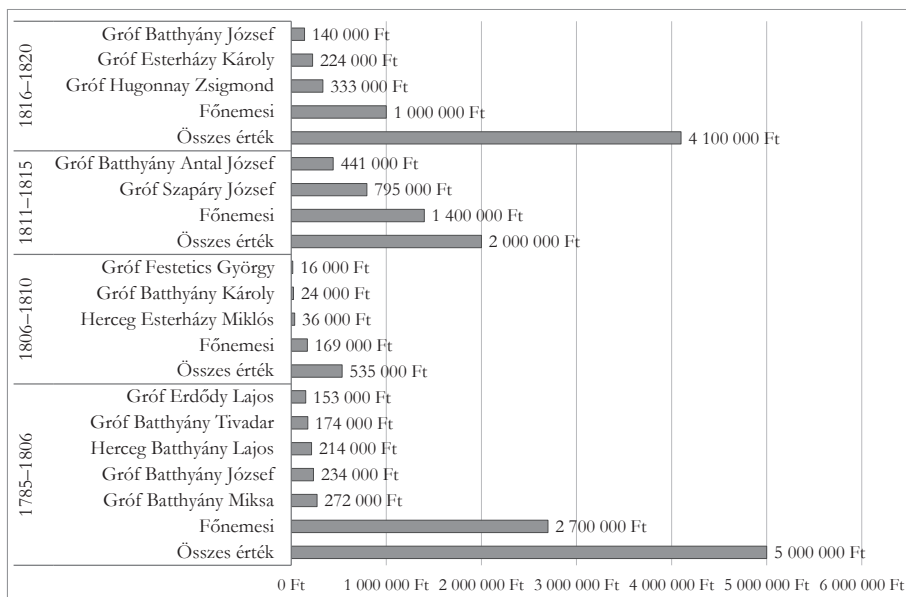
Az 1810-es években bekövetkezett két államcsőd, illetve a devalvációk eredményeképpen jelentős változások figyelhetők meg a régió hitelforgalmában. A második államcsőd évétől számíthatóan, vagyis 1816 után drasztikusan visszaesett a főnemesi hitelfelvevételek száma, illetve tőkeértékben számítható volumene. Bár találhatunk példát a passzívák tudatos csökkentésének gyakorlatára – amint azt gróf Festetics György esetében is láthattuk – a jelenség elsősorban azzal magyarázható, hogy a korábbi háborús konjunktúrából adódó, s ily módon hasznosítható „kisbefektetői” tőkék, hitelek nem álltak többé rendelkezésre, ugyanakkor az Osztrák Császárság nyilvánvaló pénzügyi nehézségei miatt a

⁶² MNL VaML, IV.1.mm. No. 14. Index Protocolli Intabulationum Comitatus Castri Ferrei 1729–1785; uo. No. 16. Index Protocolli Intabulationum 1785–1806; uo. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820.

főnemesi hitelfelvevők egy része szintén óvatosabbá válhatott. A krízis jeleként is értékelhetjük, hogy nemcsak a betáblázások jelentősen gyarapodó száma tekintetében, hanem a tőkeértékek arányaiban is eltolódás figyelhető meg. A további kutatások alapvető feladata az 1820 és 1830 közötti időszak regionális hitelforgalmának vizsgálata, s mindenekelőtt annak feltárása, hogy a betáblázott követelések tőkeértékét tekintve milyen összegeket és arányokat tesz ki a főnemesi családok kötelezettségvállalása, miképpen kerülhetett sor az Esterházy család hercegi, valamint a Festetics család keszthelyi ágának zárgondnokság alá vételére, milyen „megszorításokat” alkalmazott a zárgondnok, hogyan alakultak az említett családok bevételei, és a bevételeken belül milyen összegeket fordítottak adósságtörlesztésekre.

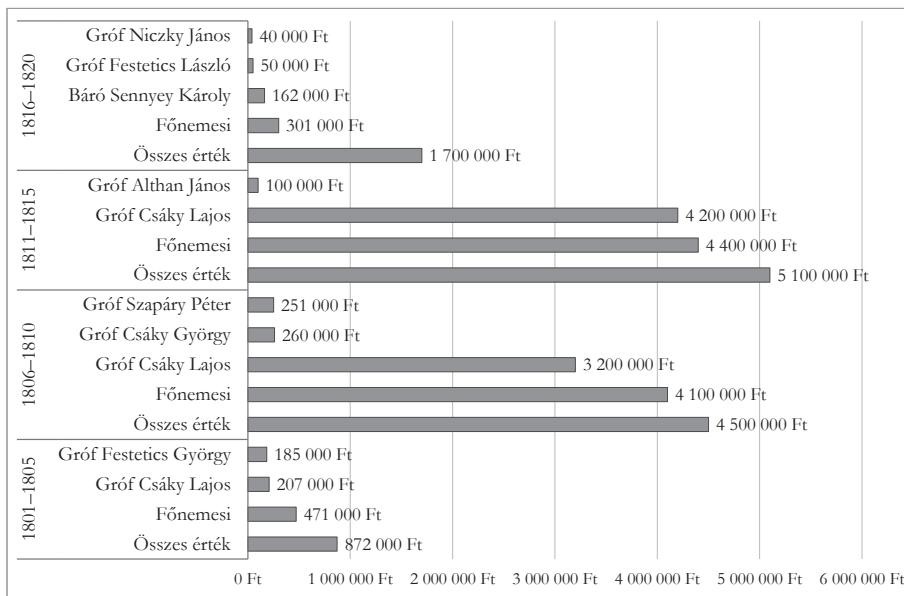
Függelék

1. ábra Vas vármegyei betáblázások tőkeértékei konvenció forintban

Forrás: MNL VaML IV.1.mm. No. 16. Index Protocolli Intabulationum 1785–1806;
MNL VaML IV.1.mm. No. 17. Index Protocolli Intabulationum 1807–1820

2. ábra Zala vármegyei betáblázások tőkeértékei konvenciók forintban

Forrás: MNL ZML IV.1.y. Elenchus In- et Extabulationum 1790–1803;
MNL ZML IV.2.y. Elenchus In- et Extabulationum 1804–1827

ARISTOCRATIC CREDIT TRANSACTIONS AND THE GROWING LEVEL OF INDEBTEDNESS IN WESTERN TRANS-DANUBIA

The Effects of the French Wars on the Region's Finances
at the Turn of the Eighteenth and Nineteenth Centuries

By György Kurucz

SUMMARY

This paper is intended to reconstruct and analyse the processes and levels of indebtedness of some of the foremost Hungarian aristocratic families possessing large landed properties in the western counties of Transdanubia, mainly in Zala and Vas Counties of the former Kingdom of Hungary in a specific era of boom and recession. The author provides exact numerical data on the changes of the registered amounts of credit transactions, the stocks of assets and liabilities of the princely line of the Esterházy, Batthyány and the Keszthely branch of the Festetics families at the turn of the 18th and 19th centuries comparing their outstanding debts with the aggregate amounts of debts of other noble families and debtors in the two counties. The paper explores the various documents kept by the financial administrations of the families, including contemporary county mortgage records, which testify to an extremely lively lending and borrowing environment during the French Wars. The study concludes that devaluations and the financial crises of the Austrian Empire in the 1810s exerted an adverse effect on the finances of both the above mentioned families and on contemporary 'small investors'.

Szeghy Gábor

ABAÚJ VÁRMEGYE NEMESSÉGE AZ ÚJKORBAN

Lakóhely, vagyoni helyzet, életmód

Kassa Megye Kulturális Központja, Kassa 2023. 447 oldal

Csoma József több mint száz éve megjelent alapmunkája (*Abaúj-Torna vármegye nemes családjai*. Kassa 1897) óta Abaúj nemességéről nem született átfogó monográfia. Ezért is különösen üdvözlendő, hogy Szeghy Gábor, a Kassai Levéltár történésze szlovákul és magyarul is megjelent könyvében a teljesség igényével dolgozza fel a vármegye nemességére vonatkozó 15–18. századi történeti forrásokat. Elöljáróban annyit máris megjegyezhetünk, hogy nem csupán a korszakkal foglalkozók számára fontos olvasmányról, hanem egy olyan összefoglalóról van szó, amely általában az északkeleti régió története iránt érdeklődő helytörténészek, nem utolsósorban a művelődéstörténészek figyelmére is számot tarthat. Nem mellesleg a kötethez egy műemléki topográfia is született, hiszen a szerző a forrásokban feltárt településekre személyesen is elutazott, fényképeket készített, majd azokat a településlexikon részeként publikálta, illetve eredményeit térképen is megjelenítette. Ily módon nemcsak a múltrol, hanem a még álló (vagy archív képeken látható) kastélyokon és kúriákon keresztül közös, határon átnyúló kulturális örökségünkről is képet nyerhetünk.

A kötet első fejezete a felhasznált forrásokat tekinti át. Legkorábbi forrása az 1427-ből származó kamarahaszna-összeírás, míg az időablak másik végén a földbirtokosok 1789. évi névjegyzékét találjuk. Az adatokból kiderül, hogy Abaúj vármegye kimagaslóan sok nemesnek adott otthont. A korszak végén számuk a családtagokkal együtt megközelítette az 5000 főt (pontosan a 4462-t, míg a megye teljes lakossága 114 827 fő volt). E hosszú évszázadok alatt a nemesség száma folyamatosan gyarapodott, ám erős differenciálódáson ment keresztül, s a többség fokozatos elszegényedése volt jellemző. Ezzel is magyarázható, hogy a kötetben kiemelten kezelt nemesi udvarházak is változatos képet mutatnak. Miközben a beazonosított kisebb kúriák száma 400 körül mozog, a kastélyok száma mindössze 40. Mindez más megközelítésben azt jelenti, hogy a megye 233 települése közül mintegy 148-ban volt nemesi lakhely, ami a szomszédos vármegyékkel összevetve kiemelkedően magas arány. Ezzel kapcsolatban érdemes fellapozni a térképmellékletet is. A nemesség jól láthatóan a Hernád folyó mentén koncentrálódott, és viszonylag sűrűn lakták a Cserhát dombvidékét is; ezzel szemben a Zempléni-hegység szinte teljesen üres volt. Fontos lenne további tanulmányokban ennek a földrajzi eloszlásnak a mélyebb okait, ezzel összefüggésben a természetföldrajzi, közigazgatási tényezőket is feltárni. A kötetben közölt adatok mindehhez megfelelő alapot biztosítanak.

A második fejezet *A királyi vármegyétől a nemesi vármegyéig* címet kapta. Szeghy három nagy korszakot különít el a megye történetében. Az első a rozgonyi csatáig (1312) tartó korszak, amit az Aba-nemzetség uralma jellemezett. A második az 1526-ig tartó korszak, a Perényiek, Gagyik, Gecseyek, Pányiak felemelkedésének időszaka. Feltűnő, hogy a 17. században ezek a régi családok visszaszorultak, részben el is tűntek. Helyükre olyan új famíliák érkeztek, mint a Péchy, a Meskó vagy a Trautson. Ebben az időben Abaúj vármegyében az országos átlaghoz képest háromszor-négyszer magasabb volt a tulajdonnal rendelkező nemesek aránya. Az utolsó nagy tulajdonátrendeződésre az 1700-as évek elején került sor.

Szeghy legérdekesebb kutatási eredményei – a kötet alcímében megjelölt témakörben – a nemesi lakóházak kapcsán születtek. A középkori nemesi lakhelyek elsősorban várak voltak. Igaz, vár alatt itt nem feltétlenül kőből emelt toronyra kell gondolni, sokkal inkább megerősített, esetleg árokkal, sövényvel védett építményre. Ehhez fontos adat, hogy a vármegyében még a 16. században is többségében voltak a fából épült nemesi lakhelyek. Az első időkben

az udvarházak jellemzően a települések központi, templomhoz közeli részén épültek fel. A 17–18. században azonban a megváltozott elvárások miatt a tehetősebb családok már a falumagon kívül építkeztek, ahol elegendő hely volt nemcsak a lakóépület, hanem egyéb gazdasági épületek, illetve a gyümölcsösök, parkok kialakítására is. Abaúj sajátossága, hogy bár a kényelmi szempontok egyre hangsúlyosabbá váltak, a török veszély miatt továbbra is használatban maradtak a védművek, sőt meg is erősítették azokat (jellemző példája ennek Nagyida). Mindeközben a belső területeken maradt, jellemzően elszegényedő nemesség telkei nemzedékről nemzedékre tovább aprózódtak, így sok egykori nemesi lakhely betagozódott a paraszti faluképbe.

A jelentősebb, szilárd építőanyagból emelt kúriák és kastélyok stílusának helyi sajátosságait Szeghy a Bécsből érkező minták dominanciája mellett elsősorban Krakkó és Itália hatásában látja. A mai épületállomány azonban jellemzően már a későbbi átépítések eredményeit mutatja, így mindenekelőtt a klasszicizmus hatását. A vizsgált anyagban száznál is több (a szerző becslése szerint 126–142) timpanonos kúriát vagy kastélyt lehet azonosítani. Mindez tekintélyes szám, ha a teljes épületállomány becslött mennyiségével (374–416) hasonlítjuk össze.

A kötet nagy erénye, hogy a nemesi udvarház fogalmát nem szűkíti le a lakóépületekre. A melléképületek jellemzően nem maradtak fenn, de nélkülük nehéz lenne elképzelni az egykor itt folyó élénk gazdasági életet. Ilyenek voltak többek között a kutak, galambdúcolok, méhesek, malmok, nyári konyhák, aszalók, jégvermek, kovácsműhelyek vagy az állattartás épületei. A konyha elemzése külön fejezetet kap, felhívva a figyelmet arra, hogy a nagyobb udvarházakban két konyha is működött, az egyik a főúri családra, a másik a személyzetre főzött.

A könyv legterjedelmesebb részét két lexikon teszi ki, az egyik a birtokviszonyokat írja le településként, a forrásokban talált adatokat összegyűjtve, míg a másik a főbb nemesi családokat mutatja be. A településlexikon részeként a szerző archív fotók mellett saját fényképeit is közli az épületállományról. Itt válik igazán láthatóvá az, amit Szeghy már a bevezetőben is kiemelt: a nemesség múltja az 1945 utáni rezsim számára nehéz örökségnek bizonyult. Mindez a kutatások szintjén azt jelentette, hogy alig foglalkoztak a kérdéssel, az épületekén pedig azt, hogy az elkobzott ingatlanokat elhanyagolták, vagy az épület karakterét eltakaró durva beavatkozásokkal tették tönkre. Néhol igencsak jó szem kell ahhoz, hogy az eredeti épületet felismerjük. Erre példa a Hidasnémetiben található Dobozy-kúria, amelyről archív és mai képet is találunk a kötetben. Az említett eset a szerencsésebbek közé tartozik: Nádasd kastélyáról például már csak archív fotókat tudott közölni a könyv. A lexikon alapján talán majd sor kerül arra a kutatásra is, amely szisztematikusan feltárja a kastélyok és kúriák pusztulásának és fennmaradásának arányait, és azonosítja a mögöttük meghúzódó társadalmi tényezőket.

Az olvasók egy olyan kötetet vehetnek kézbe, amely alapkutatások eredménye, s egyedülállóan teljes forrásanyagot biztosít a következő évek tudományos elemzéseikhez, legyen szó a kora újkori nemesség művelődési viszonyairól, helytörténetről vagy éppen a 20. század sajátos örökségkezeléséről. Mindezek mellett a könyv arculatát is érdemes kiemelni. A fejezeteket indító dupla oldalas fotók, melyek egy-egy iratot, épületrészt, címert ábrázolnak, nemcsak esztétikusak, de nagyban segítik a könyvben való tájékozódást is. Ugyancsak praktikus megoldás, hogy a településlexikon kéthasábos tördelése eltér a könyv egészétől, így az itt elhelyezett fotók nem borítják fel a könyv szövegvégének nyugodt egyensúlyát.

Tamáská Máté

GIUSEPPE GARAMPI ÉS AZ ESTERHÁZY-KÖNYVTÁR GYARAPÍTÁSA, 1776–1790

(Dokumentumok)

Közli Fejérdy András – Soós István

(Magyar Történeti Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 18.

Esterházy Károly püspök és kora. Források 1.)

HUN-REN BTK Történettudományi Intézet – EKE Líceum Kiadó, Bp. 2023. 405 oldal

Giuseppe Garampi (1725–1792) előbb varsói, majd bécsi apostoli nuncius, 1785-től bíboros és egyúttal montefiasconei érsek tudósi, egyházi, illetve mecénási tevékenységéről számos tudományos monográfia és közlemény napvilágot látott. Ugyancsak komoly feldolgozások születettek a kötet címében is szereplő gróf Esterházy Károly (1725–1799) egri püspök líceumi könyvtárának alapításáról és bővítéséről, amelyet a nevezett főpap 1793. december 29-én közkönyvtárrá nyilvánított. Jól ismert az is, hogy a nevezett bibliotékát Esterházy püspök eredendően egyetemalapítási céllal hozta létre, azonban a felsőfokú intézmény megalapítását sem Mária Terézia, sem II. József nem támogatta.

A kötetben tárgyalt időszak a politika- és egyháztörténet szempontjából is igen izgalmasnak nevezhető. Nem sokkal korábban, 1772-ben került sor Lengyelország vagy akkori nevén a Lengyel–Litván Unió (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*) területének első felosztására, valamint a jezsuita rend 1773. évi megszüntetésére. Továbbá ekkor történt a II. József nevével fémjelezett türelmi rendelet kihirdetése, a szerzetesrendek feloszlata, illetve az úgynevezett Vallásügyi Alap felállítása is. E változások komoly konfliktusokkal terhelt helyzetet teremtettek a bécsi Habsburg-udvar és az Apostoli Szentszék, illetve a magyar katolikus egyház képviselői között. Giuseppe Garampi nunciusként ezen események élő szemtanúja, bizonyos szemszögből elszenvedője, egyik legfőbb bírálója, egyszersmind ellenzője is volt. Ezért hivatalviselése idején külön is kereste mindazon magyar katolikus főpapok társaságát, akik szintúgy sérelmeztek II. József katolikusokat érintő egyházpolitikáját. Garampi nuncius akkor már évtizedek óta ismerte azokat a korabeli magyar kultúrát és tudományt támogató egyházi személyeket, akikkel az 1760-as évektől 1792-ben bekövetkezett haláláig személyesen vagy levelezés útján kapcsolatban állt. Így került közelebbi ismeretségbe többek között gróf Batthyány József (1727–1799) esztergomi és Patachich Ádám (1717–1784) kalocsai érsekkel, valamint Szily János (1735–1799) szombathelyi, gróf Zichy György (1701–1783) győri, Klimó György (1710–1777) pécsi, gróf Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi és végül a jelen forráskiadvány címében is szereplő Esterházy Károly egri püspökkel is. Ugyan a kötet bevezetője nem tér ki e fontos egyházpolitikai események részletes bemutatására, azonban a munkát szükségszerűen ebben a történeti, sőt még inkább egyháztörténeti kontextusban érdemes olvasni, vizsgálni és elemezni.

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy e könyv nem monografikus, hanem forrásközlési szándékkal készült, ahogyan erre a forráskiadást jegyző Fejérdy András és Soós István is felhívták a figyelmet. A kötet célja tehát az Esterházy Károly és Giuseppe Garampi, valamint a Madarassy János (1741–1814) egri pap-csillagász-matematikos és Büky József egri püspöki könyvtáros 1776–1790 közötti, elsősorban az egri püspöki könyvtár bővítése ügyében keletkezett levelezések közreadása; továbbá a leveleken keresztül az egri püspöki könyvtár bővítéstörténetének, a kért és keresett könyvek külföldi beszerzésének, illetve azok költségeinek bemutatása. Néhány évvel később Madarassy neve eltűnt a könyvtár bővítéséről szóló levelezésekből, azonban a nevezett tudós pap így is elévülhetetlen érdemeket szerzett az 1777-ben beinduló könyvbeszerzé-

sekben. Mi több, Madarassy az egri csillagvizsgáló létesítésének ügyében Esterházy püspökön keresztül továbbra is kapcsolatban állt Garampi nunciussal. A vaskos kötetben közölt források feltárását Fejérdy András és Soós István értő gondossággal, valamint minden részletre kiterjedő filológiai pontossággal végezte el. Munkásságukat hosszú és egyszersmind alapos forrásgyűjtő munka, valamint levéltári és könyvtári kutatás előzte meg.

A kiadvány két részből áll. Az első és egyúttal a rövidebb rész egy 68 oldalt kitevő történeti, illetve művelődéstörténeti bevezető. Fejérdy András és Soós István aprólékos részletességgel mutatja be Garampi nunciussnak az egri püspöki könyvtár bővítésében játszott kiemelkedő szerepét. Ebben a részben többek között megismerhetjük Garampi nuncius és Esterházy baráti kapcsolatának történetét, továbbá a könyvtár 1776-ben kezdődő fejlesztésének az állomása- it, a beszerzendő könyvek témáit, valamint megvásárlásuk helyszíneit (európai árverések) és módját (könyvkereskedői kapcsolatok). Ezen túlmenően a kötet bevezető részében betekintést nyerhetünk Garampi nuncius 1781-től kezdődő nagyobb volumenű könyvszállítmányainak történetébe: 1781 és 1782 között például hét nagyobb könyvcsomagot juttatott el Bécsből Egerbe. Ugyanitt olvashatjuk, hogy Garampi nuncius a könyvtár struktúrájának kialakításában és a kötetek rendszerezésében is oroszánrészt vállalt: Büky József könyvtárosnak például számos hasznos instrukciót adott a könyvvállomány rendezésére vonatkozóan. A könyvgyűjtés és -vásárlás terén is komoly kapcsolati hálóval rendelkező Garampi nuncius ezen a területen is rendkívül nagy tapasztalattal bírt, hiszen a mai Vatikáni Apostoli (korábbi nevén Titkos) Levéltár (*Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano*) cédulakatalógusát is ő készítette el még könyvtáros-levéltárosi, majd levéltárigazgatói pályafutása során. 1790-ig követhetjük nyomon az Egerbe irányuló könyvszállítmányok történetét, amely Garampi nuncius egészségi állapotának megrendülésével ért véget. A kötet bevezetőjének legfőbb erőssége az, hogy az abban foglaltakat nem unalmas, részletekben elvesző és száraz előadásban, hanem magas szintű tudományos igényességgel, de kimondottan olvasmányos stílusban tárják a forráskötet kiadói az értő közönség elé.

A forráskiadvány bevezetője tudatosan készíti elő a hosszabb lélegzetű második fejezetet, amelyben Fejérdy András és Soós István összesen 158, eddig feltáratlan dokumentumot tett közzé. A korabeli latin és olasz (*dialetto romanesco*) nyelvű források az Egri Főegyház- megyei Levéltár, az Egri Főegyházmegyei Könyv- és Kézirattár, valamint a Vatikáni Apostoli Levéltár fondjaiból kerültek elő. A könyvtárbővítéssel kapcsolatos források közlését igen alapos filológiai munka előzte meg. A latin nyelvű szövegeket a humanista gyakorlatot követve írták át, míg a korabeli olasz nyelvű forrásokat betűhív formában adták közre. A kronológiai rendbe sorolt dokumentumok mindegyikéhez alapos magyar nyelvű regesztát csatoltak, és azokat igen részletes magyarázó, történeti és szövegkritikai jegyzetapparátussal látták el. Itt mindenképpen ki kell emelni a közreadókra jellemző magas színvonalú filológiai és forráskiadói tudást, hiszen több éven át tartó aprólékos és fáradságos munkával minden, a dokumentumokban szereplő információnak alaposan és lelkiismeretesen utánajártak. Külön érdekesség, hogy Garampi nuncius mindvégig korabeli olasz nyelven folytatta könyvbeszerzésekkel kapcsolatos levelezését Esterházy püspökkel. Ezzel szemben a püspök latin nyelven írta a leveleit. Ennek oka azonban nem az, hogy a püspök nem akart olasz nyelven válaszolni a nuncius leveleire. Esterházy püspök bár ismerte a korabeli olasz nyelv római változatát (az Örök Városban folytatott teológiai tanulmányai során sajátította azt el), a Garampi nunciussnak címzett leveleket latin nyelven diktálta le írnokának, aki vélhetően nem ismerte az olasz nyelvet, ezért a latin eredetit küldte tovább a bécsi apostoli nunciatúrára.

A kötet végén fontos függelék található, amely alapos és jól áttekinthető rövidítés- illetve forrás- és irodalomjegyzéket, egy rövid angol nyelvű összefoglalót, valamint személynévmutatót tartalmaz. Ugyancsak nélkülözhetetlen a munka legelején és végén, a belső lapon elhelye-

zett nagy térkép, amely a Garampi nuncius közvetítésével beszerzett könyvek származási helyét és a kötetek szállítási útvonalait mutatja. Mindezek komoly segítséget nyújtanak az olvasónak a vaskos kötetben történő eligazodáshoz.

Röviden összefoglalva, a Fejérdy András és Soós István által közölt források segítségével láttelepet kapunk a 18. század utolsó harmadának magyar művelődés- és könyvtártörténetéről. A két kutatónak köszönhetően megdőlt az a nézet is, miszerint az egri líceumi könyvtár fejlesztése Giuseppe Garampi nuncius segítségével csupán 1781-ben vette kezdetét, és 1785-ben véget is ért. Épp ellenkezőleg, az általuk feltárt, valamint kiadott dokumentumoknak köszönhetően kiderült, hogy ez a munkafolyamat már 1776-ban elindult, és egészen 1790-ig eltartott. A kötetben közkinccsé tett dokumentumok segítségével a forrásközlőknek a témával foglalkozó szakirodalom számos megállapítását sikerült kiegészíteniük, bizonyítaniuk és pontosítaniuk. Biztosra vehető, hogy a téma további tudományos vizsgálata során e kiadvány fontos eszközként fog szolgálni a kutatók számára. Azt is hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a kötet nemcsak a szűken vett művelődés- és könyvtártörténet, hanem az irodalomtörténet, a történettudomány, az egyháztörténet, a klasszika-filológia és a romanisztika művelői számára is megkerülhetetlen munka lesz, amelynek sajtó alá rendezését Fejérdy András és Soós István dicséretreemlélt, magas színvonalú történeti, illetve filológiai munkásságának köszönhetjük.

Nagy Kornél

Angela Ilić

IDENTITÄTEN IN REGIONALEN ZENTREN DER HABSBURGERMONARCHIE 1867–1918

Die Fallbeispiele Rijeka und Maribor
Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2024. 328 oldal

1887. január 16-án Jakob Schmidt, Eugenio Cunradi, Henrik Meynier, Steinacker Artur és Eördögh Jenő egy kivételes kérdés megvitatása céljából ült össze a fiumei Clotilde utcai kis imaház rideg termében. Találkozásukat országszerte nagy izgalom kísérte, összejövetelükről a fővárosi sajtó is megemlékezett. Vajon mi lehetett az a fontos, „közös ügy”, amiben egy épphogy Fiumébe érkezett délvidéki sváb evangélikus lelkész, egy németalföldi kapcsolatokkal rendelkező olasz ajkú nagykereskedő, egy Franciaországból Németországon át betelepült papírgyártulajdonos, egy szász származású bankigazgató és a Tengerészeti Hatóság egy magas rangú magyar tisztviselője játszott a főszerepet? Hiszen sem anyanyelvük, sem vagyoni helyzetük, sem társadalmi állásuk nem egyezett, sőt még hivatásukban is különböztek.

A találkozás oka egy történelmi esemény, a Fiumei (Egyesült) Protestáns Egyház megalakulása volt, jóllehet ez a közösség felekezetiileg sem volt egységes. A látszólagos disszonanciák ellenére a fenti egymásra találás nem számított egyedinek. Különösen nem az Osztrák–Magyar Monarchiában, ahol a sokszínűség és a „másokkal” való együttélés a lakosság tekintélyes hányadának mindennapi tapasztalatát képezte.

A helyi társadalmak komplexitása, az egyének „mássághoz” való viszonyulása és az identitásformálás folyamatának dilemmái Angela Ilićet, a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem docensét, a müncheni Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas munkatársát is megihlették. Bizonyítja ezt, hogy már több mint két évtizede aktívan foglalkozik a felekezetek,

főleg a kelet-európai protestáns és ortodox közösségek koegzisztenciájával, valamint a különböző identitások létrejöttével, fejlődésével és azok reprezentációjával.

A magyar származású és anyanyelvű Ilić érdeklődése aligha véletlen. Tudományos karrierjét külföldön, német, észak-amerikai, szerb és francia intézményekben alapozta meg, ahol ön maga és közvetlen környezete „másságával” is szembe kellett néznie. Példának okáért már a 2004-ben *Church and State in Serbia* című magiszteri dolgozatát is a Leuveni Katolikus Egyetemen készítette, és azóta is leginkább németül, angolul, horvátul tanít, ír és szerkeszt. Habilitációját 2022-ben a mainzi egyetemen szerezte meg, értekezése önálló kötetként 2024-ben *Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka und Maribor* [Identitások a Habsburg Monarchia regionális központjaiban 1867–1918. Esettanulmányok Fiume és Maribor történetéből] címmel a Harrassowitz kiadónál jelent meg.

A 328 oldalas, öt nagy egységből álló *Identitäten* nemcsak egy évtized kutatási eredményeinek szintézise, hanem Ilić pályafutásának egyik mérföldköve. Mindezt a monográfia tartalomjegyzéke, bevezetője, valamint a források és a többnyelvű szakirodalom harminc oldalt meghaladó jegyzéke is tanúsítja. Ez utóbbiból kitűnik, hogy Ilić előtt sem témájának szakirodalmá, sem a maribori, rijekai, budapesti, ljubljana, grazi, bécsi, celjei és ptuji közgyűjtemények iratai nem ismeretlenek, illetve látható, hogy a szerző tudatos követője a manapság népszerű történetírói trendeknek. Noha a kutatások nemzetközi becsatornázásának igénye dicséretes, némi kísérletezés és a választott téma újszempon্তু feldolgozása további izgalmas perspektívákat nyithatott volna meg.

Ilić a kísérletezések helyett inkább a Pieter Judson és Tara Zahra nevével fémjelzett úton halad, miközben jócskán merít Cole Laurence, John Deak, Csáky Mór, Ulf Brunnbauer, Benedict Anderson és Rogers Brubaker gondolataiból és fogalmi apparátusából. Az ő munkái alapján határozza meg vizsgálódásainak kereteit és módszertanát, valamint adja meg a kötetben használt fogalmak definícióját. Mindebből következik, hogy Ilić az Osztrák–Magyar Monarchiát különböző társadalmi formációk együttélésének helyszínéként kezeli, és a hétköznapi élet mozzanataira koncentrálna a nacionalizmust politikai programként és nem kulturális jelenségként értékeli. Ehhez az alapvetéshez kapcsolja az identitások természetét, a „hovatartozásokat” és az elkötelezettségeket tanulmányozó fejtegetéseit, és fogalmazza meg fő tézisé. Azaz azt, hogy az identitás egy összetett, fluid, szituációktól függő hibrid entitás, ezért az identifikációs folyamatokat, valamint az aktuális élethelyzeteket, tapasztalatokat érdemes a kutatások fókuszába állítani. Ilić hasonló következtetésre jut a kultúrával kapcsolatban, amit szintén egy olyan dinamikus, heterogén és komplex kommunikációs térként értelm, ahol a különböző társadalmi aktorok és csoportok szoros kölcsönhatásban állnak egymással.

A szerző felvetéseit Fiume és Maribor párhuzamba állításával igyekszik igazolni a kötet történet képező három főfejezetben, a mikro-, mezo- és makroszinten gyűjtött mintázatokat pedig az *Entangled History* (összefonódó történelem) eszközeivel dolgozza fel. Tekintve, hogy Fiumét leginkább Trieszttel, Maribort pedig Görzcel és Grazcal szokás összevetni, a döntés kissé szokatlan, mégis logikus. Többek közt azért, mert Fiume és Maribor – a Habsburg Birodalom periferiáján elhelyezkedve – összetett társadalommal, multietnikus, többnyelvű és többfelekezetű lakossággal rendelkeztek, és mint vízmenti határvárosok kontaktzónaként is működtek. Így nem meglepő, hogy a versengő állam- és nemzetépítő törekvések számára potenciális célpontot jelentettek. Ilić ugyancsak közös tulajdonságaik közt említi, hogy gyorsan modernizálódva fontos kereskedelmi, gazdasági, közigazgatási, vallási és kommunikációs feladatokat láttak el, és hogy térszervező kompetenciájuk az egész régióra kiterjedt.

Ilić azonban arra figyelmeztet, hogy jelentős társadalom- és foglalkozásszerkezeti eltérések is adódtak a két város között, és hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belüli helyzetük, funkciójuk, közigazgatási berendezkedésük és fejlődésük üteme is különbözött: Maribor egy osztrák

örökös tartomány püspöki székhelye volt, Fiume pedig a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötővárosaként a magyar kormány széles autonómiát élvező „presztízsprojektjének” számított.

Am a kötetben a hangsúly a politika- és eseménytörténet helyett az identitások kialakulására, reprezentációjára és változására esik, az elemzés pedig a kulturális mezőben, az egyesületeken, az informális körökön, a sajtón és a nyelvhasználaton keresztül zajlik. A szerzőt legfőképpen a mindennapi kapcsolatokat, szerveződéseket meghatározó tényezők érdeklik. Vagyis egyfelől az, hogy a társaságok milyen szerepet tölthettek be, és hogyan hatottak a helyi lakosság kollektív identitására; másfelől, hogy milyen politikai erők és ideák befolyásolták egy-egy kör vagy egyesület irányultságát. Ugyanakkor Ilić helyesen azt is leszögezi, hogy mivel többnyire csak az alapszabályok, a különböző egyesületi beszámolók, valamint a folyóiratok és más sajtótermékek maradtak fent, elsősorban a társaságok és egyéb csoportosulások kifelé kommunikált önmaghatározását, illetve a „másikról” alkotott képét és az ahhoz való viszonyulásukat lehet rekonstruálni. Megjegyzendő, hogy bár a tekintélyes irodalomjegyzékből hiányoznak Jürgen Habermas, Gyáni Gábor, Kövér György és Tóth Árpád munkái, Ilić gondolatvezetése alapján megállapítható, hogy az alulról jövő, önszerveződő mozgalmakat az említettekhez hasonlóan a társadalmi nyilvánosság egyik formájaként értelmezi.

Ilić témája eredményesebb pozicionálása érdekében kitér az Osztrák–Magyar Monarchia demográfiai, nemzetiségi, nyelvi és törvényhozási sajátosságaira, valamint az egyesületeket, sajtóorgánumokat létrehozó vagy megszűntető társadalmi, politikai erőkre és elvárásokra. Ennek részeként bemutatja a nyilvános társaságok működését szabályozó belügyminiszeri rendeleteket és a népoktatási, valamint a nyelvhasználatra vonatkozó intézkedéseket.

A szerző a jogi és törvénykezési háttér, valamint kitűzött céljaik alapján tipologizálja a társaságokat, és bizonyítja, hogy a kategóriák tökéletes szétválasztása sokszor nem lehetséges a hasonlóságok, a személyi átfedések miatt. Ilić éppen ezért szisztematikusan tanulmányozza az olyan kulturális–irodalmi egyesületeket, mint amilyenek a fiumei olasz Circolo Letterario és a horvát Čitaonica, valamint a maribori Slovanska Čitalnica olvasóköri körök voltak. Sőt, ahogy a Magyar Körről és az angol nyelvű Tengerészházról, illetve a maribori énekkarokról, önkéntes egyesületekről és a Slovenska Stražáról szóló leírások is tanúsítják, ugyancsak számításba veszi a jelentősebb társadalmi egyesületeket, jótékonyági szervezeteket, szabadidős társaságokat és sportegyesületeket. Ezzel párhuzamosan a szerző érdeklődéssel fordul a lokálpatrióta, vegyes nyelvű és etnikumú csoportosulások felé, és azt vizsgálja, hogy megtartották-e heterogenitásukat, és amennyiben igen, meddig és milyen körülmények között. A kérdés már csak azért is indokolt, mert a közéleti és politikai aktivitást az első világháború alatt sem kizárólagosan az etnikai, nyelvi vagy felekezeti szempontok határozták meg.

Ilić a felekezetek és a hitközségek egymás közti és a társadalom egyéb alkotóelemeivel való súrlódásait is tárgyalja. Maribor tekintetében ismerteti az evangélikus és a katolikus gyülekezetek viszonyát, a szokolisták (Sólyom) és a konzervatív katolikus Orel (Sas) tagjainak tusakodását, az osztrák tartományokban fellobbanó „Los-von-Rom” mozgalom lefolyását, valamint a szlovén származású lavanti püspök, Anton Martin Slomšek munkásságát és a cseh Antonín Chrástka újprotestáns misszióját. Fiumét illetően pedig mindenekelőtt az askenázi és szefárd zsidók társadalmi integrációjának és nyelvhasználatának dilemmáit, a szerb ortodoxok szokásait és kereskedelmi összeköttetéseit, a protestáns egyház vagyongazdálkodásának anomáliáit, valamint a fiumei püspökség felállításáról vitatkozó olasz és horvát katolikusok kitöréseit részletezi.

Az esettanulmányok között különösen érdekes az, amely a maribori katolikusok és protestánsok nyelvi, etnikai, demográfiai és politikai differenciákkal is terhelt szembenállását mutatja be. A konfliktus arra vezethető vissza, hogy bár Maribor katolikus püspöki székhelyi ranggal bírt, és elvileg Bécs szimpátiája is a katolikusoknak kedvezett, a város központjában még a korszak végén is a német nyelvű evangélikusok alkották a többséget, és a hatalmi pozíciókat is

ők töltötték be. Ezzel szemben a jobbára katolikus szlovének főleg a város külkerületében és a környező településeken éltek, és leginkább csak Eduard Taaffe osztrák miniszterelnök intézkedései késztették őket érdekeik magabiztosabb képviselésére. Persze a németajkúak önvédelmi reakciói sem maradtak el. Jó példa erre a „Fall Cilli” esete, mikor a celjei német tannyelvű gimnáziumban tervezett párhuzamos szlovén osztályok indítása ellen tüntettek.

Ilic számos példát hoz arra is, hogy a nagypolitika és a különféle nemzeti mozgalmak hogyan befolyásolták a fiumei és a maribori lakosság társulási formáit és az egyes csoportok nyelvi, etnikai és felekezeti megoszlását. Itt a német és olasz nacionalizmusok hatásait részletezve beszámol a Turnverein Jahn, a Deutscher Schulverein, a Südmark-Verein és a Deutscher Sprachverein maribori csoportjainak megalakulásáról, valamint a fiumei Club Alpino Fiumano radikalizálódásáról, sőt a Giovine Italia mintájára megszerveződő irredenta Giovine Fiume tevékenységéről. Mi több, a transznacionális kapcsolatokról sem feledkezik meg. Így külön passzusokat szentel a pán- és jugoszláv, illetve a szocialista eszmék helyi fórumainak, valamint a szabadkőművesek mozgalmának és a protestáns Gusztáv Adolf Alapítvány határokon átvéelő támogató akciójának.

A szerző a feltárómunkájában erősen támaszkodik a helyi sajtó híradásaira, ám a különböző irányultságú és nyelvű orgánumok nemcsak az információk forrását, hanem a társadalmi nyilvánosság egyik formáját, elemzésének tárgyát is jelentik számára. Ennek köszönhetően egyrészt megtudható, hogy a lokális sajtó hogyan kapcsolódott be a mindennapokban a csoportok közti interakciók lebonyolításába és az információk továbbadásába. Másrészt arra is választ kapunk, hogy mikor milyen elveket és célokat követett a *Marburger Zeitung* és a *Slovenski gospodar*, hogyan próbált meg a német- és a szlovénajkú lakosság között közvetíteni a *Südsteirische Presse*, illetve miért cenzúrázták rendszeresen a horvát nyelvű *Novi List* és az olasz nyelvű *La Voce del Popolo* cikkeit. Végül arra is, hogy miért a szomszédos, ám már Horvátországhoz tartozó Sušakon kellett a fiumei Autonóm Párt *La Difesa* című hetilapját kiadni.

Összességében elmondható, hogy bár Angela Ilic jól kitaposott úton haladt, hatalmas munkájának eredményeként értékes monográfia született. A kötet jelentőségét adatgazdagságán, változatos és soknyelvű, ám kellően távolságtartó forráshasználatán kívül az adja, hogy a dualizmus kori Fiume és Maribor társadalom- és politikatörténetének párhuzamba állításával az Osztrák–Magyar Monarchia különböző területein lezajló folyamatok közti hasonlóságokra, eltérésekre és összefüggésekre is felhívja a figyelmet, ezáltal a bemutatott esetek az összbírodalom keretei között értelmeződnek.

Ordasi Ágnes

Verő-Valló Judit

EGYEDÜL A NAGYVÁROSBAN

Garzonotthonok és lakóik Budapesten a 19. század derekától az 1940-es évekig Budapest Főváros Levéltára, Bp. 2024. 176 oldal

A 20. század első felének Budapestjén új lakhatási formaként jelentek meg a garzonlakások. A konyha nélküli, kicsi (30 négyzetméter körüli), de összkomfortos, fürdőszobával ellátott kislakások új társadalmi igényekhez igazodtak, és nem véletlenül osztották meg kialakításukkal a korabeli építészszakmát és a közvéleményt. Hol „nemzetgyilkosnak”, hol az „önállóság lép-

csőjének” nevezték ezt a lakástípust, a garzonéleletet pedig egyszer „feneketlen fertőnek”, máskor „nyugodt idillnek” tartották. A korabeli kritikák között szerepelt az is, hogy a szűk garzonlakások gyermektelenségre kárhoztatják a tisztviselő családokat. A garzonok negyedében valóban gyermektelen házaspárok, 55%-ukban pedig egyedülállók éltek. A jelenséget ugyanakkor nem lehet csak a modern kislakások elterjedésével magyarázni – véli a szerző.

Verő-Valló Judit kötetéből a népszámlálási eredmények, valamint a lakásívek statisztikai adatainak tükrében ismerheti meg az olvasó a garzonlakások társadalmát. Az 1941-ben felvett lakásívek alapján kapunk közelképet a II. és a VII. kerület garzonlakásairól. Verő-Valló tehát egy pesti és egy budai kerületet vizsgált, és az itt fellelhető új típusú lakások (összesen 298) lakóinak összetételét, életkörülményeit mutatja be hét fejezetben. A kötet átfogó képet ad az első budapesti garzonok koncepciójának megszületéséről és az egymással versengő építészeti elképzelésekről, emellett három garzonlakó mindennapjaival is megismerkedhetünk. A tudományos igénnyel megírt, de a szélesebb közönség körében is bizonyosan nagy érdeklődésre számot tartó, rendkívül változatos képanyaggal közreadott mű több mint egy évtizedes kutatómunka esszenciája.

Egy építkező, nyüzsgő, éppen metropolisszá alakuló város képét tárja fel az olvasó előtt a szerző. A dualizmus korában járunk, amikor a nagyvárosi népesség számára üzleti beruházásként bérházak épültek. A várostervezők előtt álló egyik fő kihívás ebben a korban a lakosság „tömörítése” volt. Az építkezés menetét a piac szabályozta: a pénzvesztéssel járó mellékutakat kihagyták, a telkeket teljesen körbeépítették, és kialakult az általános pesti bérházátípus. Az utcafront felőli oldalon a többszobás, drága bérlemények, hátrafelé az egyre sötétebb, kisebb, nehezebben szellőztethető szoba-konyhás, illetve kétszoba-konyhás lakások kaptak helyet. Már a kortársak is kritikával illették a folyamatot, de a telkek körülépítését megtiltó 1937-es Építészeti Szabályzat bevezetéséig érdemi változtatás nem történt. Egy szabályozás hozott némi javulást, ugyanis 1924-ben a társasháztulajdon jogilag is megjelent, így a tulajdonossá váló lakók már érdekeltté váltak „jó” minőségű saját lakások kialakításában.

Az első fejezetből hiányolható az első világháború és a Trianon után épült szükséglakótelepek lakáskörülményeinek bemutatása, ami segíthetett volna megérteni Budapest korabeli szociális problémáit. Részben pedig azt is, hogy miért nem valósulhatott meg olyan kezdeményezés Magyarországon, mint ami a második fejezetben bemutatott bécsi példák esetében látható. A kötet második fejezete sorra veszi a garzonbérházakra leginkább hatást gyakorló, iskolateremtő nyugati építészeti munkásságát: Adolf Loos funkcióhoz kötődő épületekről írt, Otto Wagner a lakhatás hétköznapi mechanizmusára helyezte a hangsúlyt, Le Corbusier a „lakógép” fogalmával a letisztult funkcionális lakásszabvány alapjait fektette le, Ernst May pedig megfelelően felszerelt kis lakásokról gondolkodott, ahogy a Bauhaus iskola és Walter Gropius is. Az elgondolásokat a nyugati országokban az aktív szociáldemokrata kommunális politikának köszönhetően meg is valósították. A magyar építészek a *Tér és Forma* című lap hasábjain élénk szakmai párbeszédet folytattak egymással, és többségük a haladó szemlélet érvényre juttatását szorgalmazta Magyarországon.

A garzonotthonok előképeit a „boardinghouse-rendszerben” véli felfedezni a szerző. Az úgynevezett „burdosházak” vagy kosztosházak számtalan típusát megismerhetjük a kötetből. Közös bennük, hogy a „koszt” együtt jár a „kvártéllyal”, a szolgáltatás minősége és a kényelem azonban különbözik: lehet közöttük hotelszintű szállás, luxusbérház Londonban, egyházi intézmény puritán szobája az Egyesült Királyságban, „Ledigenheim” Németországban, de lehet kis lakóház is egy bányásztelepülésen az USA-ban vagy éppen az Aréna úti Népszálló Budapesten. A korabeli kritika hol a jövő otthonainak, hol pedig „megmételmező burdos házak”-nak minősítette ezt a lakhatási lehetőséget.

A negyedik fejezet a 19. század derekától az 1940-es évekig követi nyomon a garzonlakás- és garzonházatörténetet, hogy aztán egy szinkron metszetet, egy 1941-es pillanatfelvételt

is bemutasson az 5. fejezetben. A szerző a századforduló garzonjait statisztikai források híján újsághirdetések, újságcikkek elemzésével vizsgálja. A 35 elemzett apróhirdetésből kiderül, hogy a 19. században még a kétszobás, előszobás lakást kínálták „garzon” címszó alatt, de gyakoriak voltak a háromszobás garzonhirdetések is. A garzonlakás fogalmának meghatározása kapcsán Verő-Valló három szerzőt emel ki a kötetben. 1935-ben Thirring Gusztáv a konyhátlansághoz kötötte a garzon megnevezést, és azt olyan élettérként írta le, ahol „családi kereteken kívül élő, háztartást nem vezető, egyedülálló férfiak (katonatisztek)” (68.) laktak. Mazsu János debreceni vizsgálatai alapján szintén a konyhátlanságot tartja a garzon fő ismérvének, és Csepeli Péter kutatásai is ezt erősítik meg.

A szerző – a Budapest épület- és lakásvizonyairól készült, az 1910 és 1941 között időszak adatait tartalmazó statisztikai táblák összeállítása és összehasonlítása révén – részletesen elemzi a konyhátlan, fürdőszobás, egyszobás garzonokat. Megtudhatjuk, hogy a századforduló környékén (az 1906. évi fővárosi népszámlálás adatai szerint) a konyhátlan garzonok aránya a budapesti lakásállomány egészéhez viszonyítva jócskán 1% alatt maradt. 1925 és 1930 között három és félszeresére emelkedett a számuk. A 70. oldal tábláján ugyanakkor nem egyértelmű a növekedési arányok számításánál használt módszer, mivel a százalékos arányokat nem egységes kerekítési szabály szerint tüntette fel a szerző. Sajnos a 106. oldal táblázata is több szerkesztési hibát tartalmaz, sőt hasonló szerkesztési pontatlanság az irodalomjegyzékben is felfedezhető, például a 43. oldalon szereplő „Kolos” hiányzik a kötetvégi felsorolásból.

A garzonlakókról szóló adatokat elemezve Verő-Valló rámutat arra, hogy 1920-hoz képest a két világháború között gombamód (mintegy 16%-kal) szaporodtak az olyan lakások, ahol csak egy lakó élt. Kisebb növekedés mutatható ki ott is, ahol ketten éltek egy lakásban, de három és annál több lakó esetén egyértelmű a csökkenés. A garzonlakások többségét egyedülállók vették igénybe. Az összes egyszobás garzon esetén mindössze 8%-ban neveltek kiskorút.

Verő-Valló az 1941-es lakásívek adatai alapján nyújt közelképet két ház lakóiról, ezért a Kozma Lajos építész két bérházának garzonlakóit ismertető részt akár önálló egységként, az 5. fejezet után illesztve is el tudtam volna képzelni. Az 1941. évi népszámlálás lakásívei ugyanakkor néhol túl részletes, máshol túlzottan leegyszerűsítő foglalkozási meghatározásokat tartalmaznak. Így e forrástípus alapján sem a garzonok pontos számáról, sem lakóik társadalmi összetételéről nem tudnánk meg sokat. Az 1941-ben felvett népszámlálási adatok foglalkozási kategóriarendszerével egybevetve azonban már konkrétabb foglalkozási kategóriák állnak a kutató előtt. E statisztikák alapján készítette el a szerző saját, 13 foglalkozási kategóriát tartalmazó kimutatását. Az 1941-es lakásívek metszetéből 298 egyszobás kislakást vizsgált meg, amiből 123 a voltaképpeni garzon. Ezek lakói többségükben magántisztviselők, köztisztviselők és nyugdíjasok, valamint úgynevezett „szabadfoglalkozásúak” (például építészek, színészek) voltak.

A 6. fejezet színes tablókép a garzonokról szóló hírlapi és irodalmi szövegekből. A Victor Margueritte mintájára a budapesti garzonnőről regényt író Thury Zsuzsát ismerhetjük meg helyiütt Verő-Valló tolmácsolásában. Az 1930-as években a „polgárjogot nyert”, értelmiségi munkát végző modern nagyvárosi nő egyik alaptípusaként jelent meg a garzonnő. A regény hőstét egyedülállónak elcsúszott, védtelenné és bizonyos esetekben kicsapongásra is hajlamosá tette. A fikatív történetek egy gyötrődő női karakterről szólnak, velük szembe pedig az erkölcsstelen házakról szóló történetekkel élcelődő közvéleményt állítja Verő-Valló. A kettőt együtt ismerve és értelmezve érthetjük meg a garzonok sajátos, sokszínű világát.

A kötet végén három garzonlakó: Gobbi Hilda színésznő, Radnóti Miklós költő és Hegedős Károly építész mindennapjait ismerheti meg közelebbről az olvasó. Közülük Hegedős történetét dolgozta ki részletesen a szerző, ami némileg aránytalan elosztást eredményezett: míg Gobbi és a Radnóti házaspár mindössze négy-négy, addig Hegedős huszonhárom oldalt

kapott a könyvben. A két ismert művésről készült portré tehát inkább csak színesíti a kiadványt. Hegedős Károly történetét elolvassa azonban a kötet ezen részével kapcsolatban nem lehet hiányérzete az olvasónak: az építész részletes, kézzel írt önéletírása egyedi társadalom- és mentalitástörténeti forrásanyag. Hegedős különleges precizitásának köszönhetően a lakások berendezésének pontos dokumentálása mellett a diplomás értelmiségi mindennapjairól és az építésszakma működésmódjáról is képet ad.

Verő-Valló Judit munkája rendkívül sokoldalú, informatív és színes kötet. A belsőépítészeti vázlatrajzokat is közreadó mű gazdag képanyaga a garzonenteriorokba is betekintést enged, sokoldalúsága pedig abban rejlik, hogy az olvasó egyszerre ismerheti meg nemzetközi összehasonlításban a garzonokat és – az irodalmi kitekintés, valamint a statisztikai adatok körültekintő elemzése segítségével – egy garzonház társadalmi összetételét. Sőt, egodokumentumok kiaknázásának köszönhetően bepillanthat egy-egy garzonlakó magánszférájába is.

Juhász Zoltán András

Stark Tamás

HOSSZÚ ÚT AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI DEPORTÁLÁSHOZ

(Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2023. 308. oldal

Könyv alakban is megjelent Stark Tamás 2023 szeptemberében megvédett MTA doktori disszertációja. A könyv hátoldalán szereplő – a főszövegben egyébként nem található – mondat szerint a kötet „elsősorban nem az 1941-ben történekről, hanem az oda vezető útról szól”. A könyv címe is ezt a szerzői szándékot sugallja, ám alcím hiányában nem tűnik szerencsés választásnak, mert nem elég informatív: a legfontosabb információk (kiket, mikor deportáltak) homályban maradnak. Ebből a szempontból sokkal szerencsésebb volt a *Századok* hasábjain 2013-ban megjelent tanulmány címválasztása (*A hosszú út az „idegen” zsidók galíciai deportálásához*), amely munka azonban – különös módon – nem szerepel a könyv irodalomjegyzékében.

Stark kötete a „galíciai zsidók” 1941. július–augusztusi deportálásának eddigi legalaposabb magyar nyelvű feldolgozása. A szerző bevallott célja, hogy túllépjen „az elhurcolás jellegéről és lebonyolításáról több mint egy évtizede folyó vitán, és a deportálás történetét időben és térben az eddigi feldolgozásoknál szélesebb kontextusba helyezze”. Stark a bevezetőben meg is fogalmazza tételmondatát, miszerint „az első deportáláshoz vezető hosszú út az első világháború végén kezdődött”. Könyvében arra keresi a választ, hogy a „zsidókérdés” Közép-Kelet-Európában, „különösen Lengyelországban, Romániában és Magyarországon” hogyan vált a közélet egyik központi témájává, s mennyiben volt oka ennek a folyamatnak a megerősödő nemzetállami eszme, amely potenciális ellenséget látott az idegen nemzetiségű lakosokban és különösen a zsidóságban. Stark állítása szerint ezekben az országokban a politikai elit a zsidók képzelt vagy valós kulturális és gazdasági befolyásának csökkentésével kívánta megoldani a „zsidókérdést”, és célja az volt, hogy a „zsidófajú idegenek” eltávolításával csökkentse a zsidó lakosság számát, az állampolgársági szabályok segítségével pedig minél több zsidót nyilvánítottson hontalanná. Stark ezeket a kérdéseket nemzetközi kontextusba helyezve igyekszik tárgyalni úgy, hogy a „vizsgálódás középpontjában a magyarországi események bemutatása és elemzése áll”. (13.)

Ugyanakkor a könyvnek csak a fele szól a deportálás évtizedeket felölelő előzményeiről, társadalmi és politikai feltételeiről, a másik rész a deportálás végrehajtásának történetét és az

azt követő felelősségre vonási eljárásokat mutatja be. A könyv – a bevezetést és összefoglalást leszámítva – négy főbb fejezetre tagolódik (*Zsidókérés mint sorskérdés*; „Jó” zsidó, „rossz” zsidó; *Hontalanná téve és Végrehajítás*). Az eligazodást nehezíti, hogy az alfejezetek címei hosszabb idézetekből állnak, amelyekből nem igazán lehet a tartalmukat megállapítani.

Ami a tágabb nemzetközi kontextus lengyelországi részét illeti, Stark rendkívül röviden, csupán pár oldalon, a fontosabb eseményeket felsorolásszerűen és szétszórtan tárgyalja. Románia esetében egyedül az állampolgársági kérdést fejti ki valamivel hosszabban, de ezek forrásai csupán a korabeli magyar nyelvű sajtó cikkei. A bevezetőben említett célkitűzések így ezen országok vonatkozásában csak rendkívül korlátozott módon valósulnak meg.

A recenzius általában ne kérjen olyat számon, amit a szerző nem tűzött ki célként, ám jelen esetben nem lehet elmenni amellett, hogy hiányzik az 1920–1930-as évek ausztriai eseményeinek bemutatása, pedig a galíciai/keleti zsidók és állampolgárságuk problémája Ausztriában is hangsúlyosan jelentkezett. Nem ismerhetjük meg a releváns németországi intézkedéseket sem, ahol az 1920-as években szintén napirenden volt a keleti zsidók kiutasítása. Mindezek – legalább rövid – említése azért lett volna hasznos, mert a magyar idegenrendészeti hatóságok állandóan figyelték az ott történeteket, és tanulmányozták az (idegenrendészeti) eljárásokat, az onnan meginduló „keleti zsidó” kiutasítási menekülthullámok pedig befolyással voltak a magyar helyzetre.

A „hosszú út” magyarországi vonatkozásait a szerző bő nyolcvan oldalon, de részletesebben csak 1914-től tárgyalja (a *Zsidókérés mint sorskérdés* és a „Jó” zsidó „rossz” zsidó című fejezetekben), mert szerinte a deportálásához vezető út „az első világháború végén kezdődött”. (13.) Az 1848–1914 közötti időszak történéseinek csupán pár oldalt szentel, így a kötetből olyan kulcsfontosságú események hiányoznak, mint az Egán Ede-féle hegyvidéki akció vagy az első idegenrendészeti törvényt (1903. V. tcz.) kiváltó „galíciai beözönlés” polémiáinak bemutatása. Mégis ez a könyv legalaposabb része. A szerző a Joint Distribution Committee New York-i archívumában található iratok, a korábbi szakirodalom, valamint a korabeli magyar és idegennyelvű sajtócikkek alapján mutatja be a „galíciai zsidókat” célzó, kormányzatokon átívelő állampolgársági és idegenrendészeti intézkedéseket, valamint azt az alulról érkező nyomást, ami hatást gyakorolhatott a politikai vezetésre. Különösen fontos, hogy kimutatja, a tárgyalt időszakban nem beszélhetünk nagyobb „galíciai zsidó” bevándorlásról, és az is, hogy megállapítja, a „galíciai” kifejezés a közéletben nem egy konkrétan behatárolható csoportot jelölt (vonatkozhatott azokra, akik 1914 után települtek be, de olyanokra is, akiknek az ősei keleti területekről érkeztek). A kifejezés által érintettek köre tehát az adott politikai és gazdasági megfontolások, célok és lehetőségek szerint szinte korlátlanul bővíthető volt. A magyar zsidóságnak az asszimiláció sikeressége és politikai szempontok alapján „jóra és rossz”-ra való felosztásával, valamint a „galíciai zsidóság” bűnbakká tételével született meg az a szemlélet, mely már a Horthy-korszak elején egyfajta „ideológiai” háttérrel adott a „nemkívánatos zsidók” kitoloncolásához. (74.)

Stark az állampolgárság korlátozásával összefüggő szabályozást az 1920-as évek vonatkozásában kimerítően és alaposan ágyazza be a korszak eseménytörténetébe. Az 1930-as évekkel kapcsolatban azonban több fontos esemény is hiányzik: így például az 1903. V. tcz. kiegészítése, az 1936-os Kozma Miklós-féle jelentés az állampolgárságról, az 1937-es razzia nyomán létrejött találkozó Horthy Miklós és a Stern Samu-féle küldöttség között, Imrédy Béla nyilatkozata a második zsidótörvény és a visszacsatolások összefüggéséről, illetve a későbbi események szempontjából kiemelt fontosságú kárpátjai zsidóság helyzete.

A *Végrehajítás* című fejezet első részében – a korábbi szakirodalom alapján – a deportálások előkészítéséről és a döntés megszületésének részleteiről olvashatunk. Ezután a könyv legtöbb elsődleges levéltári forrást és korabeli sajtóanyagot integráló alfejezete, a deportálások lebonyolításáról szóló rész következik, amelyben Stark nagy részletességgel mutatja be nemcsak azt, hogy mely területekről hogyan és milyen módszerekkel vitték el az embereket, hanem azt is, hogy ezeknek az

akcióknak milyen sajtóvisszhangjuk volt. A kötet külön erénye, hogy a kárpátaljai és a „trianoni” területeken történeteket külön-külön kezel, s újabb adatokkal erősíti meg, hogy a Kozma Miklós kormányzó biztos felügyelete alatt álló területeken tömeges deportálások folytak.

Ezek után a szerző áttevzi az olvasót az országhatáron túlra, ahol az ukrán területeken kiépülő, rövid ideig tartó magyar, majd német megszállás részleteivel ismerkedhetünk meg. A katonák akkori visszaemlékezéseit, valamint a túlélők korabeli és későbbi leírásait egyaránt felhasználva érzékletes képet kapunk arról, hogy – a magyar kormányzati szervek állításával ellentétben – nem letelepítésről, hanem egy megszállt terület zűrzavaros viszonyai közé történő deportálásról volt szó. Stark azt is bemutatja, hogy miként reagált a német katonai közigazgatás és hadsereg a magyarországinál jóval nagyobb mértékű román zsidó áttelepítésekre (1941 nyarán Románia több tízezer zsidót szállított szovjet területekre), illetve meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar kormányzati szervek az első pillanattól kezdve több, egymástól különböző forrás alapján is tisztában voltak a kitoloncoltak helyzetével.

Egy közel harminc oldalas alfejezet foglalkozik az 1941. augusztus végi kamenyec-podolszkiji és környékbeli tömeggyilkosságokkal, azok német (zsidópolitikai) előzményeivel és kivitelezésével. Bepillantást nyerünk a német megsemmisítési politika helyi végrehajtásának részleteibe, amelynek során Stark jó érzékkel ötvözi a nemzetközi szakirodalom megállapításait az *oral history*-forrásokkal.

Az utolsó előtti fejezet a tömegkivégzéseket túlélő vagy az azokat elkerülő deportált zsidók kálváriáját, Magyarországra történő hazatérési kísérleteiket, valamint a magyar állam ezek megakadályozását célzó ellenintézkedéseit ismerteti. Stark személyes sorsokon keresztül ábrázolja, hogy milyen nagy erőfeszítéseket tettek a túlélők annak érdekében, hogy még a határon túlról is beszerezzék az életet jelentő állampolgársági igazolványt, illetve miként próbálták magukat és családjukat hazajuttatni. A szerző ezen individuális történetekkel hozza közelebb az olvasóhoz az 1941. őszi–téli megrázó határmenti eseményeket.

Az utolsó alfejezet a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság három, a deportálásban részt vevő tisztségviselője ellen indított pereket és néhány elkövető későbbi sorsát tárja az olvasók elé; de csak az eljárások főbb jellegzetességeit ismerjük meg, azok szisztematikus elemzését a szerző nem végzi el.

A könyv az egyes fejezetek rövid összefoglalásait tartalmazó résszel zárul. Az olvasónak itt hiányérzete támad, mert még szívesen olvasott volna az események utóéletéről és a Szakály Sándor kijelentéséhez kapcsolódó, de a szerző által a bevezetőben csak egy oldalban említett „idegenrendészeti eljárás”-vitéről. (12.)

Fontos azonban megjegyezni, hogy egy másik szerző – George Eisen – több mint egy évvel korábban angol nyelven már megjelentett a témában egy átfogó monográfiát. Stark könyvének köszönetnyilvánításából kiderül, hogy Stark és az Egyesült Államokban élő és tanító, magyar származású George Eisen közösen kezdték el a kutatómunkát, sőt még egy angol nyelvű tanulmányuk is született, de az együttműködés 2018-ban megszakadt, így Stark egyedül folytatta a kutatást. Egykori szerzőtársának munkája 2022 decemberében megjelent meg (George Eisen: *A Summer of Mass Murder: 1941 Rehearsal for the Hungarian Holocaust*. West Lafayette 2022), erről azonban nem értesülünk a kötetből. Sajnálatos az is, hogy Stark nem reagál az Eisen – azóta már magyarul is olvasható – könyvében foglaltakra, nem áll párbeszédbe vele, egyszer sem idézi, sőt a bibliográfiai felsorolásban sem szerepelteti a könyvét.

Összességében elmondható, hogy Stark Tamás könyve a nemzetközi kitekintéssel kapcsolatos vállalását csak részlegesen teljesíti, viszont az olvasó a címben és a bevezetőben ígértetnél jóval többet, az események részletes és első magyar nyelvű áttekintő feldolgozását kapja.

Gellért Ádám – Gellért János

*Domján Dániel Ferenc***KÉNYSZERPÁLYÁK ÉS KÜLÖN UTAK****Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956
(RETÖRKI Könyvek 48.)**

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, Bp. 2022. 221 oldal

A második világháború után új geopolitikai helyzet alakult ki Európában. A kontinens keleti fele szovjet érdekszférába került, és az egyes államok külpolitikai mozgástere korlátozottá vált. Az új rend egyúttal megszabta a szomszédos államok közötti kapcsolatokat is. A szocialista tömbön belüli kapcsolattörténet különös esetét mutatja Magyarország és Jugoszlávia viszonya. Ennek feltárására és elemzésére vállalkozott monográfiájában Domján Dániel Ferenc.

A könyv legerjedelmesebb része a két ország közötti kapcsolatok jellegét és alakulását ismerteti kronologikus rendben, nagy hangsúlyt helyezve annak bemutatására, hogy melyik állam játszott a domináns szerepet, illetve hogy milyen szempontok motiválták a két országot a kapcsolatépítésben. Az elemzésből a következő kép bontakozik ki.

Az államközi kapcsolatok dinamikáját 1945–1956 között a közeledés, az elhidegülés, majd az ismételt közeledés határozta meg, nem függetlenül a nemzetközi, mindenekelőtt a szintén hasonló utat bejáró szovjet–jugoszláv viszonytól. Az 1945–1948 közötti éveket a közeledés jellemezte, bár az egymáshoz való viszonyulást és az érdekérvényesítés lehetőségeit nagymértékben meghatározta – miként a szerző is kellőképpen hangsúlyozza –, hogy Jugoszlávia a győztes, Magyarország pedig a vesztes oldalon állt a második világháború befejezésekor. Jugoszlávia képviseltette magát a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, ami elősegítette, hogy információkat gyűjtsön, emellett erősítette pozícióját a kétoldalú tárgyalásokon. Az első érdemleges diplomáciai megbeszélések a jóvátétel ügyében zajlottak (1946. május 11-én írták alá a jóvátéti egyezményt). A jóvátétel mellett területi kérdésekről (a Szovjetunió nem támogatta az esetleges jugoszláv követeléseket), továbbá lakosságcsere- és vízügyi egyezményről tárgyaltak még 1946-ban.

A kölcsönösség tekintetében az áttörést a belgrádi magyar követség megnyitása, a kulturális egyezmény, illetve a szocialista és népi demokratikus országok között megszokottá vált barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása (1947) jelentette. Ekkor Jugoszlávia már nem tekintette Magyarországot ellenséges államnak, no meg a Szovjetunió is összefogásra, az ellentétek megszüntetésére ösztönözte az általa befolyásolt országokat.

A szerző fordulópontnak tekinti, hogy a szépen alakuló kapcsolatok szinte teljesen váratlanul megrekedtek a Szovjetunió és Jugoszlávia közti szakítás miatt. A hidegháború kiéleződése idején a Szovjetunió szorosabbra akarta fűzni a kapcsolatokat a táboron belül (ekkor vették át a teljes hatalmat a kommunista pártok a többpártrendszerű országokban), illetve gátat kívánt vetni Jugoszlávia regionális hatalmi ambícióinak. Rákosi Mátyás – Sztálin legjobb magyar tanítványának tartva önmagát – különösen nagy elánnal vetette bele magát Tito és Jugoszlávia kiátkozásába. A viszony romlása a jugoszlávellenes propagandakampány mellett együtt járt diplomaták kiutasításával, szerződések felmondásával, a nemzeti kisebbségek fokozott ellenőrzésével mind a két országban, valamint a hadsereg létszámának növelésével és az egyre gyakoribbá váló határincidensekkel. A külpolitikai konfliktus egyúttal ürügyet szolgáltatott a párton belüli ellenfelek elleni fellépésre és a velük való leszámolásra is (lásd a Rajk-per jugoszláv vonatkozásait).

Sztálin halálát követően – mivel Tito eltávolítása nem sikerült, és Jugoszlávia megerősítette világpolitikai helyzetét – az új, hruscsovi vezetés, bízva abban, hogy sikerül Jugoszláviát

visszaédesgetni a táborba és gazdasági, katonai szervezeteibe, szakított a korábbi szovjet külpolitikával, és a kibékülést szorgalmazta. Szovjet szempontból nem hozott teljes sikert Nyikita Hruscsov 1955. május végi, június eleji belgrádi látogatása, a kapcsolatok normalizálása mindazonáltal megindult (emellett mindkét vezető megerősítette belpolitikai helyzetét, ami különösen Hruscsovnak volt ekkor fontos).

A szerző újabb lényeges változásnak tekinti, hogy ezt követően megkezdődött a magyar–jugoszláv viszony lassú javulása is: enyhült az ellenséges propaganda, abbamaradtak a határincidensek, és a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások is előrehaladtak. A politikai kapcsolatok javítását Tito és Gerő Ernő előre megtervezett, Titónak azonban véletlenszerűnek tűnő találkozása a Krímben, majd a Magyar Dolgozók Pártja magas szintű delegációjának 1956. októberi jugoszláviai látogatása szolgálta. A felek október 22-én közös nyilatkozatot adtak ki, valamint barátsági és együttműködési szerződést kötöttek. A tárgyalások során Tito hangsúlyozta, hogy a közeledésnek őszintének és nem alakoskodónak, nem propagandacélúnak kell lennie, ugyanakkor a küldöttség jugoszláviai tartózkodása idején mindvégig határozottan érezte, ki a meghatározó fél a kapcsolatokban. A magyar delegáció október 23-án érkezett vissza Budapestre, a következő napok eseményei azonban újabb külpolitikai állásfoglalás elé állították a jugoszláv vezetést, mindezek viszont már a kapcsolatok újabb korszakát nyitották meg.

A kötet másik hangsúlyos fejezete a diplomáciai tevékenység és a hírszerzés mindennapi gyakorlatát mutatja be. A diplomáciai kapcsolatokat hivatalosan 1947 februárjában vette fel a két állam, amikor Szántó Zoltán követ átadta megbízólevelét. A belgrádi magyar követség fontos szerepet töltött be a magyar–jugoszláv kapcsolatokban, a két ország közötti politikai viszonyok változása azonban nagymértékben meghatározta működését. A Kominform határozata után a magyar követséget állandóan megfigyelték, s részben emiatt, részben a kölcsönös elhidegülés következtében a követségre látogatók, köztük az ügyeket intézni akarók száma drasztikusan csökkent. A diplomáciai érintkezés 1950–1951-ben szinte szünetelt. Sztálin halála után csak lassan kezdődött meg a követség munkájának normalizálódása. Ennek során 1956-ban, a magas szintű magyar delegáció októberi útja előtt a követséget nagykövetségi rangra emelték, és a magyar párhierarchiában jelentős személynek számító Münnich Ferencet jelölték nagykövetnek.

A belgrádi hírszerző rezidentúra felállítása 1953 második felében kezdődött. Az iratok szerint működése nem hozta meg a kívánt eredményt, senkit sem szerveztek be, inkább megfigyelőmunka folyt. A korabeli politikai és szakmai értékelések a tapasztalatlanságot és a nyelvtudás hiányát hozták fel a sikertelenség okaként. Ezzel szemben – állapította meg Domján Dániel Ferenc, miután kitérőt tett a jugoszláv államvédelem történetének és felépítésének bemutatására – a jugoszláv hírszerzésben tapasztaltabb, a szovjet és a magyar módszereket egyaránt ismerő ügynökök dolgoztak, és állandó személycserék sem gyengítették az állományt.

A hírszerzői munka folyamatát két per – a Magyarországon beszervezett és hírszerző feladattal visszaküldött jugoszláv tisztek elleni zágrábi kémper és Urbán Aranka pere – bemutatásával tette szemléletessé a szerző. A két pert összeköti a kettősbirtokossággal járó előnyöket (a csempészés lehetőségét) kihasználó Urbán Aranka személye, akit mind a jugoszláv, mind a magyar szolgálat beszervezett. A két ügy rámutat a magyar hírszerzés hibáira, egyúttal azt is bizonyítja, hogy a két ország szembenállása különféle módokon befolyásolta a mindennapi emberek életét.

A kötet a nemzetközi kapcsolatokba ágyazottan, értően mutatja be a két ország eltérő megítélését és külpolitikai lehetőségeit, a magyar–jugoszláv kapcsolatokat, valamint a hírszerzés törekvéseit és korlátait 1945–1956 között. A szerző megalapozottan véli úgy, hogy a magyar külpolitika – mint a kényszerpályán mozgó, minden tekintetben igazodnia kellett a szovjet irányvonalhoz és elvárásokhoz. Jugoszlávia viszont megpróbált külön úton

járni, önálló külpolitikát folytatni. Domján Dániel Ferenc kutatásai során nem elégedett meg a főbb diplomáciai lépések számbavételével, hanem mélyebbre ásott. A kötet fő erényét a számos esettanulmány jelenti. A szerző jó érzékkel ábrázolja, miként befolyásolta a mindennapi életet az államközi viszony romlása, milyen hátrányokat kellett elszenvedniük a perbe fogottaknak. A diplomata és a hírszerző személyi állomány bemutatása egyúttal bizonyítékkal szolgál arra is, hogy az adott körülmények nem tették lehetővé a színvonalasabb diplomáciai munkát. Az egyes esetek ismertetése során feltárulnak az emberi sorsok, egyúttal a hatalmi mechanizmusok is. Kirajzolódnak a korszak meghatározó jellemzői: az állandó megfigyelés (mindenki megfigyelt mindenkit), valamint az általános bizalmatlanság.

A szerző alaposan feldolgozta a magyarországi levéltárak (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) iratait, ugyanakkor mindig reflektált arra, különösen az állambiztonsági dokumentumok esetében, vajon mennyire lehet megbízható forrás az idézett jelentés, milyen szándékok motiválhatták készítőjét. Hasonlóképpen arra is felhívta a figyelmet, hogy a jugoszláviai levéltári anyagok módosíthatják a jelenlegi kutatási eredményeket, ám a főképpen Belgrádban őrzött állomány megismerése nehézségekbe ütközik. Reméljük, egyszer a határon túli iratok tanulmányozása is lehetővé válik, és még részletesebb kép bontakozik ki az 1945 és 1956 közötti magyar–jugoszláv kapcsolatokról.

Bíró László

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Zsuzsanna, történész-segédlevéltáros, tudományos segédmunkatárs

MNL Országos Levéltára, Budapest

HUN-REN–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) –

Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest

Bíró László PhD, tudományos főmunkatárs

HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Anna Fundárková PhD, tudományos munkatárs

Historický ústav SAV, v.v.i., Bratislava (Szlovák Tudományos Akadémia

Történettudományi Intézete, Pozsony)

Gellért Ádám LL.M, ügyvezető, tudományos munkatárs

Erőszakkutató Intézet, Budapest

Gellért János CSc, nyugdíjas újságíró

Budapest

Horn Ildikó az MTA doktora, egyetemi tanár, intézetigazgató

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Juhász Zoltán András, doktorandusz, titkár

ELTE BTK TDI Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program,

Budapest

Honismereti Szövetség, Budapest

Kökényesi Zolt PhD, egyetemi adjunktus

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Kurucz György CSc, hab., egyetemi tanár, intézetvezető
KRE BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Nagy Kornél PhD, tudományos főmunkatárs
HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Ordasi Ágnes PhD, történész-levéltáros
MNL Országos Levéltára, Budapest

Orgona Angelika PhD, történész-főmuzeológus, tudományos munkatárs
MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
HUN-REN–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) –
Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest

Tamáská Máté az MTA doktora, hab., egyetemi tanár, rektorhelyettes
Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác

Virovecz Nándor PhD, egyetemi adjunktus, tudományos munkatárs
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest
HUN-REN–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) –
Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

FAMILY NETWORKS AND PATHS TO INTEGRATION AMONG THE EARLY MODERN HUNGARIAN AND TRANSYLVANIAN ELITE

<i>Zsuzsánna Balogh</i> : Children's Letters and Letter-Writing Noble Children in Early Modern Transylvania and the Kingdom of Hungary	651
<i>Nándor Virovecz</i> : Restless Blood. The Balassa Family in a Divided Realm	677
<i>Ildikó Horn</i> : In Search of the Lost Generations. Single- and Two-Generation Families in the Transylvanian Princely Council	703
<i>Angelika Orgona</i> : Ransom-Ridden Legacy. Crisis Management and Bargaining Processes in the Kornis of Ruszka Family	731
<i>Zsolt Kökényesi</i> : The Career of András Koháry (1694–1757) in the Light of his Court Activities	757
<i>Anna Fundárková</i> : Miklós and János Pálffy in the Viennese Court and in Hungarian Politics During the Reigns of Joseph I and Charles VI	785
<i>György Kurucz</i> : Aristocratic Credit Transactions and the Growing Level of Indebtedness in Western Transdanubia. The Effects of the French Wars on the Region's Financies at the Turn of the Eighteenth and Nineteenth Centuries	811

BOOK REVIEWS

<i>Szeghy Gábor</i> : Abaúj vármegye nemessége az újkorban. Lakóhely, vagyoni helyzet, életmód (<i>Máté Tamáska</i>)	837
Fejérdy András – Soós István (eds.): Giuseppe Garampi és az Esterházy-könyvtár gyarapítása, 1776–1790 (Dokumentumok) (<i>Kornél Nagy</i>)	839
<i>Angela Ilić</i> : Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka und Maribor (<i>Ágnes Ordasi</i>)	841
<i>Verő-Valló Judit</i> : Egyedül a nagyvárosban. Garzonotthonok és lakóik Budapesten a 19. század derekától az 1940-es évekig (<i>Zoltán András Juhász</i>)	844
<i>Stark Tamás</i> : Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz (<i>Ádám Gellért – János Gellért</i>)	847

<i>Domján Dániel Ferenc: Kényszerpályák és külön utak. Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956 (László Bíró)</i>	850
---	-----

AUTHORS OF THIS ISSUE	853
-----------------------------	-----